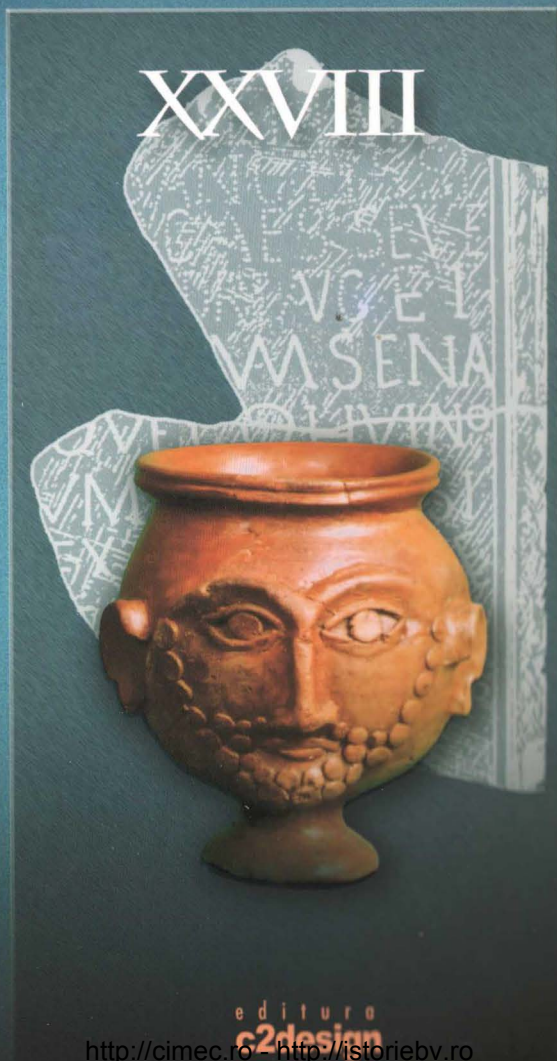

MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE
BRAȘOV

CVMIDAVA

MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE
BRAȘOV

CVMIDAVA
XXVIII

Brașov, 2005

CVMIDAVA

Fondat 1967

Colegiul de redacție:

Radu Ștefănescu – redactor responsabil

Secretariatul de redacție:

Ionel Bauman

Dinu Crăciun

CVMIDAVA

Anuarul Muzeului Județean de Istorie Brașov. Orice corespondență se va adresa: Muzeul Județean de Istorie Brașov, str. Nicolae Bălcescu nr. 67, 500019, Brașov, tel./fax: 0268/472350.

CVMIDAVA

History Museum's Annual. All the correspondence will post to: Muzeul Județean de Istorie Brașov, str. Nicolae Bălcescu nr. 67, 500019, Brașov, tel./fax: +40-0268/472350.

CVMIDAVA

Jahrbuch des Geschichtsmuseums des Kreises Brașov-Kronstadt. Anschrift der Redaktion: Muzeul Județean de Istorie Brașov, str. Nicolae Bălcescu nr. 67, 500019, Brașov, tel./fax: +40-0268/472350.

CVMIDAVA

Annuaire de Musée d'Histoire de Brașov. Toute correspondance sera envoyée à l'adresse: Muzeul Județean de Istorie Brașov, str. Nicolae Bălcescu nr. 67, 500019, Brașov, tel./fax: +40-0268/472350.

Fotografia vasului de pe copertă a fost realizată de Terezia Simon

CVMIDAVA XXVIII

Brașov, Editura C2 design, 2005

281 p., il.; 24 cm

ISBN 973-8424-38-0

*Editura **C2 design**, Brașov, tel./fax: 0268-410612*

*Coperta: **Adriana Seculin***

*Machetare, prelucrare poze: **Mioara Asmarandei***

*Tipografia **BRASTAR Print***

str. Dorobanților nr. 6, 500009 Brașov, tel./fax: 0268-475737

Comanda nr. 1490/9.12.2005

Cuprins

Alexandru Stănescu

Drepturile femeilor în domeniul succesiunii mortis causa.

Atestări epigrafice în Dacia romană 11

Paraschiva – Victoria Batariuc

Locuințe medievale la Suceava 23

Aurel Dagne

Vestigii ale trecutului mănăstiresc în Țara Făgărașului 35

Florea Costea

Bisericile rupestre din complexul monahal de la Șinca Veche (jud. Brașov) 47

Dan Ivănuș

Sigiliul Bisericii Sf. Nicolae din Brașov 92

Gheorghe Mitran

Eleusa – Icoana Maicii Domnului cu Pruncul, din patrimoniul

Bisericii Sf. Nicolae din Șchei – Brașov 94

Aurelia Cozma

Viața cotidiană a Sibiului în timpul baronului

Samuel von Brukenthal (1721-1803) 102

Anca Fleșeru

Mobilierul saloanelor de vizită ale baronului Samuel von Brukenthal 107

Raluca Frâncu

Scurtă incursiune în gastronomia fanariotă 116

Doina Ciobanu

Sarea în viața cotidiană 122

Alexandru Porțeanu

Comemorarea din 1904 a lui Ștefan cel Mare în Transilvania 130

Gh. A. Știrbăț

Charta Atlanticului și implicațiile ei politice 150

Ioan Vlad

Ioan Hășfălean, muzeograf și istoric și contribuția sa

la istoriografia Ioan Șenchea 162

Dorina Negulici

Câteva considerații privind activitatea monetăriei de la Făgăraș (sec. XVII-XVIII) 168

Voica Istrate	
<i>Medalii papale în colecția Muzeului Județean de Istorie Brașov</i>	180
Ioan-George Andron	
<i>Industria casnică textilă în Șcheii Brașovului</i>	183
Radu Popica	
<i>Artă și status, portretele patriciatului săsesc din colecția Muzeului de Artă Brașov</i>	200
Elena Cernea	
<i>Bastionul Țesătorilor - probleme de biodegradare</i>	212
Țuțu Bărbulescu	
<i>Imitații geto-dacice după vase antice grecești – restaurare, conservare</i>	221
Ligia Drăghici	
<i>Evenimente ale vieții cotidiene în secolul al XVIII-lea ilustrate în stampe fotografii și foi volante. Tehnici de restaurare</i>	224
Simona Violeta Gheorghe	
<i>Restaurarea unei mese decorative</i>	230
George Iacobeanu	
<i>Vasul borcan, emblemă a vieții cotidiene în lumea geto-dacică (integrarea formei: studiu asupra registrului cromatic)</i>	234
Mary Claudia Moței	
<i>Obiecte de uz casnic din colecția Muzeului Județean de Istorie Brașov – restaurare și conservare</i>	239
Ionel Bauman	
<i>Bibliografia Revistei CVMIDAVA, vol. XXV-XXVIII (2001-2005)</i>	247
Stelian Coșuleț, Dorina Negulici, Elena Cernea	
<i>Activitatea Muzeului Județean de Istorie Brașov în perioada 2003-2005</i>	255

Contents

Alexandru Stănescu

Women's Right's in the Mortis Causa Inhereritance.

Epigraphic Certifications in Roman Dacia 11

Paraschiva –Victoria Batariuc

Medieval Dwellings in Suceava 23

Aurel Dagne

Relics of the Monastery Life in Țara Maramureșului 35

Florea Costea

The Cave Churches from Monacal Complex of Șinca Veche (County of Brasov) 47

Dan Ivănuș

Seal of Saint Nicolas Church from Brașov 92

Gheorghe Mitran

Eleusa-Image of the Mother of Christ with the Infant, from the Patrimony of Saint

Nicholas Church in Șchei-Brașov 94

Aurelia Cozma

Sibiu Everyday Life in the times of the Baron Samuel Brukenthal (1721-1803) 102

Anca Fleșeru

Furniture of the Visiting Rooms of the Baron Samuel Brukenthal 107

Raluca Frâncu

Brief description of the Phanariot Cuisine 116

Doina Ciobanu

Salt in Everyday Life 122

Alexandru Porțeanu

Celebration of Stephen the Great in 1904, in Transylvania 130

Gh. A. Știrbăț

Atlantic Charta and its Political Consequences 150

Ioan Vlad

Ioan Hășfălean – Specialist in Museography and

his Contribution to the Historiography of Ioan Șenchea 162

Dorina Negulici

A Few Concepts Regarding the Făgăraș Mint's Activity (XVII – XVIII Century) 168

Voica Istrate	
<i>Papal Medals in the Collection of the Braşov County History Museum</i>	180
Ioan-George Andron	
<i>Household Textile Industry in Şcheii Braşovului</i>	183
Radu Popica	
<i>Art and Status, Portraits of the German Patriarchate from the Collection of Braşov Art Museum</i>	200
Elena Cernea	
<i>Problems of Bio-degradation in Weaver Bastion</i>	212
Țuțu Bărbulescu	
<i>Gaeto-dacians Imitations of Ancients Greek Pottery-Restoration-Preservation</i>	221
Ligia Drăghici	
<i>Everyday Life Events during the XVIII Century, illustrated in Engravings Photographes and Sheets of Paper. Restoration Techniques</i>	224
Simona Violeta Gheorghe	
<i>Restoration of an Ornamental Table</i>	230
George Iacobeanu	
<i>The Jar-Shaped Pot, Symbol of Everyday Life in the Gaeto-Dacian World (Shape Assimilation: Study on the Chromatic Register)</i>	234
Mary Claudia Moței	
<i>Household Objects from the Braşov County History Museums Collection_Restoration and Preservation</i>	239
Ionel Bauman	
<i>CVMIDAVA Magazine Bibliography, Vol. XXV-XXVIII (2001-2005)</i>	247
Elena Cernea, Stelian Coşuleț, Dorina Negulici	
<i>The Activity of History Museum of Braşov during the period 2003-2005</i>	255

Inhaltsverzeichnis

Alexandru Stănescu

<i>Frauenrechte auf dem Gebiet der mortis causa Erbfolge.</i>	
<i>Epigraphische Überlieferungen im römischen Dazien</i>	11

Paraschiva –Victoria Batariuc

<i>Mittelalterliche Wohnungen in Suceava</i>	23
--	----

Aurel Dragne

<i>Überreste der Klostervergangenheit im Fogarascher Land</i>	35
---	----

Florea Costea

<i>Höhlenkirchen im Klosterkomplex aus Alt-Schenk</i>	
<i>(Șinca Veche – Kreis Kronstadt)</i>	47

Dan Ivănuș

<i>Siegel der Kronstädter NikolausKirche</i>	92
--	----

Gheorghe Mitran

<i>Eleusa _ Ikone der Heiligen Maria mit Kind aus dem Vermögen</i>	
<i>der NikolausKirche in dem Șchei-Viertel-Kronstadt</i>	94

Aurelia Cozma

<i>Hermannstädter Alltagsleben zur Zeit</i>	
<i>von Baron Samuel von Brukenthal (1721-1803)</i>	102

Anca Fleșeru

<i>Möbel der Gasträume des Barons Samuel von Brukenthal</i>	107
---	-----

Raluca Frâncu

<i>Kurzer Einblick in die Gastronomie zur Zeit der Phanar-Fürsten</i>	116
---	-----

Doina Ciobanu

<i>Salz im Alltagsleben</i>	122
-----------------------------------	-----

Alexandru Porțeanu

<i>Gedenkfeier Stephans des Großen in Siebenbürgen im Jahr 1904</i>	130
---	-----

Gh. A. Știrbăț

<i>Atlantik-Charta und ihre politische Auswirkungen</i>	150
---	-----

Ioan Vlad

<i>Ioan Hășfălean – Museograph und Historiker</i>	
<i>und sein Beitrag zur Historiographie von Ioan Șenchea</i>	162

Dorina Negulici	
<i>Betrachtungen über die Aktivität der Fogarascher Münzstätte (XVII-XVIII. Jh.)</i>	168
Voica Istrate	
<i>Papstmedaillen in der Sammlung des Kronstädter Kreisgeschichtemuseums</i>	180
Ioan-George Andron	
<i>Haushaltstextilindustrie im Kronstädter Şchei-Viertel</i>	183
Radu Popica	
<i>Kunst und Status, Bilder der säschischen Patrizier in der Sammlung des Kronstädter Kunstmuseums</i>	200
Elena Cernea	
<i>Weber Bastei. Biologisch Abbaubar</i>	212
Țuțu Bărbulescu	
<i>Geto-dakische Nachahmungen von griechischen Antikgefäßen – Restauration, Konservierung</i>	221
Ligia Drăghici	
<i>Alltägliche Ereignisse im XVIII. Jahrhundert durch Gravuren, Photos und Flugblätter. Restaurationstechniken</i>	224
Simona Violeta Gheorghe	
<i>Restauration eines Schmucktisches</i>	230
George Iacobeanu	
<i>Das glasartige Gefäß, ein Wahrzeichen des Alltagslebens in der geto-dakischen Welt (Integration der Form: Studie des Farbregisters)</i>	234
Mary Claudia Moței	
<i>Haushaltsgegenstände aus der Sammlung des Kronstädter Kreisgeschichtemuseums – Restauration und Konservierung</i>	239
Ionel Bauman	
<i>Literaturverzeichnis der Zeitschrift CVMIDAVA, Band XXV-XXVIII (2001-2005)</i>	247
Elena Cernea, Stelian Coșuleț, Dorina Negulici,	
<i>Die Arbeit des Kronstädter Kreisgeschichtemuseums (2003-2005)</i>	255

Contenu

Alexandru Stănescu

<i>Les droits des femmes dans la domaine de la succession Mortis Causa.</i>	
<i>Attestation épigraphiques dans la Dacia romaine</i>	11

Aurel Dragne

<i>Vestiges du passé monastique dans Țara Făgărașului</i>	23
---	----

Florea Costea

<i>Les églises rupestres du complexe monacal de Șinca Veche</i>	
<i>(département de Brașov)</i>	35

Dan Ivănuș

<i>Le sceau de l'Église Saint Nicolas de Brașov</i>	47
---	----

Gheorghe Mitran

<i>Eleusa - L'icône de la Mère du Dieu avec Jésus, du patrimoine</i>	
<i>de l'Église de Saint Nicolas de Brașov</i>	92

Aurelia Cozma

<i>La vie quotidienne de Sibiu pendant les temps</i>	
<i>du baron Samuel von Brukenthal (1721-1803)</i>	94

Anca Fleșeru

<i>Le mobilier des salles de visite du baron Samuel von Brukenthal</i>	102
--	-----

Raluca Frâncu

<i>Courte description de la cuisine phanariote</i>	107
--	-----

Doina Ciobanu

<i>Le sel dans la vie quotidienne</i>	116
---	-----

Alexandru Porțeanu

<i>Commémoration en 1904, en Transylvanie, de Stephen le Grand</i>	122
--	-----

Gh. A. Știrbăț

<i>La Charte de l'Atlantique et ses implication politiques</i>	130
--	-----

Ioan Vlad

<i>Ioan Hășfălean – muséographe et sa contribution</i>	
<i>à l'historiographie d'Ioan Șenchea</i>	150

Dorina Negulici

<i>Quelques considération concernant l'activité de l'Hôtel de la monnaie</i>	
<i>de Făgăraș (XVII-XVIII siècles)</i>	162

Voica Istrate	
<i>Médailles papales dans la collection du Musée Departamental d'Histoire de Braşov</i>	180
Ioan-George Andron	
<i>L'Industrie textile ménagère dans Şcheii Braşovului</i>	183
Radu Popica	
<i>Art et statu, portraits du patriciat allemande de la collection du Musée d'Art de Braşov</i>	200
Elena Cernea	
<i>Le bastion de tisseurs. Des problemes de bio-degradation</i>	212
Ţuţu Bărbulescu	
<i>Imitations geto-dacques des anciens pots grecques – restauration, conservation</i>	221
Ligia Drăghici	
<i>Événements de la vie quotidienne pendant le XVIII siècle, illustrés dans des gravures, photographies et feuilles de papier. Techniques de restauration</i>	224
Simona Violeta Gheorghe	
<i>Restauration d'une table ornementale</i>	230
George Iacobeau	
<i>Les pots, symbole de la quotidienne du people Geto-dac (intégration de la forme: étude sur le registre chromatique)</i>	234
Mary Claudia Moţei	
<i>Objets ménagers de la collection du Musée Departamental d'Histoire de Braşov ..</i>	239
Ionel Bauman	
<i>Bibliographie du magasin CVMIDAVA, vol. XXV-XXVIII (2001-2005)</i>	247
Elena Cernea, Stelian Coşuleţ, Dorina Negulici	
<i>L'activité du Musée Departamental d'Histoire de Braşov</i>	255

DREPTURILE FEMEILOR ÎN DOMENIUL SUCEESIUNII

MORTIS CAUSA.

ATESTĂRI EPIGRAFICE ÎN DACIA ROMANĂ

Alexandru Stănescu

În unele inscripții funerare aflate pe teritoriul fostei provincii romane Dacia, apar menționate femei a căror condiție este fie aceea de moștenitoare, fie aceea de testatori sau executori testamentari¹.

Dreptul femeilor romane de a lăsa testament și de a moșteni a stârnit numeroase discuții între savanții care, de-a lungul timpului s-au ocupat de succesiunea ereditară în dreptul roman. Condiția femeilor a evoluat în timpul republicii, astfel încât ele se bucurau de libertăți nemăintâlnite la alte popoare, cu toate acestea în planul succesiunii ereditare lucrurile se prezintă diferit în sensul că prin practica judiciară și prin câteva legi era limitat dreptul femeilor de a moșteni². Prin leges XII Tab. văduvele puteau moșteni în clasa *sui heredes* în succesiunile *ab intestato* civile dacă ele erau măritate *cum manu*³. În ceea ce privea succesiunile prin testament legile celor XII Table stabileau o libertate absolută de a testa, astfel încât testatorul făcând uz de aceasta putea să atribuie soției sale o parte din bunurile sale⁴.

Evoluția moravurilor din ultimele secole ale republicii, liberalizarea divorțurilor și recunoașterea în plan social a celei de a doua, sau chiar a celei de-a treia căsătorii, au determinat creșterea în amploare a căsătoriilor din interes. De altfel vreme de secole aristocrația romană a utilizat instituția căsătoriei ca un mijloc de a cimenta alianțele politice.

Amploarea nemăintâlnită a divorțurilor și criza morală de la sfârșitul Republicii au avut drept consecință o reacție a pretorilor, care au încercat să păstreze cât mai mult din patrimoniu familial pentru urmași. Practica pretoriană a impus succesiunea *ab intestato* în care soțul sau soția erau chemați ultimii la succesiune. Protejarea soților de femeile versate și hrăpărețe care, ar fi putut profita de naivitatea lor era garantată de *lex Cincia de donibus et muneribus*, care între alte prevederi, interzicea donațiile între soți în timpul vieții acestora⁵. Augustus încearcă să revalorizeze vechile idealuri familiale prin *lex Iulia de adulteriis*, gândirea filosofică romană încerca de asemenea să influențeze o schimbare în planul mentalității la nivelul clasei de mijloc (*honestiores*) și a aristocrației romane.⁶

În domeniul succesiunii testamentare dreptul femeilor de a moșteni era reglementat de un număr de trei legi: *lex Furia* (204-169 a. Chr.), *lex Voconia* (169 a. Chr.), *lex Falcidia* (40 a. Chr.).

Prima lege, *lex Furia*, limita drastic libertatea de a testa prin interzicerea donațiilor mai mari de 1.000 de ași care nu priveau rude până la șaselea sau chiar al șaptelea grad dacă se aflau sub patria potestas a celui care testa.⁷ Într-un studiu dedicat legilor Furia Voconia și Falcidia⁸, Wessel considera că se urmărea evitarea transmiterii întregului patrimoniu prin legate pentru că succesiunea devenea neinteresantă din punct de vedere economic, iar

acest fapt ar fi putut determina neacceptarea succesiunii și ar fi avut drept consecință pe termen lung renunțarea la practica de a institui un moștenitor (heres).

Legea Voconia interzicea cetățenilor din prima clasă să numească o femeie moștenitor⁹, în schimb femeile puteau primi anumite donații *mortis causa*. Această porțiță legală a fost utilizată frecvent în secolele următoare de către romani¹⁰, care au urmărit să asigure soțiilor (*uxores*) sau concubinelor (*concubinae*) un trai decent sau chiar mai mult decât atât. Prin *lex Falcidia*¹¹ era introdusă obligația testatorului de a lăsa moștenitorului un sfert din patrimoniul său¹², iar restul putea să-l lase prin legate¹³.

Majoritatea cercetătorilor consideră că cele trei legi care limitau libertatea de a face și lăsa testamente, aveau drept scop meșinirea patrimoniului, a averii familiale. În practica judiciară legile erau adesea eludate, femeile fiind adesea instituite ca moștenitori prin testament¹⁴. În cazul moștenirii *ab intestato* soțiile erau chemate la moștenire, dar intrau în ultima categorie de rude, după agnați. În *Digesta* există numeroase atestări ale modalităților prin care femeile primeau diverse legate¹⁵, moșteniri sau fideicomisuri¹⁶. Astfel în D. 31,77, pr. Se discută despre un testament în care sunt numiți în calitate de moștenitori copiii și mama acestora, cel care lăsa testamentul era un *pater familias*¹⁷, la fel și în D. 31, 89, pr. apare o altă menționare a unei soții, care este numită moștenitoare alături de copiii săi¹⁸.

În D. 32. 41. 7 o altă soție era instituită ca moștenitoare alături de fiu în timp ce pentru fiică se instituia un legat de 100.000 de sesterți, dacă respectând voința lui *pater familias* se căsătorea în familie¹⁹; un text similar, ar putea fi cel din D. 33, 5, 21 în care un *pater familias* își dezmoștenește fiica lăsându-i un legat cu condiția să se căsătorească în familie (cu un *adgnatus*), iar mama acesteia, Sempronia, era numită executor al acestui legat²⁰. Sempronia era menționată în calitate de moștenitoare alături de fiu.

În D. 28, 2, 13 pr. un testator lăsa, în teorie, fiului care s-ar fi născut, o parte din averea sa, iar soția sa primea partea care a rămas²¹; dacă însă i s-ar fi născut într-adevăr și o fiică, atunci și aceasta ar fi venit la moștenire, dar nu în mod egal cu fratele și cu mama sa, pentru că moștenirea sa era împărțită în șapte părți. Din toată moștenirea fiul ar fi primit patru părți, mama două, iar fiica una, căci acesta ar fi fost voința testatorului, ca fiul să primească dublu decât mama, iar mama să primească dublul părții primite de fiică. Prin urmare exista nu doar intenția ci și posibilitatea ca o soție să moștenească o parte din averea soțului, iar la moștenire erau chemați și copiii de sex feminin, după cum stabileau vechile cutume privind succesiunea *ab intestato* sau succesiunea testamentară.

În unele texte din *Digesta* femeile pot apărea ca singure moștenitoare (*maritus uxorem ex asse heredem instituit*) ca de exemplu în D.31, 89,7²², D. 33, 1,13, 1 pr²³, sau pot primi usufructul unor bunuri²⁴. Soțiile pot apărea în testamente alături de libeți și liberte sau alte persoane ca în D. 32, 41, 2²⁵, D 32, 42²⁶ și D. 36.2.31²⁷.

În Dacia romană ca și în alte provincii sau chiar în Roma inscripțiile funerare datând din secolele II-III p. Chr. apar numele unor femei, menționate în calitatea lor de rude și de moștenitoare ale defuncțiilor. Izvoarele epigrafice din provincia Dacia prezintă situații din cele mai diverse în ceea ce privește

dreptul femeilor de a moșteni sau de a lăsa testament. Astfel unele sunt menționate în calitate de moștenitori unici (*heres*), altele apar în calitate de *coheredes* sau *heredes*²⁸, foarte rar în epitafuri femeile apar ca executori testamentari sau chiar în poziția de testatori.

Iulia Priscilla, soția unui *negotiator* din Drobeta, pe nume Primus Aelius Ionicus, și fiul acesteia, Aelius Iulianus, sunt menționați în calitate de *coheredes* în epitaful soțului²⁹. Înscrierea calității de moștenitor a Iuliei Priscilla constituie un argument în favoarea ideii că Primus Aelius Ionicus a instituit doi moștenitori ai averii sale, astfel pe lângă fiul său apare menționată și soția, dar nu numai în situația de consoartă, ci mai ales în calitatea sa de *coheres*. Faptul că neguțătorul din Drobeta și-a instituit și soția ca moștenitor alături de fiul său legitim atestă pe de o parte preocuparea acestuia pentru situația materială a soției și pe de altă grijă ca patrimoniul familial să nu ajungă în mâinile unui *tutor* numit de către magistrat.

Instituirea ca moștenitori (*heredes pro parte*) a soției și a fiului său de către Primus Aelius Ionicus, atestă de fapt existența unei succesiuni testamentare, pentru că numai prin acest tip de succesiune, soția și fiul puteau fi chemați împreună la moștenire. Urmând regulile succesiuni *ab intestato* magistratul l-ar fi chemat mai întâi pe fiu la succesiune, iar Iulia Priscilla nu ar mai fi primit nimic, ea fiind un succesor din ultima clasă de rudenie (*unde vir et uxor*).

În epitaf Iulia Priscilla este *coheredes*, ea este chemată simultan cu fiul său la succesiune, ori impunerea acestei dorințe, de către defunctul ei soț, putea fi realizată numai prin testament. Prin urmare văduva neguțătorului este un moștenitor testamentar, făcând parte din categoria așa-numită *heres uoluntarius*.

O situație similară este atestată într-o altă inscripție din Drobeta³⁰, este vorba de epitaful pus de Aelia Ammis și liberta Aelia Eutychia, lui Aelius Diophantus tatăl, respectiv patronul libertei. Cele două femei nu puteau să fie chemate împreună la succesiunea *ab intestato* de către magistrat, dată fiind condiția lor socială diferită.

Liberta nu putea veni la moștenire deodată cu fiica, pentru că aceasta din urmă era moștenitoare din prima clasă și ar fi primit întreaga moștenire, iar dacă ar fi decedat magistratul trebuia să cheme celelalte rude la succesiune, atât agnați cât și cogații. Chiar dacă liberta Eutychie ar fi fost o *liberta manumissa matrimonii causa* și ar fi devenit soția veteranului Aelius Diophantus, ea ca și soția neguțătorului din inscripția de mai sus n-ar fi putut fi chemată la succesiune alături de fiica acestuia. Prin urmare menționarea calității de *heredes* a celor două femei presupune existența unui testament, liberta însă nu este un *heres uoluntarius* ci un *heres necessarius*, așadar ea nu putea refuza în nici un caz preluarea moștenirii fostului său patron și îndeplinirea obligațiilor stipulate în testamentul acestuia. O altă libertă menționată ca *heres* într-o inscripție funerară din Apulum³¹, este Aemilia Hermias, care ridică un monument funerar patronului sau patroanei sale. Liberta este la rândul ei un *heres necessarius*, pentru că defunctul nu pare a avea rude sau alți moștenitori, prin urmare singura persoană care-l putea moșteni era liberta sa.

În Colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa, o cetățeană, Iulia Valentina,

îi pune soțului un epitaf, în textul căruia își menționează condiția de *heres*. Absența fiilor sau a altor rude și a libertilor din epitaf ar putea semnifica o succesiune *ab intestato*, dacă nu exista un testament atunci se recurgea la succesiunea *ab intestato*³².

Este evident însă că văduva Iulia Valentina este o moștenitoare cu drepturi depline a averii lui Caius Octavius Nepos, de altfel ea acționează ca gestionar al acestei averi în momentul în care plătește monumentul funerar și incizarea textului funerar dedicat memoriei soțului.

Salvia, soția unui decurion al coloniei Ulpia Traiana, îi ridică un monument funerar soțului decedat, în inscripție mai apare o altă persoană de sex feminin, Frontina, care este menționată în calitate de executor testamentar³³. Prin aceasta este atestat faptul că Salvia a fost chemată la moștenire în urma unui testament, prin urmare femeia era un moștenitor testamentar, căci Frontina nu putea fi instituită executor testamentar decât prin testament. Din nefericire starea fragmentară a textului epigrafic nu ne permite stabilirea legăturii existente între defunct și Frontina, care ar fi putut fi o rudă sau o libertă.

Soțiile militarilor, așa-numitele *focariae*, erau considerate concubine până la lăsarea la vatră a soților, moment în care aceștia primeau *ius conubii* (până la reformele lui Septimius Severus de la sfârșitul secolului al II-lea p. Chr). Ele apar în epitafurile militarilor și veteranilor din Dacia romană, dar nu se bucură întodeauna de calitatea de moștenitoare ale defuncților³⁴, probabil că aceștia le lăsau anumite *donationes mortis causa* și legate prin care beneficiau de o parte din *peculium*-ul acumulat în timpul serviciului militar. În aceleași inscripții alături de soțiile defuncților apar camarazii acestora în calitate de *heredes*. Militarii puteau fi moșteniți și de mame dacă nu erau căsătoriți, aceasta era o aplicare în Dacia a lui *senatusconsultum Tertullianum*³⁵, o hotărâre a Senatului datând din timpul domniei împăratului Hadrianus, prin care mama putea fi chemată la succesiunea copiilor săi imediat după tată, înaintea bunicilor paterni. Prin această decizie a senatului era recunoscută rudenția de sânge (*cognatio*) în domeniul testamentar.

Dăm ca exemplu inscripția unui militar *ignotus* din cauza caracterului fragmentar în care epitaful a ajuns până în zilele noastre³⁶, moștenitorii săi fiind, probabil, camarazii sau prietenii săi (Aurelius Primus, Valerius Maximus și Valerius Valerianus) și Aelia Philippis, mama acestuia.

Studierea combinată a izvoarelor epigrafice din Dacia romană și a celor juridice privind drepturile succesoriale ale femeilor din secolele II-III p. Chr. permite observarea faptului că ceea ce se cunoaște din literatura istorică și juridică privind condiția legală a femeilor romane și progresele făcute de societatea romană în ceea ce privește lărgirea drepturilor acestora își găsește reflectarea și în provincia Dacia. Astfel aici ca și în alte provincii, descoperim numele unor femei între personajele care apar în calitate de moștenitori (*heredes*) în epitafuri. Condiția socială și legală a acestor femei diferă adesea, ca și tipul de succesiune la care sunt chemate, însă ceea ce este mai important este faptul că societatea romană din Dacia se aliniaza, inclusiv în planul dreptului privat, la tendințele existente în Imperiul roman. Astfel analizarea izvoarelor epigrafice din Dacia confirmă din plin ceea ce cercetarea Digestei a evidențiat deja: femeile pot moșteni și primi

fidecomisuri și legate în pofida condiției legale inferioare bărbatilor. Chiar dacă unele legi le limitează dreptul de a moșteni observăm în izvoarele epigrafice din Dacia femei care sunt menționate ca *heres* și femei care lasă testamente sau sunt numite executori testamentari.

RÉSUMÉ

Le but essentiel de cette approche fut celui de déceler parmi la multitude des sources épigraphiques qui sont trouvées sur le territoire de la Dacie romaine, celles qui peuvent présenter intérêt du point de vue d'histoire du droit prive, surtout les sources épigraphiques qui concernent la succession des défunts par leurs épouses. Après l'étude de sources littéraires et juridiques on a tiré la conclusion que les femmes n'avaient pas les mêmes droits que les hommes en matière testamentaire en vertu de trois lois, décrétées pendant le République: *lex Furia*, *lex Falcidia*, *lex Voconia*. Mais dans la pratique la volonté des testateurs pendant le Haute-Empire, on a tourné ces lois et les épouses sont constamment mentionnées dans les testaments de leurs maris. Les informations issues de l'analyse de sources épigraphiques de la Dacie concordent avec ce que nous savons déjà en étudiant les Digeste et les œuvres des auteurs latins. En effet dans les inscriptions on a trouvées des femmes mentionnées en qualité de héritières, testateurs mêmes exécuteurs testamentaire. Tout ces faits on démontre, encore une fois, le caractère unitaire du droit romain sur tout le territoire soumis à Rome, et la tendance existante dans la société romaine d'élargir le droit des femmes.

Supplementum epigraphicum:

IDR II 47:

D(is) M(anibus) / Prim(us) Ael(ius) / Ion(icus) neg(otiator) / uix(it) an(nis) L / 5 / Iulia Pris / cilla uxor / et Ael(ius) Iulia / nus fil(ius) co / heredes, per / 10 / Ael(io) Primiti / uo lib(erto).

Traducere: Zeilor Manes. Primus Aelius Ionicus negustor, (care) a trăit 50 de ani, Iulia Priscilla, soția și Aelius Iulianus, fiu, (în calitate) de coerezi (au făcut monumentul) prin intermediul libertului Aelius Primitivus.

IDR II 46:

D(is) M(anibus) / P(ublio) Ael(io) Diophan- / to, uet(erano) coh(ortis) / V Gal(lorum). Vixit / 5 / an(nos) LXXXVI. H(ic)s(itus) e(st). Aelia Ammis, fil(ia) / et Aelia Eutychia, lib(erta), heredes / 10 / fecerunt.

Traducere: Zeilor Manes. Lui Publius Aelius Diophantus veteran al cohors V Gallorum. A trăit 76 de ani. Aici este așezat. Aelia Ammis fiia și Aelia Eutychia liberta, (în calitate de) moștenitoare au făcut (monumentul funerar).

IDR III 2. 435:

D(is) M(anibus) / C(aio) Octavio Nepoti / uix(it) an(nis) LXX. Iulia / Valenti(n)a heres con/5/ iugi pientisimo / faciendum procu/ravit. H(ic) s(itus) e(st).

Traducere: Zeilor Manes. Lui Caius Octavius Nepos (care) a trăit ani 70. Iulia Valentina moștenitoare, soțului / 5 / foarte afectuos s-a îngrijit să i se facă (monumentul). Aici este așezat.

IDR III 5. 488:

D(is) M(anibus) / P(ublio) Ael(io) Victo / ri Plautiano / dec(urioni) muni[ci]p[i(i)] / 5 / Salvia co? n (iux) se/cund[u]m u[o] / [l]unta[tem testa]/ menti [arbitr(atru)] / Frontina[e] / 10 / [...] M [...].

Traducere: Zeilor Manes. Lui Publius Aelius Victor Plautianus, decurion al municipiului, Salvia soția sa i-a ridicat acest monument, conform dispozițiilor testamentare, (executor testamentar fiind) Frontina ...

IDR III 5. 484:

D(is) M(anibus) / P(ublio) Ael(io) Tertio / domo Cl(audia) Virun(o) / uet(erano) ex (centurione) coh(hortis) I Brit(annicae) / 5 / (miliariae) c(iuium) R(omanorum) eq(uitatae) an[norum]] LX / Ael(ia) A[e]stiu[a] con(iunx) / et heredes posuerunt.

Traducere: Zeilor Manes. Lui Publius Aelius Tertius, original din Claudia Virunum, veteran, fost centurion în cohors I Britannica miliaria ciuium Romanorum equitata, în vârstă de 60 de ani. Aelia Aestiva soția (sa) și moștenitorii au pus (epitaful).

IDR III 5. 475:

D(is) M(anibus) / Ael((io) Dubita- / to missicio / alae Bat(auorum) ex / 5 / a(la) n(umeri) Il(l)yr(icorum) q(ui) uix(it) / an(nis) XXX her(edes) et / coniunx fecerunt. / H(ic) s(itus) e(st).

Traducere: Zeilor Manes. Lui Aelius Dubitatus, soldat lăsat la vatră din ala Batavorum provenant din ala numeri Illyricorum, care a trăit 30 de ani. Moștenitorii săi și soția (sa) au ridicat (acest monument). Aici este așezat.

CIL III 7644:

D(is) M(anibus) / Aurel(ius) Masinnius / dupli(carius) al(a)e (miliaria) / uix(it) ann(is) /5/ XXXVI. Iulia Se-/ uera coniux / et Fl(auius) Saturni - / nus heres / ob merita posue- / runt f(aciendum) c(urauit).

Traducere: Zeilor Manes. Lui Aurelius Masinnius, duplicarius alae miliaria, (care) a trăit 36 de ani. Iulia Severa, soția (sa) și Flavius Saturninus moștenitor, pentru merite au pus (și) s-au îngrijit să se facă.

IDR III 1. 166³⁷:

_ _ _ uit _ _ _ / [uix(it)] an(nos) XXX _ _ / _ _ _ TICIA _ _ / [_ he]res Gad-/5/ des Aninas / uete(ranus) uix(it) an(nis) L. Iul(ia) M[a]r- / cia Erapoles / p(osuit) coniux.

Traducere: ... [a servit în armată] a trăit 30 ? de ani....TICIA,..., eres Gaddes fiul lui Aninas veteran, (care) a trăit 50 de ani. Iulia Marcia Erapoles a pus soțului (epitaful).

IDR III 3. 169:

[...] / [_ _ _ s]tip(endiorum) XII uix(it) [ann(os) _ _ _ / H(ic)] s(itus) e(st)./ Aur(elius) Primus et Val(erius) Maximus [et] V[al(erius)] / Valerianus heredes et Aelia Pilipis / mater b(ene)m(erenti) p(osuerunt).

Traducere: [Zeilor Manes _ _ _ _ _] a servit sub arme 12 ani, a trăit ani[_ _ aici] este așezat. Aurelius Primus și Valerius Maximus și Valerius Valerianus moștenitori și Aelia P(h)ili(p)is mama i-au pus celui care a binemeritat³⁸.

IDR II 49:

D(is) M(anibus)/ M(arcus) Arrius Saturninus / dec(urio) m(unicipii) H(adriani) D(robetensium) uix(it) ann(is) / XVI. Arria Saturnina / 5 / soror et heres, iuxta / voluntate (sic!) testa / menti faciendum / curavit.

Traducere: Zeilor Manes Marcus Arrius Saturninus decurion al municipiul Hadrianum Drobetensium a trăit 16 ani. Arria Saturnina, soră și moștenitoare, după voința testamentară s-a îngrijit să se facă (monumentul).

IDR III 5. 490:

[---] / ? Aemilia H[er] / mias lib(ert?a) [et] / h(eres) p(atrono-ae) b(ene)m(erenti) / fecit).

Traducere: ...Aemilia Hermias, libertă (?) și moștenitoare (tor) a ridicat (acest monument) patronului (sau patroanei) care a bine meritat.

Note

¹ Vezi inscripția funerară pusă de Iulia Lasciva părinților, fraților și fiilor săi (IDR II 62): „[...] / [...] a(nnis) III. P. Iul(ia) Ca[...] / [uix(it) an(nis)] nepotibus e[orum] / [Iul(ia?)] Lasciva patr[i et] / [matri et] fil(ilis) suis ex bo[nis] / 5 / [suis fecit. T]e autem her[es rogo] / [aliqu]em amplius n[evelis] / [condi]sse patris m[onu-] / [mento] quot fratres m[ei] / [et ... s]oror mea b(ene)m(erentibus) f(ecerunt).”

Traducere: ...trei ani, P. Iulius Ca...a trăit... ani ... nepoților (?). Iulia (?) Lasciva a făcut (monumentul) tatălui, mamei și fiilor săi din averea sa. Te rog, însă moștenitorule, să nu mai introduci pe altcineva în mormântul tatălui pe care frații mei și sora mea l-au făcut celor care au binemeritat.

² Despre drepturile femeilor în domeniul succesoral vezi J. Crook, „Women in Roman succession”, în B. Rawson (ed.), *The Family in Ancient Rome: New Perspectives*, Londra, 1986, p. 58-82.

³ Amparo Montanana Casani, „La veuve et la succession hereditaire dans le droit classique”, *RIDA*, XLII, 2000, p. 415.

⁴ *ibidem*, p. 416.

- ⁵ A. Gonzalez, „The possible Motivation of the *Lex Cincia de donis et muneribus*”, *RIIDA*, 34, 1987, Bruxelles, p. 168-169; legea Cincia interzicea de asemenea donațiile libertilor către patroni și ale împricinaților către magistrați.
- ⁶ M. Benabou, „Le mariage, pratique et representation philosophique”, *Annales, ESC*, 42, 1987, 6, p. 1626, considera într-un studiu dedicat practicii și reprezentării filosofice a căsătoriei romane, că asupra imaginii căsătoriei în societatea romană din timpul Principatului au acționat în principal două curente filosofice opuse: stoicismul, care a furnizat ideologia oficială a căsătoriei romane și curentul filosofic al cinicilor, pentru care căsătoria nu avea o prea mare însemnătate.
- ⁷ NDGR, s. v. *Lex Furia*, legea Furia a fost votată printr-un plebiscit, avea scopul de a limita donațiile în afara cadrului gintei, donații care ar fi dus micșorarea patrimoniului acesteia.
- ⁸ U. Wesel, „Über den Zusammenhang der *lex Furia*, *Voconia* und *Falcidia*”, *ZSS* 81 (1964), p. 309.
- ⁹ NDGR, s.v. *lex Voconia*, votată în 169 a. Chr. interzicea cetățenilor care aveau un cens mai mare de 100 000 de ași (adică cetățenii care intrau în prima clasă cenșitară), să instituie ca moștenitor o femeie. Vezi și R. Vigneron, „L’antifeministe loi Voconia”, în *Labeo*, 29, 1984, p. 145-146; J. Gardner, (1986), *Women in Roman Law and Society*, London, p. 170-177; A.J.B. Sirks, „Sacra, Succession and the *lex Voconia*.”, în *Latomus* 53, 1994, p. 273-286; Constantin St. Tomulescu, *Drept privat roman*, București, 1973, p. 207, susținea de asemenea că legea avea scopul de a „frâna astfel abuzul cheltuielilor făcute de femei” și că erau exceptate de la această lege vestalele; R. Gardner, Cicero XIII: *Pro Balbo*, VIII, 21, Cambridge & London, 1958: „Among our ancestors, C. Furius introduced a law about wills, Q. Voconius introduced one about women’s inheritances”. Vezi și textul latin, Cicero, *Pro Balbo*, VIII 21: „Tulit apud maiores nostros legem C. Furius de testamentis, tulit Q. Voconius de mulierum hereditatibus;
- ¹⁰ Caius 2, 247, menționează *lex Voconia* ca și când ar fi în vigoare susținând neaplicabilitatea acestei în cazul fideicomisului lăsat unei femei: „*Item mulier, quae ab eo, qui centum milia aeris census est, per legem Voconiam heres institui non potest, tamen fideicommisso relictam sibi hereditatem capere potest;*” „Femeia care în virtutea legii Voconia nu poate fi instituită ca moștenitor de către acela care este înscris cu un cens de 100.000 de ași, poate numai să primească un fideicomis (trad. a.).”
- ¹¹ NDGR, s.v. *lex Falcidia*.
- ¹² D. Schanbacher, *Ratio legis Falcidiae, Die falzidische Rechnung bei Zusammentreffen mehrerer Erbschaften in einer Hand*, Berlin, 1995, p. 9.
- ¹³ Amparo Montanana Casani, *op. cit.*, p. 421- 422.
- ¹⁴ Vezi *Digesta* pentru izvoarele de drept privat; Cicero câteva fragmente citate de R. Vigneron în studiul său; inscripțiile funerare din Roma și din provincii în care soția, concubina și vadaua apar în calitate de coheredes alături de camarazi, liberti și copii (n. a.).
- ¹⁵ D. 7. 8. 4. 1. *Ulpianus 17 ad sab.* „*Mulier autem si usus relictus sit, posse eam et cum marito habitare Quintus Mucius primus admisit, ne ei matrimonio carendum foret, cum uti vult domo. nam per contrarium quin uxor cum marito possit habitare, nec fuit dubitatum. quid ergo si viduae legatus sit;*” D.7.8.6:

„Non solum autem cum marito, sed et cum liberis libertisque habitare et cum parentibus poterit: et ita et Aristo notat apud Sabinum. et huc usque erit procedendum, ut eosdem quos masculi recipere et mulieres possint;”

¹⁶ Mario Amelotti, *Il testamento romano attraverso le prassi documentale*, I, Firenze, 1966, p. 87. dă ca exemple de donationes mortis causa în care apar femei care primesc legate, testamentele lui Fabulius Marcus și Valerius Turbo; primul își instituisese ca moștenitor un veteran, cetățean roman și lăsase un legat unei femei cu un nume bizar (Αἰτητὴ Φρόντις); al doilea își instituisese doi moștenitori dar lăsase și un legat pentru o femeie, cetățeană a Alexandriei, deci o preregina. Vezi lista de fideicomisuri, legate și usufructe atribuite femeilor, pe care le enumeră Casani după o analiză a izvoarelor în op. cit., p. 444-446; Un alt exemplu este fragmentul din Digesta, D. 31, 34, 3: *„Gaius seius cum domum suam haberet et in praetorio uxoris suae transtulisset, quasdam res de domo sua in eodem praetorio transtulit ibique post multos dies decedens testamento uxorem suam heredem et alios complures reliquit. quo testamento significavit verba, quae infra scripta sunt: „in primis sciant heredes mei nullam pecuniam esse penes uxorem meam, sed nec aliud quicquam: ideoque hoc nomine eam inquietari nolo”. quaero, an ea, quae vivo eo in praetorio uxoris eius translata sunt, communi hereditati vindicari possint et an secundum verba testamenti praescribi coheredibus possit a parte uxoris defuncti. modestinus respondit, si ea, quae in domum seu praetorium uxoris defunctus transtulit, praecipua ad eam pertinere voluit, nihil proponi, cur voluntate ipsius standum non sit. necesse igitur habet mulier talem voluntatem fuisse testatoris ostendere. quod nisi fecerit, in hereditate mariti et haec remanere oportet;”*

D. 31, 89, 7: *„Maritus uxorem ex asse heredem instituit, cuius post mortem codicillos aperiri testator praecepit: praedium hereditarium uxor infructuosum rationi suae existimans vendidit: emptor quaerit, an retractari haec venditio possit post mortem mulieris ab his, quibus codicillis per fideicommissum hereditas data deprehenderetur an vero solum quantitas pretii ab herede uxoris fideicommissariis debeatur. respondi propter iustam ignorantiam tam mulieris quam emptoris heredem mulieris, ut fundus apud emptorem remaneat, fideicommissario pretium dare debere”;*

¹⁷ D. 31, 77, pr: *„Cum pater filios eorumque matrem heredes instituisset, ita scripsit: „ peto a te, filia, ut acceptis ex hereditate mea in portionem tuam centum aureis et praedio tusculano partem hereditatis restituas matri tuae”. respondi praedium quidem hereditarium iudicio divisionis de communi filiam habituram, pecuniam autem de parte sua retenturam”.*

¹⁸ D. 31. 89: *„Testamento filium et uxorem suam heredes instituit: postea epistulam scripsisse dicitur, qua et quidquid in peculio habuit filius, ei donavit et adiecit praecipua haec eum suique iuris et post mortem suam habere velle. quaero, cum testamento significaverit, si quid obsignatum recepisset, id vice codicillorum valeret, epistula autem non sit obsignata, an quae epistula continentur ad filium pertineant. respondi, si fides epistulae relictas constaret, deberi, quae in ea dare se velle significavit.”*

¹⁹ D. 32, 41, 7: *„Testamento, quo filium et uxorem heredes instituerat, filiae per fideicommissum centum, cum in familia nuberet, legavit et adiecit ita: „ fidei tuae, filia, committo, ut, cum in familia nubas et quotienscumque nubes, patiaris ex dote tua, quam dabis, partem dimidiam stipulari fratrem tuum et*

seiam matrem tuam pro partibus dimidiis dari sibi, si in matrimonio eius cui nubes sive divortio facto, priusquam dos tua reddatur eove nomine satisfactum erit, morieris nullo filio filiave ex eo relicto."

²⁰ D. 33, 5, 21: „*Filium et uxorem heredes scripsit, filiam exheredavit et ei legatum dedit, cum in familia nuberet, centum et, cum in familia nupserit, his verbis: „insuper arbitrato Semproniae matris eius mancipia decem, quae confestim post aditam hereditatem meam a sempronia uxore mea eligi volo: quae mancipia, cum in familiam nupserit, dari volo. et si antequam nupserit, aliquod ex mancipiis decesserit, tunc in locum eius arbitrato semproniae matris eius dari volo, dum ad eam plenus numerus perveniat. quod si Sempronia mater eius non elegerit, tunc ipsa sibi quae volet eligat". quaesitum est, cum mater elegerit, an ea, quae ex his mancipiis ante nuptias adgnata sunt, ad puellam supra numerum decem mancipiorum pertineant. respondit, cum mancipiorum legatum in tempus nuptiarum testator transtulit, id quod medio tempore ancillae enixae sunt ad filiam non pertinere. idem quaesit, ante nuptias eorundem mancipiorum fructus et usus an ad Semproniam matrem pertineant. respondit nihil proponi, cur ad matrem pro solido pertineant."*

²¹ D. 28, 2, 13 pr „*Si ita scriptum sit: „ si filius mihi natus fuerit, ex asse heres esto: ex reliqua parte uxor mea heres esto. si vero filia mihi nata fuerit, ex triente heres esto: ex reliqua parte uxor heres esto", et filius et filia nati essent, dicendum est assem distribuendum esse in septem partes, ut ex his filius quattuor, uxor duas, filia unam partem habeat: ita enim secundum voluntatem testantis filius altero tanto amplius habebit quam uxor, item uxor altero tanto amplius quam filia: licet enim subtili iuris regulae conveniebat ruptum fieri testamentum, attamen cum ex utroque nato testator voluerit uxorem aliquid habere, ideo ad huiusmodi sententiam humanitate suggerente decursum est, quod etiam iuventio celso apertissime placuit."*

²² D.31, 89, 7: „*Maritus uxorem ex asse heredem instituit, cuius post mortem codicillos aperiri testator praecepit: praedium hereditarium uxor infructuosum rationi suae existimans vendidit: emptor quaerit, an retractari haec venditio possit post mortem mulieris ab his, quibus codicillis per fideicommissum hereditas data deprehenderetur an vero solum quantitas pretii ab herede uxoris fideicommissariis debeatur. respondi propter iustam ignorantiam tam mulieris quam emptoris heredem mulieris, ut fundus apud emptorem remaneat, fideicommissario pretium dare debere."*

²³ D. 33, 1, 13, 1 pr: „*Maevia nepotem ex Maevio puberem heredem instituit et Lucio Titio ita legavit: „Lucio Titio viro bono, cuius obsequio gratias ago, dari volo annuos quamdiu vivat aureos decem, si rebus nepotis mei interveniat omnemque administrationem rerum nepotis mei ad sollicitudinem suam revocaverit". quaero, cum Lucius Titius aliquo tempore Maevii negotia gesserit et per eum non stet, quo minus gerat, publius autem maevius nollet eum administrare, an fideicommissum praestari debeat. respondi, si non propter fraudem aliamve quam iustam causam improbandae operae causa remotus esset a negotiis, quae administrare secundum defuncti voluntatem vellet, percepturum legatum."*

²⁴ D. 33, 2, 37: „*uxori meae usum fructum lego bonorum meorum, usque dum filia mea annos impleat octodecim": quaesitum est, an praediorum tam rusticorum quam urbanorum et mancipiorum et supellectilis itemque calendarii*

usus fructus ad uxorem pertineat. respondit secundum ea quae proponerentur omnium pertinere;

D. 36, 1, 80, 14: *Maritus uxore instituta herede ex parte tertia et pluribus ei fideicommissis datis dotem quoque praelegavit his verbis: „ Seiae uxori meae dari volo a filiis meis summam dotis eius, quae mihi pro ea illata est” eiusdemque uxoris fidei commisit, ut partem hereditatis et quaecumque ei legasset post mortem suam titio filio communi restitueret. quaesitum est, an summam quoque dotis inter cetera legata ex causa fideicommissi filio suo restituere debeat. respondit non alias, nisi manifestum esset de dote quoque restituenda testatorem sensisse: atque etiamsi sensisset et hoc fuerit adprobatur, ita eius quoque petitionem fore, si non minus in quantitate, quae falcidiae nomine remaneret, foret quam in quantitate dotis.*

²⁵ D. 32, 41, 2: *„Codicillis confirmatis ita cavit: „omnibus autem libertis meis et quos vivus et quos his codicillis manumissi vel postea manumisero, contubernales suas, item filios filias lego, nisi si quos quasve ad uxorem meam testamento pertinere volui vel ei nominatim legavi legavero”. idem postea petiit ab heredibus suis, ut regionem Umbriae Tusciae Piceno coheredes uxori suae restituerent cum omnibus, quae ibi erunt, et mancipiis rusticis vel urbanis et actoribus exceptis manumissis. quaesitum est, cum eros et Stichus servi in diem vitae testatoris in Umbria in Piceno actum administraverint, sint autem damae, quem testator vivus manumiserat, filii naturales, utrum eidem damae ex verbis codicilli ab heredibus praestandi sint, an vero ad seiam uxorem ex verbis epistulae pertineant. respondit ex codicillis ad patrem eos naturalem pietatis intuitu pertinere.”*

²⁶ D 32, 42: *„Titius heredes instituit Seiam uxorem ex parte duodecima, Maeviam ex reliquis partibus et de monumento quod sibi exstrui volebat, ita cavit: „ corpus meum uxori meae volo tradi sepeliendum in fundo illo et monumentum exstrui usque ad quadringentos aureos”. quaero, cum in duodecima parte non amplius quam centum quinquaginta aurei ex bonis mariti ad uxorem perveniant, an hac scriptura ab ea sola monumentum sibi testator exstrui voluerit. respondi ab utraque herede monumentum pro hereditariis portionibus instruendum”.*

²⁷ D. 36, 2, 1: *„Uxori ex parte sextante heredi institutae substituit et heredem fidei commisit, si uxor heres non erit, dotem ei et alia quaedam dari: post mortem mariti uxor ante condicionem et priusquam adeat hereditatem decessit. quaesitum est, an dies fideicommissi cum moritur cessisse videatur ideoque.”*

²⁸ Vezi inscripția IDR II 49 în care moștenitoarea lui Arrius Saturninus este Arria Saturnina sora sa.

²⁹ IDR II 47.

³⁰ IDR II 46.

³¹ IDR III 5. 490.

³² M. J. G.Garrido, *Il diritto privato romano*, Padova, 1992, p. 506.

³³ IDR III 5. 488.

³⁴ Vezi nota 32; IDR III 5. 475; IDR III 1. 166; CIL III 7644.

³⁵ *apud Krueger, Institutiones Iustiniani, III, 3, Berlin, 1954, „... et primus quidem divus Claudius matri ad solatium liberorum amissorum legitimam eorum detulit hereditatem. 2. Postea autem senatus consulto Tertulliano, quod divi Hadriani temporibus factum est, plenissime de tristi successione matri, non etiam aviae deferenda cautum est: ut mater ingenua trium liberorum ius habens, libertina*

quattuor ad bona filiorum filiarumve admittatur intestatorum mortuorum [...]". „...divinul împărat Claudius fiind primul care a acordat dreptul de moștenire mamei ca o consolare pentru pierderea copiilor legitimi. 2. După aceea senatus consultus Tertullianus, care a fost elaborat în timpul divinului împărat Hadrianus, a decis acordarea deplină a tristei succesiuni a copiilor de către mamă, împotriva succesiunii acestora de către bunicii paterni. Exista o condiție pentru admiterea la succesiunea ab intestato a defuncților: ca mama să fie de condiție liberă, să aibă ius liberorum asupra a trei copii, sau să fie libertă cu patru copii ..." (trad. n.).

³⁶ IDR III 3 169.

³⁷ CIL III 8000; Acta MN, VI 1969, p. 178.

³⁸ Vezi CIL III 1381.

LOCUIŢE MEDIEVALE LA SUCEAVA

Paraschiva-Victoria Batariuc

În economia cotidianului, locuinţa şi spaţiul adiacent ei ocupă un loc deosebit, deoarece formează cadrul delimitat în care se desfăşoară viaţa de familie, cât şi o parte a activităţilor casnice, dar şi practicarea unor meşteşuguri.

Izvoarele istorice referitoare la locuinţe şi, implicit, la spaţiul domestic precum şi la amenajarea acestuia sunt puţin numeroase şi, în cele mai frecvente cazuri, atunci când există, informaţiile care au ajuns până la noi se dovedesc a fi unilaterale şi extrem de parcimonioase. Sursele scrise provin atât din documente interne, cât şi din însemnările călătorilor străini, care, în intervalul secolelor XIV – XVIII au străbătut, mânaţi de varii interese, ţările române.

În cazul informaţiilor oferite de surse interne, problema locuinţelor şi a spaţiului domestic apare menţionată indirect, într-o serie de documente care fac referiri la regimul proprietăţii, acte de danie sau privilegii privind diverse scutiri de dări sau obligaţii către domnie.

Una din primele informaţii referitoare la subiectul nostru, spaţiul de locuit, casa în evul mediu, ne-a parvenit datorită documentului din anul 1408, octombrie 6, cunoscutul privilegiu comercial acordat de Alexandru cel Bun negustorilor lioveni. Unul din paragrafele acestui privilegiu face următoarele precizări: „Şi încă le-am dat voie să-şi ţie, în Suceava, o casă să nu ţie nici cârciumă, nici să facă bere, nici mied, nici măcelărie să nu ţie, nici pâine să nu vândă. Iar dacă cel ce va trăi în acea casă ar vrea să ţie ceva din acestea, atunci să plătească împreună cu târgul”¹. Această dispoziţie se va menţine în toate celelalte privilegii acordate, pe parcursul secolului XV negustorilor lioveni². Alte documente conţinând informaţii legate de locuinţe fac referiri la stăpânirea unor proprietăţi. Într-un document din anul 1448, păstrat în rezumat în limba germană, prin care Petru al II-lea voievod, întăreşte mănăstirii Moldoviţa o casă din Suceava, aflată pe uliţa care duce drept la cetate, dăruită de Cămârzan şi soţia sa Stana, cu condiţia ca foştii proprietari să locuiască, în continuare, cât vor trăi, în acea casă, dând în schimb mănăstirii anual, câteva pietre de ceară³. Pe parcursul mai multor ani, alţi domni ai Moldovei, precum Bogdan al II-lea (1451, octombrie 10)⁴ şi Ştefan cel Mare (1457, august 12)⁵ vor întări mănăstirii Moldoviţa casa din Suceava, documentele păstrate, de asemenea în rezumat german, vorbind despre „casele unde locuieşte armeanca Stana” şi făcând precizarea că noul proprietar al celor două case, mănăstirea Moldoviţa, era scutit de toate dările, cât şi de toate obligaţiile faţă de domnie iar veniturile acestei proprietăţi urmând să aparţină mănăstirii. Într-un document emis de cancelaria domnului Alexandru al II-lea în 1449, 5 iunie, sunt menţionate „casele din mahalaua Sucevei”, construite de Gherghe Heregariul, case care împreună cu alte proprietăţi ale acestuia sunt întărite lui Gherghe, pentru a cumpăra vama şi herghelia de la Petru voievod⁶.

Pe parcursul secolelor care au urmat alte câteva documente fac referiri la regimul proprietății⁷, fie la scutiri de dări acordate unor case din Suceava⁸. Unele documente datând din secolul XVII, de asemenea acte de danie referitoare la unele case din Suceava, aduc precizarea că acestea sunt prevăzute cu pivnițe. Este cazul caselor cu pivniță de piatră, aflate pe Ulița Armenească a Sucevei, datorite mănăstirii Solca, în anul 1623, mai 16, de către Lupu și Ionașcu, fiii fostului vistier Nicoară Prăjescu⁹ sau casei cu pivniță de zid dăruită Mitropoliei din Suceava de către domnul Miron Barnovschi la 1624, aprilie 20¹⁰. Alte documente, emise pe parcursul a aproape patru decenii, aduc noi precizări legate de casa donată de Miron Barnovschi Mitropoliei din Suceava. Aflăm că această casă a fost cumpărată de Miron Barnovschi pentru sume de 80 de taleri de argint de la logofătul Iurco Măriteanu, după care casa a fost dăruită Mitropoliei. Mitropolia urma să încaseze arenda vânzării rachiului, în pivnițe urma a fi vândut vinul Mitropoliei, în timp ce pe terenul adiacent să se ridice dughene „și pe acestea să stea căruțele cu pește”¹¹.

Deși în cele mai frecvente cazuri izvoarele scrise situează în perimetrul orașului Suceava casele menționate în diversele documente datând din secolele XV-XVII: Ulița care merge drept la cetate¹², mahalaua Sucevei¹³, Ulița Nouă de lângă biserica Învierii lui Christos unde au fost Tătărașii¹⁴, Ulița Armenească¹⁵, pentru noi este imposibil să stabilim, chiar și cu aproximație, spațiul ocupat de aceste locuințe. Relativ recent, Hanul Domnesc, o clădire aflată pe strada 6 Noiembrie și edificată în două etape: pivnițele și parterul la sfârșitul secolului XVI și etajul în secolul XVIII a fost considerată a reprezenta casa donată de Miron Barnovschi Mitropoliei de la Suceava¹⁶.

O altă categorie de surse documentare este constituită de însemnările de călătorie ale unor diverse persoane care au străbătut în evul mediu țările române: cruciați, pelerini, mercenari, negustori, misionari catolici, spioni, emisari aflați în serviciul unor state europene, soli la curțile voievodale de la București și Iași sau în trecere spre Înalta Poartă, secretari domnești etc.

Deși orașul Suceava a fost vizitat de numeroși călători, până la noi nu a ajuns decât o singură descriere care face referiri la casele existente în principala reședință a domnilor țării. Este vorba de o sumară descriere a orașului Suceava, datorată lui Giovanni Maria Angiolello, robul italian al sultanului Mehmed al II-lea, care l-a însoțit în calitate de trezorier cu ocazia expediției otomane din anul 1476 în Moldova: „[orașul] Suceava era înconjurat cu șanțuri și palisade. Casele și bisericile erau din lemn acoperite cu șindrilă. Numai castelul Sucevei era clădit din piatră și tencuiă, pe o coastă în afara Sucevei”¹⁷. Din prima jumătate a secolului XVII ne-a parvenit însemnarea de călătorie a călugărului italian Niccolò Barsi din Luca unde se află descrierea modului de realizare a unor case din Iași – dar locuințe asemănătoare se găseau în întreaga Moldovă: „Locuințele orașului, foarte puține la număr sunt din pământ, însă cea mai mare parte din ele sunt făcute din bârne îmbucate unele într – altele. Peste ele se așterne lut amestecat cu pleavă, cu bălegar de cal și apă. După ce se usucă acest material se ia var și se albesc aceste case ca și cum ar fi nu din pământ ci din zid, datorită cărui fapt cine nu se pricepe, ia ușor drept piatră ceea ce de fapt nu e decât lut. Aceste case ei le împodobesc cu pridvoare și balcoane ieșite în afară,

pentru a putea sta în timpul verii la răcoare, și le acoperă de cele mai multe ori cu paie. Numai casele boierilor și cea a domnitorului sunt acoperite cu șindrilă”¹⁸.

Alături de informațiile oferite de izvoarele documentare sau de însemnările unor călători străini, din evul mediu moldovenesc a ajuns până la noi și o sursă iconografică referitoare la aspectul locuințelor din orașul Suceava în a doua jumătate a secolului XVI și ne referim la fresca din catedrala episcopală din Roman, biserica Sfânta Paraschiva, cu reprezentarea unui moment din legenda Sfântului Ioan cel Nou și anume întâmpinarea moaștelor de către Alexandru cel Bun și curtea sa¹⁹. Scena aducerii moaștelor Sfântului Ioan cel Nou se desfășoară într-o singură secvență, amplă, în care apar edificii ce caracterizează orașul Suceava: Cetatea de Scaun, o clopotniță care face trimitere la catedrala mitropolitană, biserica Sfântului Gheorghe (Mirăuți), Curtea Domnească. Între clopotnița bisericii Mirăuți și Curtea Domnească se află un grup compact de case văruițe în alb, cu un singur cat, rectangulare, cu fațadele străpunse de uși și ferestre înguste și acoperișul roșu, în două ape, cu pante repezi²⁰.

Studierea locuințelor medievale din Moldova – ca de altfel în întregul spațiu locuit de români – se bazează în principal pe rezultatele cercetărilor arheologice, desfășurate mai cu seamă în cea de-a doua jumătate a secolului trecut.

La Suceava cercetările arheologice sistematice au debutat în vara anului 1951, când, sub conducerea profesorului Ion Nestor a fost organizat, la Cetatea de Scaun, primul șantier școală de arheologie din România. În același timp au fost întreprinse primele cercetări arheologice în diverse puncte ale orașului, fiind cercetate Câmpul Șanțurilor, vastul platou de lângă Cetatea de Scaun, Curtea Domnească, zonele de la Șipot, Drumul Național, IRC, ILB, mănăstirea Zamca²¹, etc.

Importante descoperiri arheologice au fost prilejuite de amplele și în același timp brutalele lucrări edilitare, efectuate în două etape, în anii 1958-1968 și 1980-1986 când, practic, vechiul oraș Suceava a dispărut, făcând loc impresionantelor blocuri plasate în perimetrul aglomerării urbane medievale. Rezultatele descoperirilor arheologice fortuite făcute cu ocazia lucrărilor edilitare efectuate în deceniile șase și șapte ale secolului trecut au rămas, în cea mai mare parte inedite, în urma pensionării intempestive a regretatului Grigore Foiț, cel care a cules din teren datele referitoare la aceste descoperiri²². Au intrat în circuitul științific observațiile făcute de noi cu ocazia lucrărilor edilitare efectuate în deceniul nouă al secolului XX în zona centrală a orașului, în apropierea Curții Domnești²³.

Cercetările arheologice sistematice dar și descoperiri fortuite au pus în evidență, pe teritoriul orașului Suceava, mai multe tipuri de locuințe, datând din secolele XIV-XVII, locuințe care au aparținut atât târgoveților, cât și domniei. Din punct de vedere tipologic, la Suceava au fost descoperite bordeie, locuințe adâncite în sol, numite impropriu „semibordeie”²⁴, locuințe de suprafață simple și locuințe de suprafață cu pivniță.

Bordeiele, acele locuințe adâncite în pământ până la 1,30 – 1,50 m față de nivelul medieval al solului au fost descoperite fie în zone periferice ale orașului, precum partea de sud-vest, cunoscută sub denumirea de Areni²⁵,

fi în apropierea Curții Domnești, la Șipot. Bordeiul de la Șipot, datat în secolul XVI, rectangular, cu laturile de 3,50x3,50 m, se adâncea până la 1,70 m față de nivelul actual al solului. Pe latura de sud se găsea intrarea, sub forma unui plan înclinat având pereții întăriți cu pietre legate cu lut. Pereții și podeaua au fost acoperiți cu cel puțin două straturi de lut. În colțul sud-vestic era amplasat, pe o platformă rectangulară de lut, cruțată la săparea bordeiului, un cuptor oval, cu dimensiunile de 1,25x0,60 m și înălțimea de circa 0,70 m. Pe latura de vest a bordeiului, în spațiul rămas liber între platforma cuptorului și peretele de nord, au fost sesizate gropile de pari de la o laviță, cu lățimea de circa 1 m și lungimea de 2 m. Prezența unor gropi de pari dispuși pe axa nord-sud, pe mijlocul bordeiului, conduce la formularea ipotezei că locuința avea acoperișul în două ape, care se sprijinea chiar pe marginea gropii încăperii²⁶. De notat că alături de acest bordei au fost descoperite două locuințe adânci (nr. 5 și nr. 6), datând din secolul XV, una dintre ele având dimensiunile de 5,60x5,20 m, de la care s-au păstrat urmele scheletului lemnos și în interiorul cărora s-au găsit cahle fragmentare²⁷.

Locuințe mai mult sau mai puțin adâncite în sol, în jur de 0,20-0,80 m, cunoscute în literatura de specialitate sub denumirea improprie de „semibordei” au fost descoperite în curtea mănăstirii armene Sfântul Auxentie (mănăstirea Zamca) sau pe Câmpul Șanțurilor, lângă Cetatea de Scaun.

Din locuința incendiată descoperită în curtea mănăstirii Zamca s-au mai păstrat doar podeaua și vatra de foc, de formă ovoidală, cu dimensiunile de 0,97x0,67 m, acoperită cu o cantitate apreciabilă de lipitură de lut ars. Pe podeaua locuinței au fost găsite bucăți masive de lemn ars, cu siguranță de la pereții construcției. Locuința descoperită în curtea mănăstirii Zamca a fost datată la începutul secolului XV²⁸.

Locuințe ușor adâncite au fost descoperite în diverse zone de pe Câmpul Șanțurilor, vastul platou situat în apropierea Cetății de Scaun, unde se desfășura o activitate intensă legată de existența fortificației sucevene. În zona numită convențional „B”, pe suprafața unde va funcționa capela de lemn și necropola medievală, pe marginea de nord-est a platoului au fost descoperite vestigiile a patru locuințe incendiate, considerate ca aparținând unei așezări temporare. Dintre aceste locuințe realizate din bârne de stejar două sunt de suprafață și alte două adâncite cu 0,20 m față de nivelul medieval al solului. În preajma acestor locuințe se aflau trei vetre în aer liber. Aceste locuințe au fost atribuite constructorilor care au edificat Cetatea de Scaun la sfârșitul secolului XIV, ipoteză susținută și de descoperirea aici a trei monede de la Petru I²⁹. Alte șase locuințe au fost descoperite sub resturile incendiate ale grajdului din zona „B”³⁰. Două dintre aceste locuințe adâncite în pământ circa 0,20 m față de nivelul medieval al solului erau de dimensiuni mai degrabă modeste: 5x3,25 m; una dintre ele a fost prevăzută cu o vatră circulară situată la nivelul podelei. Din pereții locuințelor nu s-au găsit decât puțini cărbuni de lemn gros de brad, pe baza cărora se poate formula ipoteza că aceștia au fost realizați din bârne aparente. Încadrarea cronologică a acestor locuințe este asigurată de descoperirea, în una dintre ele a unei monede de la Petru I, și în cealaltă a unei monede moldovenești, anepigrafă, anterioară anului 1409³¹.

Mai numeroase se dovedesc a fi locuințele de suprafață, descoperite atât pe Câmpul Șanțurilor, cât și în cuprinsul orașului Suceava.

Pe Câmpul Șanțurilor locuințe de suprafață au fost descoperite de asemenea în zona „B”. Toate aceste locuințe, monocelulare, erau de formă rectangulară, cu laturile de 5,0x3,50 m, orientate est – vest, fiind prevăzute cu câte o vatră plasată în unul din colțuri. În colțurile locuințelor au fost puse în evidență gropi de par, într-unul din cazuri astfel de gropi se aflau și pe mijlocul laturilor. Aceste locuințe datează din prima jumătate a secolului XV³².

În sectorul „B” au fost descoperite vestigiile unei locuințe de suprafață, de plan rectangular, construită din bârne de stejar, dispuse orizontal, „în cununi” și având pereții, atât la interior cât și la exterior, acoperiți cu lut amestecat cu paie și atent sclivisit. Locuința, compartimentată în patru încăperi organizate în plan dreptunghiular, dezvoltat în lungime, avea o latură de 24 m, iar lățimea de 6,50 m. În camera de nord a locuinței au fost descoperite numeroase fragmente de cahle nesmălțuite, care se încadrează în categoria cahlelor – oală și cahlelor – castron. Pe latura de est a acestei încăperi au fost găsite și fragmente de la coșul sobei. Faptul că resturile prăbușite ale sobei se găseau doar în încăperea nordică a locuinței dovedește că numai această încăpere era încălzită, în timp ce camera vecină, mai îngustă, posibil o tindă, rămânea rece³³. Descoperirea unei cantități impresionante de așchii de piatră, dar și de pietre sculptate, în curs de prelucrare, a condus la concluzia că, în această clădire a funcționat, în timpul domniei lui Ștefan cel Mare, la sfârșitul secolului XV, un atelier de pietrar, de unde și denumirea de „casa pietrarului” sub care este cunoscută această construcție în literatura de specialitate³⁴.

În partea de vest – sud – vest a Câmpului Șanțurilor, în partea stângă a drumului ce duce la Cetatea de Scaun, au fost descoperite vestigiile unei case cu zid de piatră, gros de 0,50 m, zid distrus în unele locuri până la temelie. Locuința a avut trei încăperi, dintre care două orientate spre nord și a treia spre vest. În prima încăpere de pe latura nordică, pe perețele de nord, au fost descoperite resturile unui cuptor făcut din cărămizi și pietre de râu. Lângă pereți, pe latura sudică și în afara zidului de piatră se găsea un strat de lipitură de lut ars, un indiciu că locuința a fost realizată din lemn acoperit cu lut. Pe baza obiectelor descoperite în interiorul locuinței, aceasta a fost datată în secolul XVI³⁵.

Cu excepția locuințelor descoperite pe Câmpul Șanțurilor, care au fost cercetate cu ocazia unor săpături arheologice sistematice, cea mai mare parte a locuințelor de suprafață au fost evidențiate în urma lucrărilor edilitare, fapt care a afectat negativ calitatea observațiilor. Frecvent observațiile noastre au fost îngreunate de condițiile precare în care s-a desfășurat cercetarea, efectuată în cele mai multe dintre cazuri în timpul săpării mecanice a fundațiilor, lângă cupa excavatorului și în limitele înțelegerii manifestate de inginerii și muncitorii constructori, cei din urmă mai cooperanți decât primii. Cel mai des, vestigiile locuințelor se prezentau sub forma unor aglomerări de lutuială de la pereți, arsă la roșu, amestecată cu plăci de gresie calcinată, cuie cu corpul în patru muchii și capul rectangular, precum și numeroase fragmente ceramice, atât de la vase de uz comun, cât și de la cahle. Cantitatea

impresionantă de lut amestecat cu paie și pleavă, ars la roșu, purtând uneori amprente de unor bârne cât și cuiele de 10-12 cm, de secțiune rectangulară, conduce la concluzia că aceste locuințe au avut pereții realizați din loazde de lemn acoperite cu lut, iar acoperișul era din șindrilă, fără a putea face precizări legate de tehnica de construcție. Asemenea aglomerări de lutuială arsă la roșu, pietre de gresie calcinată, cuie, fragmente ceramice au fost descoperite pe strada Curtea Domnească, în șanțul de fundație al blocului nr. 11³⁶. Bazându-ne pe analogii oferite de cercetarea orașului medieval Baia putem să formulăm ipoteza că măcar o parte a locuințelor de suprafață de la Suceava au fost executate din bârne așezate în cununi orizontale, îmbinate la jumătate de lemn, așa – numita tehnică Blokbau³⁷.

Un alt tip de case pus în evidență de cercetările arheologice de la Suceava este reprezentat de locuințele cu pivniță. Astfel de locuințe au fost descoperite pe latura de nord a Curții Domnești, pe străzile Petru Rareș și Ștefan cel Mare, pe Câmpul Șanțurilor, dar și în cadrul unor complexe aulice, precum casa domnească, așa – numitul C1 din cuprinsul Curții Domnești sau „casa domniei” de lângă Cetatea de Scaun.

Pe latura de nord a Curții Domnești, în anul 1954 au fost descoperite patru locuințe de suprafață cu pivniță, locuințe cercetate de regretatul Gheorghe Diaconu. Pivnițele au fost săpate în humusul medieval până la adâncimea de aproximativ 2 m. Podeaua lutuită a pivniței era încadrată de bârne-talpă rectangulară, cu latura de circa 0,40 m, pe care talpă au fost ridicate bârne verticale, formând un cadru dreptunghiular. Între aceste bârne verticale și pereții pivniței au fost introduse scânduri (2,00x0,40x0,80 m) pentru a-i căptuși. Se consideră că pereții de la suprafață ai locuințelor propriu-zise au fost realizați în întregime din lut amestecat cu paie și grăunțe de grâu și orz. Câteva fragmente de lutuială purtau urme de var³⁸. Acoperișul a fost realizat din draniță, fixată cu un tip de cuie lungi de 10 – 12cm, având corpul în patru muchii și floarea rectangulară³⁹. În aceste locuințe au fost descoperite cahle decorate cu motive geometrice traforate⁴⁰ cât și cu scena Bunei Vestiri⁴¹.

Gheorghe Diaconu a făcut câteva calcule legate de tehnica de construcție a locuințelor cu pivniță descoperite în zona de nord Curții Domnești, ajungând la concluzia că pentru a realiza locașul pivniței au fost săpați aproximativ 20 m³ de pământ, pentru realizarea pereților locuințelor au fost necesari 5m³ de lut galben, 4,22 m³ de bârne fasonate pentru tălpile și pereții pivniței, 1,40 m³ scânduri pentru pereți, circa 3 kg fier prelucrat, o cantitate apreciabilă de cahle și cărămidă pentru sobe⁴². Coroborând rezultatele calculelor făcute cu observațiile de teren, descoperitorul acestor locuințe situate în zona de nord a Curții Domnești și datând din secolul XV a ajuns la concluzia că aceste construcții, care, cu siguranță au aparținut unor negustori înstăriți au fost executate de meșteri specializați⁴³, spre deosebire de bordeiele și locuințele adâncite, „semibordeiele”, amenajate, cu siguranță, de proprietarii lor⁴⁴.

Alte 12 locuințe de suprafață prevăzute cu pivnițe, datând din prima jumătate a secolului XV au fost descoperite în spațiul ocupat de Curtea Domnească. Peste aceste locuințe care au fost toate încălzite cu sobe din cahle cu un repertoriu decorativ variat, și care au sfârșit incendiate, au fost ridicate diverse construcții de piatră care formau ansamblul Curții Domnești de la Suceava⁴⁵.

O altă locuință cu pivniță, datând, după opinia noastră de la sfârșitul secolului XV a fost descoperită în zona de nord-vest a orașului, pe strada Petru Rareș. Groapa pivniței, de contur rectangular⁴⁶, a fost săpată de la dâncimea de 0,40 m față de nivelul actual al solului. Conturul pivniței era mărginit de o bârnă de lemn de stejar, pătrată, cu dimensiunile de 0,35x0,35 m, încastrată într-un prag de pământ cruțat. Pivnița era prevăzută pe latura de sud cu un gârlici, mărginit de bârne și având trepte realizate tot din bârne, probabil de stejar. Podeaua beciului, amenajată numai prin bătătorirea pământului era acoperită de un strat de cărbune și cenușă, prevenite cu siguranță de la căptușeala de lemn a pivniței și de la plafonul acesteia⁴⁷. Pereții parterului amplasați în afara limitelor pivniței, au fost realizați din lemn, judecând după stâlpii verticali, păstrați, și acoperiți cu lipitură de lut amestecat cu pleavă, lipitura având grosimea de 6 cm⁴⁸. S-a formulat ipoteza că această locuință, în care a fost descoperită o mare cantitate de cahle, atât simple cât și variat decorate⁴⁹, a aparținut unui meșter olar care lucra pentru nevoiele domniei⁵⁰.

În categoria locuințelor de suprafață cu pivniță se încadrează și acea construcție descoperită în zona „B” de pe Câmpul Șanțurilor și datată de la sfârșitul secolului XV. Clădirea din zona „B” era compusă dintr-un parter înalt, care se înălța pe un soclu zidit din cărămidă și o pivniță de plan rectangular, cu latura de 15,60x6,60 m, divizată în două încăperi distincte, fiecare cu gârliciul său, printr-un perete plin. Pivnița era prevăzută cu un schelet de bârne – talpă îngropate în podea și cu o căptușeală de lemn care-i îmbrăca pereții, soluții tehnice întâlnite și la alte construcții aflate în Suceava. Locuința propriu-zisă a fost construită din bârne de lemn dispuse orizontal, „în cununi”, care, mai apoi au fost acoperite cu un strat de lut amestecat cu paie, atent sclivisit, peste care s-a așternut un strat de var⁵¹. Locuința a fost compartimentată în două încăperi spațioase, de câte 6x7 m fiecare, care aveau tavanul din grinzi de stejar și acoperișul realizat din șindrilă, iar cele două gârlice de acces în pivniță erau protejate de foișoare, de asemenea din lemn. Fiecare din cele două încăperi au fost prevăzute cu uși de la care au ajuns până la noi balamale, verigi și încuietori metalice; se pare că ferestrele aveau geamuri de sticlă, fragmente de sticlă topite fiind descoperite printre bucățile de lipitură de la pereții casei⁵².

În interiorul clădirii, între resturile arse ale pereților, au fost găsite numeroase fragmente de cahle, nesmălțuite, atât simple, cât și cu un repertoriu decorativ variat⁵³.

În categoria locuințelor cu pivniță se încadrează și câteva construcții aulice, precum casa domnească, așa numitul complex C1 de la Curtea Domnească și „casa domniei” de pe Câmpul Șanțurilor. Pivnița complexului C1 avea pereții realizați din bârne orizontale, groase de 0,30 – 0,40 m, sprijinite la interior de stâlpi verticali fixați în lăcașe speciale scobite în bârnele talpă. Stâlpii verticali erau situați la circa 1,30 – 1,50 m depărtare unul de altul, iar grosimea, încă păstrată, oscila în jurul valorii de 0,30 m. Planșeul pivniței era realizat din bârne orizontale fixate în capul stâlpilor verticali ai pereților, peste care erau așezate scânduri. Fața interioară a carcasei de lemn a pivniței a fost completată cu o împletitură de nuielă acoperite cu lut, bine fățuit. Intrarea în pivniță se făcea cu ajutorul unui gârlici, ce pornea

din podea, pe latura de nord. Pereții de la suprafață ai construcției au fost realizați cu ajutorul stâlpilor verticali îngropați în pământ, la mică distanță în exteriorul pivniței, gropile și chiar resturile acestor stâlpi păstrându-se până în momentul descoperii, pereți ce au fost acoperiți cu un strat de lut amestecat cu pleavă și paie tocate⁵⁴. În interiorul Casei domnești, construcție edificată la sfârșitul secolului XIV, în timpul lui Petru I⁵⁵, a funcționat o sobă compusă din cahle oală, castron, triunghiulare, convexe, turn, simple ori decorate cu motive geometrice incizate sau traforate⁵⁶.

„Casa domniei” de pe Câmpul Șanțurilor a fost amenajată în jurul anului 1480⁵⁷, fiind o clădire de dimensiuni impunătoare, lungimea exterioară, inclusiv amenajările de pe latura de nord, cu foișorul plasat deasupra gârliciului de intrare în pivniță și scara foișorului erau de aproximativ 32 m, lățimea fiind de 11 m. „Casa domniei” a fost un edificiu cu un vestibul de 3/3,5x10m și o unică sală, spațioasă, de circa 22x10m⁵⁸. Edificiul a fost construit din lemn, pe o structură de bârne-talpă, îngropate în podeaua pivniței, bârne care servind la fixarea unor stâlpi verticali de stejar, contribuiau la obținerea unui schelet pe care a fost înălțată întreaga construcție. Pereții „casei domniei” au fost acoperiți, la interior și posibil la exterior, cu lipitură de lut amestecat cu pleavă, atent sclivisită, care mai apoi a fost văruiată⁵⁹. Nu excludem ipoteza că această construcție – precum alte edificii laice și eclesiastice înălțate în Moldova în ultimele două decenii ale secolului XV – să fi avut pereții exteriori împodobiți cu discuri și butoni din ceramică smălțuită policrom⁶⁰. Acoperișul acestei construcții, posibil în două ape, a fost realizat din șindrilă⁶¹. „Casa domniei” trebuie înțeleasă ca o sală de mari dimensiuni, exterioară cetății, destinată spre a înlocui „sala sfatului domnesc”, cu prilejul unor ceremonii care nu se puteau desfășura în interiorul Cetății de Scaun⁶². În interiorul acestui spațiu aulic, de reprezentare, a fost amenajată o sobă gotică în formă de turn de cetate, de dimensiuni impunătoare, compusă din peste 700 de cahle, diversificate ca formă și registru decorativ⁶³. Despre soba din „casa domniei” a fost formulată ipoteza că reprezintă o variantă a sobei gotice târzii, și anume varianta moldovenească, definită de caracteristici constructive proprii instalațiilor de încălzire din teritoriul est-carpatic⁶⁴.

Cercetările arheologice sistematice sau fortuite au dus la descoperirea, de-a lungul a cinci decenii, a unui număr impresionant de locuințe, situate pe întreaga suprafață a orașului medieval Suceava ori a împrejurimilor sale.

Din analiza hărții cu situarea în spațiu a locuințelor descoperite în cuprinsul orașului Suceava reiese cu ușurință constatarea că nu se pot delimita zone caracteristice unui anumit tip de locuință, toate cele patru categorii coexistând în același perimetru. În condițiile în care bordeie sau locuințe adâncite n pământ, „semibordeie” coexistă cu locuințe de suprafață simple sau prevăzute cu pivnițe suntem de părere că în secolele XIV-XVII și mai cu seamă în secolul XV nu se poate vorbi din punctul de vedere al tipului de locuință, de o diferențiere a orașului în zone periferice și rezidențiale. Bordeie și locuințe adâncite au existat în au existat în apropierea Curții Domnești, la Șipot, dar și în curtea Mănăstirii Zamca, în zona Areni sau pe Câmpul Șanțurilor. Locuințe de suprafață simple, înălțate pe un soclu de piatră sau cărămidă, dar și prevăzute cu pivnițe au fost descoperite în apropierea Curții Domnești, pe străzile Ștefan cel Mare, Nicolae Bălcescu,

dar și pe străzile Petru Rareș, Dimitrie Dan, Vasile Alecsandri, în zona Șipot, pe latura de nord a Curții Domnești sau pe Câmpul Șanțurilor.

Tipul constructiv era dictat nu atât de amplasarea în spațiu a locuinței respective, cât de posibilitățile materiale și de ocupația proprietarului și din acest punct de vedere considerăm că nu greșim când suntem de părere că locuințe de meșteșugari se învecinau cu cele ale negustorilor sau ale membrilor patriciatului orașenesc precum este cazul celui Gheorghe Heregariul care, împrumutând 800 de zloți de la Costea Pârcălabul, se vede nevoit să-și cedeze proprietățile, inclusiv „casele construite în mahalaua Sucevei”⁶⁵.

În afara instalației de încălzire-o constantă în locuințele de la Suceava o constituie prezența sobei de cahle-avem foarte puține date despre interiorul acestor construcții. Rămâne să sperăm că cercetării arheologice viitoare, efectuate în puținele zone care au scăpat furiei constructive din epoca „sistemizării urbane” și din perioada post decembristă, să aducă date care să permită și „mobilarea” interioarelor acestor locuințe care au existat în orașul Suceava, principala reședință a domnilor Moldovei în secolele XIV-XVI.

SUMMARY

The medieval dwellings discovered in Suceava, dating since the XIV-XV century, are divided into four main categories: a) huts; b) hollowed houses; c) surface houses with cellars. From the dwelling-type point of view, within the city, there is no distinction between suburbs and residential areas.

Note

¹ V. Gh. Miron, M. St. Ceașu, I. Caproșu, G. Irimescu, *Suceava. File de istorie. Documente cu privire la istoria orașului. 1388 – 1918*, vol. I, București, 1989, pp. 85-89, nr. 6

² Cf documentele din 1434, martie 18, de la Iliș Voievod, 1456, iunie 29, de la Petru Aron și 1460, iunie 3 de la Ștefan cel Mare la V. Gh. Miron, M. St. Ceașu, I. Caproșu, G. Irimescu, op. cit., p. 91 – 95, nr. 8; p. 109-115, nr. 18, pp. 119-125, nr. 21.

³ DRH, A, I, p. 392, nr. 276.

⁴ DRH, A, II, pp. 10-11, nr. 9.

⁵ *Ibidem*, p. 94, nr. 64.

⁶ *Ibidem*, pp.4-6, nr. 4.

⁷ La 1476, decembrie 11, Sahac armeanul din Suceava a cumpărat de la Steczkoni translatorul armean al orașului o casă, situată lângă cea a lui Chaczic Pop pentru suma de zece ori 60. Cf. V. Gh. Miron, M. St. Ceașu, I. Caproșu, G. Irimescu, op. cit., pp. 135- 136, nr. 32.

⁸ Petru Rareș scutește de toate dările, la 1528, martie 21, casa papei Luca din Cetatea Sucevei, aflată în târgul Sucevei, aflată pe Ulița Nouă, lângă biserica Învierii lui Christos unde au fost Tătărașii. V. Gh. Miron, M. St. Ceașu, I. Caproșu, G. Irimescu, op. cit., pp. 154-156, nr. 48.

- ⁹ *Ibidem*, pp. 242- 244, nr. 104.
- ¹⁰ *Ibidem*, p. 248, nr. 110.
- ¹¹ Documentul din 1651, ianuarie 10, de la Vasile Lupu, *ibidem*, p. 281-283, nr. 154. Cf. și documentul de la Gheorghe Ștefan, *ibidem*, p. 296, nr. 165 și cel de la Ștefăniță Lupu, din 1660, iunie 18, *ibidem*, pp. 302- 304, nr. 174.
- ¹² *DRH*, A, I, p. 392, nr. 276.
- ¹³ *DRH*, A, II, pp. 4-6, nr. 4.
- ¹⁴ *DRH*, A, XVI, vol. I pp. 278-279, nr. 244.
- ¹⁵ V. Gh. Miron, M. St. Ceaușu, I. Caproșu, G. Irimescu, *op. cit.*, pp. 242-244, nr. 104.
- ¹⁶ E. I. Emandi, M. St. Ceaușu, *Contribuții de morfologie urbană la cunoașterea istoriei orașului Suceava. 1388-1988*, în Suceava, XV, 1988, pp. 150-151
- ¹⁷ Giovanni Maria Angioiello, în *Călători străini despre țările române*, vol. V, București, 1975, p. 75.
- ¹⁸ Niccolò Barsi, în *Călători străini despre țările române*, București, vol. V, București, 1975, p. 75.
- ¹⁹ M. I. Sabados, *Catedrala episcopiei Romanului*, București, 1990, fig. 168, 172.
- ²⁰ P. V. Batariuc, *Imagini ale Cetății Sucevei în pictura murală din Moldova*, în vol. *Sub zodia Vătășianu. Studii de istoria artei*, Cluj – Napoca, 2002, p. 60, fig. 4,5.
- ²¹ I. Nestor, *Epoca lui Ștefan cel Mare în lumina cercetărilor arheologice de la Suceava*, în vol. *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, pp. 235-240.
- ²² O parte a informațiilor legate de descoperirea vestigiilor unor locuințe aflate în perimetrul orașului medieval Suceava au fost menționate de Emil I. Emandi, fără a fi indicată situarea lor în spațiu, în lucrările E.I. Emandi, M. St. Ceaușu, *op. cit.*, pp. 118-138 și E. I. Emandi, *Habitatul urban și cultura spațiului, Studii de geografie istorică. Suceava în secolele XIV-XX*, Iași, 1996, pp. 320-342
- ²³ P. V. Batariuc, M. Andronic, *Descoperiri arheologice la Suceava – contribuții la cunoașterea topografiei orașului medieval*, în Suceava, XVII-XIX, 1990-1992, pp.36-61.
- ²⁴ V. Neamțu, *Hutte et demi-hutte. Un problème de terminologie*, în *AIIA*, Iași, XXIV/L, 1987, p.9-16
- ²⁵ Gh. Diaconu, *Observații cu privire la urmele vechiului târg al Sucevei în vremea marilor asedii otomane și polone din veacul al XV-lea*, în *SMIM*; I, 1956, p.267.
- ²⁶ M. D. Matei et alii, *Șantierul arheologic Suceava*, în *Materiale*, VIII, 1962, pp. 746 – 747, fig. 7.
- ²⁷ *Ibidem*, pp. 744 – 745, fig. 6.
- ²⁸ B. Mitrea et alii, *Șantierul arheologic Suceava – Cetatea Neamțului*, în *SCIV*, 6, 1955, pp. 794-795.
- ²⁹ *Ibidem*, pp. 757 – 758.
- ³⁰ V. Vătășianul et alii, *Șantierul arheologic Suceava*, în *Materiale*, VII, 1961, pp. 624 – 625; M. D. Matei et alii, *op. cit.*, pp. 752 -754, fig. 13, 14.
- ³¹ *Ibidem*, p. 754.
- ³² *Ibidem*, p. 754- 755.
- ³³ V. Vătășianul et alii, *op. cit.*, pp. 622 – 624, fig. 15.

- ³⁴ I. Nestor et alii, *Șantierul Suceava*, în *SCIV*, 4, 1953, 3-4, pp. 347 – 348.
- ³⁵ *Ibidem*, p. 348 – 349, fig. 14.
- ³⁶ P. V. Batariuc, M. Andronic, *op. cit.*, pp. 37 – 39.
- ³⁷ Eug. Neamțu, V. Neamțu, S. Cheptea, *Orașul medieval Baia în secolele XIV – XVII*, vol. I, Iași, 1980, pp. 21 – 88; *idem*, *op. cit.*, vol. II, Iași, 1984, pp. 16 – 42, fig. 7,8,12.
- ³⁸ Gh. Diaconu, *op. cit.*, pp.37 – 39.
- ³⁹ *Ibidem*
- ⁴⁰ *Ibidem*, p. 271.
- ⁴¹ *Ibidem*, p. 275 – 276 și p. 276, nota 3.
- ⁴² *Ibidem*, p. 274.
- ⁴³ *Ibidem*, p. 275.
- ⁴⁴ *Ibidem*, p. 274.
- ⁴⁵ Rezultate inedite ale ultimelor campanii de la Curtea Domnească din Suceava. Informație colegul Florin Hău, căruia îi mulțumim pe această cale.
- ⁴⁶ Locuința de pe str. Petru Rareș nu a putut fi cercetată în întregime, astfel că forma și dimensiunile sale au rămas necunoscute. Cf. M. D. Matei, Em. Emandi, *O casă de orășean din secolul al XV-lea de la Suceava*, în *SCIVA*, 28, 1977, 4, p553.
- ⁴⁷ *Ibidem*, pp. 553 – 554.
- ⁴⁸ *Ibidem*, pp. 554 – 557.
- ⁴⁹ *Ibidem*, pp. 567 – 572 , fig. 7/1-2; 8/1-2.
- ⁵⁰ *Ibidem*, pp. 573.
- ⁵¹ I. Nestor et alii, *Șantierul arheologic Suceava. Raport preliminar asupra săpăturilor din campania anului 1955*, în *Materiale*, IV, 1957, pp. 249 – 251; *idem*, *Șantierul arheologic Suceava*, în *Materiale*, V, 1959, pp. 599 – 604; *Șantierul arheologic Suceava*, în *Materiale*, VI, 1959, pp. 679 – 685, fig. 1 – 3.
- ⁵² *Ibidem*, pp. 684 – 686.
- ⁵³ I. Nestor et alii, *op. cit.*, p. 604; T. Martinovici, St. Olteanu, *op. cit.*, pp. 686, 688.
- ⁵⁴ L. Chițescu, *Cercetări arheologice la Curtea Domnească din Suceava*, în *CAMNI*, I, 1975, pp246 – 247.
- ⁵⁵ *Ibidem*, p. 249.
- ⁵⁶ *Ibidem*, p. 247, fig.5/1 – 6.
- ⁵⁷ R. Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu, *Mărturii de civilizație medievală românească. O casă a domniei și o sobă monumentală de la Suceava din vremea lui Ștefan cel Mare*, București, 1979, pp. 27 – 29.
- ⁵⁸ *Ibidem*, p.21, fig. 17.
- ⁵⁹ *Ibidem*, p.25.
- ⁶⁰ P. V. Batariuc, *Descoperiri inedite de ceramică monumentală la Suceava*, în *Suceava*, XXII, 1994, p. 107, fig. 1/1,9.
- ⁶¹ R. Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu, *op.cit.*, p. 25 – 26, fig. 17.
- ⁶² *Ibidem*, pp. 30 – 31.
- ⁶³ *Ibidem*, pp. 44 – 94 și 97 – 127, fig. 21 – 79, 93.
- ⁶⁴ L. Chițescu, *Cercetări arheologice la Curtea Domnească din Suceava*, în *CAMNI*, I, 197, pp. 246-247
- ⁶⁵ *DRH.A*, II, p.4-6, nr. 4

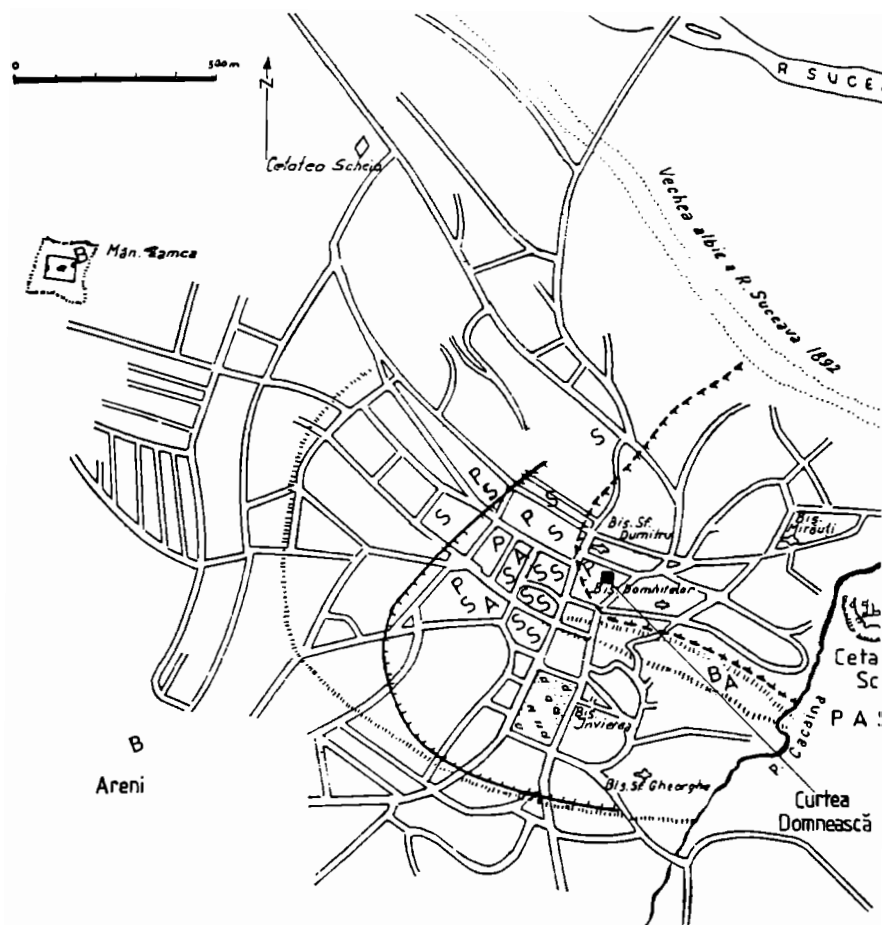

Fig. 1 Harta oraşului medieval SUCEAVA,
cu răspândirea tipurilor de locuinţe

B = BORDEI

A = LOCUINŢĂ ADÂNCITĂ

S = LOCUINŢĂ DE SUPRAFAŢĂ

P = LOCUINŢĂ DE SUPRAFAŢĂ CU PIVNIŢĂ

VESTIGII ALE TRECUTULUI MĂNĂSTIRESC ÎN ȚARA FĂGĂRAȘULUI

Aurel Dragne

Prima mențiune care trebuie făcută atunci când dorim să vorbim despre trecutul mănăstirilor românești din Țara Făgărașului este una de natură practică: puținătatea sau chiar lipsa pe alocuri a izvoarelor și a surselor de informare. Insuficiența acestora este explicabilă dacă avem în vedere că majoritatea așezămintelor monahale din acest spațiu erau lăcașuri modeste ca proporții și înzestrare materială: *„Fiind lipsite de domeniile considerabile, caracteristice în alte zone, ele au ocolit aproape în întregime interesul documentelor de dinaintea secolului al XVIII-lea, rămânând în conul de umbră creat de neimplicarea lor în segmentele social-economice ale vieții provinciei”*¹.

Lipsa unor documente clasice pentru acest segment al istoriei ecleziastice a Țării Făgărașului îl determină pe cel interesat să facă apel și la alte izvoare, cum ar fi cele cartografice, arheologice sau lingvistice care dobândesc în acest context o importanță deosebită.

Spre deosebire de celelalte „țări” intracarpătice, Țara Făgărașului se confruntă cu o penurie a documentației, cel puțin pentru veacurile XIII-XVI. Totuși, puținele documente care au ajuns până la noi oferă date importante privind raporturile Țării Făgărașului cu Regatul maghiar și Țara Românească, despre satele și evoluția patrimonială a acestora, structurile sociale și instituțiile țării².

Referitor la mănăstirile românești din Țara Făgărașului, trebuie remarcat faptul că pentru perioada care precede secolul al XVII-lea există doar un document, din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, potrivit căruia, în mod indirect, se poate trage concluzia că existau astfel de așezăminte în zonă. Este vorba de hrisovul din anul 1391 emis la curtea domnitorului Țării Românești, Mircea cel Bătrân, prin care se dăruia boierului egumen Stanciu și fratelui acestuia Călin, satul Scorei din Țara Făgărașului³.

Cu toate că documentul de mai sus nu amintește de prezența în hotarul satului Scorei a vreunei mănăstiri, titulatura de egumen a boierului Stanciu trebuie pusă în legătură cu existența unui asemenea așezământ. Un boier cu numele Stanciu și mai mulți urmași ai lui apar frecvent în documentele de secol XVI-XVII⁴, dar mănăstirea din hotarul Scoreiului este amintită în mod explicit abia la sfârșitul primei jumătăți a secolului al XVIII-lea⁵.

Următoarele știri documentare ne parvin abia din urbariile Țării Făgărașului din veacul al XVII-lea. În urbariul satelor Breaza și Sâmbăta de Sus din 11 august 1632, în legătură cu regimul apelor celei din urmă localități se menționează că *„Au și o apă curgătoare foarte bună care în ungurește se cheamă apa Mănăstirii Sâmbăta”*⁶. Într-un alt urbariu întocmit peste 5 ani, știrile privind mănăstirea devin și mai concludente. În satul Sâmbăta de Sus, printre preoții români este înscris și popa Albul despre care se specifică *„Are casa și boieritul pe partea lui Nemeș Thamas [...] și el s-a făcut călugăr și se spune că locuiește când aici, când la mănăstire”*⁷.

Cu prilejul revizuirii preoților români de pe domeniile Făgăraș, Comăna și Porumbac din 3 iunie 1647, despre același preot Albu informațiile sunt similare celor înregistrate înainte cu un deceniu: „*Popa Albul și el locuiește pe o sesie iobăgească, el însuși fiind iobag; stă pe partea Doamnei (=văduvei) lui Nemes Thamas când este în sat, căci cel mai adesea stă la mănăstire*”⁸. Aceste antecedente ale mănăstirii brâncovenești constituie un nou suport pentru informația transmisă de Paul de Alep. Cu ocazia vizitei făcute în 1657 lui Preda Vornicul, cunoscutul călător nota următoarele: „*El clădește acum o mănăstire în Ungaria, căci craiul îl iubește mult și îl numește tată și se crede că stăpânește multe moșii în această țară*”⁹. Moșia Sâmbăta de Sus fusese obținută de Preda Vornicul prin zalogiri succesive pentru care a plătit mai bine de 6.000 de florini. Documentul de introducere în stăpânire din 28 septembrie 1653 aduce și o informație importantă cu privire la vechimea mănăstirii: primul dintre martorii chemați este Iosip „*Kaluger in monasterio*”, atestând existența ei înainte de sosirea lui Preda Vornicul¹⁰.

Urbariul din 1637 îl consemnează pe preotul Aldea din Arpașul de Sus, despre al cărui părinte, preot și el înainte vreme, se precizează că s-a călugărit, fiind acum foarte bătrân¹¹.

Din păcate, nici un alt document din cele cunoscute până acum nu ne mai oferă indicii cu privire la mănăstirile din Țara Făgărașului, până în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Actul emis la 13 iunie 1761 de Comisiunea Aulică impune arderea tuturor mănăstirilor de lemn și distrugerea celor de piatră, iar dacă cineva s-ar opune înaltei porunci regale date de mărita comisie, „*să fie negreșit pedepsit cu moartea prin spânzurătoare sau prin pierderea capului, ca unii ce nesocotesc poruncile regești și tulbură pacea și ordinea publică*”¹².

Izvoarele arheologice reprezintă cu siguranță cea mai importantă sursă în cunoașterea începuturilor și trecutului unor mănăstiri. Din păcate, ea a fost doar în mică măsură valorificată.¹³

În unele cazuri (Dejani, Streza Cârțișoara), refacerea mănăstirilor pe vechile amplasamente a condus la distrugerea vestigiilor, fără ca acestea să fi fost studiate în prealabil. Vestigiile mănăstirii din hotarul de sus al satului Drăguș au fost distruse în urma înglobării locului respectiv în livada pomicolă înființată în localitate. La Berivoi Mari, ruinele mănăstirii au fost distruse de o viitură a râului Berivoi în 1985. Aici au fost identificate două cruci funerare din piatră păstrate fragmentar. Pe una dintre ele se poate descifra: „*Aici se odihnește (ieromona) hul...*”. (foto 1)

Izvoarele cartografice sunt puține și destul de târzii. Importante sunt hărțile militare din secolele XVIII-XIX care furnizează date cu privire la amplasamentul unor mănăstiri, poziția lor față de cursurile de apă și drumurile țării, precum și existența unor hidronime sau toponime ce pot fi puse în legătură cu aceste lăcașuri¹⁴.

Date importante ne sunt furnizate și de ridicările topografice austro-ungare care se păstrează în arhivele unor comune, precum și de hărțile topografice mai noi care au meritul de a fi înregistrat în special unele hidronime sau toponime, precum „*pârâul mănăstirii*” (Recea, Dejani), „*între pâraiele mănăstirii*” (Drăguș), „*lângă chilia*” (Lisa), „*moara popilor*” (Drăguș) etc.

Harta militară austriacă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea

marchează prezența unor edificii sau a unor locuri care sunt desemnate cu toponimul „Monastira”. Aflate pe teritoriile mai multor sate, aceste toponime dovedesc faptul că o parte din mănăstirile făgărașene, fie au fost ocolite de distrugerile din 1761, fie au fost refăcute la scurt timp după această dată, constituind totodată și un important punct de reper.

Cel mai important edificiu este cel de la Sâmbăta de Sus, în imediata apropiere a văii cu același nume. Despre mănăstirea de aici avem certitudinea că nu a fost distrusă în 1761, probabil și datorită intervențiilor făcute în favoarea ei de familia Brâncoveanu. La 1769 episcopul unit Atanasie Rednic consemna în protocolul întocmit cu prilejul unei vizite canonice despre monahii mănăstirii că sunt „*răi schismatici*”¹⁵. Tot în acest an a venit la mănăstire un călugăr de la Ierusalim, care a sfințit biserica ortodoxă din Voivodenii Mici, împreună cu protopopul ortodox din Sâmbăta de Sus¹⁶. Treisprezece ani mai târziu episcopul Grigorie Maior scrie comandamentului general din Sibiu următoarele: „*Dacă fac abstracție de la schitul Silvașul de Sus din districtul Hațegului, nu mai există, pe cât știu, nicăieri altundeva eremiți sau călugări de acest fel sub jurisdicțiunea mea. Dar mă întorc la mănăstirea neunită de rit grec, de la Sâmbăta de Sus, cel mai mare luptător contra întregii uniri și reamintesc cu plecăciune Excelenței Voastre cele ce vi le-am scris adesea cerând dărâmarea din temelie a aceluia lăcaș pădureț*”¹⁷. Mănăstirea va fi distrusă în 1785, fără ca de această dată să se mai țină cont de intervenția la guvern din ziua de 10 septembrie a aceluiași an a boierilor ctitori și proprietari Nicolae și Efrem Brâncoveanu¹⁸.

Probabil moara de scânduri (Sag Mühl) marcată pe harta austriacă, pe valea Sâmbetei în imediata vecinătate a mănăstirii, era una din funcțiunile cu importanță economică ale acesteia.

Toponimul „Monastira” este prezent și în hotarul altor sate, de obicei în partea superioară a unor cursuri de apă: la Scorei (pe Valea Opatului), la Streza Cârțișoara (pe pâraul Seaca), la Arpașul de Sus (pe pâraul Goștaia), la Netot (pe pâraul Netotel), la Recea (pe pâraul Racovița) sau Șinca Veche (pe dealul Pleșu, lângă pâraul Cetățuia).

Harta militară austriacă consemnează și un hidronim important: pâraul „Călugărița” (Kalugeritza), afluent al râului Lunca (Lunka) ce străbate hotarul satului Copăcel. Cu toate că nu deținem până în prezent nici o informație care să ateste prezența în teritoriul acestui sat a vreunei mănăstiri, hidronimul menționat poate fi pus în legătură cu existența în trecut a unei viețuiri monahale.

La Arpașu de Jos, harta austro-ungară consemnează existența unui mic așezământ monahal desemnat cu toponimul de „Monasteria”. Locul mănăstirii se află într-o frumoasă dumbravă de stejari, lângă „Dealul Podeiu”, încadrat de două văi: „Valea Girloțelu cu apă” spre răsărit și „Girloțelu secu” înspre apus.

Pe teritoriul satului Mărgineni este consemnat toponimul „La Mănăstire”. Locul situat pe un frumos platou, este încadrat înspre răsărit de „Piscul Prislopul”, iar înspre apus de „Iazul Mărginenilor”, pârau ce constituie granița naturală dintre teritoriile aferente satului menționat și cele ale Sebeșului.

Dovada că locul pe care a fost ridicată Mănăstirea Sâmbăta de Sus era probabil locuit în secolul al XIX-lea, o găsim în același izvor cartografic, care marchează vechiul amplasament situat în dreapta Văii Drăgușului cu

toponimul „Casa de la Monasteriu Sambata”.

La Șinca Veche, unul din afluenții râului Strâmba este consemnat de harta austro-ungară cu numele de „P. Monastira”¹⁹.

Pe cât de puține sunt informațiile documentare care să ateste prezența unor mănăstiri, pe atât de numeroase sunt toponimele și hidronimele ce pot fi puse în legătură cu existența unor asemenea instituții. Interesant este și faptul că astfel de denumiri sunt consemnate și în hotarele unor sate în care nu este amintită existența vreunei mănăstiri. Observația, demnă de luat în seamă, ne îndreptățește să credem, așa cum de altfel au arătat și alți autori²⁰, că ne aflăm în fața unei „explozii” a informației și nu a numărului real de așezăminte.

Foarte multe nume de locuri ce dovedesc prezența în trecut a unor așezăminte monahale s-au păstrat în conștiința populară a locuitorilor. Bucurându-se de o frecvență deosebită în Țara Făgărașului, toponimele sau hidronimele precum „Poiana Mănăstirii”, „Pârâul Mănăstirii”, „Izvorul Mănăstirii” sau „Fântâna Mănăstirii” desemnează locuri sau funcțiuni care au aparținut vechilor mănăstiri făgărașene, a căror amintire a rămas vie pentru oamenii locurilor²¹.

În vatra satului Șinca Nouă a fost identificat toponimul „La Chilian”. Locul se află pe „Pârâul Flucușeștilor”, afluent al râului „Valea Șincii”. Tradiția locală vorbește despre faptul că pe locul satului actual ar fi fost o veche așezare mănăstirească. Însăși biserica veche a satului a avut inițial rolul de biserică a mănăstirii. Chiliile călugărilor s-ar fi aflat pe locul în care mai târziu unul dintre localnici și-a ridicat gospodăria. Tocmai de aceea, locul acela se numește „La Chilian”. Această tradiție este consemnată și de mitropolitul Andrei Șaguna în lucrarea „Istoria Bisericii Ortodoxe Răsăritene Universale de la întemeierea ei până în zilele noastre” (Sibiu 1860): „... locuitorii de astăzi din Șinca Nouă au fost venit din Șinca Vechiă, ca lângă mănăstire să-și facă casă, și așa s-au făcut satul Șinca Nouă și că biserica lor este chiar cea a călugărilor” (pag 117-118)²². El primește aceste informații prin protopopul Făgărașului, Ioan Petru Popescu, și prin parohii din Șinca Nouă, Gheorghiu Flucuș și Nestor Popa. Dovada că pe locul bisericii de lemn din localitate a fost inițial biserică mănăstirească o găsim în inscripția de pe icoana Sfântului Ioan Botezătorul din interiorul bisericii: „†Zugrăvitu-s-au aceste sfinte icoane pe toată cheltuiala și osteneala și sudoarea sfinției sale ieromonah Ștefan (...) Sfintei Biserici sfinte, pe Valea Șincii. Întru veșnica pomenire”. (foto 2)

Toponimul „Poiana mănăstirii” desemnează un teren cositor ce se află pe „Valea Strâmbei”, astăzi aparținând de localitatea Șinca Veche. Poiana este situată într-un defileu al Dealului Strâmba format de pârâul ce se cheamă „Pârâul Mănăstirii” și se lărgește treptat fiind mărginită înspre răsărit de Răul Strâmba.

„La mănăstire” se cheamă peștera de pe dealul „Pleșu” din imediata apropiere a satului Șinca Veche. Locul mai este numit de către localnici și „Mănăstirea din peșteră”.

Conform tradiției locale, bisericuța de lemn situată pe un loc mai înalt din partea de răsărit a localității Cuciulata a aparținut în trecut vechii mănăstiri ce ființa în hotarul satului în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Această mănăstire făcea parte dintr-o rețea de așezări monahale, situate în partea de

N-E a Țării Făgărașului, alături de Comăna de Jos, Comăna de Sus și Veneția de Sus.

Despre mănăstirea din Cuciulata, avem până acum doar o singură informație din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, pe care Ștefan Meteș a găsit-o în Arhivele Statului din Cluj: conform urbariului statului Galați din 1758, iobagul Ioan Comșa alias Chiș Mihail cu un fiu din această localitate, în urma multor asupriri iobăgești fugie în 1750 și se așază în satul Cuciulata, locuind, în 1758, pe lângă mănăstirea de aici.

Astăzi nu se mai cunoaște cu certitudine locul unde era așezată mănăstirea. Probabil era amplasată în hotarul de sus al Cuciulatei, în pădurea dinspre Comăna de Sus, unde s-au păstrat toponimele: „poiana popii” și „izvorul crucii”.

Potrivit tradiției locale, neconfirmate însă de o altă sursă, în jurul anului 1761 biserica mănăstirii a fost mutată pe locul actual, fiind utilizată ca biserică parohială a comunității. În altar, lângă proscomidiar, se păstrează până astăzi un scaun de strănă, pe a cărei spetează de lemn se poate citi cu destul de multă dificultate datorită unei intervenții de curățare mecanică, de dată recentă, următoarele: „... scaon(ul) I S H R călugăru(lui) ...”.

Pe „Iazul Mărginenilor” din hotarul satului Mărgineni, se află un teren cositor desemnat de către localnici cu toponimul „La mănăstire”.

Pe Valea Berivoiului au fost identificate toponimele „În mănăstiri” sau „La mănăstiri”. Conscripțiile din secolul al XVIII-lea consemnează prezența în aceste locuri a două mănăstiri: una în partea dreaptă a văii, în hotarul satului Berivoii Mari, pe locul numit astăzi „Poiana mănăstirii”, cealaltă în partea stângă a văii, la doar câteva sute de metri în aval, în hotarul satului Berivoii Mici. Aici se păstrează urmele unei fântâni numite de localnici „Fântâna mănăstirii”, lângă care străjuiește un tei bătrân, „Teiul mănăstirii”.

În hotarul satului Breaza se păstrează multe nume de locuri care amintesc de viața monahală înfloritoare care a existat aici în trecut. Potrivit tradiției, în sat au funcționat 4 mănăstiri, una în partea de jos a satului²³ și 3 în zona montană.

Dintre mănăstirile din Breaza, una este situată pe locul numit „Poiana Mănăstirii” sau „Livada cu pomi” de pe „Valea Brescioarei”²⁴. Poiana este mărginită înspre răsărit de unul din brațele râului Breaza, numit „Brescioara”. Granița sudică o constituie un mic pârâiaș ce poartă numele de „Pârâul mănăstirii” care coboară din Muntele „Brescioara” al cărui perete stâncos constituie limita apuseană a poienii. Altă mănăstire se află într-o mică poiană de pe muchia Stârglinei (amplasamentul mănăstirii nu a fost încă identificat), spre apus de Muntele Brescioara. Cea de a treia mănăstire se afla pe locul numit „Fundătura Chirului” sau „Fundătura Chirianului”. În apropierea vechiului amplasament au fost identificate câteva din funcțiunile importante ale mănăstirii: urmele unei fântâni precum și un izvor, cunoscute ca „Fântâna Mănăstirii”, respectiv „Izvorul Mănăstirii”. În „Fundătură” se ajunge pornind din vatra satului înspre sud, pe „Ulița Chirianului”, se traversează râul Breaza, apoi se trece prin locurile numite „Sub lacuri” și „Colnic”.

În apropierea vechii fortificații medievale din această localitate, care se află pe locul numit „Cetate” au fost identificate alte două toponime păstrate în tradiția locală: „Rugă” și „Chilia”. Cetatea medievală ridicată pe locul unei

vechi fortificații dacice refăcute în secolul al IX-lea se află pe un promontoriu direcționat S-N și mărginit înspre răsărit și apus de „Valea Pojorții” respectiv „Valea Brescioarei”, care unindu-se în aval formează Valea Brezei.

Cu privire la toponimul „Rugă” sau „La Rugă”, tradiția locală, valorificând vechea legendă a „descălecaturii”, consideră că este locul în care Negru Vodă s-a rugat dimpreună cu supușii săi atunci când, părăsind cetatea Breaza supranumită și „a lui Negru Vodă”, au trecut dincolo de munți.

În satul Lisa a existat o mănăstire consemnată de conscripția de la 1748²⁵, ca fiind ridicată pe „Poiana Palerului”. Această poiană se află în partea de sus a hotarului, pe drumul ce merge înspre munte, numindu-se și „Poiana Mănăstirii”. Cu toate că fundațiile mănăstirii nu se mai văd astăzi, în poiană se află un izvor ce se cheamă „Izvorul mănăstirii”. Terenul din partea de sus a vetrei satului este cunoscut de către localnici sub numele de „Poiana Chiliilor” sau „Lângă Chilizii”.

Și în hotarul satului Drăguș au fost identificate nume de locuri care atestă prezența în trecut a unor așezăminte monahale. Harta topografică a comunei întocmită în anul 1975 consemnează toponimul „Între pâraiele Mănăstirii”. Terenul are ca limită sudică locul numit „Capul Câmpului”, iar înspre nord dealul „Pe Dumbrăvița”. În partea de sud-vest a vetrei satului același izvor consemnează prezența altui toponim interesant, „Moara popilor”. Probabil aceasta era una din funcțiunile cu importanță economică a uneia din cele trei mănăstiri despre care avem informații sigure că au existat în hotarul satului. Faptul că mănăstirile dețineau moară nu este un lucru neobișnuit pentru așezămintele monahale din zona Făgărașului. Harta militară austriacă din anul 1769 consemnează ca una din funcțiunile Mănăstirii Sâmbăta o „moară de scânduri” (Sag Mühl). La 16 decembrie 1859, preoții Gheorghe Flucuş și Nistor Popa îi scriu episcopului Andrei Șaguna din Sibiu că „și în locul bisericii noastre, până a nu se fi întemeiat comuna Șinca Nouă, a fost o bisericuță de lemn cu pomat și cu moară pentru călugări”²⁶.

La Arpașul de Jos a fost identificat toponimul „La Mănăstire”, iar la Arpașul de Sus „Poiana Mănăstirii”.

La Streza Cârțișoara, cu toate că nici o sursă nu atestă prezența vreunei mănăstiri în trecut, unul din dealurile submontane este numit de către localnici „Dealul Mănăstirii”. În ultimii ani, aici s-a reactivat viața monahală pe locul mănăstirii a cărei amintire a rămas vie în conștiința localnicilor. Din păcate, o dată cu construcția edificiului, au fost distruse se pare și resturile ce au aparținut vechiului așezământ.

În legătură cu amplasarea mănăstirilor s-a considerat că acestea au fost ridicate în exclusivitate în locuri retrase, ferite de prigoana principilor calvini sau a cancelarilor austriece și austro-ungare. Cu toate că se constată o predilecție în privința amplasării în zonele submontane, datele mai noi infirmă această ipoteză. O serie de mănăstiri, care existau în secolul al XVIII-lea, se aflau în hotarul de jos al unor sate sau chiar în apropierea vetrelor lor. Este cazul uneia din cele 4 mănăstiri ce ființau în hotarul satului Breaza, consemnată de conscripția din 1748 ca cea „a Vătavului”. Amplasamentul mănăstirii, ridicată pe locul fiscal, a fost identificat în dreapta Văii Breaza (sau Valea Mare), într-o frumoasă livadă numită astăzi „Lunca Cornii”.

Conscripția din 1748 atestă existența unei mănăstiri în hotarul de jos al

comunei Drăguș, pe pământul boierului Tămaș Codrea și al fiscului.

Analizând toponimia Țării Făgărașului²⁷, istoriografia mai nouă a dovedit faptul că foarte multe din toponimele minore și majore din partea superioară a acestei regiuni atestă modificări ale cadrului natural al regiunii survenit în urma unor acțiuni de defrișare, concomitent cu extinderea rețelei de sate, dinspre lunca Oltului înspre zona submontană. S-a presupus astfel că localitățile din lunca Oltului sunt mai vechi, ele constituind centre din care prin fenomenul de roire s-au desprins satele de pe aliniamentele superioare. Fenomenul roirii este întărit și de corespondența toponimică a unora dintre ele: mare parte din sate au păstrat în structura numirii lor atributele „de Jos” și „de Sus”.

Prezența în imediata vecinătate a vetrelor unor sate de pe aliniamentele superioare a toponimelor ce atestă existența în trecut a unor centre monahale ar putea constitui dovada faptului că aceste puncte au fost inițial locuite de vreo mică comunitate monahală sau de niște sihaștri, în apropierea cărora, cu timpul, au apărut comunități umane stabile.

Situația mănăstirilor nu poate fi pe deplin înțeleasă fără a avea în vedere relațiile strânse cu centrele monahale de dincolo de munți, precum și sprijinul nobilimii locale reprezentată de boierii care aveau în trecut un rol hotărâtor în viața politică și economică a regiunii²⁸. De altfel nu puține sunt cazurile în care aceștia, ctitori ai unor mănăstiri sau schituri așezate pe sesiile lor boierești, ajungeau ca la bătrânețe să se călugărească și să-și petreacă restul vieții în mănăstirea ctitorită de ei pe pământul lor.

Astfel mănăstirea de la Scorei care exista în anul 1391 se afla în satul al cărui stăpân era boierul Stanciu, în același timp și egumen al așezământului.

În secolul al XVIII-lea, biserica mănăstirească din Șinca Nouă a fost ctitorită de jupanu (Bi)aca²⁹, mănăstirea de la Lisa se afla în „Poiana Palerului”³⁰, adică pe pământul boieresc al familiei Paler. Una din mănăstirile Drăgușului se afla pe pământul boierului Tămaș Codrea și al urmașului acestuia Comșa Codrea, numindu-se și „a Comșii Codrea”³¹. Pierderea ducatului și periclitarea statutului nobilimii făgărașene a avut consecințe inevitabile și asupra mănăstirilor. Până în secolul al XVIII-lea, mare parte din ele sunt amintite doar ca niște simple schituri în care se retrăgeau la bătrânețe unii din locuitorii satelor făgărașene. În anul 1726 mănăstirea de la Arpașu de Jos era locuită de o călugăriță bătrână, oarbă de un ochi și cu soțul acesteia orb și el³². La Berivoiul Mare în 1748 unul dintre călugări avea 100 de ani, altul 120 ani, iar o călugăriță bătrână era cerșetoare³³.

Multe din mănăstiri aflate acum pe pământurile unor nobili unguri sau ale fiscului sunt supuse în mod repetat ingerințelor noilor proprietari care în rare cazuri tolerau prezența acestor așezăminte. Astfel familia Teleki, fiind schitul de la Arpașul de Sus pe moșia ei, îi răpește clopotul și fânașul.

Un alt aspect notabil vizând mănăstirile din Țara Făgărașului este numărul deosebit de mare al acestora în raport cu celelalte teritorii românești. Este importantă observația că în unele sate au fost identificate mai multe mănăstiri, aflate la mică distanță unele de altele. Cele două așezăminte din hotarul de sus al satului Berivoi sunt situate foarte aproape unul de celălalt, de o parte și de alta a văii cu același nume.

În hotarul comunei Șinca Veche sunt amintite trei așezăminte mănăstirești: Pe Crețul, Pe Valea Strâmbei și pe Pârâul Plopoasa. În Șinca Nouă, patru: „Pe Valea Șincii”, „La Trestioara”, „Pe Valea Lărguța” și „În Gura Fătăciunii”. La Breaza au existat patru mănăstiri (Pe Valea Brescioarei, Pe Valea Mare, Pe Stârghina și în Fundătură), iar în Drăguș trei (Mănăstirea cea Mare, Mănăstirea lui Calota și cea a Comșii Codrea).

Un indiciu referitor la numărul mare de locașuri care existau în acea zonă, uneori chiar în hotarul aceluiași sat, poate fi oferit de modul în care ele erau poziționate pe teren. Spre exemplu, între amplasamentele vechilor lăcașuri de la Breaza există poteci de legătură care sunt cunoscute și folosite chiar și în ziua de astăzi. Din locul numit „Poiana Mănăstirii” pornește un traseu care traversează culmea Brescioarei și ajunge pe Stârghina, locul unei mănăstiri. De la Stârghina, poteca își continuă cursul până la locul numit „Fundătură”, unde a existat o mănăstire. Putem astfel spune că aceste „mănăstiri” funcționau ca un mic ansamblu monahal, a cărui viață călugărească se desfășura în mai multe puncte. Din locul numit „Fundătură” de la Breaza, cărarea duce înspre apus până în locul numit „Poiana Palerului” sau „Poiana Mănăstirii” din hotarul satului Lisa.

Această situație nu este specifică doar în cazul Brezei, ci este elocventă pentru înțelegerea întregului fenomen mănăstiresc făgărășean: puzderia de mănăstioare și schituri care împânzesc văile și dealurile submontane din hotarele unor sate, constituie de fapt un amplu ansamblu monahal a cărui povățuire duhovnicească era asigurată de unul sau mai multe centre. În secolul al XVIII-lea, mănăstirea care a avut un rol determinant pentru viața bisericească a călugărilor și a tuturor locuitorilor Țării Făgărașului a fost ctitoria brâncovenească de la Sâmbăta de Sus. Episcopul unit Atanasie Rednic, însemna la 1769 despre călugării acestei mănăstiri că sunt „răi schismatici”³⁴. Într-o scrisoare a aceluiași episcop, din 5 martie 1772, către guvernul Ardealului se spune că prințul Brâncoveanu din acel timp trimitea prin călugări - veniți din Țara Românească la mănăstirea din Sâmbăta de Sus - multe cărți bisericești pe care apoi le împrăstiau în tot Ardealul³⁵. Episcopul Grigorie Maior condamnă în aspre cuvinte îndărătnicia călugărilor de la Sâmbăta de Sus, care cu nici un preț nu vroiau să se despartă de legea strămoșească și lucrau, după putință, ca românii să n-o părăsească și cei trecuți să se întoarcă la vechea credință a părinților. În 19 aprilie 1782, același episcop scrie comandamentului general din Sibiu: „[. . .]. Dar mă întorc la mănăstirea neunită de rit grec, de la Sâmbăta de Sus, cel mai mare luptător contra întregii uniri și reamintesc cu plecăciune Excelenței Voastre cele ce vi le-am scris adesea cerând dărâmarea din temelie a aceluia locaș pădureț”³⁶.

Un alt centru important era una din mănăstirile de la Șinca, în partea răsăriteană a Țării Făgărașului. În scrisoarea adresată generalului Preiss, Grigore Maior scrie următoarele: „nedărâmarea și restaurarea mănăstirii schismatice din Șinca scandalizează întreagă Țara Oltului”³⁷.

La 16 decembrie 1859 parohii Gheorghe Flucuş și Nistor Popa din Șinca Nouă, scriu mitropolitului Șaguna în legătură cu mănăstirile din această localitate că : „. . . La aceste schituri a fost venit tinerime din tot Ardealul la învățătură, unde a fost învățând de la călugări”³⁸.

P.P. Aaron, scrie în 19 aprilie 1749 în legătură cu cele două centre menționate: „... Rămâne deci, că aceste două localități mai sus specificate fiind piatră de poticnire, scandal și suprem pericol pentru sacra religie unită nu numai în districtul Făgăraș ci, prin faima lor și în locuri mai îndepărtate, înalta secție catolică trebuie să se îngrijească cu religiozitate și de remedii extreme”.

Conscripția din anul 1750 a satului Drăguș ne oferă un indiciu privind modul în care s-au format aceste ansambluri mănăstirești. În acest an sunt consemnate în hotarul satului trei mănăstiri: „Mănăstirea cea mare și bătrână”, „Mănăstirea lui Calotă” și „Mănăstirea Comșii Codrea”. Numele sub care sunt consemnate arată că ultimele două lăcașuri sunt ctitorii ulterioare primei mănăstiri „mari și bătrâne”. Probabil ctitorii lor erau chiar boierii Calotă și Teodor Codrea, care au ridicat cele două lăcașuri pe părțile lor din boiernatul satului, afiliate mănăstirii celei mari și bătrâne.

În secolul al XVIII-lea viețuitorii acestor schituri, erau chiar boierii sau iobagii satelor pe hotarul cărora erau ridicate modestele lăcașuri de rugăciune, în care obișnuiau să se retragă și să viețuiască potrivit rânduielilor monahale, fiind călăuziți pe această cale de marii duhovnici pe care îi aveau fie la unele din mănăstirile făgărășene³⁹, fie la vreuna din mănăstirile de dincolo de munți.

Conscripțiile veacului al XVIII-lea dau numele multor iobagi care, datorită îndatoririlor iobăgești pe care nu le puteau onora, fugeau, trăind pe lângă vreunul din schiturile făgărășene. În anul 1758, pe lângă mănăstirea „Stirmina” din Breaza trăiau și doi zilieri ai vătafului Bucur Toma: Neagoi și Radu Muntean. Mănăstirea avea un călugăr, pe Stanciu Muntean, probabil rudă cu ceilalți doi⁴⁰. La 1758 pe lângă mănăstirea din Bucium îi găsim și pe iobagii Iacob Linolța cu fiul său Bucur, fugiți în 1742 de greutățile iobăgești din Hârseni⁴¹.

La schitul Căciulata s-a retras iobagul Ioan Comșa, alias Chiș Mihai, cu un fiu din Galați⁴². În mănăstirea „veche și bătrână” a Drăgușului viețuiau iobagii fugiți Alde Zârnovan din Pojorta și Iuon Neagu din Ucea de Sus. La una din mănăstirile din Șinca Nouă era călugăr și preot al mănăstirii în 1748 iobagul și hagiul popa Avram, care fusese la Ierusalim⁴³.

În concluzie, putem spune că viața monahală făgărășeană, așa cum o cunoaștem astăzi pe baza informațiilor din secolul al XVIII-lea, s-a dezvoltat pe fundamentul unor vechi așezări mănăstirești ce au apărut în peisajul eclesial local, încă din primii ani ai pătrunderii creștinismului pe aceste meleaguri. Susținute în permanență de boierimea locală, iar mai târziu de domnii Țării Românești, aceste centre au avut o influență covârșitoare asupra întregii zone, dovedindu-se prin activitatea lor a fi importante puncte de legătură între românii de pe cele două laturi ale Carpaților. Condițiile economice, sociale și religioase dificile întâmpinate de românii făgărășeni o dată cu pierderea ducatului de către domnii Țării Românești, au determinat apariția unui fenomen inedit în peisajul monahal românesc: lipsite de sprijinul clasei conducătoare, de domeniile considerabile ale instituțiilor omoloage din celelalte țări românești, mănăstirile făgărășene s-au dezvoltat ca un ansamblu încheiat de mici schituri a căror viață duhovnicească era coordonată de către duhovnicii din vechile ctitorii, sau de către cei din mănăstirile din Țara

Românească. Puzderia de schituri și mănăstioare ce împânzesc toate văile și dealurile submontane din Țara Făgărașului, erau modeste ctitorii ale unor boieri sau locuitori ai satelor făgărășene care, călugărindu-se au ridicat pe pământurile lucrate de ei mici edificii în care se retrăgeau adesea în post și rugăciune. Dar importanța majoră a acestor lăcașuri stă în faptul că ele, prin simplii lor viețuitori, au menținut trează conștiința ortodoxă a românilor din acest ținut precum și legăturile neîntrerupte cu românii de dincolo de munți, atât pe parcursul întregului ev mediu, cât și după aceea.

VESTIGES DU PASSÉ MONASTIQUE DU PAYS DE FĂGĂRAȘ (RÉSUMÉ)

La vie monacale, telle qu'on connaît de nos jours, conformément aux informations du XVIII-e siècle, s'est épanouie grâce aux vieux habitats attestés, lors de la pénétration du christianisme dans ces parages. Soutenus d'une manière constante par les boïards locaux et ensuite par les princes régnants de la Valachie, ces centres ont eu une influence accablante sur l'entière zone. À ce sujet-ci, ils ont maintenu un étroit bien avec les Roumains des deux versants des Carpates. Les conditions économiques, sociales et religieuses difficiles subies par les Roumains de Făgăraș, une fois que les princes régnants de la Valachie ont perdu le duché, ont porté à l'apparition d'un phénomène inédit dans le paysage monacal roumain: dépourvu de l'appui de la classe dirigeante, des domaines vastes homologues des autres pays roumains, les monastères de Făgăraș se sont développés en tant qu'un ensemble cristallisé d'ermitages, dont la vie spirituelle était coordonnée par les confesseurs des vieux établissements ou par ceux des monastères de la Valachie. La multitude d'ermitages et monastères qui couvrent les vallées et les collines sous – montagneuses du Pays de Făgăraș étaient de simples établissements des boïards ou habitants des villages qui, entrés dans les ordres, ont fait bâtir sur les superficies labourées par eux – mêmes, des édifices où ils se retiraient afin de jeûner et faire leurs dévotions. Mais l'importance majeure de ces établissements réside dans le fait que grâce aux moines, ils ont maintenu vive la conscience orthodoxe des Roumains de cette contrée de même que les liens ininterrompus avec les Roumains d'au – delà de la montagne durant le Moyen-Âge et après, de même.

Note

- ¹ A. Lukács – *Antecedentele mănăstirii brâncovenești de la Sâmbăta de Sus*, Revista de Istorie II, 9-10, 1991, p. 587
- ² A. Lukács – *Țara Făgărașului în Evul Mediu – secolele XIII-XVI*, București 1999, p. 11
- ³ Documenta Romaniae Historica, B, Țara Românească, I, București 1966, p. 36-39. Documentul s-a păstrat doar într-o traducere în limba latină din secolul al XVIII-lea. Încă de la publicare, editorii și-au exprimat îndoiala cu privire la autenticitatea sa. Motivul invocat a fost prezența a numeroase toponime,

- precum și descrierea amănunțită a hotărnicilor, lucru nefiresc pentru cancelaria Țării Românești în secolele XIV-XV. Cu toate că documentul a suferit o interpolare ulterioară, autenticitatea sa nu mai este pusă astăzi la îndoială. Modificările introduse în textul de bază care constau în prezentarea detaliată a hotarelor Scoreiului, s-au efectuat pe fondul conflictelor dintre boierii din Scorei și cei din satul vecin Sărata, pe seama unei părți din boieronatul acestui sat. (A. Lukács – *Documente false și interpolate privind Țara Făgărașului în secolele XIII-XV*, „In honorem Radu Manolesco emeritae”, București, 1996, p. 101-102)
- ⁴ A. Lukács – *Țara Făgărașului în Evul Mediu – secolele XIII-XVI*, București 1999, p. 84
- ⁵ Șt. Meteș – *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu 1936, p. 96-97
- ⁶ A. Lukács – *Antecedentele mănăstirii brâncovenești de la Sâmbăta de Sus*, Revista de Istorie II 9-10, București, 1991, p.588
- ⁷ *Ibidem*, p.588-589
- ⁸ *Ibidem*, p.589
- ⁹ *Ibidem*.
- ¹⁰ Idem., Originile stăpânirii brâncovenești la Sâmbăta de Sus. Documente inedite, în Acta Transylvanica. Anuarul Centrului de Istorie a Transilvaniei, Vol. I (2004), București 2004, p. 233-234, 246-248.
- ¹¹ *Ibidem*, p.588
- ¹² Șt. Meteș, *Op.cit.*, p. LXXVI
- ¹³ Câteva fragmente ceramice care provin de la sondajele arheologice efectuate la Sâmbăta de Sus și Bucium în anul 1984 au fost reproduse în studiul doamnei Ligia Fulga *Centre de olari din Țara Oltului în secolele XVII-XVIII*, în Centr de olari din sud-estul Transilvaniei. Catalog de expoziție, Vol. I, Sf. Gheorghe 1997-1998, fig. 4,5,6, p. 23-24.
- ¹⁴ Hărțile austriece au fost consultate prin bunăvoința domnului prof. Antal Lukács, de la Facultatea de Istorie a Universității București, căruia îi mulțumim și pe această cale. Harta militară austriacă din secolul al XVIII-lea, a fost publicată în anexele lucrării „Țara Făgărașului în Evul Mediu-secolele XIII-XVI”, București, 1999.
- ¹⁵ Șt. Meteș – *Op.cit.*, p. 88.
- ¹⁶ *Ibidem*.
- ¹⁷ *Ibidem*, p.89
- ¹⁸ *Ibidem*, p.89-90
- ¹⁹ Referitor la mănăstirea care a existat în acest loc, preoții Gheorghiu Flucuș și Nistor Popa din Șinca Nouă scriu mitropolitului Andrei Șaguna la 16 decembrie 1859 următoarele: „[este] și o biserică în păraul mănăstirii, numit Strâmbă, unde eară se sluja Sânta Liturghie de către călugări” (Il. Pușcariu, Documente pentru limbă și istorie I, Sibiu, 1889, p.392).
- ²⁰ A. Lukács – *Antecedentele mănăstirii brâncovenești de la Sâmbăta de Sus*, Revista de Istorie, II, 9-10, București 1991, p.587.
- ²¹ Date importante ne-au fost furnizate în teren de către preot Aurel Răduleț pentru zona Berivoi, preot Mircea Comșa, paroh în Cuciulata, profesor Ioan Debu (Șinca Nouă nr. 331) pentru zona Șinca, profesor Mihai Goian (Breaza nr. 204) pentru zona Breaza.
- ²² Alegerea locului bisericii pe locul unei foste mănăstiri, a dat naștere afirmației

că edificiul ar fi fost chiar biserica reparată a fostei mănăstiri. Dar așa cum a arătat Ioana Cristache Panait, biserica a fost ridicată abia între anii 1762 și 1770, păstrându-se doar locul vechii mănăstiri: într-un act emis la 30 decembrie 1770, protopopul Constantin Ivanovici cere de la Atanasie Rednic îngăduința de a se folosi de biserica de lemn din Șinca Veche pe care la părăsirea satului „neuniții n-au vrut să o ia sau să o strice, fiind biserică așezată cu temei bun și au lăsat-o în sat”, adăugând fără putință de tăgadă că „și ei fiind așezați la loc cu pădure și-au făcut altă biserică în locul unei mănăstiri” („*Datarea bisericii de lemn din Șinca Nouă*”, în „Monumente istorice. Studii și lucrări de restaurare”, București 1967, p. 162-164).

²³ Amintită de conscripția din 1748, se afla pe pământul fiscal, fiind numită a „Vătavului” (A. Bunea, Episcopii P.P. Aron și Dionisie Novacovici, Blaj, 1902, p. 332)

²⁴ La 1748 se numea „a lui Mănișor”, fiind ridicată pe pământul fiscalului

²⁵ A. Bunea, *Op. cit.*, p. 333.

²⁶ Il. Pușcariu - *Op.cit.*I, Sibiu 1889, p.392.

²⁷ I. Ciupea - *Observații asupra toponimiei și antroponimiei din Țara Făgărașului*, Acta Musei Napocensis XXIV-XXV, Cluj-Napoca, 1987-1988, p.277-299

²⁸ În perioada ducatului, starea înfloritoare a boierimii făgărașene, este evidențiată de numărul considerabil al întăririlor de sate, cu titlul de ocină veșnică și scutită de obligații, pe care voievozii munteni le-au acordat în această perioadă de circa un secol. Cele nouă documente cunoscute până acum reprezintă la o primă vedere o cifră mică, dar prin ele domnii Țării Românești, reglau relațiile patrimoniale a nu mai puțin de 26 sate făgărașene (A. Lukács, Țara Făgărașului în Evul Mediu-secolele XIII-XVI, București, 1999, p.113)

²⁹ V. Literat - *Biserici vechi românești din Țara Oltului*, Cluj-Napoca 1996, p.21

³⁰ Șt. Meteș, *Op.cit.*, p.81

³¹ *Ibidem*, p.81

³² *Ibidem*, p.75

³³ *Ibidem*, p.76

³⁴ *Ibidem*, p. 88.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*, p.89

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Il. Pușcariu, *Op. cit.*, p.392

³⁹ Printre viețuitorii acestor mănăstiri sunt cunoscuți călugări a căror faimă, prin preocupările și viața lor deosebită, a depășit granițele Țării Făgărașului. Amintim aici pe ieromonahul Ambrozie din mănăstirea Bucium care a scris în 1737 „Viețile sfinților”, pe preotul călugăr Isaia Tempea de origine din Mărgineni, retras la mănăstirea Bucium, care a călătorit la Ierusalim (de unde i se zicea și hagiul), „logofătul Matei Voileanu gramaticul” retras la mănăstirea cea veche de la Drăguș sau pe egumenul Visarion de la Sâmbăta de Sus, autorul unei broșuri de polemică teologică cu privire la legea unită.

⁴⁰ Meteș, *Op. cit.*, p. 77

⁴¹ *Ibidem*, p.78

⁴² *Ibidem*, p.79

⁴³ *Ibidem*, p.97

BISERICILE RUPESTRE DIN COMPLEXUL MONAHAL DE LA ȘINCA VECHÉ

Florea Costea

Motto

Drumul tot înainte duce la Șinca Veche, una din cele mai bogate așezări românești din Țara Oltului. Numărul caselor de piatră, cu perdele la multele ferești de către stradă, e foarte mare. Bogăția sătenilor se vede la tot pasul. Cutare din ei ar fi având peste 100.000 florini. Pometurile sunt de un deosebit belșug. Până și stradele par mai late decât aiurea.

Biserica, unită, nu prea are urme din trecut (...). Și totuși, de aici, din această boierime îndrăzneată și înstărită, a plecat unul dintre cei mai mari cercetători ai trecutului românesc, omul cu puteri neînfrânte și cu principii neclintite, care a vrut să dea neamului „hronicul” bogat al tuturor faptelor și suferințelor lui și a trecut prin viață cufundat în acest gând mare, aspru și neiertător față de alții, până ce a căzut frânt pe o margine de drum, care era însuși locul răzleț menit a-i fi mormântul. În cimitirul stropit de flori galbene căzute din mănunchele pe care ieri le-au adus femeile la biserică, în acest cimitir unde acel mucenic al credinței sale în idee nu s-a putut odihni lângă ai săi, mi se pare că văd rătăcind în singurătate mândră chipul lui Gheorghe Șincai, neînduplecat și neîmpăcat până dincolo de hotarele morții”

Nicolae Iorga

*În Neamul românesc din Ardeal
și Țara Ungurească la 1906, 1939,
pp. 50-55.*

1. Șinca Veche în documente și în istoriografie

Șinca Veche se află între satele Perșani și Șercăița, pe drumul cunoscut în zonă sub numele „pe sub munte” sau „pe țară”, spre deosebire de așezările din dreapta Oltului care sunt „pe Ardeal”. Localitatea este una dintre cele mai vechi din Țara Făgărașului (fig. 1) și a avut tot timpul faima de așezare frumoasă și prosperă (fig. 2: 1-așezarea dacică; 2-bisericile rupestre). Are o perspectivă superbă spre Munții Făgărașului (fig. 3).

În ciuda începuturilor ei mult mai vechi, Șinca apare în documentele scrise abia în anul 1476. Este vorba de un act de la Basarab cel Bătrân prin care voievodul muntean întărește fraților Șerban și Aldea jumătate din satul Șinca și muntele Nemaia, subiecte ale unor tranzacții financiare între acești boieri făgărașeni și un anume Budea¹. Următoarea mențiune despre sat are loc la peste 20 de ani, când se petrece o altă vânzare-cumpărare de moșii între boieri din Țara Oltului.

În secolele următoare, Șinca va fi deseori prezentă în acte oficiale sau cu

ocazia unor evenimente mai însemnate, grafia sau limba numelui depinzând de emitentul înscrisului: 1511-Sinke; 1534-Sinca (Pușcariu, *Fragmente*, IV, pp. 103-107); 1590-Synka (*Veress*); 1598-1659-Sink; la 1768 apare Șinca Nouă, recunoscută oficial acum dar desprinsă și constituită între anii 1761 și 1765² din cauze în primul rând de ordin religios, dar și din refuzul românilor de a se supunme serviciului militar astriac. Faptul că atributul de „nouă” sau „veche” apare abia în secolul al XVIII-lea, la peste 300 de ani de la atestarea satului-mamă (Șinca) este o dovadă că „...aici întâlnim cea mai recentă creație toponimică din Țara Oltului”³.

Ulterior, satele apar cu atributele create în secolul al XVIII-lea, pentru satul-mamă denumirea fiind în funcție de limba în care este scris actul: Șinca Veche, Altschinka, Ó-Sinka, cu o frecvență mai mare după anul 1850⁴.

După cum s-a constatat de către lingviști, cele două sate fac parte din categoria localităților cu roire nord-sud și nu „laterală”, ca în cazul Berivoilor (Mari și Mici) etc.

Din punct de vedere politic-administrativ, până în a doua jumătate a secolului al XV-lea, ca și alte sate făgărășene, cele două Șinci s-au aflat în posesia domnitorilor munteni, Țara Românească fiind și în prezent în conștiința localnicilor drept „țara” căreia i-au aparținut dintotdeauna. După anul 1462 ele cad sub autoritatea administrativă ungurească și sunt în repetate rânduri pomenite în actele cu caracter social-economic, în paralel cu fenomenul religios, mai ales după anul 1700. Numele lor nu lipsesc din actele juridice, în majoritatea cazurilor cu grafie ungurească sau germană dar conform foniei românești. Atributul vechi-nou nu este de fiecare dată tradus, păstrată fiind sau grafia corectă, sau puțin modificată (spre exemplu Veche-Vetje).

Desprinderea unei părți din locuitorii Șincăi de la anul 1476 poate fi pusă în legătură nemijlocită cu abuzurile unora dintre boierii care „făceau pagube foarte mari despădurind și atribuindu-și locuri însemnate”. În zona Șincăi această practică este atestată expres de un urbariu din anul 1739. Informația detaliază condițiile și amploarea defrișărilor de pe valea pâraului eponim, unde se amintesc nominal 16 păduri și unde se făceau despăduriri în vederea obținerii de terenuri pentru agricultură.

Ni se pare evident că în acest caz nu mai este vorba despre boierii care „fac pagube mari”, ci despre familiile desprinse din satul-mamă, terenul (lăzuirile) fiindu-le de trebuință tocmai pentru întemeierea noii vetre. Este perioada în care harta fito-geografică a zonei suferă modificări importante, ea fiind considerabil diferită la finele secolului al XVIII-lea de cea de astăzi. Pădurile descresc în favoarea terenului cultivabil, dispărând aproape în totalitate stejarul și parțial alte esențe (arinul, mesteacănul, fagul, frasinul). De pe firul văii Șinca dispar acum și multe tufărișuri amintite repetat în urbariile anterioare anului 1759. Exploatarea în primul rând a esențelor tari s-a explicat prin două cauze: pe de o parte pentru a furniza materialul de construcție necesar noii așezări, iar pe de altă parte pentru producerea cărbunelui pe care localnicii erau obligați să-l furnizeze cetății (castelului) Făgărașului. În cele două sate, dar cu precădere în Șinca Nouă, a existat un număr apreciabil de persoane care cunoșteau tainele acestei meserii, amănunt care explică măcar în parte porecla lor de „cărbunari”. Sărăcia nu

a constituit însă principala cauză a strămutării acestei comunități, motivele fundamentale fiind refuzul unirii religioase cu Roma și neacceptarea tinerilor de a se înrola în regimentele de graniță⁵. Prin actul lor de renunțare la averile deținute anterior, cei desprinși au demonstrat că pentru ei ortodoxia a fost mai importantă decât oricare avantaj promis de către administrația austriacă și de trecerea la catolicism. Aceeași atitudine au avut și colectivitățile care au creat Poiana Mărului, Breaza etc., și ele prezente târziu în actele scrise.

Fenomenul strămutării nu s-a petrecut imediat după semnarea unirii religioase cu Roma. Atribuirea vechii biserici din Șinca „uniților” nu i-a determinat pe toți sătenii să treacă în „țară” (Țara Românească), deși numărul celor care au ales această cale între 1720 și primul sfert al secolului XIX nu este mic, fapt consemnat de urbariile vremii. Decizia de strămutare sau de trecere a Carpaților nu a fost luată imediat după 1700, ci mai târziu, când reconcilierea uniți-neuniți s-a dovedit a fi imposibilă.

Cea mai mare parte a locuitorilor a rămas în vatra veche, neuniții (ortodocșii) trăindu-și viața spirituală în lăcașurile vechi sau ridicând altele noi. Din fericire, deși nu sunt prea numeroase, cercetările referitoare la viața religioasă a Țării Oltului, implicit la a localităților Șinca, sunt acum în măsură să arunce o lumină veridică asupra acestei componente a spiritualității și istoriei lor în general. În cele ce urmează, tocmai pentru a oferi cititorului de astăzi o imagine cât mai apropiată de realitatea acestui trecut, vom reda aproape în întregime mărturiile scrise și păstrate până la noi.

Unul dintre cei mai asidui cercetători ai vieții religioase făgărășene a fost Stefan Meteș. Iată ce scria acesta despre mănăstirile din Transilvania în general și despre cele din Țara Făgărașului în special: „(...) De mănăstiri ortodoxe simple și sărăcăcioase ne vorbește și o scrisoare a papei Inocențiu al III-lea din 1204, către episcopul latin (catolic, n. n.) din Oradea Mare⁶. Din cele vre-o 20 de mănăstiri pe care le întâlnim în Țara Făgărașului în veacul al XVIII-lea, multe au fost zidite pe banii domnilor din Țara Românească, cari au stăpânit acest ținut românesc până pe la mijlocul veacului al XV-lea⁷. Cea mai veche pare a fi cea din satul Scorei, care e dăruit de Mircea cel Bătrân, la 27 Decemvrie 1391, egumenului Stanciu și fratelui său Călin⁸. Tot Meteș, în lucrarea sa capitală amintită anterior afirmă: „...În 1733 (la Șinca Veche, n. n.) sunt 2 preoți: acest Aldea unit și Roman ort. (bigam), o biserică și 89 familii; avere: arător de 3 câble și fânaș de 1 car de fân. În 1750 sunt toți ortodoxi: 2 preoți, o biserică și 508 credincioși. Așa constată și Buccow în 1761, adică 5 preoți ort. Cu o biserică și 148 familii (a 5, deci 740 suflete) și o familie unită (s. n.). O conscripție din 1758 ne spune că poporul e ortodox și independent de episcopul unit. (...) Conscripția oficială din 1748 ne arată că în Șinca Veche erau 2 mănăstiri: Una în partea de jos a satului pe pământul boieresc al călugărului bătrân și neputincios popa Manu, cu 4 călugări și 2 călugărițe și cu această avere: 1 cal, 1 vacă cu lapte, 9 stupi, arător de 2 gălete de cucuruz și fânaș de 2 care de fân; cealaltă mănăstire în partea de sus a comunei (devenită apoi Șinca nouă) pe un loc fiscal pe care-l folosea iobagul și hagiul popa Avram, care fusese la Ierusalim și era călugăr și preot al mănăstirii, cu 5 călugări și o călugăriță; averea era numai 1 cal și 9 stupi. Episcopul unit P. P. Aron spune la 1755 că aceste două mănăstiri sunt ocupate de ortodoxi. O conscripție din 1758 ne dă unele lămuriri

referitoare la aceste lăcașuri, fiind acum trei (...). După altă conscripție avem aici 5 mănăstiri, care se numeau după locul unde erau adăpostite; 1. La Trestioara; 2. În Strâmba; 3. În Valea Lărguță; 4. Pe Crețul și 5. Nenumit locul. Mănăstirea și chiliile călugărilor de „pe Crețul” erau făcute în stâncă. Ce s-a întâmplat cu aceste mănăstiri, dintre care una a fost refăcută pe la 1779, ne spun preoții din Șinca Nouă; (...) și în hotarul comunei sus zise la Crețu s-a aflat o peșteră în peatră cu călugări, unde s-a slujit sfânta liturghie, și o biserică în păraul mănăstirei, numit Strâmba, unde iară se slujea sfânta liturghie de cătră călugări (este viitoarea mănăstire de la Șinca Nouă, n. n.). La aceste schituri a fost venind tinerime din tot Ardealul la învățătură, unde a fost învățând de la călugări...Și înțelegând generalul (Buccow, n. n.) aceasta (anume că localnicii refuză uniția, n. n.), numai decât a poruncit și a venit cătane și au trims la numitele schituri de le-au ars și le-au stricat cu tot, și în 3-lea Iunie 1761 s-au ars schiturile și oamenii au eșit din casele lor și s-au dus în Țara Românească. O parte din populație însă a rămas în sat, dar silită și batjocorită, a trecut la uniți”⁹...

Neobosit cercetător al fenomenului religios ortodox din Țara Oltului a fost Valeriu Literat, cel care în anul 1932 îi scria lui Constantin Daicoviciu că avea pregătite pentru tipar studii despre bisericile mănăstirești de la Șinca Veche și Șinca Nouă, ca și despre bisericile de pe „drumul de sus (de sub munte, n. n.), de la Perșani, Șercăița, Bucium, cele două Comane și Cuciulata¹⁰. Înștiințarea o făcea în calitate de funcționar al statului român, multe dintre monumentele făgărășene beneficiind acum de mici monografii datorită străduințelor sale¹¹. Iată însemnările lui V. Literat despre bisericile, mănăstirile și schiturile din Țara Făgărașului: „Numai pe hotarul comunei Șinca au fost mai mult de cinci mănăstiri. În jurul celor adâncite în pădure s-a încheat un nou sat, Șinca Nouă, în care oamenii s-au stabilit ca să nu fie siliți să se înroleze în regimentul de graniță. Epoca formării satului Șinca Nouă se poate pune între anii 1761 și 1765.

Pe teritoriul rămas la *Șinca*, acum *cea veche*, se menționează locul a 5 mănăstiri: Pe Crețul, La Trestioara, În Stâmba, În Valea Largă și încă la un loc fără nume, dintre cari la Trestioara și la Valea Strâmbă se mai văd ruinele zidurilor ...Aici eu dau date despre ce a mai rămas din mănăstirea de pe păraul Crețul și de cea din cimitirul de la Șinca Nouă.

Din Șinca Veche, la câteva minute spre miazăzi, ajungi la dealul Pleșul. Pe versantul de apus al colinei, înspre păraul Cetățuie, e o fostă mănăstire, scobită în gresie nisipoasă, foarte ușor de măcinat, chiar și numai frecând-o cu degetele.

Peștera de la început a trebuit să fi fost lărgită cu ciocanul, urme de ciocan se văd pretutindeni pe pereți. Azi e în stare rea, apa ploilor și gerul macină mereu din păreții ei, pavimentul e îngrămădit de această măcinătură (...).

Judecând după proporțiile și așezarea încăperilor, cea mai din fund a fost biserica, delimitată în încăperile tradiționale, altarul (a), naosul (b) și pronaosul (c). Alăturat se află o sală (d), care pare a fi fost tot un naos încheiat la răsărit printr-o absidă semicirculară (Fig. 1). Cele două sali (b și d) n-au altă comunicație între ele decât o fereastră rectangulară. În amândouă altarele se găsesc răsturnate câte o piatră, cari trebuie să fi servit

drept picior de prestol. În pronaos se mai conservă un fragment de piatră care a fost altădată stâlp de sprijin. Încăperea din vecinătatea intrării (f) va fi servit drept locuință, găsindu-se în ea vatră și horn condus prin „bolta” de piatră amenajată în creasta dealului. Dimensiunile încăperii elimină presupunerea că vatra ar fi fost destinată numai să păstreze, în vremea slujbei, cărbunii aprinși pentru cădelniță.

Deasupra pronaosului e o scobitură rotundă, ca pentru semicalota Pantocreatorului. Ea răzbește până la suprafața pământului. O deschizătură din această scobitură boltită era îndreptată spre naos (b), așa că, ziua, aceste două despărțituri primeau lumina de sus, prin spărtura largă, care mi se spune că nu era înainte cu câțiva ani. În pereți, ici colo, pot fi văzute scobituri puțin adânci, cari au de cele mai multe ori formă circulară. Foarte probabil că altădată vor fi servit drept cadre de icoane. Încăperea de pe latura sudică (d), cu absida semicirculară, precum și absidele a, c, au înălțimea mijlocie de 2,80 m, camera de locuit (f) are 1,70 m. Naosul prezintă înălțimea de 2,40 m, bolta pronaosului e mult mai ridicată iar intrarea în tinda femeilor are cam 2 m. Cifrele înălțimilor nu pot fi fixe (exacte, n. n.), fiindcă locul se ridică mereu cu măcinătura de nisip care curge de sus. (...). Ar merita totuși să se păstreze această rămășiță a trecutului și deci ar trebui făcut ceva pentru a împiedica ruinarea ei și pe mai departe”¹².

Asupra bisericilor rupestre de la Șinca Veche se oprește și Antal Lukacs, repetând aproape integral spusele lui Valeriu Literat: „O apariție singulară până în prezent o reprezintă mănăstirea rupestră de la Șinca Veche. Scobită în gresia nisipoasă a unei peșteri de pe dealul Pleșul, în dreapta pârașului Cetățuie, mănăstirea se compunea din două biserici și o încăpere care servea drept locuință (v. fig. 14). Prima biserică este formată din altar (a), naos (b) și pronaos (c), iar cea de a doua are doar două compartimente: un naos cu o absidă semicirculară (d). Încăperea aflată în prelungirea primei biserici (f) a fost identificată de Literat cu o sală de locuit, prevăzută cu vatră și hornul care străpungea tavanul. Despre starea mănăstirii, pastorul reformat din Făgăraș scria lui Iosif Benkö în 1789: „Mai sus de Șinca există o *monasteria* despre care m-am informat de la persoane de încredere care au fost în ea. Aceștia relatează că mănăstirea este tăiată în întregime în piatră de carieră și deci nu are acoperiș. Este săpată cu pricepere, cu o muncă uriașă, demnă de mirare. Ferestrele sunt tăiate lateral, atât de înguste încât călugării când slujesc se plimbă cu cărțile după razele soarelui pentru a putea ceti. *Mănăstirea a rămas și după vremea lui Buccow*, (s. n.), dar nu se cunoaște vreun privilegiu al ei”¹³... În legătură cu datarea mănăstirii nu dispunem decât de un terminus ante quem foarte recent reprezentat de pomenirea ei în izvoarele secolului al XVIII-lea (cf. Șt. Meteș, *Mănăstirile*, pp. 97-98). Începuturile ei coboară probabil mult înainte de acest veac, dar numai cercetările arheologice ar putea stabili vechimea ei”¹⁴.

Monumentele figurează și în *Dicționarul* lui A. A. Rusu¹⁵. Acesta reține corect că *ambele biserici* (s. n.) erau în cult la anul 1758, dar spune fără acoperire documentară că sursele din secolul al XVIII-lea au folosit „pentru aceleași mănăstiri toponime diferite”^{15a}, investigațiile noastre din 1976, 1995 și cele recente confirmând existența și acum a acestor nume de locuri, imposibil de confundat în primul rând pentru că ele se situează la depărtări

apreciabile între ele (spre exemplu, Strâmba se află spre Șinca Nouă, la peste 6 km de dealul Pleșul. De asemenea, faptul că tradiția locală și unii dintre autori spun că mănăstirile se află pe valea pâ râului Crețul („Pe Crețu”) au o explicație perfectă, cu circa 150 de ani acesta curgând pe lângă dealul Pleșul unde există un toponim „La Moară”, evident moară care folosea apa acestui pâ râu. Și toponimul Cetate este justificat, la circa 500 m sud, pe aceeași parte vestică a dealului Pleșul situându-se așezarea dacică cercetată cu trei decenii în urmă¹⁶).

O mănăstire la Șinca Veche apare și în harta anexa a cărții lui Marius Porumb, cu legenda Monumente amintite documentar, dispărute în secolul XVII¹⁷. Bisericile acum în discuție nefiind pictate, credem că este vorba despre un alt lăcaș de cult, foarte probabil cel în care slujea ieromonahul Mihai la 1675.

2. Cercetări arheologice la Șinca Veche

Prin comparație cu un trecut încărcat de evenimente, mai ales din Evul Mediu și din epoca modernă, din preistoria și din antichitatea localității nu se cunoaște până în prezent decât o așezare dacică preromană. Ea se află tot pe partea sudică a dealului Pleșul, la circa 1 km de sat și a fost identificată în anul 1975 de către localnicul Grogore Dobrean (fig. 2/1). În anul următor, așezarea a fost cercetată sistematic de către semnatul acestor rânduri, prilej cu care s-au dezvelit câteva locuințe de suprafață și una de tip bordei. Este vorba despre o așezare deschisă, civilă, un sat care își începe existența cândva în secolele IV-III înainte de Hristos și sfârșește la cucerirea romană (anul 106 p. Hr.). Localnicii daci se ocupau în primul rând cu agricultura dar și cu păstoritul, pescuitul, torsul și țesutul, nefiind străini de meșteșugul olăritului. În mod sigur ei își comercializau produsele în alte zone, o mărturie în acest sens fiind moneda romană de argint din vremea împăratului Tiberius (14-37 p. Hr.)^{17a}.

Așezări dacice preromane din Țara Făgărașului, pe partea stângă a Oltului, au mai fost cercetate la Șercaia, Comana de Jos, Arpașu de Sus, Cuciulata, Beclean, Mândra, Voila, zonă în care se găsește și o cetate dacică, anume la Breaza¹⁸.

A doua campanie de cercetări arheologice, care a constat numai în câteva mici sondaje în pronaosul și în nava *bisericii 1*, a avut loc în toamna anului 1994 și s-a concretizat într-o lucrare care nu a fost încredințată tiparului datorită informațiilor limitate obținute atunci. La ea a participat arhitectul Mărgărit Chelbea, care a realizat desenele planimetrice și volumetrice ale ansamblului, în măsura permisă de depunerile din interior. Atunci am avansat propunerea ca bisericile să fie datate larg începând din secolul al XIV-lea până în secolul al XVIII-lea^{18a}.

A treia campanie s-a desfășurat în vara anului 2005, la inițiativa doamnei Maria Bâgiu președinta Fundației Ortodox-Culturală „Maica Sfântă-Bucuria Neașteptată” care a și alocat fondurile de săpătură, campanie care a vizat ca o primă fază doar monumentele rupestre de pe dealul Pleșul. Ele nu au constat exclusiv din investigații specifice, ci și în operațiuni menite să permită obținerea de informații corecte asupra obiectivelor cercetate, creând

premisele unor obligatorii lucrări de restaurare și de conservare, chiar dacă în momentul începerii cercetărilor un asemenea plan nu exista tocmai pentru că se impunea colaborarea specialiștilor din multe discipline, în primul rând din geologie.

În esență, cercetările au constatat în îndepărtarea unei îngrădituri de lemn și a unor „piloni” din bolțari de beton (fig. 4), în degajarea depunerilor de nisip colmatat după abandonarea bisericilor și în îndepărtarea din fața acestora, respectiv de pe panta sudică, a unor aluviuni masive. Aceste adevărate „troiene”, la care s-a adăugat nisipul rezultat din erodarea a două sedimente de gresie moale de deasupra bisericilor, fiecare mai gros de 1 m, au astupat aproape total încăperile și nu au mai oferit perspectivă asupra obiectivului, posibilă numai din această parte (fig. 5, 6). Excavarea lor s-a efectuat numai manual, orice intervenție mecanică putând să producă deteriorări iremediabile, dată fiind friabilitatea rocii. Pe tot parcursul investigațiilor s-a urmărit existența unor posibile inscripții referitoare la începuturile, funcționarea și sfârșitul monumentelor, ca și a unor „piese de mobilier” obligatorii în bisericile ortodoxe și despre care făceau mențiune izvoarele scrise (prestol etc.).

Îndepărtarea acestor depuneri, precum și adâncirea pe panta sudică până la nivelul de călcare din timpul funcționării mănăstirii (fig. 7), au condus la dezvelirea și conturarea, pentru prima oară reală, a monumentelor. Totodată s-au putut preciza amplasarea, funcționalitatea și componența intimă a fiecărui compartiment. Cu acest prilej au fost recoltate o serie de materiale, preponderent ceramică, importante pentru datarea momentului de sfârșit al schitului.

Transpunerea planimetrică a complexului monahal de pe Pleșul a pus în evidență cel puțin două constatări pe care le considerăm deloc lipsite de importanță: V. Literat este singurul istoric care a văzut schitul pe viu, în timp ce succesorii lui au preluat fără acribie un desen care, prin firea lucrurilor, nu putea fi exact, la 1930 degradarea fiind destul de avansată și împietând asupra imaginii; planul publicat de către V. Literat, din motivele arătate, este diferit de cel real atât în ceea ce privește amplasarea unora dintre încăperi (fig. 8), cât și în ceea ce privește existența-absența altora; deosebită este și „alinieră” anexelor la cele două biserici, perfectă la acesta dar asimetrică, „unghiulară” în realitate (fig. 9, 10 Costea).

O altă constatare s-ar putea referi la dimensiunile din 1930 și la cele de acum, puțin diferite, precum și la planul absidei *bisericii* 2, cea din planul îndepărtat, care la V. Literat este perfect semicircular, parțial deosebit de cel dezvelit de noi, ceea ce însemnează că la 1930 nivelul de depunere a dărâmăturilor era mult mai înalt decât acela din 2005.

Comparând desenul publicat de către V. Literat¹⁹ cu acela rezultat în urma cercetărilor din anul 2005 ajungem la câteva constatări interesante:

1. Încăperea *f* (la V. Literat și la noi) nu se află în locul marcat la 1930, cu alte cuvinte nu este axială cu absida (*a*), naosul (*b*) și cu pronaosul (*c*). Ea este retrasă cu 1,60 m spre sud față de peretele nordic al pronaosului (turnul-clopotniță) și nu are comunicare axială cu încăperile enumerate.

2. Absida *bisericii 2* are la V. Literat un plan dreptunghiular cu colțurile rotunjite, în contradicție cu cel real (fig. 9) care are doar laturile nord și est în arc, cea sudică fiind aproape rectilie și mult „îclinată” spre sud în „colțul” de sud-est.
3. Naosul bisericii din spate (*biserica 2*) nu comunică sub nici o formă cu absida bisericii din față (*biserica 1*), o comunicare a acestora existând doar cu nava (nartexul) celei din urmă, printr-o „ferestruică dreptunghiulară”.
4. Pronaosul (c), naosul (b) și absida (a) nu sunt dispuse pe același ax longitudinal, absida având o accentuată deplasare către sud.
5. Încăperea (d) diferă de varianta V. Literat prin două amănunte esențiale, lăsând laoparte faptul că nu are legătură de vedere cu absida (a): 1-nu are diaconicon (evident pe latura sudică) și 2-ea are un perete și o ușă perfect vizibile pe latura de vest, intrarea fiind similară celei dintre încăperile b și c. De aici se poate deduce că la 1930 acest perete „cruțat” în rocă era complet acoperit de dărâmături.
6. Excavarea atentă a dărâmăturilor din suprafața delimitată de către V. Literat cu o linie întreruptă și pe care sunt indicate două intrări (fig. 8) s-a soldat cu apariția unei noi încăperi, notată de noi *g*, încăpere care se situează față de *biserica 1* în aceeași dispunere planimetrică pe care o are camera *f* în raport cu *biserica 2* (și ea este retrasă spre sud față de axul longitudinal al construcției *d* la V. Literat, fig. 10 Costea).
7. Încăperea *d* are o firdă spre sud, dar nu în absidă, ci în nartex (fig.11).
8. La sud de intrarea în încăperea *g*, transversal pe coridorul (culoarul) rezultat din parterul pronaosului *c* și spațiul din fața încăperii *d* s-a descoperit partea de jos din cadrul unei uși de lemn. Ușa era prăbușită spre interior (nord) și carbonizată.

Componenta care și-a păstrat aproape în întregime înfățișarea descrisă de către V. Literat este pronaosul *c*. Istoricul nu observă însă și ca atare nu menționează că de fapt „scobitura rotundă de deasupra pronaosului, ca pentru semicalota Pantocreatorului, care răzbește până la suprafața pământului (adică a dealului și nu a nivelului de călcare din anul 1930, n. n.) este în realitate turnul-clopotniță al bisericii din spate (*biserica 2*).

În planul lui V. Literat nu sunt marcate nișele și fridele decupate în rocă și cu rosturi foarte precise într-o biserică ortodoxă, deși autorul nu le trece cu vederea²⁰.

Deosebirile de plan sau micile omisiuni descriptive, normale pentru vremea în care V. Literat a efectuat cercetarea, nu schimbă cu nimic valoarea istorică și arhitecturală a observațiilor sale. Acestea, împreună cu propunerile lui de datare, unele foarte pertinente pentru posibilitățile de informare, vor fi mai bine înțelese din analizarea planului rezultat în urma cercetărilor arheologice din anul 2005.

La terminarea campaniei arheologice 2005 au rezultat cu claritate planurile și volumetria (parțial, multe componente fiind prăbușite) a două biserici dăltuite în roca friabilă (fig. 9, 10). Convențional, după cum s-a putut observa deja, am notat încăperea *d* Literat drept *biserica 1*, iar încăperea *g* Costea drept anexă a acesteia. Acum este foarte limpede că spațiul notat *d*

Literat plus spațiul (e) Costea reprezintă prima biserică „scobită” în rocă, altfel neputându-se ajunge la cealaltă. Cu o lungime de 4,60 m (naosul), lățimea de 4 m și o „înălțime mijlocie de 2,80 m” la V. Literat²¹, naosul respectiv are acum într-adevăr lungimea de 4,60 m, dar până la tâmplă. Lățimea este de 4 m la intrare și de 4,20 m la baza tâmplei, în timp ce înălțimea navei (d) este de 3,10 m la intrare și de 3 m în fața tâmplei. Peretele de la intrarea în naos avea grosimea de peste 1 m, în timp ce ușa nu era mai lată, cu cadru cu tot, de 1,20 m. Grosimea apreciabilă a peretelui de la intrare se explică prin faptul că pe acesta și pe cel sudic, mult mai gros și străpuns de ferestre, se sprijinea o masă imensă de piatră, ceea ce în mod firesc la o construcție supranaturală ar fi fost tavanul (cupola) și acoperișul. Tâmpla are peretele gros de 80 cm, o deschidere la podea de 2,95 m iar la partea de sus de 3 m și o înălțime maximă (în lobi) de 1,80 m (fig. 12). Este sigur că a avut o ușă centrală (împărătească) și două laterale (diaconești), după cum sugerează denticulul dinspre nord, destul de bine păstrat, și faptul că lângă pintenii laterali ai „iconostasului” podeaua (roca) este adâncită, tocită de pași. Nu credem că biserica a avut un iconostas propriu-zis, neexistând nici-un indiciu privitor la fixarea acestuia în cadru sau pe perete, așa cum se vede foarte bine la toate celelalte uși.

Naosul are o mică nișă în peretele sudic, nu departe de tâmplă, la 60 cm vest de aceasta. Dimensiuni: lățimea la bază 70 cm, înălțimea 80 cm și profunzimea de 65 cm, decupată la 1,40 m înălțime de la podea. Partea superioară este arcuită (fig. 11). Nișa ni se pare „suspectă” din următoarea constatare: ea are două mici fante verticale, inegale, prin care au pătruns rădăcini ale copacilor, ceea ce înseamnă că ea putea în vechime să aibă comunicare cu exteriorul și prin ea să răzbată lumina după care umblau călugării când slujeau. Presupunerea este susținută de două detalii demne de reținut: 1. în afară, deasupra ei, pe „peretele” stâncii care aici cotește spre nord-est se află o cruce greacă sculptată de la început, vizibilă și din fața bisericii dar mai ales când se coboară dinspre izvor (sud-est fig. 7/o). Nu este exclus ca o altă cruce să fi existat și pe peretele exterior din capătul coridorului dintre biserici și anexele lor; 2. fantele au fost tăiate de la început, în ele fiind perfect vizibile urmele dăltuirii.

În peretele nordic există o deschizătură devenită acum ogivală (73x70 cm) în urma eroziunii, dar mai ales datorită agresivității vizitatorilor, deschizătură în care în vechime exista o ferestruică dreptunghiulară cu înălțimea de 34 cm și lățimea de cel mult 50 cm. Este la înălțimea de 1,20 m de la podea (fig. 13). Grosimea peretelui dintre nave este aici de 45 cm, în rest, spre tâmplă, aceasta ajungând la 1 m.

Lumina pătrundea în naos prin acele ferestre „...tăiate lateral, atât de înguste încât călugării când slujesc se plimbă cu cărțile după razele soarelui pentru a putea ceti²². Aceste ferestre erau tăiate în peretele sudic al navei, ceilalți pereți dând către stâncă și fiind complet lipsiți de lumină. Credem că ele erau identice celor ale încăperii g (vezi în continuare).

Absida, insensibil decroșată față de nartex, are o lungime de 3,20-3,25 m și o înălțime în centrul calotei de 2,55 m. Pereții de nord și de sud merg rectiliniu circa 1,40 m de la tâmplă (chor dreptunghiular), de unde începe arcuirea, și nu de la tâmplă cum sunt trasați pe planul V. Literat (compară

absida *d* Literat cu e Costea).

Tavanul nartexului *bisericii 1* este dăltuit în semicilindru, în timp ce acela al absidei este o calotă asimetrică, a cărei arcuire începe spre nord-est de la nivelul superior al proscomidiei, iar spre tâmplă de la 1,80 m înălțime.

Aproximativ în centrul absidei este o adâncitură de circa 20 cm în forma literei D, în care s-au găsit resturi de lemn carbonizat, mai mult ca sigur piciorul mesei sau masa însăși (prestolul) din lemn. Ea se află între 1,40-2 m distanță de la arcul absidei (fig. 9/e).

În peretele de nord al absidei este săpată proscomidia, al cărei „picior” începe de la podea. Acesta este lat de aproape 50 cm și urcă oblic spre peretele nordic până la 0,90 m spre tâmplă, în timp ce spre est urcă până la 1,20 m. A rezultat un decupaj cu înălțimi inegale și cu o profunzime de 60 cm. De observat, pe desenul din 2005, că proscomidia corespunde peretelui tâmplei *bisericii* din spate; dacă ea ar fi fost practică în dreptul absidei a nu era exclus să-l străpungă. La cota 1,20 m proscomidia are lățimea la bază de 1,30 m și înălțimea în centru de 90 cm. Proscomidia seamănă cu o ciupercă asimetrică (fig. 14). În fața ei, la 25 cm de la perete, se află o gropiță cu diametrul de 20 cm și tot atât de adâncă, probabil un picior-suport al unui sfeșnic mare (fig. 9/e). În nișă erau dulapuri de lemn.

În fața nartexului s-a descoperit în campania 2005 o încăpăre sigur contemporană *bisericii 1*. Are o formă aproape dreptunghiulară, doar colțurile de vest fiind puțin rotunjite, poate nu din construcție ci din cauza erodării (fig. 9, 10). Dimensiunile sunt de 4,25 x 3,20 m, înălțimea nemaiputând fi măsurată din cauza prăbușirii complete a bolții. Această cădere s-a produs intempestiv, așa explicându-se existența numai aici a unor materiale pe baza cărora se poate aprecia momentul de ieșire din uz a camerei. Este despărțită de încăperea *f* de un perete, cruțat, gros (inegal) de circa 60 cm, perete în care a existat o fereastră, la 60 cm de capătul vestic și la înălțimea de 55-60 cm de la podea (fig. 9/I și fig. 16/I; 17/I). Amănuntul demonstrează că ambele încăperi (fig. 16, 17) au funcționat măcar o vreme în paralel. Fereastra nu mai poate fi măsurată cu exactitate, dar nu a avut mai mult de 40 cm lățime și 75 cm înălțime. Peretele sudic este gros de 1,80 m, în el fiind decupate două ferestruici cu lățimea la centru inegală (30 cm B, respectiv 40 cm A), ambele în forma literei X (fig. 10/A,B). La ferestruica B s-au păstrat și două adâncituri în care se fixa tocul geamului. Lumina pătrundea prin geam manufacturat, după cum demonstrează un mic ciob de „glajă” descoperit în încăpăre (fig. 18/1), împreună cu un fragment dintr-un vas irizat (fig. 18/2). Este foarte plauzibil ca și ferestrele nartexului *d* Literat să fi avut aceleași forme și dimensiuni, astfel explicându-se de ce călugării umblau cu ceaslovul după lumină.

Peretele de la intrare (est) are grosimea de 1.10 m și se mai păstrează, ca și ceilalți de altfel, pe o înălțime de aproximativ 1,10 m. În mijlocul lui s-a decupat spațiul pentru ușă, și el în formă de X (fig. 10), ceea ce presupune că aceasta avea două foi batante, fiecare lată de circa 40 cm. Groapa din stânga intrării putea fi și de la un ușor, caz în care încăperea avea o singură ușă care se deschidea spre interior-stânga. Lateral, în piatră, se păstrează perfect scobiturile pentru toc sau pentru ușori (fig. 9). În colțul nord-estic, în dreapta intrării, a funcționat o instalație pentru încălzit și pentru prepararea

hranei, din ea păstrându-se vatra și un fragment de perete de cuptor (fig. 9, zona hașurată „în plasă”).

În exterior, în stânga intrării, se păstrează partea inferioară a unei firide lată de 40 cm și cu profunzimea de 35 cm (partea de sus lipsește) în care ardeau candelă sau lumânări în timpul procesiunilor religioase sau noaptea. O firidă similară exista și în dreapta intrării, dar de la care nu mai există decât partea de jos, și ea afumată sau înroșită de foc (fig. 10/C, D).

Este posibil ca încăperea să fi avut podea de lemn, resturi carbonizate ale acesteia păstrându-se în jumătatea nordică a camerei (fig. 9, hașurare liniară). În capătul opus intrării, în peretele vestic, la înălțimea de 1,30 m de la podea, se află o nișă lată de 90 cm și înaltă de circa 1 m, arcuită la partea de sus. Lângă ea, în colțul dinspre încăperea f Literat, se mai văd resturile unei alte firide, și ea în arc de cerc la partea de sus (fig. 9 și fig. 16). Pe peretele sudic și pe cel vestic au existat două „trepte” cruțate, late de 20-40 cm, probabil folosite ca policioare pentru inventarul de uz cotidian sau ca pat, cea din vest.

Încăperea acum în discuție era sigur anexa gospodărească a *bisericii 1* (poate și veșmântar), în ea locuind și preparându-și hrana călugărilor. Nu excludem posibilitatea ca în momente deosebite ea să fi fost folosită și ca un modest „arhondaric”.

În spatele celor 3 încăperi de care ne-am ocupat mai înainte, respectiv al *bisericii 1* și al anexei ei, se află *biserica 2* și camera călugărilor acesteia (a, b, c, f Literat). Nartexul acesteia (b Literat) are forma unui patruleter deformat, cu lungimea de 4,20 m iar lățimea de 3,35 m la intrare și de 3,30 m la tâmplă, dimensiuni foarte puțin diferite de cele măsurate de către V. Literat (4,15 x 3,30 m). Peretele sudic este puțin arcuit la mijloc. Înălțimea la intrare, până la luminatorul care vine din turla clopotniței, este de 2,90 m, iar la tâmplă, în centru, de 3,50 m (față de 3,40 m la Literat). În peretele dinspre *biserica 1*, la 1,70 m de la tâmplă, se găsește fereastra menționată la *biserica 1*, la 1,20 m de la nivelul de călcare, ca și în aceasta (fig. 9 și fig. 13). Din depărtarea ei diferită față de tâmpla fiecărei biserici se poate limpede observa că străpungerea prin care comunicau cele două monumente este greșit marcată la V. Literat (fig. 8).

Între tâmplă și această fereastră, la 1,25 m de la podea, se află o nișă lată de 25 cm și adâncă de 40 cm (fig. 13). Deasupra intrării, peretele are o străpungere care acum este aproape circulară, probabil pentru o grindă longitudinală pe navă (fig. 19). Intrarea în nartex se făcea printr-o ușă de lemn cu tocul încastrat în rocă 10 cm pe laterale și sus și cu 30 cm la prag, spațiul funcțional rămânând exact de 1 m. Partea de sus a fost în arc moale, acum în bună parte deteriorat. Înălțimea ușii originale a fost de 1,85 m (fig. 19). Peretele de la intrare are grosimea de 1,15 m.

Nartexul este despărțit de absidă printr-o tâmplă (fig. 20) cu peretele gros de 60 cm. Trecerea se făcea prin două uși puțin mai late de 60 cm, despărțite de un stâlp „cruțat” a cărui „talpă” se vede și acum, mai înaltă cu 6-7 cm față de prag. Are lungimea de 80 cm și lățimea (grosimea) zidului (60 cm). Este posibil ca el să se fi subțiat imediat de la bază sau pe măsură ce se înălța, lăsând suficient loc de trecere. În timp, stâlpul de piatră putea fi înlocuit cu unul din lemn, mai ales pe motivul că straturile nisipoase nu-i

puteau conferi o rezistență deosebită.

În partea superioară, deasupra stâlpului, se află o decupare care în original a avut forma crucii, din care nu a mai rămas decât tăietura de sus, lată de 20 cm (fig. 20). Aici se fixa capătul consolei care traversa nava longitudinal și se sprijinea în degajarea de deasupra ușii de la intrare. Nu avem de-a face cu un iconostas clasic, acesta apărând la bisericile ortodoxe abia în secolul al XVI-lea. Precizarea este valabilă și pentru *biserica 1*.

Absida, decroșată, mai înaltă de la început cu circa 22 cm decât podeaua nartexului, are peretele nordic rectiliniu până în dreptul proscomidiei, de unde se arcuiește până în „colțul” sud-estic, unde se întâlnește cu peretele sudic, aproape constant liniar. În acest „colț” se află o „gropniță” cu planul în forma literei D cu hasta spre încăperea, adâncită în podea și scobită în perete cu câte 20 cm. Probabil aici se depuneau cătuile în timpul slujbei sau vasul cu cărbuni (fig. 9 și fig. 21).

Exact în centrul absidei se păstrează încă un pedestal puțin înalt (4-5 cm), cu certitudine baza mesei altarului, prestolului (fig. 9/a). Nu știm dacă masa a fost integral „cruțată” la construirea bisericii, dar ea exista în anul 1930, la ea făcând referire V. Literat (aici „se găsesc răsturnate câte o piatră, cari trebuie să fi servit drept picior de prestol”²⁵).

Proscomidia, absentă la V. Literat, începe la 30 cm est de peretele tâmplei. Și aceasta are forma unei ciuperci (fig. 9/I fig. 22), amănunt de luat în seamă pentru epoca și succesiunea „construirii” bisericilor, al cărei picior începe de la 30 cm mai sus de podea. Nișa propriu-zisă, asimetrică „piciorului”, începe la 1,15 m de la podea și se înalță până la 2,45 m. Are lățimea la bază de 1,50-1,55 m (eroziune) și este înaltă de 1,35 m, arcuită la partea superioară. Profunzimea piciorului este de 75 cm, iar a nișei propriu-zise de 63 cm.

În arcul estic al absidei se află o altă nișă-firidă pentru icoane. Și aceasta are forma literei D cu hasta în jos. Adâncirea ei în perete (cu 40 cm) începe la 1,20 m de la podea, are lățimea la bază de 75 cm, iar înălțimea pe mediană de 60 cm. În ea se află acum incizată Steaua lui David și alte imagini în centru (fig. 23 și fig 24, v. mai departe). V. Literat nu o menționează, ceea ce ar putea să însemne că ea nu exista la 1930. Nu știm însă dacă el nu a omis-o intenționat, atitudine explicabilă având în vedere convulsiile politice ale vremii (antisemitismul, consolidarea grupărilor de orientare fascistă etc.). Oricum, profanarea (la care vom reveni) s-a produs după ieșirea din cult a *bisericii 2*, nișa având inițial rostul amintit mai sus.

O analiză atentă a peretelui orb al nișei pare să confirme existența inițială aici a unei inscripții slavone (fig. 24).

Dimensiunile absidei sunt: lungimea 2,75 m, lățimea la tâmplă 2,65 m iar înălțimea la centru 2,90 m (la V. Literat 2,70, 2,60 și 2,80 m, op. cit., p. 19).

Din absidă lipsește diaconiconul, ca și la *biserica 1*. Absența lui la ambele biserici s-ar putea explica prin faptul că păstrarea vestmintelor preoțești se putea face în încăperile *f* și *g* unde era suficient loc pentru ca ele să joace rolul de veșmântar (apodosis).

Tavanul nartexului este în semicilindru longitudinal, în timp ce acela al absidei este început în același mod deasupra peretelui liniar (sudic)

și continuat într-o calotă pe porțiunea peretelui arcuit, până deasupra proscomidiei. Ambele tavane sunt acum în bună parte prăbușite, câteva lespezi sedimentare căzând chiar în timpul lucrărilor din 2005 din cauza ploilor care pătrundeau abundent printre straturile de nisip și de gresie.

Ansamblul navă-absidă, neluând în seamă „treapta” de 22 cm dintre cele două încăperi, înregistrează pe cei 7,50 m lungime totală o cădere de nivel est-vest de 35 cm, iar față de nivelul de călcare din pronaos de 75 cm. Constatarea este valabilă și pentru *biserica 1*.

Pronaosul (turnul-clopotniță) este constructiv lipit de nartex (fig. 8/c, b Literat și Costea). Parterul lui, continuat pe lungime cu spațiul dintre cele două biserici și încăperile anexe (f Literat și g Costea), formează un coridor lung de 13 m până la ușa dintre nartexul *bisericii 1* (d) și camera d. Acesta este pridvorul femeilor despre care vorbesc V. Literat și Șt. Meteș. Dimensiunile acestuia pe nivelul vechi de călcare (ale pronaosului) sunt de 5,5 m lungime și de 2,90 m lărgime în porțiunea cea mai erodată (la Literat 2,70 x 7,20 m). Subliniem că în prezent capătul (latura) nordic al coridorului (respectiv al parterului pronaosului) nu mai formează unghiuri drepte cu pereții de vest și de est, colțul nord-estic fiind în mare măsură prăbușit (fig. 27). Așadar, parterul propriu-zis al pronaosului are lungimea de circa 4,50 m. Intrarea în el dinpre sud se făcea printr-o boltă în arc, acum deteriorată, ceea ce însemnează că și tavanul pronaosului a fost conceput în semicilindru. Deasupra acestui quasidreptunghi a fost decupată în rocă o clopotniță de forma unui clopot mult alungit (fig. 25, fig. 26 și fig. 28-30). Întreaga degajare parter-turlă are înălțimea de 10,50 m, în „vârf” fiind tăiată luneta (deschizătura) pentru lumină, cu diametrul inițial și în prezent de 30 cm (fig. 28). Diametrul maxim al clopotniței este foarte apropiat de lățimea pronaosului (2,75 m). La înălțimea de 8 m diametrul este de 1,30 m. De la m 7,50 pornește către nartex un decupaj-luminator (fig. 25-26 și fig. 30) care pătrunde în acesta la 2,90 m de la nivelul de călcare. Partea superioară a luminatorului este acum prăbușită (ca și o parte din laterale) și orice încercare de stabilire a punctului inițial de intersectare a acestuia cu tavanul nartexului (acum la 3,50 m interior) este superfluă.

Denumirea de turn-clopotniță, chiar dacă nu avem de-a face cu o elevație clasică, propriu-zisă, este pe deplin îndreptățită deoarece la altitudinile de 5,50 și 6,50 m se mai păstrează în rocă, circular, câteva scobituri pentru capetele grinzilor susținătoare a instalației pentru clopot (fig. 25/F, G). Nivelul respectiv nu putea fi podinit deoarece s-ar fi obturat lumina pronaosului și a naosului. Accesul la clopot se putea face cu scara sau cu ajutorul unei frânghii, după cum sugerează câteva trepte mici tăiate în pereți (deși nu este exclus ca acestea să fi rămas de la „schelele” pietrarilor). Asemenea trepte-decupaje există și în afara monumentelor, necesare pentru urcarea cu piciorul pe nivelurile superioare ale straturilor sedimentare, înalte de peste 1 m (fig. 31).

În peretele vestic al parterului pronaosului a fost săpată o nișă dublă cu baza la 2,65 m de la podea, cu ambele profilaturi arcuite la partea de sus (fig. 32). Cea mare, din față, este lată la bază de 1,20 m, înaltă de 2 m și are o profunzime de 80 cm. Cea mică, din centrul acesteia, este lată de 85 cm, înaltă de 1,40 m și adâncă de 1 m. Credem că acesta este locul uneia dintre

cele mai importante icoane (Pantocratorul, Maica Domnului orantă ?), a cărei amplasare rituală era pe boltă, dar în cazul nostru aceasta nu a existat din „construcție”.

După cum s-a afirmat mai înainte, amplasarea în acest fel a turnului-clopotniță s-a făcut din dorința de a se respecta un canon, o regulă arhitecturală foarte strictă la bisericile ortodoxe din epocă. Clopotnița din care se transmiteau semnalele sonore pentru procesiunile culturale sau de altă natură era amplasată în afară și era o construcție nepretențioasă, din lemn.

În depunerile din pronaos nu s-a găsit „piciorul de prestol” despre care vorbește V. Literat.

Încăperea anexă (*f*) este retrasă față de axul est-vest prezent la V. Literat, intrarea în ea situându-se cu circa 1,60 m mai spre sud. Este aproape un pătrat neregulat, cu latura de 3,50 m (la V. Literat 3,50 x 3,40 m, fig. 8/f). Intrarea era dinspre nartex (est) printr-o ușă puțin mai lată de 1 m și din a cărei certitudine se mai păstrează adâncitura în piatră pentru ușorul dinspre nord și parțial cea a pragului (fig. 9/f). V. Literat a intuit perfect că „Încăperea din vecinătatea intrării (în pronaos, n. n.) (*f*) va fi servit drept locuință, găsindu-se în ea vatră și horn condus prin „bolta” de piatră amenajată în creasta dealului”²⁶. Vatra se vede și acum în stânga intrării, pandant al celei din camera *g* (fig. 9, zona hașurată în plasă). În plus, siguranța destinației este susținută de existența pe toată lungimea peretelui de nord a unui pat „cruțat” în piatră, înalt de 60 cm și lat de 70 cm în capătul estic și de 60 cm în cel vestic (fig. 9/H). Încăperea primea lumină din anexa *g*, între ele existând o fereastră în jumătatea de vest a peretelui despărțitor, la 60 cm de la colț și la înălțimea de 80 cm de la podea (fig. 9/I, elevația peretelui nu mai există decât în același capăt, unde atinge 2,50 m). În fața acestei ferestre este o mică treaptă de piatră. În peretele vestic, o mică firidă pentru candelă sau lumânare (fig. 9/J), iar în colțul de sud-vest, către încăperea *g*, se mai vede o arcuire dintr-o nișă pandant al celei din spațiul *g*. Înălțimea încăperii pe peretele nordic, împreună cu aceea a patului, până în punctul de la care începe arcuirea bolții este de 2,50 m. Ea nu poate fi măsurată în mijloc deoarece tavanul este prăbușit.

Ni se pare inutil să insistăm asupra evidenței că încăperea *f* a avut pentru *biserica 2* rolul camerei *g* pentru *biserica 1*.

În concluzie, considerăm că nu greșim dacă afirmăm că ne aflăm în fața unui complex monahal cu două biserici, singurele care s-au mai păstrat, fie și parțial, din tot ansamblul. Nu este exclus ca în zonă, în imediata apropiere, să existe ruinele altor construcții și anexele gospodărești ale acestora, de presupus pe baza izvoarelor scrise care menționează „averea” schitului.

Nu dispunem de nici-o informație referitoare la hramul bisericilor.

Fără a ne referi acum la o datare a bisericilor, din dispunerea amintită și vizibilă în ilustrație se poate vedea clar că prima biserică „scobită” în rocă a fost *biserica 1*, chiar numai din rațiunea că altfel nu putea fi „scobită” *biserica 2*. Cât de apropiate sunt ele în timp nu putem ști, dar trebuie să reținem unele detalii funcționale. Este vorba de fereastra dintre camerele *f* și *g*, prima primind lumina de la secunda (așa puțină cum era), la ea adăugându-se lumina care pătrundea prin turnul-clopotniță și ar fi fost suficientă în

cazul în care ușa era întredeschisă sau avea un „ochi” de geam. O fereastră există și între nartexuri (fig. 9), ceea ce înseamnă că și pentru încăperea *b* s-a simțit nevoia unui „împrumut de lumină” din nava *d*, pe lângă aceea pe care o primea direct prin luminatorul din clopotniță. Ferestruica putea să nu existe de la început, ea fiind deschisă după ce tavanul nartexului *d* s-a prăbușit și lumina putea veni nestingherită.

Un alt detaliu, foarte important pentru contemporaneitatea construirii și coexistenței celor două biserici este similitudinea proscomidiilor, deși motivul arhetipal putea dăinui mult în timp.

3. Datarea bisericilor rupestre de la Șinca Veche

După cum s-a putut constata din scrierile autorilor citați anterior, la nici unul dintre ei nu întâlnim vreo mențiune asupra începutului construirii lor sau al altora din imediata apropiere. Pentru toate cele inițial 3²⁷ și apoi 5²⁸ avem o dată sigură *ante quem*, anume anul 1761, 3 iunie. La fel de sigur este și faptul că la 1758 existau și funcționau ambele biserici rupestre: „Mănăstirea și chiliile călugărilor de „pe Crețul” erau făcute (s. n.) în stâncă”²⁹. De asemenea, dispunem de o informație indubitabilă că ele (cele de „pe Crețul”) nu au fost distruse de cătanele generalului Buccow, anume amintita scrisoare a pastorului catolic de Făgăraș către Iosif Benkö („Mănăstirea a rămas și după vremea lui Buccow, dar nu se cunoaște vreun privilegiu al ei”, vezi *supra*).

Confirmarea certă asupra funcționării celor două biserici în secolele XVII și XVIII vine din partea vestigiilor rezultate din cercetările arheologice din vara anului 2005. Este vorba de mai multe fragmente ceramice și de o monedă de bronz. Primele (fig. 33; 34) au fost găsite aproape în totalitate în încăperea *g*, *in situ*, ceea ce înseamnă că la un moment dat, poate din cauza unui cutremur violent sau ca urmare a erodării avansate, tavanul s-a prăbușit și a acoperit și a conservat până acum inventarul mobil. El constă din vase de diferite forme și dimensiuni (străchini, castroane, ulcioare, căni și cănițe), de uz gospodăresc sau cultual. Majoritatea sunt smălțuite și decorate cu motive vegetale sau geometrice, câteva sunt angobate, doar unul neprezentând nici angobă și nici decor smălțuit. Există și un vas puternic afumat pe ambele părți, probabil unul dintre cele în care se păstrau cărbunii aprinși pentru cădelniță.

Vasele sunt confecționate într-un atelier făgărășan, poate chiar la Șinca, și se datează larg în secolele XVII-XVIII, cele cu nuanțe maronii poate și mai târziu, în prima parte a secolului al XIX-lea³⁰. Confecționarea și aflarea în uz a acestor vase până în secolul al XVIII-lea demonstrează că deteriorarea încăperii s-a produs ulterior, cândva în secolul următor, la o dată greu de precizat.

Moneda de bronz (fig. 35) este un Kreutzer emis la anul 1800, în vremea împăratului Francisc II și se prezintă astfel: avers-cap spre dreapta, legendă circulară în cerc zimțat FRANC(II) ROM KAI KÖN Z H U BO ERZ ...OEST; revers-stema imperială austriacă, cu cerc zimțat, median înscrisă cifra 1. Piesa este foarte tocită, dovadă a circulației îndelungate și încă o dovadă a faptului că mănăstirea a funcționat mult timp după anul 1800. Uzura ei avansată a îngreunat mult lecturarea legendei³¹. Ea a fost găsită în afara

complexului, în aluviunile din fața acestuia. Este, oricum, un termen *post quem*.

Nici fragmentul de geam pentru fereastră, nici acela care provine dintr-un vas foarte irizat, nu pot fi luate în seamă pentru datare. Ele pot fi opera „glăjarilor” de la Porumbacu de Sus, tot în Țara Făgărașului.

Lipsite de importanță pentru datare sunt două cartușe din primul război mondial și o monedă de 5 bani din anul 1956.

Pentru începuturile clor două lăcașuri de cult beneficiem și apelăm la două categorii de surse: 1. *părerile și propunerile* de datare ale istoricilor care s-au ocupat de ele, și, 2. *analogiile stilistice și constructive* posibile.

Prima categorie, bazată pe tradiția locală din sat și din zona Făgărașului, cu alte cuvinte măcar parțial subiectivă, este rareori prezentă în studiile de specialitate. A. Lukács susține, pe bună dreptate, că „Începuturile ei (a bisericii de pe dealul Pleșul, n. n.) coboară probabil mult înainte de acest veac (XVIII), dar numai cercetările arheologice ar putea stabili vechimea ei”³². În altă parte însă, același autor acceptă, este adevărat cu probabilitate, datarea acestora chiar mai înainte de veacul al XV-lea: „În afară de cetățile amintite mai înainte și de mănăstirea cisterciană de la Cârța, Țara Făgărașului păstrează puține monumente mai vechi de secolul al XV-lea (bisericele din Voivodenii Mari și Viștea de Jos și poate mănăstirea rupestră de la Șinca Veche”³³. El repetă de fapt o propunere de datare formulată pentru prima dată de către Valeriu Literat³⁴, condiționată tot de cercetări arheologice.

La rândul său, Andrei A. Rusu afirmă: „Datarea pentru secolul al XV-lea rămâne discutabilă”³⁵.

Nici la Șt. Meteș nu întâlnim un termen anterior secolului al XVIII-lea. Ca termen *ante quem* poate fi luată și datarea bisericii de lemn de la Șinca nouă de către E. Greceanu, tot în secolul al XVIII-lea³⁶.

Este limpede că termenii *post quem* și *ante quem* sunt prea îndepărtați în timp pentru o datare cât de cât plauzibilă a începuturilor bisericilor de la Șinca Veche, motiv care ne determină să aducem în discuție cea de a doua categorie de argumente, anume *analogiile constructiv-stilistice*.

Un prim monument asemănător, este drept și mai îndepărtat ca epocă și spațiu, este una dintre bisericuțele de la Basarabi, județul Constanța. Ea este practic identică *bisericii* 2 de la Șinca Veche nu numai în ceea ce privește săparea în stâncă (la Basarabi în cretă), ci și în ceea ce privește compartimentarea planimetrică (pronaos, naos, absida semicirculară) și volumetria, pronaosul și naosul având bolta semicilindrică iar absida (altarul) în formă de semicalotă. Și aceasta are încăperi anexă (6) și galerii. Datarea ei, pe baza unei inscripții cu grafit, suspectă, în anul 992³⁷. Se înțelege că nu avansăm o datare similară pentru monumentele de la Șinca Veche, dar reținem similitudinea acestora, conservată de o tradiție de câteva secole, posibilă doar în cazul unei vieți monahale îndelungată, bine organizată instituțional și respectată canonic.

Tot săpate în stâncă sunt schiturile de la Negru Vodă-Cetățuia (jud. Argeș) datat în secolele XIII-XIV, Corbii de Piatră (jud. Argeș), secolul al XV-lea, Aluniș (jud. Buzău), fondat la 1277 și de la care se mai păstrează câteva chilii, complexul de schituri de la Nucul (jud. Buzău), cu monumente databile între secolele XIII-XVI³⁸.

Similitudini de planimetrie și de compartimentare, de data aceasta la construcții supraterrane, există chiar în Țara Făgărașului. Cea mai frapantă asemănare a bisericilor de la Șinca Veche se găsește la Voivodenii Mari, sat aflat în apropiere, anume biserica cu hramul Adormirea Maicii Domnului. De dimensiuni nu cu mult mai mari (5,5 m x 4,4 m), biserica din această localitate (fig. Fig. 36/1) are același plan ca *biserica 2*, inclusiv altarul decroșat și absida semicirculară. Altă coincidență o reprezintă existența în planul tâmplii a doar două uși, despărțite de un stâlp dreptunghiular central crușat, a cărui „talpă” se vede și acum și este mai înaltă doar cu câțiva cm decât podeaua (pragul) care desparte absida de navă.

Între bisericile de la Șinca Veche și cea de la Voivodenii Mari sunt și unele deosebiri: primele au în absidă numai proscomidia (amănunt întâlnit la altă biserică din zonă); de asemenea, *biserica 1* de la Șinca Veche nu are altarul decroșat și se pare că avea trei uși la tâmplă (împărătească și diaconești, fig. 12). Biserica de la Voivodenii Mari este datată de către E. Greceanu pe la anul 1500, este drept nu doar pe criterii planimetrice³⁹.

O altă biserică din Țara Făgărașului care prezintă asemănări până la identitate cu cele de la Șinca Veche este cea de la Viștea de Jos, datată de către Șt. Meteș în a doua jumătate a secolului al XV-lea⁴⁰, ca și de către E. Greceanu⁴¹. Absida și naosul, care reprezintă partea inițială, originală, a monumentului, sunt identice fiecare uneia dintre componentele bisericilor de la Șinca Veche: absida este nedecroșată și are formă semicirculară ca la *biserica 1*, dar are numai două uși la altar, ca și *biserica 2*, detaliu invocat pentru datarea bisericii de la Viștea. În schimb, prezența proscomidiei și absența diaconiconului este valabilă pentru toate trei bisericile, ceea ce susține posibila lor contemporaneitate (fig. 36/2).

Cea mai perfectă analogie a monumentelor de pe dealul Pleșul se întâlnește însă la Râmteș, în județul Alba. Biserica schitului de aici „...întemeiat către sfârșitul sec. 14 păstrează vechea *Biserică* de piatră, o construcție dreptunghiulară cu absidă semicirculară decroșată. Naosul este boltit în semicilindru axial, iar pronaosul are bolta semicilindrică transversală, deasupra ei înălțându-se turnul-clopotniță”⁴².

Nu trebuie să atragem atenția supra faptului că descrierea corespunde perfect *bisericii 2* de la Șinca Veche.

În încercarea de datare a bisericilor de la Șinca Veche mai trebuie să se țină seama de un amănunt deosebit de important, folosit nu de puține ori de către istoricii de artă medievală românească, în speță a unor edificii de cult creștin, în lipsa altor argumente. Este vorba de amplasarea turnului-clopotniță în componența sau în afara ansamblului. Prima dispunere este caracteristică sudului Transilvaniei, unde este des întâlnită începând din secolul al XIII-lea până în secolul al XV-lea, inclusiv la bisericile sătești din această zonă, mai conservatoare decât acelea din mediul urban⁴³. În cazul *bisericii 2* de la Șinca Veche realizarea monobloc a ansamblului absidă-naos-pronaos (=clopotniță) este de reținut o dată în plus: organizarea în această formă a rezultat din amintita respectare a unei rigori impusă de secole.

Biserici cu o organizare spațială similară sau foarte apropiată, mai ales cu turnul-clopotniță alipit peretelui de vest al nartexului (chiar dacă ele sunt construcții supraterrane) sunt cele de la Streisângeorgiu (sec. XI), Strei

(sec. XIII), Sântămăria Orlea (sec. XIII), toate însă cu altar dreptunghiular, Ostrovu Mare (sec. XV), Peșteana, județul Hunedoara (sec. XIV, de plan drept, *cu cor dreptunghiular și absidă semicirculară* (s. n.), altar absolut identic celui al *bisericii 1* de la Șinca Veche), Ribița (datată sigur 1417), Criscior (sec. XIV) etc.

Turnurile-clopotniță izolate se construiesc în nordul și în centrul Transilvaniei sau în țările române, dar începând din a doua jumătate a secolului al XV-lea și în secolele următoare, unele adevărate capodopere arhitecturale.

Din excursul abia încheiat se poate ușor desprinde că bisericile rupestre din complexul monahal de la Șinca Veche se înscriu în lista celor mai vechi monumente feudale românești, nu numai din Țara Făgărașului. Planul lor romanic sau descendența nemijlocită din acest plan, bolțile semicilindrice ale navelor și a pronaosului („parterul” clopotniței), cupolele (tavanele) absidelor în formă de calotă semisferică dar neîmplinită ca atare spre nord unde se arcuiesc doar până la nivelul de sus al proscomidiei, forma semicirculară a absidelor (cu sublinierea amintită la corul *bisericii 1*), tâmpla cu doar două uși la *biserica 2*, absența diaconiconului la ambele (asemenea aceleia de la Viștea de Jos), dar mai cu seamă analogiile cu alte monumente datate cu maximă precizie sau cu foarte mare probabilitate, ne determină și ne îndreptățesc să propunem începuturile construirii și funcționării bisericilor de pe dealul Pleșul în secolele XIV-XV. Prezența lor în cult s-a menținut mai mult de o jumătate de mileniu, ultimele dovezi post quem fiind materialele ceramice și moneda din anul 1800. Este foarte posibil ca ele să fi fost abandonate în primul rând ca urmare a deteriorării avansate care făcea imposibilă desfășurarea în ele a procesiunilor religioase. Ultima deteriorare serioasă, care vizează doar turnul-clopotniță, respectiv sursa de lumină a pronaosului și nartexului *bisericii 2* se pare că s-a produs în deceniul 3 al secolului XX, după cum rezultă din „raportul” lui V. Literat către Direcțiunea Comisiunii Monumentelor Istorice pentru Transilvania (vezi *infra*). Nu este mai puțin adevărat că decizia părăsirii lor putea avea și alte cauze (sociale, politice, sau chiar de ordin religios), care nu constituie însă obiectul rândurilor de față. Ceea ce trebuie reținut este modul pașnic în care s-a produs abandonarea, poate chiar supravegheată de către o autoritate laică sau religioasă, așa cum rezultă din recuperarea integrală a inventarului mobil. Un eveniment precipitat, de altă natură decât cea fizică, neconstatată, ar fi facilitat păstrarea *in situ*, ca și în camera *g*, a multor vestigii valoroase pentru datarea momentului de sfârșit al *bisericii 2*. Aceeași explicație poate fi dată și pentru lipsa podelelor carbonizate sau putrefiate, în contrast cu situația din aceeași încăpere, amănunt care-l împiedică pe arheolog să se pronunțe dacă spațiile celelalte aveau sau nu o asemenea dotare. Excavarea depunerilor a evidențiat faptul că pietrarii au tăiat orizontal podelele din biserici, în timp ce în cele două camere anexă acestea sunt acum puțin albiate, lucru nefiresc pentru o locuință. De aceea credem că și ele au avut podele de lemn (altfel roca s-ar fi „tocit” ușor, mai ales în cadrul ușii, ca la tâmpla *bisericii 1*).

Sigur bisericile erau demult abandonate la data vizitării de către V. Literat (1930), motiv pentru care acesta propunea Comisiunii Monumentelor

Istoric: „Ar merita totuși să se păstreze această rămășiță a trecutului și deci ar trebui făcut ceva pentru a împiedica ruinarea ei și pe mai departe”⁴⁴.

Incertitudinea datei abandonării bisericilor rupestre de la Șinca veche împietăză asupra momentului în care a început profanarea lor. Este greu de spus acum când a fost scrijelită „Steaua lui David” în nișa estică a absidei *bisericii 2*, exact în locul uneia dintre icoanele cele mai importante. Tot acolo, în centrul stelei, sunt „realizați” în aceeași manieră doi pești, două picături de apă sau doi gemeni *in foetus*, poate *yin* și *yang*, simboluri categoric străine iconografiei creștin ortodoxe (fig. 23). Alăturat, în stânga privitorului, este incizat un profil spre stânga, foarte probabil „opera” aceluiași profanatori (fig. 23 și fig. 24).

Pe unele blocuri de piatră din vecinătatea bisericilor se pot vedea scrijelituri de imagini foarte recente, a căror semnificație este departe de un simbol creștin, sau nume de „turiști” (fig. 37).

Din păcate, și o spunem cu mare părere de rău, profanarea acestor vechi lăcașuri de cult continuă și în prezent, sub privirile îngăduitoare ale autorităților locale. Bisericile vechii mănăstiri de la Șinca au devenit locul de pelerinaj și de orgii ale unor secte care nu au nimic comun cu religia creștină în general, ca să nu mai vorbim de cea ortodoxă. În sat există chiar indicatoare care îndreaptă turiștii spre „TEMPLU URSITELOR”. La rândul lor, localnicii acceptă fără discernământ un „folclor” foarte recent, inițiat și colportat în mass media românești și străine de câțiva foști „fii ai satului” care au „văzut” în bisericuțe temple vechi de câteva mii de ani, în care există puteri supranaturale și care-l ajută pe individ să ajungă la „regăsirea de sine” etc. Un grup de „vizitatori” chiar s-a declarat practicant MISA. Ședințele repetate ale acestora și ale altor persoane care au căzut în capcana acestui „folclor”, unele însoțite de intervenții mecanice asupra construcțiilor, au contribuit la degradarea foarte accentuată a acestora în ultimii ani. De aceea este extrem de bine-venită inițiativa doamnei Maria Bâgiu, președinta Fundației Ortodox-Culturală „Maica Sfântă-Bucuria Neașteptată” de a încerca restaurarea măcar parțială și conservarea acestui sit, prezent de zeci de ani în *Lista monumentelor istorice din România*, reconfirmată de *Monitorul Oficial al României*, partea I, anul 172, nr. 646 bis. *Legi, Decrete, Hotărâri și alte acte*, 16 iulie 2004, pagina 428, nr. crt. 855, BV-II-m-A-1826. Datarea lor în secolul al XVIII-lea trebuie modificată în secolele XIV-XV. Strădaniile fundației și ale președintelui ei au însă puține șanse să redea culturii românești aceste vestigii extrem de valoroase, peceti ale unui trecut zbuciumat dar glorios, fără contribuția factorilor direct răspunzători, în primul rând aceea a autorităților locale.

Ca măsuri urgente, imediate, înaintea începerii lucrărilor de restaurare, propunem:

- acoperirea totală a navei *bisericii 1*, a celor două încăperi anexă (*f*, *g*) și a culoarului dintre ele, până la pronaosul *bisericii 2*;
- acoperirea teraselor naturale de piatră de deasupra monumentelor (către nord-est), datorită faptului că între sedimentele dure există nisip foarte permeabil prin care apa pătrunde cu ușurință până la tavanele bisericilor;

- instalarea unor piloni-suport la nartexul bisericii exterioare și la pronaosul bisericii din spate, unde există pericolul cel mai mare de prăbușire a rocii;
- construirea în planul îndepărtat, către nord-est de biserici, a unui baraj colector de ape pluviale, cu descărcare spre vest și spre sud-est (spre izvor), evident cu rigole care să împiedice erodarea terenului din fața monumentelor;
- canalizarea celor două izvoare care altfel pot contribui la aceeași deteriorare a terenului;
- realizarea unor trepte și podele din lemn la toate intrările și în încăperi;
- acoperirea de așa manieră a lentilei-luminator a turnului-clopotniță încât ploaia să nu mai cadă în pronaosul *bisericii 2* (material transparent);
- extragerea sau distrugerea pe loc, chimică (de preferat a doua variantă) a tuturor rădăcinilor copacilor tăiați de pe nivelele superioare ale bisericilor;
- interzicerea accesului grupurilor mari sau a desfășurării de procesiuni înainte de instalarea podelelor de lemn, în special a acelor „secte” care nu au tangență cu religia creștină.

Deoarece s-a confirmat că nișa din nava bisericii 1 este o gropniță, prin cercetări viitoare va trebui să se dagajeze toate depunerile din această parte, până la nivelul de călcare din timpul funcționării mănăstirii.

În încheiere, considerăm că în această fază a cercetărilor sunt îndeplinite condițiile pentru începerea lucrărilor de restaurare, evident cu aprobarea proiectului de către Serviciul Monumente din cadrul Ministerului Culturii și Cultelor.

SUMMARY

The author divides his paper into three chapters: 1. Șinca Veche in Documents and Historiography; 2. Archaeological Researches Carried Out in Șinca Veche; 3. Dating of Șinca Veche's Cave Churches.

In the first chapter, the author makes a brief presentation of the main donation or reinforcement (confirmation) deeds of certain documents issued by Walachia County Council concerning Țara Făgărașului, or Șinca, in particular; these documents are dated starting 1476, when the name of this village was first mentioned. The author observes the village's different names, which depend on the language in which these documents are written (Romanian, German, Hungarian), throughout the centuries, until the Modern Age. He insists on the fact that during the Middle Age, the village belonged *de facto* and the *jure* to Walachia, which stands as proof of the presence of a spiritual life here, which stands as proof of the presence of a spiritual life here, similar to the one in the South of the Carpathians. The author then reminds the main Hungarian and Austrian documents comprising news on the village, as well as studies on the monacal and church life in Șinca. The author also explains why, during the second half of the 18 th century, the village experiences a demographic process, which led to the emergence of a

village called Șinca Nouă and which was at the basis of the propaganda for the religious union with Rome (the members of the Orthodox Church should embrace the Catholic religion).

In the second part he describes his own previous archaeological research (1976, 1995) and those carried out in 2005, without including the preroman monetary discoveries (Titus and Domitianus) or the Dacian civil settlement on Dealul Pleșu, where, again, a Roman imperial coin was issued by Tiberius.

In the last chapter (3), the author concentrates on the dating of the two monuments. Based on the planimetrical, compartmental and architectural analogies, the author reaches the conclusion that their creation can be dated at the end of the 14th century or the beginning of the 15th century, the closest territorial analogies being the churches from Voievodenii Mari and from Viștea de Jos, whereas the farthest, from the point of view of the similarities between buildings, are those from Walachia, Dobrogea and South of Transylvania. Services were performed in these churches throughout the Middle and Modern Age, and there is a possibility that they were destroyed at the end of the 19th century or the first decades of the following century.

Summarizing, the author makes a series of suggestions as to the restoration of the two monuments, which he includes under the category of the most valuable architectural / religious Romanian buildings.

Desene: Mihaela Cioc

Procesare imagini: ing. Paul Pavel

Fotografii: Florea Costea, Paul Pavel

Aducem mulțumiri colegilor Lucica Olga Savu și Ovidiu Constantin Savu pentru ajutorul dat în efectuarea cercetărilor arheologice propriu-zise și în rezolvarea rapidă a unor probleme legate de bibliografia mai veche.

Bibliografie selectivă

A. Aron, *Monografia bisericilor, școalelor și reuniunilor române din Făgăraș*, Făgăraș, 1913.

Ioan Ciupea, *Observații asupra toponimiei și antroponimiei Țării Făgărașului*, în *Acta Musei Napocensis*, 24-25, 1987-1988.

Florea Costea, *Dacii din sud-estul Transilvaniei înaintea și în timpul stăpânirii romane. Contribuții la etnogeneza și continuitatea românilor*, Brașov, 2002.

Florea Costea, *Repertoriul arheologic al județului Brașov*, ediția a II-a, Brașov, 2004.

Ioan Glodariu, Florea Costea, Ioan Ciupea, *COMĂNA DE JOS. Așezările de epocă dacică și prefeudală*, Cluj, 1980.

Vasile Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976.

E. Greceanu, *Țara Făgărașului zonă de radiație a arhitecturii de la sud de*

- Carpați*, în *Buletinul Monumentelor Istorice*, 1970, 2.
- Valeriu Literat, *Biserici vechi românești din Țara Oltului*, Cluj-Napoca, 1996, ediție Nicolae Sabău.
- Antal Lukács, *Țara Făgărașului în Evul Mediu. Secolele XIII-XVI*, București, 1999.
- Ștefan Meteș, *Viața bisericească a Românilor din Țara Oltului*, Sibiu, 1930.
- Ștefan Meteș, *Istoria bisericii românești din Transilvania*, (I), Sibiu, 1935.
- Ștefan Meteș, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936.
- I. N. Moldoveanu, *Schituri și mănăstiri din Transilvania distruse de generalul Nicolaus von Buccow*, în *Biserica Ortodoxă Română*, 114, nr. 1-6, 1996.
- Ioana Cristache-Panait, *Datarea bisericii de lemn de la Șinca Nouă, în Monumente istorice. Studii și lucrări de restaurare*, București, 1967.
- M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, București, 1980-1981.
- M. Păcurariu, *Mănăstirile și bisericile ortodoxe române din Transilvania și Banat în sec. XVIII*, în *BOR*, 93, 1-2, 1975.
- Z. Pâclișanu, *Vechile mănăstiri românești din Ardeal*, Blaj, 1919.
- Adrian Andrei Rusu, *Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, Cluj-Napoca, 2000.

Note

- ¹ DRH, B, I, pp. 253-256.
- ² V. Literat, *Biserici vechi*, p. 17.
- ³ I. Ciupea, *Observații asupra toponimiei și antroponimiei Țării Făgărașului (I)*, în *ActaMN*, 24-25, 1987-1988, p. 277 și urm., în special pp. 282, 296.
- ⁴ Vezi și la Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, II, O-Z, București, 1967, sub voce.
- ⁵ V. Literat, *Biserici vechi*, p. 17.
- ⁶ Cf. *Hurmuzaki*, I, p. 39, nota xxx.
- ⁷ Șt. Meteș, *Viața bisericească*, Sibiu, 1930.
- ⁸ Șt. Meteș, *Istoria bisericii românești din Transilvania*, I, Sibiu, 1935, p. 46. Cf. *Hurmuzaki*, I, 2, pp. 341-342.
- ⁹ Ștefan Meteș, *Viața bisericească a Românilor din Țara Oltului*, Sibiu, 1930, pp. 111-113. Cf. S. Pușcariu, *Documente pentru limbă*, I, pp. 392-393.
- ¹⁰ I. Opris, *Protejarea mărturiilor cultural-artistice din Transilvania și Banat după Marea Unire*, București, 1988, cu trimitere la *ACMIT*, I, 1932, nr. 412. Vezi și V. Literat, *Biserici vechi*, pp. 5-53.
- ¹¹ Recent, profesorul clujean Nicolae Sabău a adunat aceste studii, din manuscrisul original sau din *ACMIT* din anii 1926-1938, sub titlul deja cunoscut: *Biserici vechi românești din Țara Oltului*, Cluj-Napoca, 1996.
- ¹² Valeriu Literat, *Biserici vechi românești din Țara Oltului*, Cluj-Napoca, 1996, ediția Nicolae Sabău, pp. 17-19.
- ¹³ Antal Lukács, *Țara Făgărașului în Evul Mediu, secolele XIII-XVI*, București, 1999, pp. 133-134, cf. J. Kemény, *Transsilvania possessionaria*, XIII, *Districtus*

- Fogaras, p. 77. Mss. la Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj. Arhiva istorică Iosif Kemény.
- ¹⁴ *Ibidem*, p. 133 și urm.
- ¹⁵ *Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, Cluj-Napoca, 2000, p. 256 și nr. 256 în harta 1.
- ^{15a} *Ibidem*, p. 256.
- ¹⁶ Florea Costea, *Așezarea dacică de la Șinca Veche*, în *Cumidava*, 22-24, 1998-2000, p. 7 și urm.
- ¹⁷ Marius Porumb, *Pictura românească din Transilvania*, Cluj, 1981.
- ^{17a} Vezi nota 16.
- ¹⁸ Pentru așezările civile vezi Florea Costea, *Repertoriul arheologic al județului Brașov*, Brașov, 2004, sub voce. Pentru cetatea de la Breaza, Florea Costea *Dacii din sud-estul Transilvaniei înaintea și în timpul stăpânirii romane*, Brașov, 2002, sub voce și capitolul *Fortificații și așezări fortificate*, cu toată bibliografia mai veche.
- ^{18a} Fl. Costea, *Șinca Veche, scurtă monografie* (mss la autor, p. 10).
- ¹⁹ *Biserici vechi*, p. 19, fig. 14.
- ²⁰ *Biserici vechi*, p. 19
- ²¹ *Op. cit.*, p. 19.
- ²² Scrisoarea pastorului reformat de Făgăraș către Iosif Benkö, 1759, cf. A. Lukács, *Țara Făgărașului*, p. 133, cu nota 26.
- ²⁵ *Op. cit.*, p. 8
- ²⁶ *Op. cit.*, p. 18.
- ²⁷ Urbariul din anul 1758.
- ²⁸ V. Literat, *Biserici vechi*, p. 17.
- ²⁹ Șt. Meteș, *Viața bisericească*, p. 112.
- ³⁰ Mulțumesc și pe această cale kolegei dr. Ligia Fulga pentru ajutorul dat în datarea vaselor.
- ³¹ Pentru determinarea ei mulțumesc colegelor Dorina Negulici și Voica Istrate.
- ³² *Țara Făgărașului*, p. 134.
- ³³ *Ibidem*, p. 31.
- ³⁴ *Biserici vechi*, pp. 18-19.
- ³⁵ *Dicționarul*, p. 256.
- ³⁶ În *Monumente istorice. Studii și lucrări de restaurare*, 1967.
- ³⁷ V. Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1966, p. 46.
- ³⁸ *Ibidem*, sub voce.
- ³⁹ *Țara Făgărașului*, p. 35. Vezi și V. Drăguț, *Dicționarul*, p. 318.
- ⁴⁰ *Biserici vechi*, p. 126.
- ⁴¹ *Țara Făgărașului*, p. 35.
- ⁴² V. Drăguț, *Dicționarul*, p. 259 și urm. Și fig. 1 de la p. 260.
- ⁴³ *Ibidem*, p. 101.
- ⁴⁴ *Op. cit.*, p. 19.

Lista ilustrațiilor

- Fig. 1 - Țara Făgărașului, după Gh. Dragotă, *Muzeul Țării Făgărașului, Ghid*.
- Fig. 2 - Dealul Pleșul: 1-așezarea dacică; 2-bisericile rupestre. Vedere dinspre sud.
- Fig. 3 - Munții Făgărașului văzuți din așezarea dacică de pe dealul Pleșul.
- Fig. 4 - Vedere asupra bisericilor înainte de începerea cercetărilor arheologice din anul 2005.
- Fig. 5 - Aspecte din timpul înlăturării depunerilor din fața bisericilor, sud.
- Fig. 6 - Vederi parțiale asupra nivelului de călcare din timpul funcționării mănăstirii. Punctul marcat O reprezintă locul crucii de pe peretele sudic, exterior, al *bisericii 1*.
- Fig. 7 - Planul bisericilor publicat de către Valeriu Literat, *Biserici vechi românești din Țara Oltului, Cluj-Napoca, 1996, p. 19*.
- Fig. 8 - Planul bisericilor rezultat în urma cercetărilor arheologice din anul 2005. Se observă dispunerea nonaxială a bisericilor și a încăperilor anexe.
- Fig. 9 - Planul încăperii-anexă *g*, dezvelită în campania 2005.
- Fig. 10 - Nișa sudică (fereastră) din nartexul *bisericii 1*.
- Fig. 11 - Tâmpla *bisericii 1*. Aspect din timpul cercetărilor din anul 2005.
- Fig. 12 - Fereastră (deformată) dintre navele celor două biserici.
- Fig. 13 - Proscomidia *bisericii 1*.
- Fig. 14 - Aspecte din timpul degajării depunerilor din încăperile *f* și *g*. Cu *x* este marcată fereastră dintre ele.
- Fig. 15 - Anexa *g* a *bisericii 1* cu nișele dinspre vest, una dintre ferestrele din peretele sudic și intrarea în formă de *x*, cu scobiturile în rocă pentru cadrul ușii. Groapa din podea poate fi pentru ușor.
- Fig. 16 - Perspectivă dinspre est asupra interiorului încăperii *g* cu locul instalației pentru încălzit și prepararea hranei, fereastră dinspre camera *f* (I), nișele din peretele vestic, ferestrele în *x* de pe partea sudică și „polițele” de piatră „cruțată”. „Polița” de sub firda putea fi un pat similar celui din încăperea *f*.
- Fig. 17 - Imagine asupra încăperii *f* cu patul de piatră „cruțat”, micile nișe din peretele vestic și parte din peretele în care era fixat tocul ușii. În dreapta-intrarea în parterul pronaosului *bisericii 2*. Perspectivă asupra interiorului aceleiași încăperi, în stânga-jos observându-se rămășițele cuptorului și o mică treaptă de piatră „cruțată”, sub fereastră (I) dintre ea și încăperea *g* (jos).
- Fig. 18 - Fragment de geam manufacturat, de la una dintre ferestrele

sudice ale încăperii *g* (1) și fragment irizat de la un vas de sticlă (2), descoperite în aceeași încăpăre în cursul cercetărilor din anul 2005.

- Fig. 19 - Intrarea în nartexul *bisericii 2*. Se observă treptele „cruțate” în piatră (sus), scobiturile pentru cadrul ușii de lemn și perforația de deasupra ușii pentru grinda longitudinală.
- Fig. 20 - Tâmpla *bisericii 2*, cu detaliu.
- Fig. 21 - „Gropnița” din absida *bisericii 2*.
- Fig. 22 - Proscomidia *bisericii 2*.
- Fig. 23 - Nișa din peretele estic al absidei *bisericii 2*.
- Fig. 24 - „Steaua lui David” din aceeași nișă și inscripție slavonă (?) inițială, anterioară profanării bisericii.
- Fig. 25 - Secțiune est-vest prin pronaos, turnul-clopotniță și parțial nartexul *bisericii 2*.
- Fig. 26 - Secțiune nord-sud a pronaosului și a turnului-clopotniță în planul vertical al intrării în nartexul *bisericii 2*, cu luminatorul parțial prăbușit.
- Fig. 27 - Pronaosul *bisericii 2*, vedere dinspre sud (intrare).
- Fig. 28 - Cota superioară a turnului-clopotniță, cu partea sudică prăbușită pe o înălțime de circa 1,50 m.
- Fig. 29 - Interiorul turnului-clopotniță, cu straturile nisipoase desprinse de-a lungul timpului.
- Fig. 30 - Interiorul aceluiași turn, cu partea inferioară a luminatorului care pătrundea și în nartexul *bisericii 2*.
- Fig. 31 - Trepte tăiate în rocă pentru a se putea urca și coborâ terasele naturale de deasupra bisericilor rupestre.
- Fig. 32 - Nișa din peretele vestic al pronaosului *bisericii 2*, loc al unei icoane importante, profanată recent.
- Fig. 33, 34 - Ceramică rezultată din cercetările arheologice din campania 2005.
- Fig. 35 - Monedă austriacă de bronz (1 Kreutzer) din anul 1800.
- Fig. 36 - Planul bisericii din Voivodenii Mari, datată pe la 1500 (sus) și al celei din Viștea de Jos, datată în secolul XV (după E. Greceanu, autoarea datărilor).
- Fig. 37 - Imagini ale profanării din zilele noastre a bisericilor rupestre ortodoxe de la Șinca Veche.
- Fig. 38 - Urme ale dăltuirii în rocă a ansamblului monahal de la Șinca Veche.

ȚARA FĂGĂRAȘULUI

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

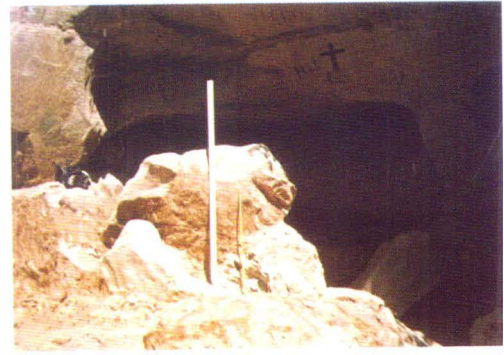
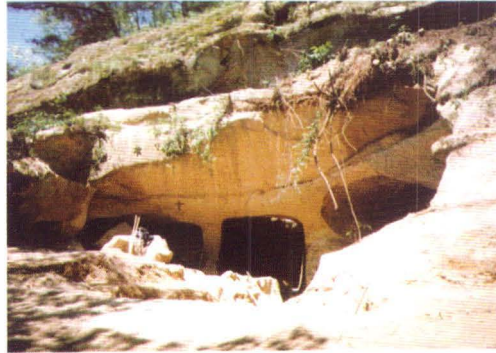

Fig. 5

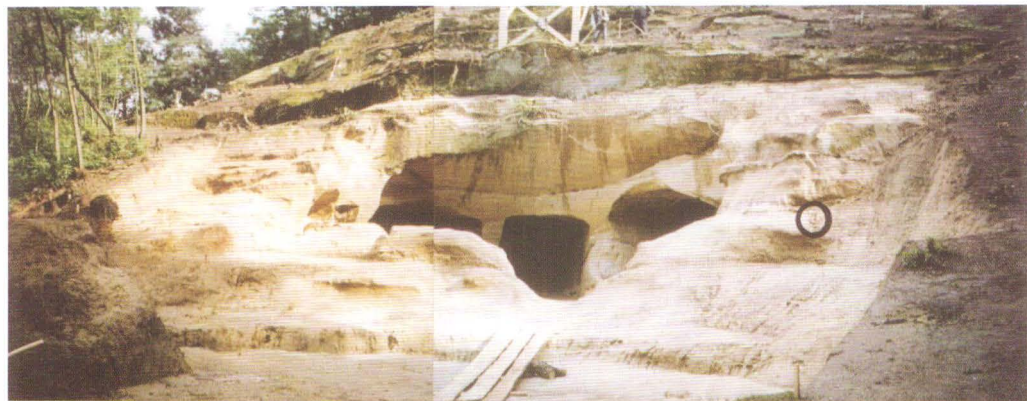
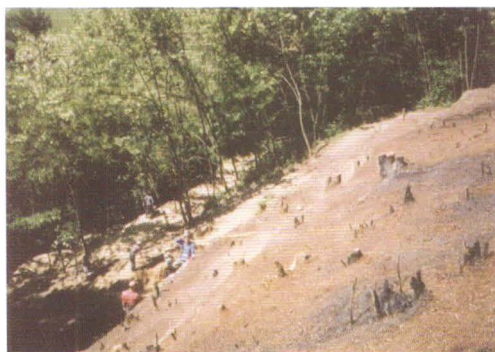

Fig. 6

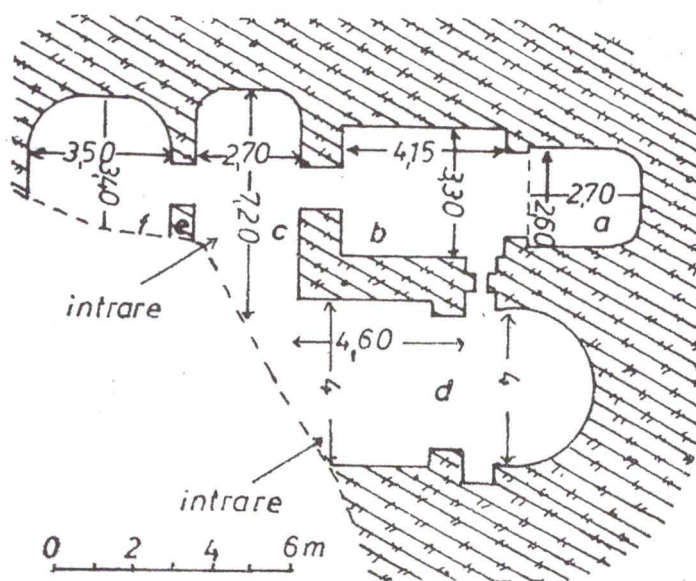
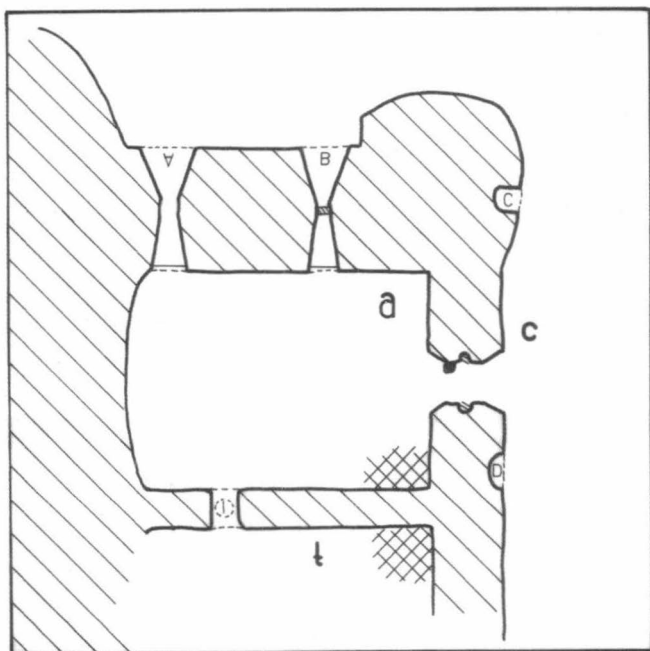
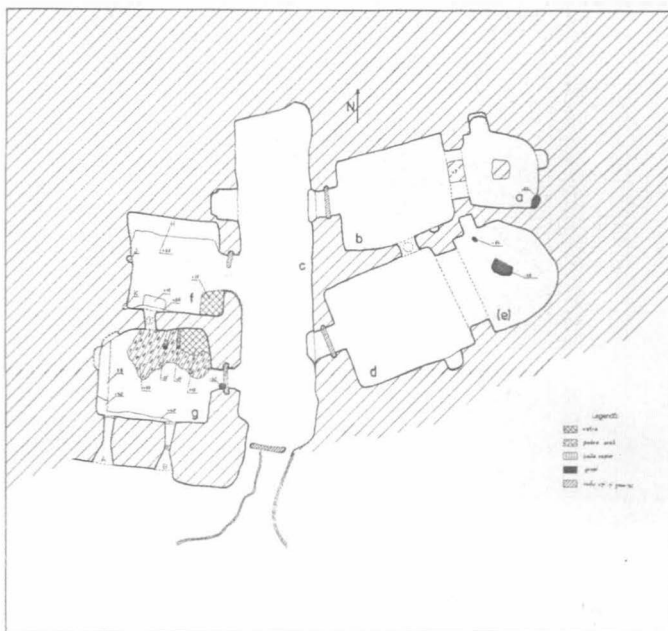

Fig. 7

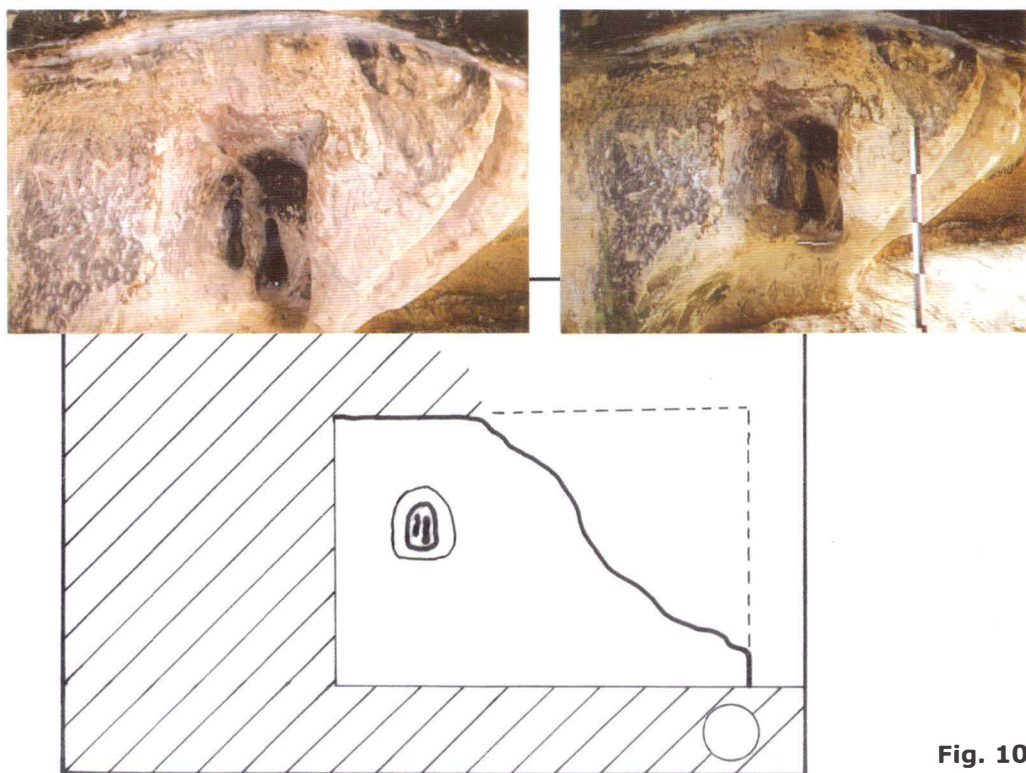

Fig. 10

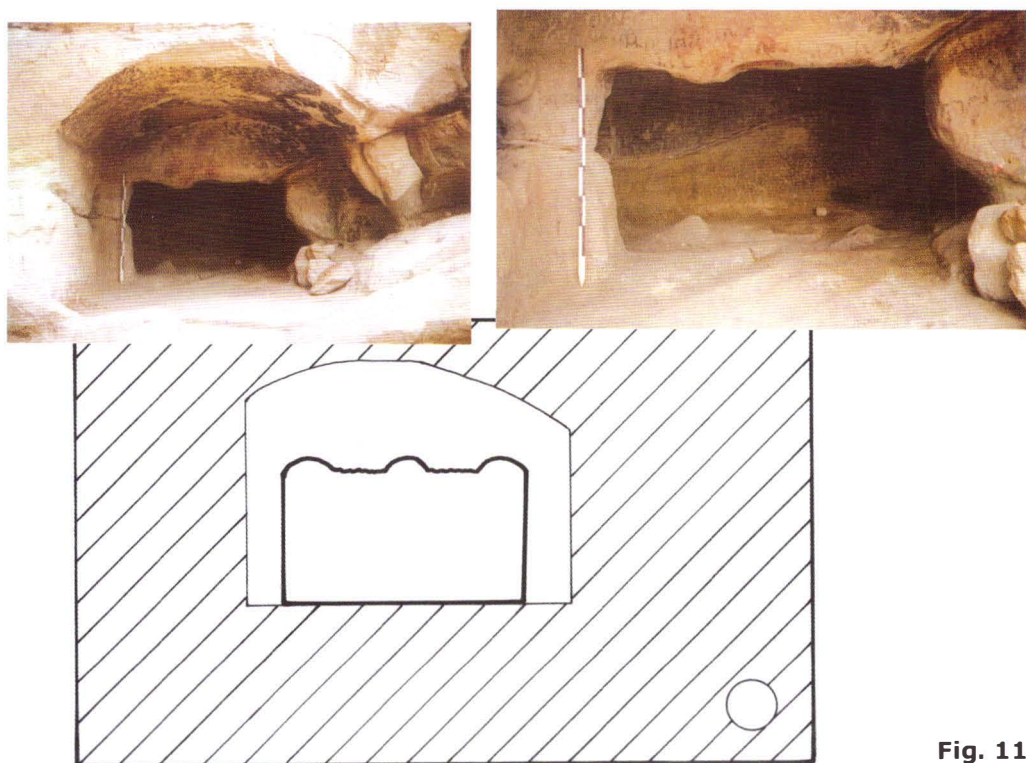

Fig. 11

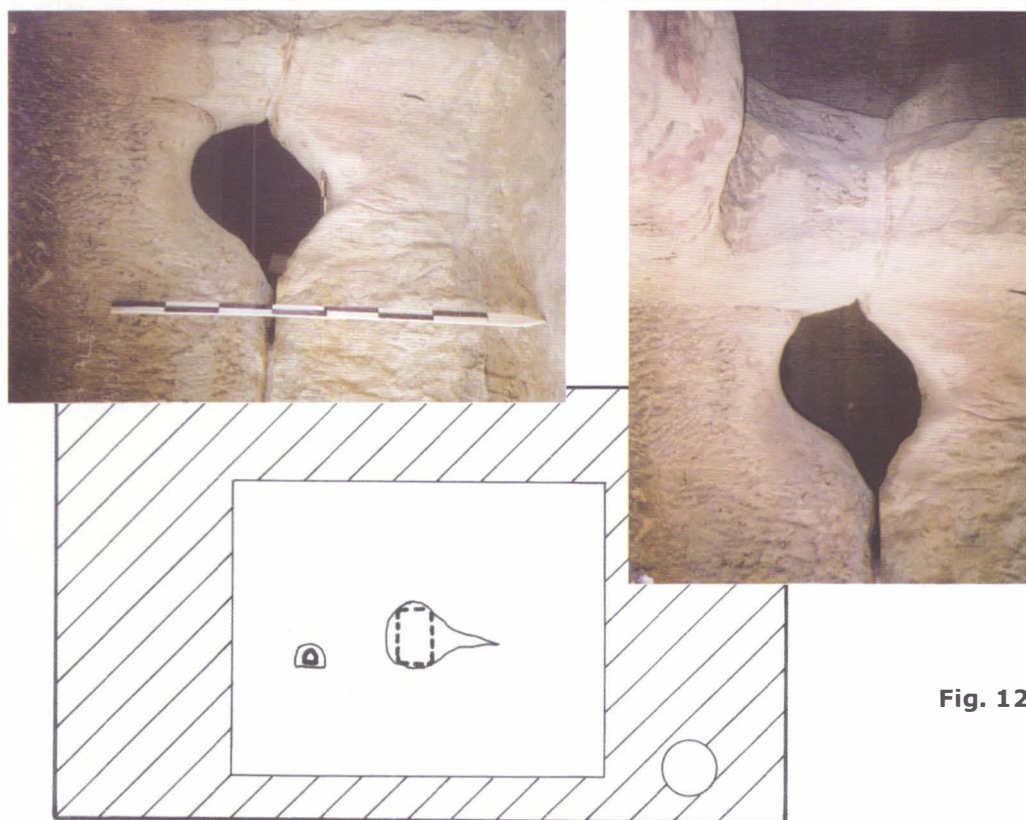

Fig. 12

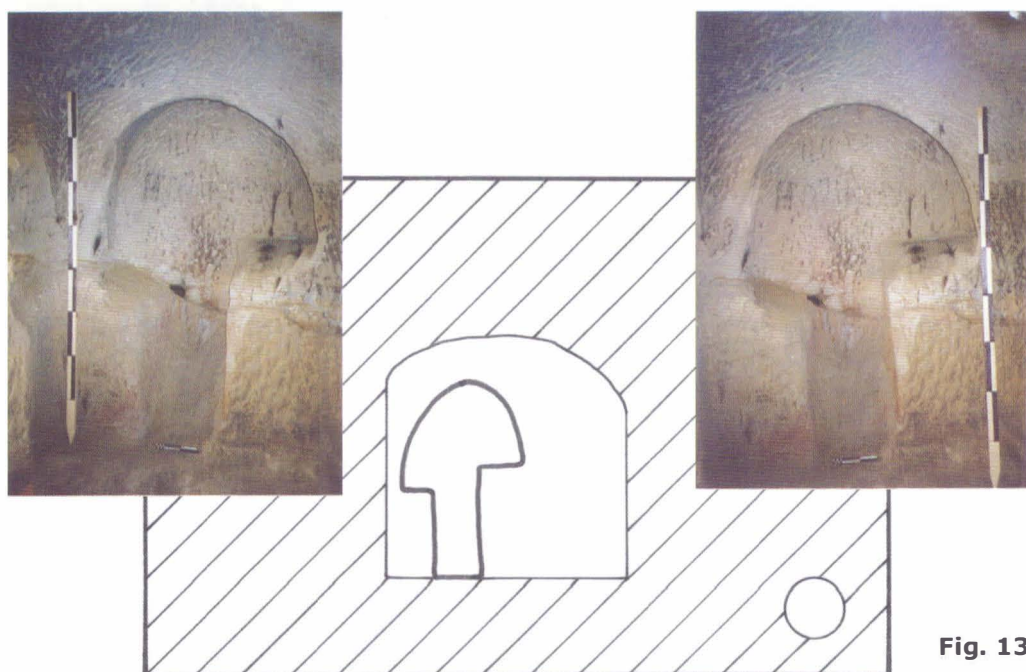

Fig. 13

Fig. 14

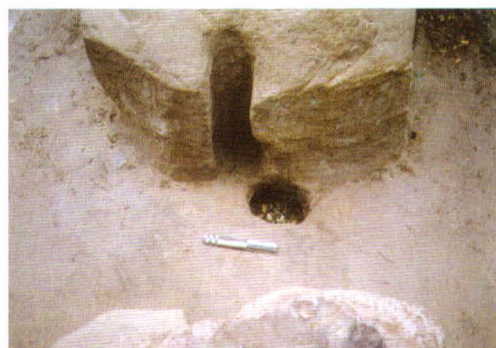

Fig. 15

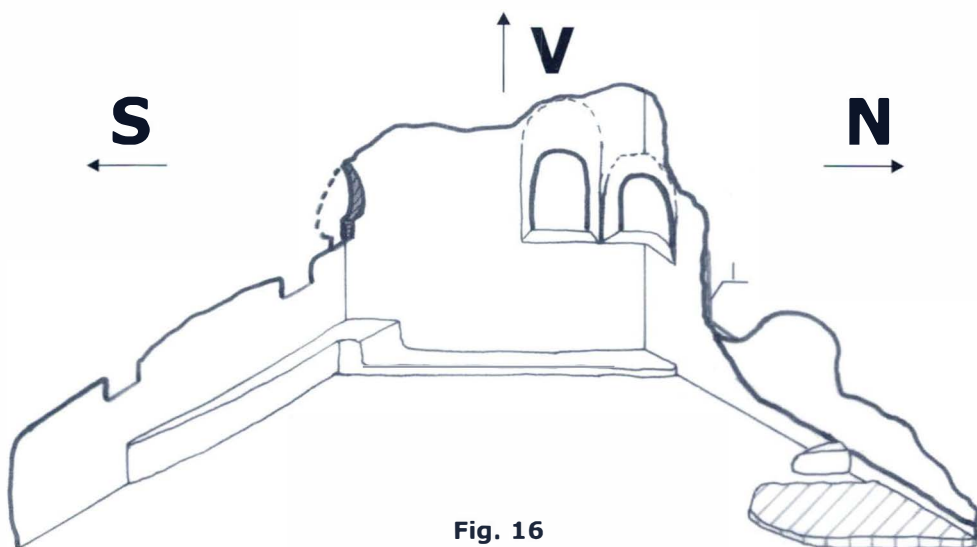

Fig. 16

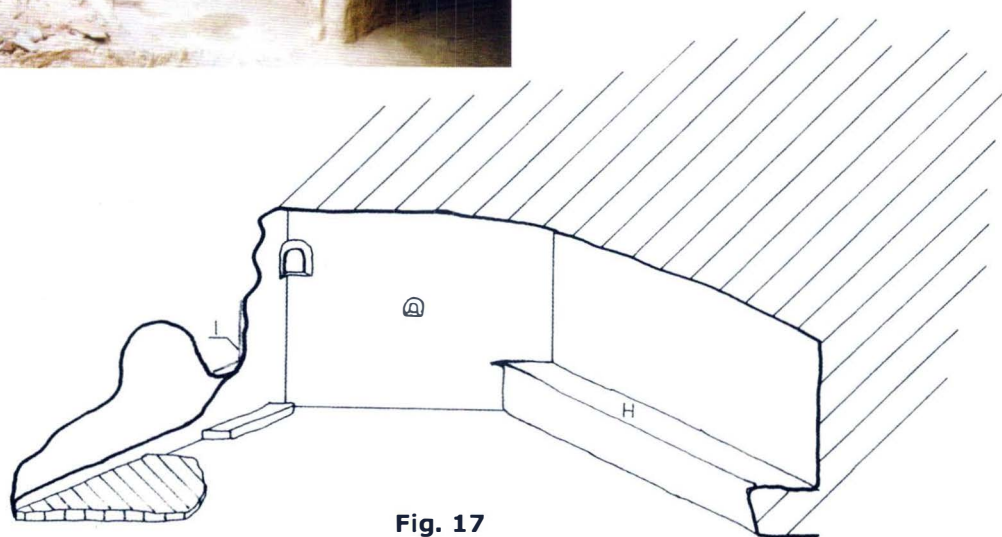
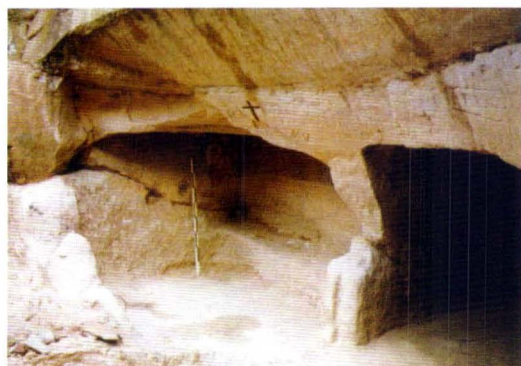

Fig. 17

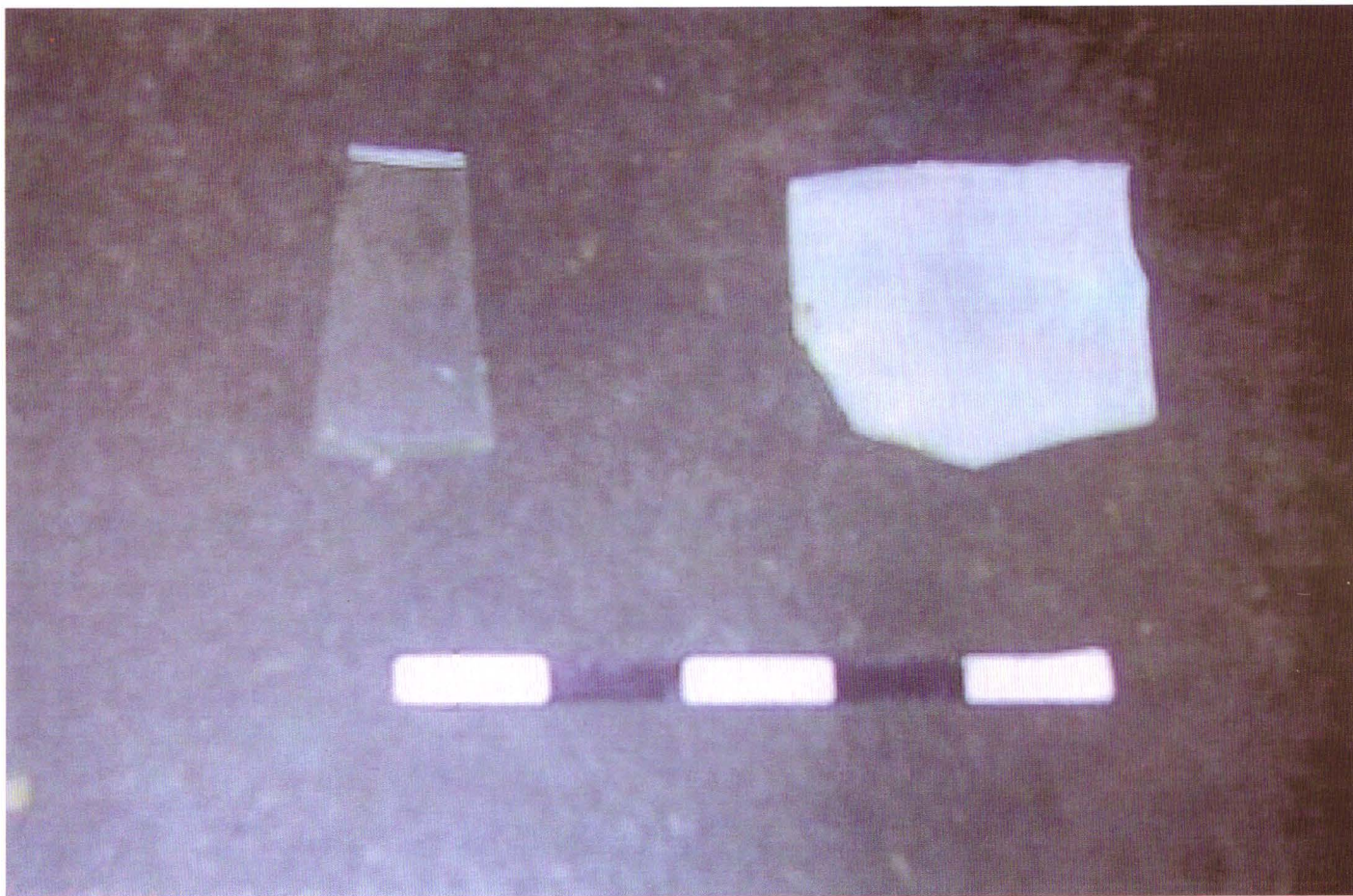

Fig. 18

<http://cimec.ro> - <http://istoriebv.ro>

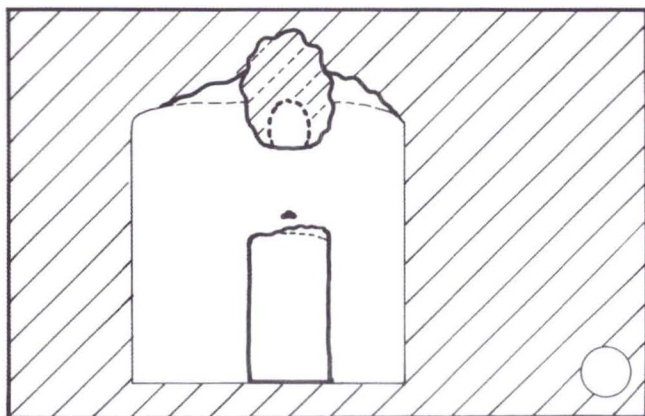
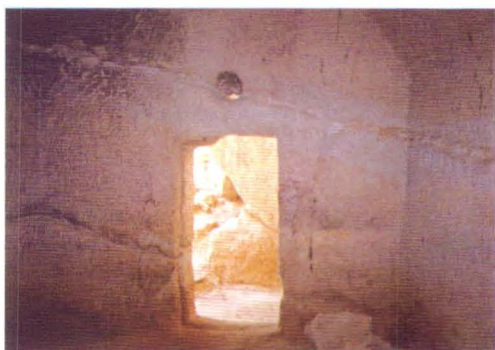

Fig. 19

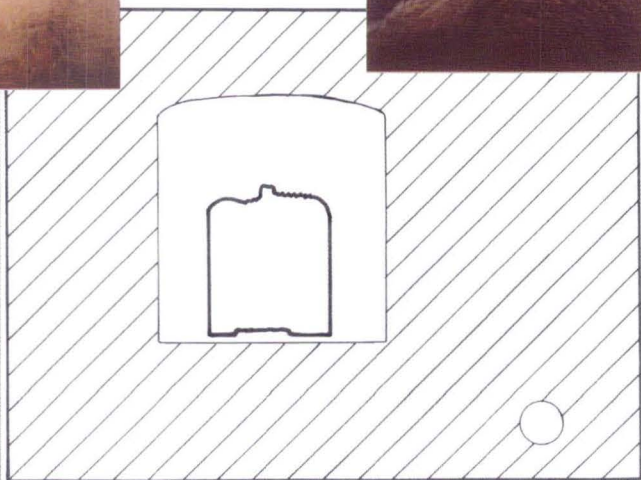
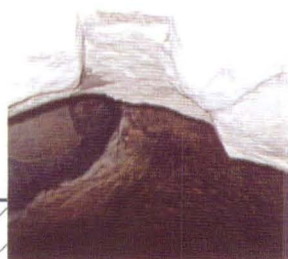
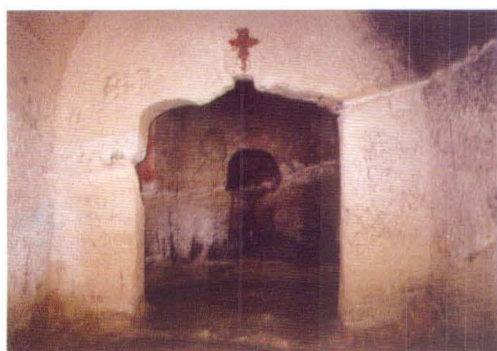

Fig. 20

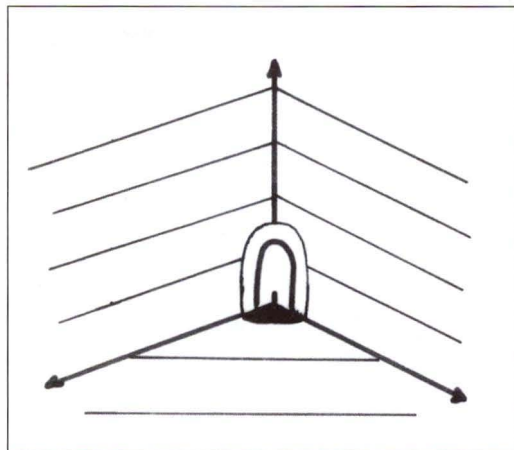

Fig. 21

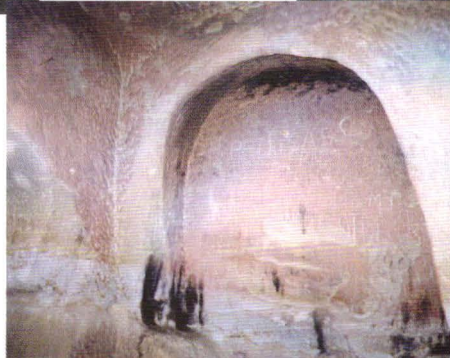
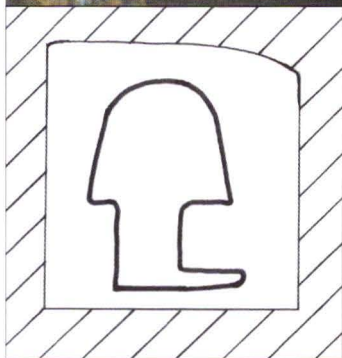
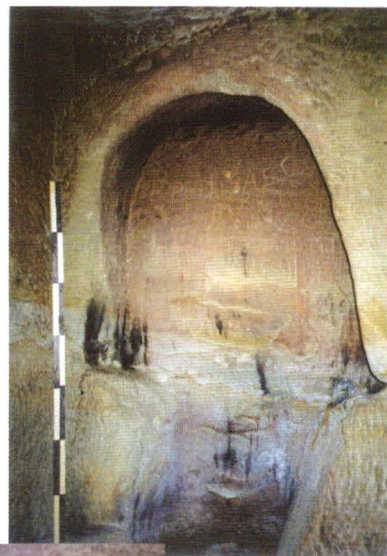
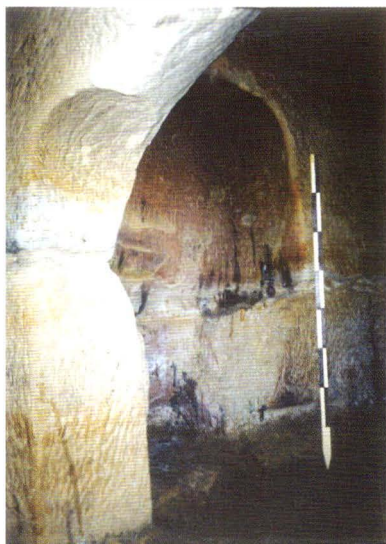

Fig. 22

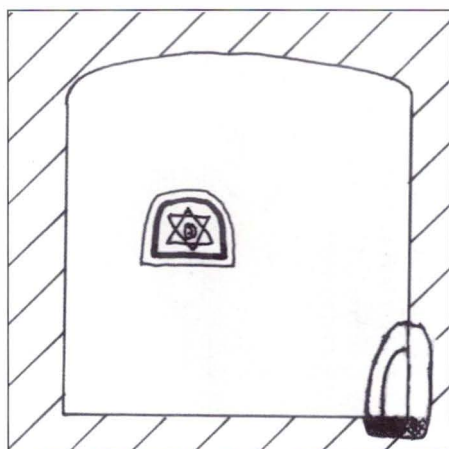

Fig. 23

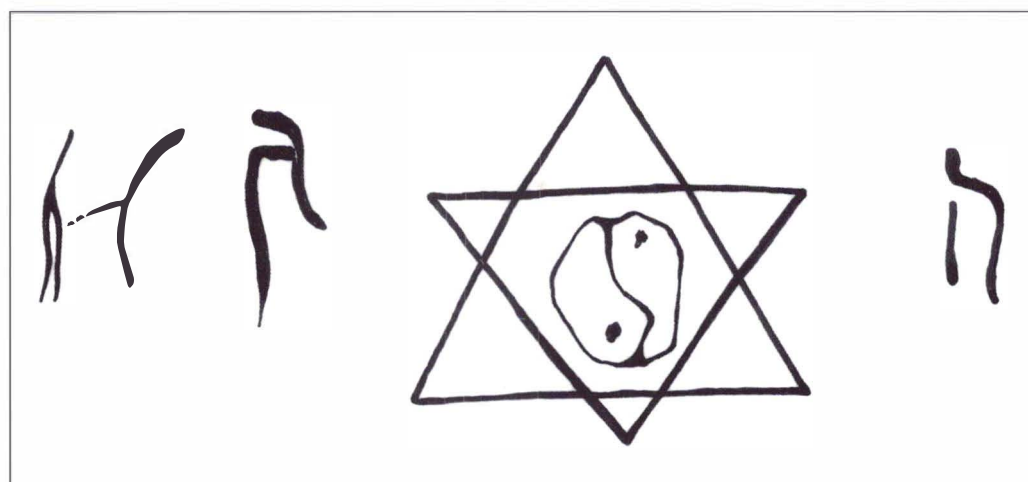

Fig. 24

Fig. 25

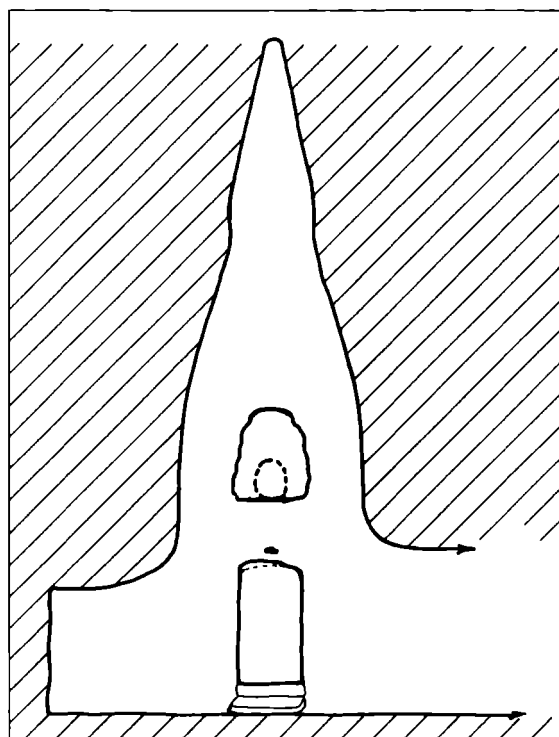
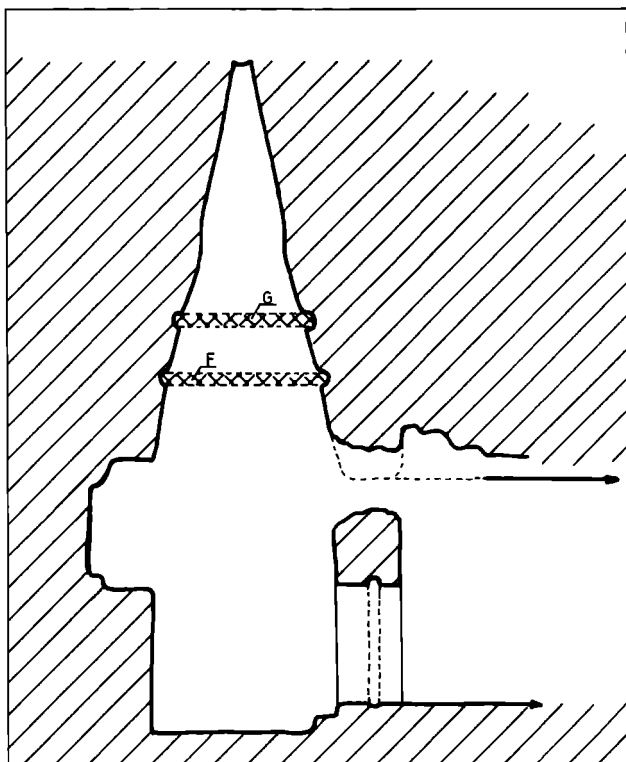

Fig. 26

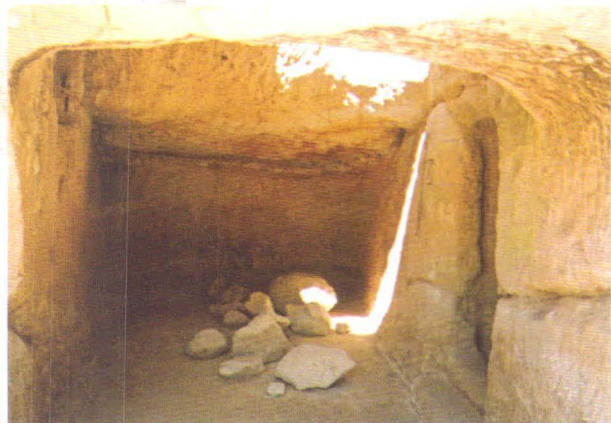
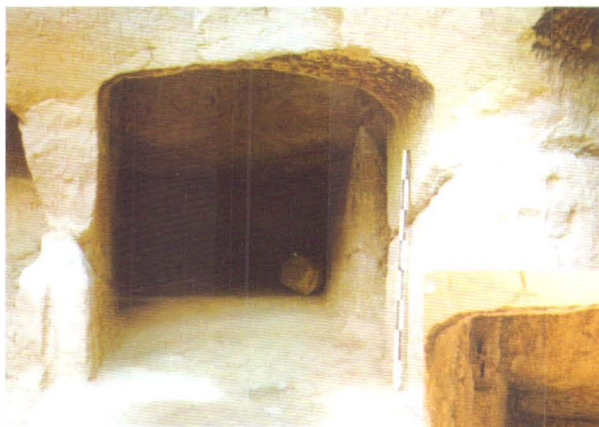

Fig. 27

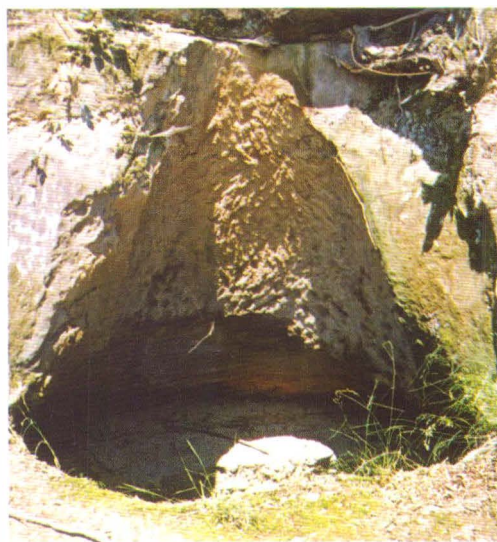

Fig. 28

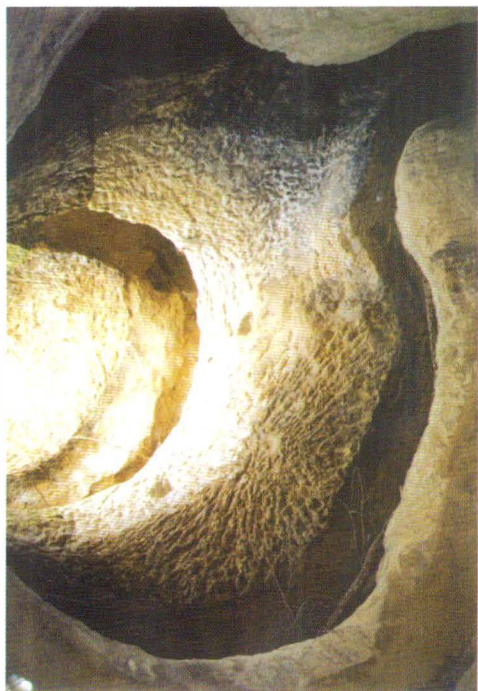

Fig. 29

Fig. 30

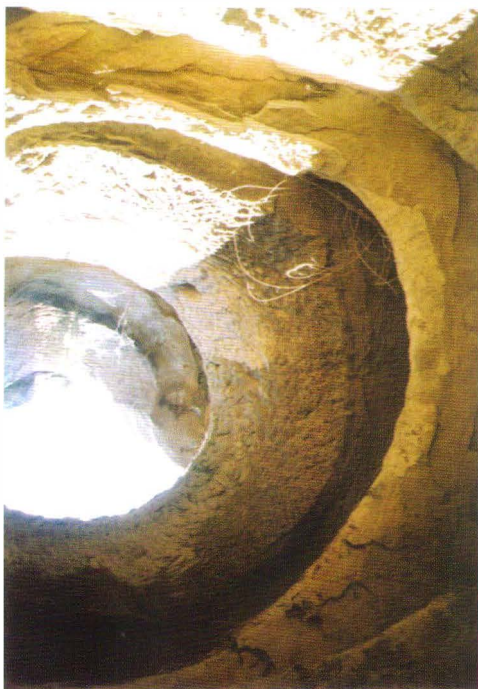

Fig. 31

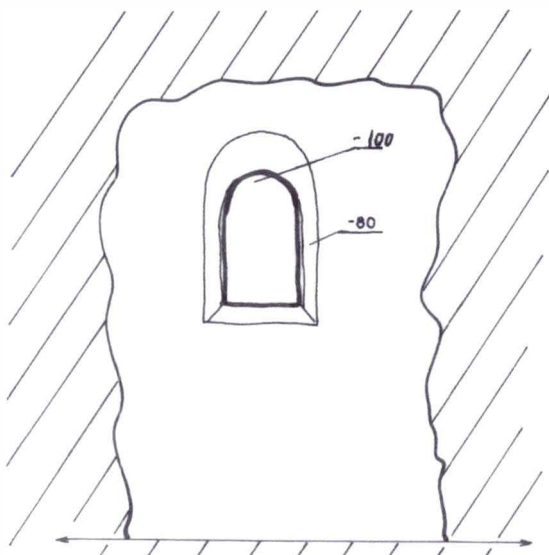
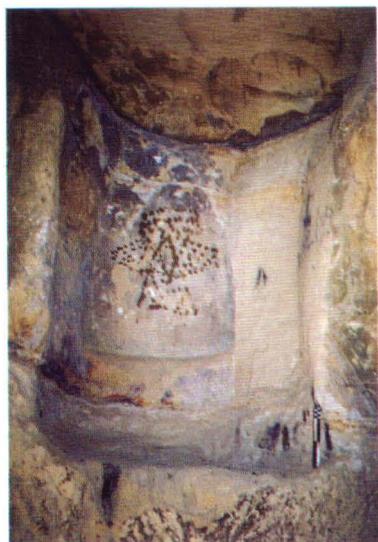

Fig. 32

Fig. 33

Fig. 34

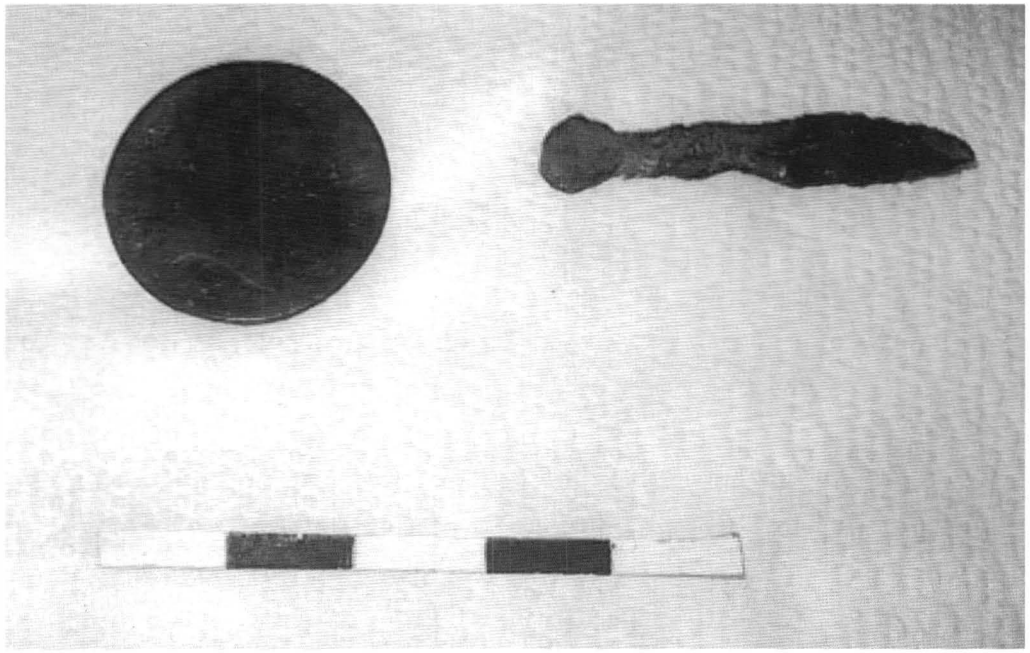

Fig. 35

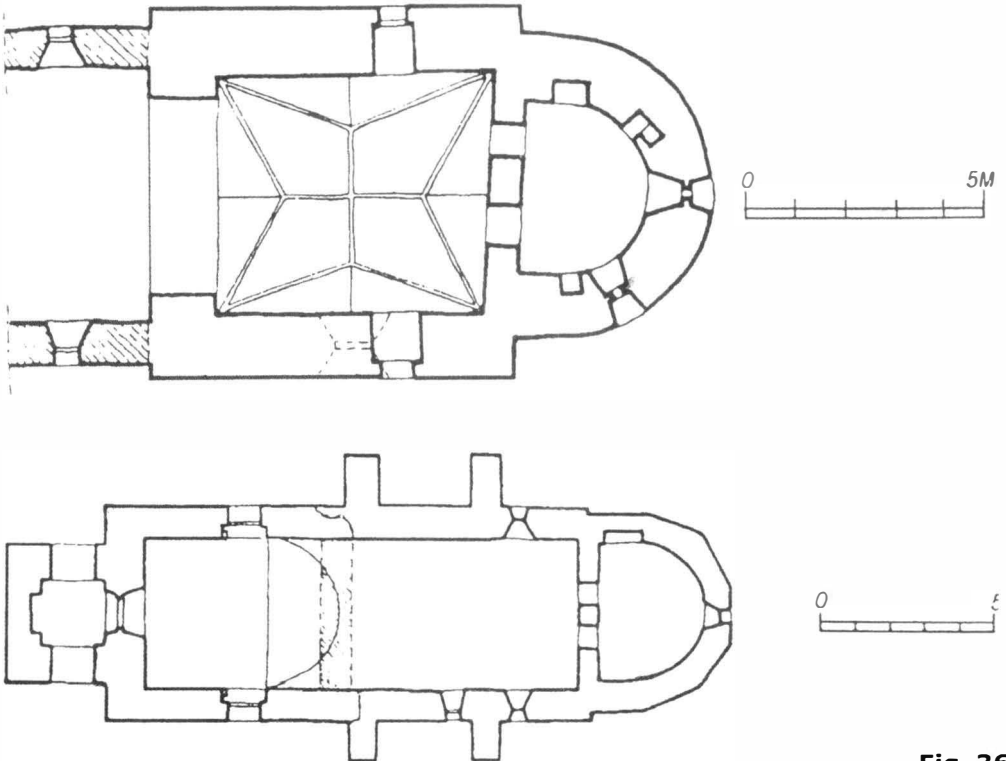

Fig. 36

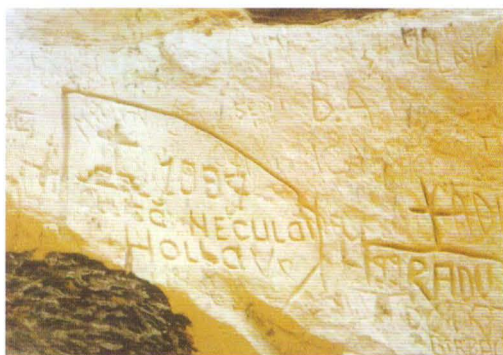

Fig. 37

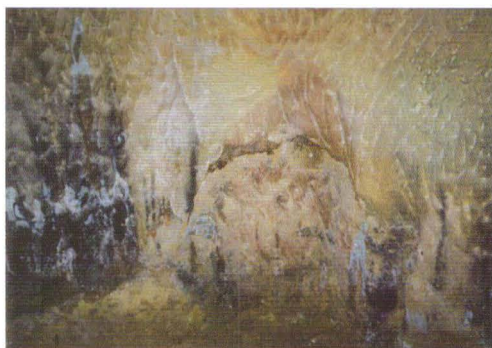

Fig. 38

SIGILIUL BISERICII SFÂNTUL NICOLAE DIN BRAȘOV

Dan Ivănuș

În impresionanta colecție a Muzeului de Istorie din Sibiu se găsește și această matrice sigilară (fig. 1, negativ), ce a aparținut bisericii Sf. Nicolae din Scheii Brașovului, care a ajuns în colecție prin desființarea vechiului Muzeu al Astreii¹.

Sigiliul este oval, gravat în incizie, confecționat din fier oțelit, cu mâner din același metal, octogonal, cu patru laturi mari și patru mici, care face corp comun cu rondela sigilară (fig. 2).

Dimensiuni: diametrul mare 52 mm, diametrul mic 45 mm, iar înălțimea totală 105 mm.

În câmpul sigilar mărginit de o linie perlată în formă de U, terminată la capete cu două personaje cu nimb, este gravat Sfântul Nicolae, cu tiară cu cruce și odăjdii, care ține în mâini o carte (Biblia ?) și o cruce.

Legenda, în limba română cu caractere chirilice, se află în exergă, mărginită de o linie ovală șnurată și continuă de o parte și de cealaltă a capului Sfântului Nicolae (fig. 3, pozitiv):

SIGILUL SF: BISERICII CEI MARI DIN BRAȘOV / SF. NI = COLAE

Sigiliul se încadrează în categoria sigiliilor iconografice mari și îmbogățește informațiile referitoare la sigilografia românească, în general și la sigiliile românești bisericești din secolul al XVIII-lea, în special.

LE SCEAU MATRICE DE L'ÉGLISE ST. NICOLAS DE LA VILLE DE BRAȘOV - RÉSUMÉ -

Dans la collection du Musée d'Histoire de Sibiu on trouve aussi le sceau matrice de l'église St. Nicolas de la ville de Brașov du XVIIIe siècle. La légende est écrite en roumain aux caractères cyrilliques. Dans le champ est gravé Saint Nicolas qui tient dans ses mains une croix et un livre.

Note

¹ Muzeul Brukenthal-Muzeul de Istorie Sibiu, nr. inventar M 2639 / A 4409. În continuare vom folosi denumirea de sigiliu.

Fig. 1

Fig. 3

Fig. 2

ELEUSA - ICOANA MAICII DOMNULUI CU PRUNCUL DIN PATRIMONIUL BISERICII SF. NICOLAE DIN SCHEI-BRAȘOV

Gheorghe Mitran

În inventarul patrimoniului istoric al bisericii Sf. Nicolae se află o icoană remarcabilă prin vechimea, valoarea artistică, istorică, documentar-memorială, raritate, semnificație spirituală, religioasă, deosebită pentru comunitatea scheiană și brașoveană, pentru tezaurul patrimoniului nostru național. Vechimea și frumusețea sa au impresionat numeroși istorici care au semnalat-o în scrierile lor: N. Iorga, S. Stinghe, C. Mușlea, I. D. Ștefănescu, V. Vătășianu, C. Nicolescu, Al. Efremov, M. Porumb etc. Expusă în biserică într-o vitrină-casetă, pe latura stângă a naosului, în zona mediană, ea nu a putut fi accesată și studiată cu atenție până când un eveniment nefericit, grav, a permis acest lucru. În noaptea de 17 mai 2003 icoana a fost furată de persoane iresponsabile, cu toate măsurile de pază și protecție instrumentate, dând o lovitură grea patrimoniului nostru național și comunității scheiene. Mobilizarea și colaborarea imediată, necondiționată, a tuturor factorilor responsabili implicați și, mai ales, operativitatea în acțiune și informații a serviciului patrimoniu, din cadrul biroului judiciar de crimă organizată al Poliției jud. Brașov, profesionalismul acestor lucrători specializați, cărora întreaga comunitate brașoveană și biserica le-au adus multumiri, au contribuit la recuperarea acestui neprețuit obiect de cult și de artă, local, în data de 25 mai. În data de 30 mai icoana a fost pusă la dispoziția specialiștilor D.J.C.C.P.C.N. Brașov pentru a fi expertizată și clasată în tezaurul patrimoniului național. Cu această ocazie au fost stabilite de comun acord cu biserica măsurile de pază, supraveghere și protecție eficiente ce se impun în urma acestui eveniment. Icoana a fost fotografiată și, la propunerea noastră, preotul V. Prodea a acceptat ca piesa să intre în laboratorul de restaurare a Muzeului de Artă Brașov pentru a fi investigată starea ei de sănătate și a se lua măsurile ce se impun pe baza sintezelor analizelor. În final, comisia formată din G. Mitran - exp. artă, Cernea Elena - exp. în investigații și măsuri de protecție în domeniul conservării, din cadrul Muzeului de Istorie Brașov, Nicoleta Rossi - restaurator pictură veche din cadrul Muzeului de Artă Brașov, Titus Hașdeu - director al Muzeului de Artă a decis aplicarea unor măsuri de intervenții de restaurare conservativă, fiind abandonată soluția unor măsuri radicale de conservare-restaurare care ar fi necesitat un timp îndelungat afectat operațiunilor, blocarea icoanei în laborator și ar fi creat o stare de tensiune și nervozitate în sânul comunității scheiene, deja agitată. Comisia a apreciat că aspectul și starea de conservare a icoanei în urma tratamentelor efectuate sunt bune, îndeplinesc condițiile de recepție și poate fi expusă în biserică, în același loc și în aceeași casetă-vitrină, dotată cu senzori de mișcare și cameră de luat vederi. În data de 2 iulie icoana a fost predată preotului V. Prodea, în prezența consiliului parohial și al comunității scheiene aflate în număr mare în biserică cu ocazia

ceremoniei slujbei de primire și reîntroncare a Fecioarei Maria cu Pruncul în biserică. Trebuie subliniată atitudinea de concentrare, benefică și solidară a tuturor persoanelor implicate în acest demers generos de a salva icoana și a o repune în drepturile și funcțiile sale istorice, efort care s-a făcut fără nici un stipendium financiar.

Referitor la tema iconografică Eleusa, legenda spune că, în sec. X, Arh. Gavril a cântat cuvintele imnului bisericesc în fața icoanei athonite și le-a lăsat scrise pe o lespede de piatră. După această icoană au fost realizate copiile care au generat noua creație iconografică a Eleusei, care s-au răspândit în lumea ortodoxă. Icoana prototip de la Muntele Athos este făcătoare de minuni și se sărbătorește la 11 iunie și 13 iulie (stil vechi). Icoana Eleusa de la Muzeul Național de Arte Plastice din Chișinău-Republica Moldova, sec. al XIX-lea, constituie o creație fidelă după prototipul original al Eleusei de la Mănăstirea Prothaton de pe Muntele Athos .

Tema Eleusa are înțelesul din termenul grecesc Eleousa (Milostivă, Indurătoare, Iubitoare, Ocrotitoare), fiind percepută în lumea ortodoxă românească ca Maica Domnului Indurătoare. În Rusia tema este cunoscută sub numele de Dostoino esti, în Slv.-Umilenie, după primele cuvinte ale cântării bisericești. Compozițional, plastic, imagistic, liturgic etc. tipul iconografic al Maicii Domnului cu Pruncul sau Maica Domnului Indurătoare, Eleusa reprezintă o variantă desprinsă din tipul tematic al Maici Domnului cu Pruncul, Hodighitria (Indrumătoare). Eleusa reprezintă primordial tema maternității, comunicând într-un limbaj plastic tensiunea psihologică a sentimentului afectiv dintre mamă și prunc. Maria era prezentată cu capul înclinat spre fiul Iisus, chipul ei exprimă nostalgie, îngrijorare, tristețe, durere sau resemnare, toate topite într-un inegalabil sentiment matern de dragoste. Pruncul Iisus apare cu fața îndreptată spre chipul mamei, capul aplecat pe spate, cu obrazul lipit de al ei sau cu una din mâini atingându-i fața. Gestică exprimă atitudinea de dragoste, tandrețe, înțelegere, mângâiere și resemnare a Fiului. Pruncul și Maria poartă coroane pe cap. Coroana Mariei este susținută de doi îngeri. O rază de lumină se răsfrânge asupra Maicii Domnului și a lui Iisus. Tema iconografică face parte din ciclul Acatistul Maicii Domnului.

Descrierea temei iconografice și a stării fizice de conservare.

Icoana este pictată în culori de tempera pe un panou lemnos de formă dreptunghiulară, cu o navă centrală ușor adâncită, în câmpul căreia apare semifigura Maicii Domnului cu Pruncul Iisus iar pe bordura lată, cei 12 apostoli mesianici. Fecioara își susține Pruncul pe brațul drept (scenă atipică, rară), capul ei este înclinat asupra pruncului cu tandrețe, întreaga ei figură exprimând o puternică emoție de dragoste maternă și tragismul durerii deznădăjditului implacabil al lui Iisus. Ea strânge la piept cu ambele mâini Fiul într-un gest de deznădejde reținută și ocrotire totală. Pruncul stă cu capul răsturnat pe spate, cu obrazul lipit de cel al Mamei, iar cu mâna îi mângâie obrazul într-un gest de răspuns al dragostei și aparent de consolare. Expresia de emoție afectivă a celor două personaje este evidentă. Fecătura din argint, parțial aurit, ciocănit, prezintă în relief plastic drapajul

maforionului Mariei, expresivitatea și finețea mâinilor. Suprafața maforionului este gravată și cizelată cu motive florale stilizate și lujeri dispuși meandric în stilul barocului brâncovenesc al sec. al XVIII-lea. Mânecuțele sunt aurite și decorate cu rubine în stil bizantin. Maria poartă pe cap o coroană din argint aurit din care lipsesc monturile în filigran emailat și pietrele semiprețioase policrome, pierdute în timpuri aspre. Nimbul, este marcat cu 33 de rize formate din limbi de flăcări și raze de lumină, aurite pe fond argintiu. Pruncul Iisus poartă veșminte din argint, hiton alb și himation auriu decorate cu romburi în care sunt înscrise cruciulițe florale. Brațele și piciorușele sunt goale. Nimbul este marcat cu 33 de raze de lumină dumnezeiască. În navă mai sunt aplicați 6 ochi, trei plasați în stânga, executați empiric în argint și trei montați în dreapta, executați mai evoluat, în argint, conferă semnificația de icoană făcătoare de minuni. Unul dintre ochi poartă o inscripție scurtă din cinci litere chirilice, nedescifrate. Rama lată a navei este pictată cu cei doisprezece apostoli mesianici, opt dintre ei poartă nimburi și coronițe din argint decorate cu motive florale stilizate. La baza icoanei, pe ramă este montată o plăcuță din argint decupată în stil baroc, în formă de filacteră care este incipionată cu caractere chirilice: „S-au făcut în anul 7072 de robii lui Dumnezeu, Dimitrie, Ilinca și fiica lor Stanca. S-au înnoit în anul 7269 de robul lui Dumnezeu, Hagi Radul Pricop, Hagica Anastasia și fiica dumnealor, Maria”. Inscripția face referire la anul donației, 1564 și numele donatorilor sau comanditarilor Dimitrie, Ilinca și fiica lor Stanca. Icoana a fost restaurată și împodobită sau înfrumusețată cu ferecătură de argint de comanditarii, Hagi Radul Pricop, Hagica Anastasia și fiica lor Maria, o bogată familie din Schei cu mare dragoste față de biserică pentru care au executat mai multe lucrări pe propria cheltuială. Ferecătura este marcată cu poansonul aurarului brașovean J.B. sub coroană și titlul 12 și este atribuită maestrului brașovean Johann Benckner (1743-1801), devenit celebru pentru lucrările sale, adevărate capodopere de artă ale barocului transilvănean. Presupunem în urma unei analize atente, că icoana este pictată integral. Reversul blatului prezintă două traverse tip coadă de rândunică semiîncastrate și două scoabe metalice din cositor îngropate în structura lemnoasă pentru a consolida fisura. Icoana afișă diverse tipuri de degradări și reparații neprofesionale: depuneri de ceară, strat aderent de murdărie pe suprafața pictată, ferecătura de argint acoperită cu produși de coroziune, intervenții de chituiuri în fisuri la cei doi poli ai icoanei. Pictura este în culori tempera pe lemn pe suport de grund alb cu o grosime de 1-2 mm. Conform dosarului de restaurare întocmit de restauratoarea în pictură veche, de la Muzeul de Artă Brașov, dna. Camelia Nicoleta Rossi au fost întreprinse următoarele operațiuni ca intervenții de restaurări conservative: dezinfectia suportului lemnos atacat de fungi; consolidarea stratului pictural pe zonele cu cracluri sau tendințe de exfolieri; îndepărtarea murdăriei aderente și a corозиunilor ferecăturii de argint; îndepărtarea produșilor corozivi ai argintului de pe stratul pictural; îndepărtarea petelor de ceară și a peliculei grase solidizate în timp, existente pe suprafața stratului pictural, urmat de tratamentul de degresare a zonelor; îndepărtarea celor trei holșuruburi mari introduse în structura lemnoasă a blatului în vederea ancorării icoanei în caseta de expunere. Intervențiile făcute sunt non-invasive și reversibile, de tip conservativ, fiind stopate

degradările cu caracter evolutiv. A fost recomandat achiziționarea unei vitrine speciale, securizate cu dispozitiv antifurt și de prevenire a incendiilor, etanșe, cu microclimat stabil, care să evite contactul direct al icoanei cu publicul.

Interpretări stilistice, comparații, analogii.

Identificăm în compoziția icoanei, în expresia plastică trei tipuri iconografice clasice: Eleusa, Glykophilusa și al Patimilor, ceea ce conferă operei un grad complex de realizare, interpretare plastică și psihologică, unitate în diversitate, raritate, proprii unui *prototip artistic*. Observăm înclinarea capului Maicii Domnului și privirea ei tristă și duioasă îndreptate spre Iisus sunt caracteristice temei Eleusa; gestica mâinilor, poziția tangentă a fețelor și expresia de tandrețe reflectă sentimentul îndulcit al Glykophilusei; poziția capului Mariei, privirea ei dramatică, resemnată, îndurerată, legată de privirea Pruncului și de perceperea sacrificiului suprem sunt tipice temei Patimilor. Privită în ansamblu, icoana prin spiritul său auster, duos și dramatic se încadrează în sfera celor mai bune realizări ale artei bizantine, particularitățile sale stilistice și tipologice fiind dificil de încadrat într-o anume epocă și zonă. Chipul Mariei reține atenția datorită frumuseții stranii, ochii cu o expresie profundă, legați matern de privirea Pruncului degajă sentimentul unei legături sublime. Conturul accentuat al pleoapelor, curba elegantă și finețea sprâncenelor, nasul lung, subțire și drept pune în valoare ovalul obrazului stâng și expresia psihologică a feței. Linia buzelor este fină, bărbia mică, rotunjită, ușor avântată înainte, sunt cuprinse de încordarea cu care pare să-și rețină lacrimile. Elementele portretistice și nuanțele lor sunt compuse și legate armonios, configurând portretul psihologic al Mamei supreme, hotărâte, puternice, sensibile, capabile să mențină echilibrul intim între suferința provocată de tragismul situației și forța interioară de a reprima exteriorizarea sentimentelor. Figura ovală a Mariei nu are detalii ascuțite, ci blânde, expresia maternității absolute. Fundalul cromatic al acestui desen expresiv îl formează o gamă sobră ce merge de la olivul umbrelor la ocrul zonelor reliefate, roșu cinabru al buzelor descompus în nuanțele rozului obrazilor. Tratarea valorății carnației prin treceri gradate, cu finețe, de la verdele-oliv al proplasmiei spre ocrul deschis au fost obținute prin suprapuneri succesive ale culorilor transparente. Pensulația urmărește formele anatomice, blicurile luminează figura prin accent final, ele formează o rețea evantai ce pleacă din colțul ochilor și se răspândește în zona gâtului, a bărbiei și a frunții. Chipul pruncului nu este suficient vizualizat, în decursul timpului desenul și-a pierdut identitatea, accentul formelor și culorilor, astfel încât ar fi hazardat să-l comentăm. Putem anticipa pe baza expresivității plastice a portretului Mariei, a forței sentimentelor sale interioare degajate, trăsăturile formale ale chipului Pruncului create de pictorul anonim, sentimentele care-l animă, de tandrețe, dragoste filială, înțelegere și resemnare.

Icoana pare a fi un unicat, un prototip sau arhetip, deoarece nu am reușit să stabilim identități în fondul iconografic național din Moldova și Tara Românească, publicat, cunoscut și comentat în literatura de specialitate. Particularitatea constă în puterea de expresie a Fecioarei Maria cu care își privește Fiul, sublima lor legătură interioară realizată de pictorul anonim prin relația intensității privirilor. Variatele teme ale Mariei cu Pruncul realizate în

iconografia țărilor române, sunt compoziții în care Fecioara nu-și privește niciodată Pruncul, deși are figura înclinată grațios spre El, ochii sunt îndreptați spre privitor, de regulă sau uneori privesc melancolic în depărtare. Gestică este explicită pentru importanța și semnificația temelor din ciclul cristologic sau al Mariei, asociată întotdeauna cu morala creștină sau efectul lor moralizator. Relația de priviri este angajată de pictor în trei: Maria- Iisus (Fiul)-privitor sau public. Relația creată în icoana „ELEUSA” este în doi, între Maria și Pruncul Iisus. Compozițiile care stabilesc relația în trei, include privitorul sau credinciosul să participe afectiv la scenă și să adopte atitudini specifice. Privirile Mariei exprimă și imprimă anumite tipuri de sentimente, atitudini și angajamente, uneori ea este solemnă, curată, pură, magnifică, imperială, intangibilă, dumnezeiască, alteori apare umanizată, sfoasă, îndurerată, protectoare, îndulcită, personificată în chipul țărâncei române etc. În opinia noastră varietățile tematice ale Mariei cu Pruncul desprinse din tema centrală a Hodighitriei se împart în două tipuri de compoziții cu semnificații specifice: Maria cu Pruncul cu expresii și semantică tipice ce formează un ciclu compozițional plasat temporal înaintea momentului sacrificiului suprem al lui Iisus, în care identificăm tensiuni, expresii, sentimente de durere, temere, resemnare, proprii filozofiei vieții omenești, ocrotite de aura divină și temele iconografice ale Mariei cu Pruncul Iisus, după momentul ridicării la ceruri, desprinse din ordinea și grația divină, a căror gestică, expresie și atmosferă poartă aura supremă, iar personajele afișează o atitudine imperială, solemnă, dumnezeiască, iluminată, sanctificată, spiritualizată, însoțite de îngeri, serafimi, arhangheli și profeți, sobri, cu o expresie calmă, liniștită, echilibrată, desprinse de durerile vieții pământești sau ale chinurilor martirilor: Maria Indrumătoare (Hodighitria), Protectoarea, Milostiva, Nikopoia, Maica Domnului cu Pruncul tronând, Platitera etc. Factura și stilul icoanei nu-și găsesc asemănări depline și convingătoare în seria operelor tematice din sec. al XVI-lea cunoscute, cu care am fi putut să o comparăm. Icoana este o lucrare cu totul deosebită din punct de vedere al artei portretului și tensiunii sale interne. Blicurile, luminile ce animă expresia feței și modelează ținuta gâtului Precistei sunt asemănătoare icoanelor de la mijlocul veacului al XIV-lea. Apreciind valoarea artistică a icoanei, particularitățile și semnificațiile mediului cultural iconografic al Tării Românești și respectiv al Moldovei, coroborate cu o serie de opinii avizate ale specialiștilor se poate emite ipoteza că, Icoana Maicii Domnului cu Pruncul este o operă creată în primul sfert de veac al XVI-lea, după un model transmis din veacul al XIII-lea, provenit dintr-un mediu artistic italian sau de influență italiană, iar creatorul ei a fost un maestru remarcabil de pictură bizantină, profund influențat de cultura și maniera școlii italo-cretane. Această filiație este evidențiată prin imagistica tematică a icoanei, gestică personajelor, proporția siluetelor și maniera de abordare picturală a carnației fețelor. Dozarea culorilor, reliefurile fețelor, tehnica pensulației se apropie de tehnica unor ateliere de iconari din sudul Balcanilor, poate chiar de arta litoralului Dalmatiei. Bordura lată a icoanei este pictată cu busturile celor 12 apostoli mesianici în veșminte marcate de falduri geometrizeate ce ne trimit cronologic în primul sfert de veac al secolului al XVI-lea, cu analogii la icoanele Maica Domnului cu Pruncul (Hodighitria) (1512-1513) de la Muzeul de Artă al

României și Iisus Cristos Pantocrator (1512-1513) de la Palatul Episcopal din Râmnicul Vâlcea care etalează aceeași compoziție cu cei 12 apostoli mesianici pe bordura navei icoanei. Analogii le semnalăm și la icoana Maicii Domnului cu pruncul-Hodighitria, sec. al XVI-lea, de la biserica din Pângărați-Neamț, impresionantă operă de referință, în abordarea tematică a repertoriului de grup al apostolilor dispuși pe suprafețele cadrului navei icoanei, dominantele cromatice și unele trasături psihologice de expresie a tragismului de pe chipul Mariei. Grupul semifigurilor apostolilor au o tratare portretistică miniaturală, caracterizată prin grafismul accentuat cu o mișcare unduoasă, capetele mici și rotunde cu expresii convenționale, folosirea foiței fine de aur pentru fond și a dominantelor cromatice, roșu, albastru, brun-violaceu pentru veșminte. Moise, David, Zaharia, Ghedeon, Ilie și Eremia sunt plasați în stânga, Aaron, Solomon, Isaia, Daniil, Iacov și Avacum în dreapta, ei țin în mâini rotuli desfășurați, inscripționați cu numele lor și scurte texte biblice iar alții au și simbolurile lor specifice. Icoana din patrimoniul bisericii Sf. Nicolae din Schei poate fi legată de creația unui atelier din cercul domniei lui Neagoe Basarab sau de mediul cultural-artistic iconografic al Bisericii episcopale de la Curtea de Argeș. Ea poate face parte din grupul icoanelor păstrate și atribuite stilului epocii lui Neagoe Basarab, în care primordial, esențial, era mesajul creatorului, în cazul icoanei noastre, gravitatea și austeritatea expresiei Maicii Domnului, privirea profundă de o nesfârșită tristețe, trasături psihologice formate și transmise de tradiția iconografică a epocii paleologice. Icoana se constituie într-un arhetip care prin calitățile sale plastice și stilistice reprezintă o verigă de legătură în arta secolelor XV-XVI. Tema Eleusei o găsim reprezentată în mod predilect în pictura murală a mănăstirilor din Moldova de Nord. Eleusa apare pictată la Moldovița pe timpanul de deasupra intrării, datând din 1537; la Humor pe timpanul portalului vestic, ctitoria lui Petru Rareș; la Voroneț, ctitorie a lui Ștefan cel Mare, în pictura murală, deasupra portalului de intrare în pronaos, datând din 1500-1547. În Moldova sec. al XVI-lea această temă iconografică era destul de răspândită, dacă o raportăm numai la celebra icoană Eleusa de la Bistrița (Piatra Neamț) și la reprezentările murale. În Țara Românească prima icoană cunoscută este cea a Maicii Domnului Glicophilusa, variantă a Eleusei numită Telovanie, (1563-1565), ce provine de la Mănăstirea Snagov (jud. Ilfov) și se află în colecția Muzeului Național de Artă al României din București. Este semnificativ faptul că în această perioadă s-a abordat tipul iconografic al Glicophilusei, cu forme și expresii îndulcite, așa cum îl arată momentul Snagov, când în locul icoanei Hodighitria, tip iconografic tradițional a fost pictată icoana Eleusei. Deci în icosul 24 din acatistul Maicii Domnului închinat laudei Mariei ce ilustrează marea și solemnă procesiune a icoanei miraculoase a Hodighitriei, care a salvat Constantinopolul asediat de dușmani, a fost implantată Eleusa.

Vocația pentru această temă o regăsim la cumpăna veacurilor al XVI-lea și al XVII-lea, exemplificată prin icoanele: Maica Domnului Eleusa din satul Bumbuești-Țara Loviștei, Maica Domnului-Eleusa din biserica fostei mănăstiri Stănești-Lungești semnată de Andrei Zugravul, remarcabil artist influențat de școala italo-cretană, Maica Domnului din Ruda-Bârsești, icoana Maicii Domnului-Eleusa din Muzeul Mănăstirii Bistrița-Neamț, impunătoare creații a picturii medievale românești ce emană o puternică expresie de

căldură, lirism sau tragic lirism.

Icoana Maicii Domnului cu Pruncul Iisus-Eleusa de la biserica Sf. Nicolae din Scheii Braşovului este un prototip iconografic desprins din tradiția modelelor epocii paleologe, cu particularități de mare rafinament ale școlii italo-cretane, creație a unui artist cult format în cultura atelierelor sud balcanice-dalmatine, poposit din aceste zone sau chiar originar din cercul cultural nord muntenesc, Curtea de Argeș unde-și desfășoară activitatea în epoca și ambianța ortodoxă a domnitorului Neagoe Basarab.

SUMMARY

The Icon of the Mother of Christ with the Infant – Eleusa from Saint Nicholas Church, was created by an cultivated artist, educated in South-Eastern Europe, perhaps with his origins in Nort-Muntenia cultural area, at Argeș Court, during Neagoe Basarab ruler.

Bibliografie

1. Marius Porumb, *Vechile icoane din Șcheii Braşovului*, în *RMM*, nr.1, 1975; *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania, sec. XIII-XVIII*, Ed. Academiei Române, Buc., 1998., *Pictura românească din Transilvania, I*, Cluj-Napoca, 1981.
2. Constantin Ion Ciobanu, Tudor Stănilă, *Icoane vechi din colecții basarabene*, Ed. Arc, 2000.
3. Alexandru Efremov, *Icoane românești*, Ed. Meridiane, Buc., 2003.
4. Nicolae Iorga, *Braşovul și românii*, Buc., 1905; *Scrisori și inscripții ardeleni și maramureșene*, II, Buc., 1906; *Picturi și obiecte de artă din biserica Șcheilor Braşovului*, în *BCMI*, XVII, p. 8. 1924; *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, I, Buc., 1929.
5. G. Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Schei*, V, Braşov, 1906.
6. C. Muşlea, *Biserica Sf. Nicolae din Șcheii Braşovului*, I, Braşov, 1943; II, Braşov, 1946.
7. Corina Nicolescu, *Biserica Sf. Nicolae din Șcheii Braşovului*, Buc., 1967; *Icoane vechi românești*, Buc., 1971.
8. Vasile Drăguț, *Humor*, Ed. Meridiane, Buc., 1973.
9. Maria Ana Musicescu, Sorin Ulea, *Voroneț*, Ed. Meridiane, Buc., 1969.
10. G. Balș, *Maica Domnului Indurătoarea în bisericile moldovenesti din veacul al XVI-lea*, Buc., 1930.

Fig. 1

Fig. 2

VIAȚA COTIDIANĂ A SIBIULUI ÎN TIMPUL BARONULUI SAMUEL VON BRUKENTHAL (1721-1803)

Aurelia Cozma

Viața cotidiană a Sibiului în perioada baronului Samuel von Brukenthal este influențată în primul rând de reformele Vienei, în viața de zi cu zi având loc modificări, aduse de perioada iosefină, chiar dacă aveau de înfruntat conservatorismul îndârjit al sașilor. În acea perioadă, Sibiul avea să-și schimbe aspectul prin construcții, modă, viață culturală, localuri publice.

Pe atunci Sibiul nu se putea compara nicidecum cu marile capitale europene, fiind pe vremea lui Brukenthal un oraș aflat în continuă schimbare. Importanța sa politică a constat în faptul că era capitala „Sachsenboden”-ului și, din 1692, capitala principatului Transilvaniei. Astfel Universitatea Săsească, cel mai înalt gremiu politic, juridic, economic și administrativ al sașilor își avea sediul aici ca și comitele sașilor de altfel, în calitate de conducător al instituției. Pe lângă acestea mai existau instituțiile centrale ca de exemplu guvernul, tezauriatul, direcția de finanțe a principatului Transilvaniei, comisariatul superior, comandamentul general ș.a.m.d. Ca urmare, Sibiul a fost și locul de desfășurare a celor mai multe diete, la care reprezentanții „națiunilor politice” se întruneau în scopul consfățuirii și deciderii în probleme privind Transilvania și confluența națională al sașilor.

Până la sfârșitul secolului al XIX-lea Sibiul a fost fortificat, parțial chiar cu ziduri de împrejmuire duble și intrarea în oraș se făcea prin cele patru porți: Elisabeta, Turnului, Ocnei și Poarta Cisdădiei. Cele două piețe principale ale orașului, Piața Mare și Piața Mică, formau centrul unde își aveau sediul și-și desfășurau activitatea instituțiile principatului și ale orașului și unde aveau loc târgurile săptămânale și cele anuale. Acolo și pe străzile din apropiere se aflau cele mai mari case, ale orașenilor avuți, pergolele și bolțile caselor breslelor și ale negustorilor. În Piața Mare aveau însă loc și execuțiile judecătorești, aici s-a aflat până în 1757 cușca nebunilor sau până în 1783, adică exact doi ani înainte ca Brukenthal să-și finalizeze palatul, stâlpul infamiei.

În cea mai mare parte, străzile erau nepavate; doar actuala str. Nicolae Bălcescu, acum zonă pietonală, Piața Mare și unele străzi din orașul de sus erau pavate. În mijlocul străzilor se deversau apele reziduale, era permis spălatul rufelor în stradă și de-abia în 1750 s-a interzis adăparea cailor din fântânile de pe străzi. În curțile caselor se creșteau vite, care pe timp de vară erau mănate în cirezi prin străzile înguste și duse la păscut. Orașul oferea un aspect colorat care nu făcea nicidecum o impresie bună.

În anul 1751 existau în orașul de sus 461 case de locuit, din care 61 din lemn; în 1776 orașul avea 1.228 case de locuit. Magistratul orașului a interzis în 1768 construirea caselor din lemn și acoperirea lor cu șindrilă iar în 1770 a fost angajat primul arhitect al orașului. Lipsa de interes a sibienilor

În domeniul construcțiilor a îngrijorat-o pe Maria Tereza, încât a dispus constituirea unei comisii care să-i anime pe locuitorii orașului să-și întrețină locuințele și să construiască clădiri noi. Rezultatul acestei inițiative a fost lent, deoarece cu cât creștea spațiul locuibil creștea și numărul celor încartiruiți. Această fază a fost depășită prin înființarea unui fond de construcții, care oferea amatorilor împrumuturi avantajoase, și prin încheierea lucrărilor la cazarma orașului. Sub influența arhitecturii baroce, sibienii înstăriți și-au modernizat sau reclădit casele în noul stil. Palatul construit pentru Samuel von Brukenthal început în 1778 în Piața Mare, în stilul Ludovic al XVI-lea, a introdus în peisajul urban o linie nouă. Cu toate că puțini și-au putut permite case impunătoare, se observă grija pentru interioare confortabile și plăcute, motiv pentru care au fost aduși numeroși meseriași străini la Sibiu. Pentru lucrările de interior ale palatului Brukenthal a adus un stucator, tâmplar și tapițer. Meseriașii străini se bucurau de mare trecere, datorită calității lucrărilor executate, încât încercările meseriașilor autohtoni de a-i îndeprta de la lucru au fost zadarnice. Cei străini nu aveau dreptul să-și deschidă ateliere proprii în oraș, ei fiind angajați direct de proprietarul de clădire. În general domeniul construcțiilor a cunoscut impulsuri decisive mai ales în a doua parte a secolului al XVIII-lea, când atenția edililor s-a orientat și spre ridicarea edificiilor anumitor instituții. Astfel s-au construit biserica romano-catolică în Piața Mare (1723–1733), biserica Elisabetană în Piața Huet (1767–1771), biserica greco-catolică în strada Podului (1783), biserica reformată în strada Mitropoliei (1786), biserica ortodoxă în strada Lungă (1787). Dintre instituțiile școlare au fost ridicate: o școală maghiară în 1723, în 1780 „gymnasium regium”, gimnaziul de stat de mai târziu, în 1782 a fost terminată construcția noului gimnaziu evanghelic. Au început să se dezvolte și suburbiile deja existente, care se aflau în afara zidurilor orașului, ori s-a început cu construirea unor cartiere noi, de asemenea în afara zidurilor orașului.

După rezultatele conscripției din anul 1785 numărul total al locuitorilor orașului era de 14.270 persoane, dintre care 10.818 locuiau în 1.145 de case în interiorul zidurilor de fortificare; circa un sfert din numărul total de locuitori, anume 3.452 persoane, locuiau în periferii (492 de case). În anul 1790 orașul număra deja 15.000 de locuitori.

Stratificarea socială a cetățenilor și-a găsit expresia vizibilă în regulamentul vestimentar din 1752, prin care magistratul orașului prescrie fiecărei categorii de locuitori ai urbei cu și ce trebuie să îmbrace. Dar, la puțin timp mai târziu, edilii orașului n-au mai putut stăvili influențele modei vieneze, care s-a impus rapid, trebuind să se mulțumească în a stabili reguli care să înfrâneze luxul vestimentar excesiv.

Sibiul s-a remarcat prin comerț și meșteșuguri iar procesul diferențierii profesionale s-a dezvoltat continuu. În anul 1748 au existat 31 de bresle – inclusiv societatea comercială nou înființată –, în 1788 fiind deja 38. În paralel cu aceste bresle se înființau atelierele meseriașilor, receptive la noile tendințe de dezvoltare. Tot aici își desfășurau activitatea societatea de comerț săsească și compania de comerț grecească. Italianul Giovanni Galaratti a înființat în 1784 prima manufactură de mătăsuri iar cu doi ani mai devreme austriacul Franz Joseph Müller von Reichenstein, președintele

monetăriei și mineritului transilvănean, a descoperit telurul, un metal cu aplicații astăzi în tehnică și medicină.

Noile influențe din domeniul construcțiilor, modei, dezvoltării vieții publice ca și ideile iluminismului, erau preluate de regulă, din țările vestice, urmărindu-se însă imitarea numai în măsura în care acestea corespundeau cu propriile concepții. Aceste inițiative personale pot fi observate cu pregnanță în domeniul cultural, fiind susținute mai ales de cercul din jurul baronului von Brukenthal. În acest context trebuie menționați francmasonii. Loja „Sf. Andrei trei frunze de nufăr” a fost înființată în anul 1767 în Sibiu și a constituit un punct de întâlnire a societății înalte. Loja era organizată fără a ține seama de naționalitate (germani, unguri, greci, români), deci interconfesional. Samuel Christian Fr. Hahnemann (1755–1843), întemeietorul homeopatiei, a aderat la această lojă în timpul șederii sale la Sibiu, unde a fost activ ca bibliotecar al lui Brukenthal, ca medic practicant și cercetător.

Masonii sibieni erau activi mai ales în domeniul cultural, ca de exemplu în tipografii și – legat de acestea – în comerțul de carte. Martin Hochmeister sen. înființează în 1778 prima librărie publică, editează în același an „Das Theatralische Wochenblatt” („Săptămânalul teatral”) și în 1784 „Siebenbürgische Zeitung” („Ziarul Transilvănean”), care constituie primele ziare transilvănene. Fiul acestuia, Martin Hochmeister jr., a editat în 1790 prima revistă științifică „Die Siebenbürgische Quartalschrift” („Scriere Transilvăneană Cvartală”) și primul ziar maghiar, „Hiradó”. În 1790 în Sibiu existau patru tipografii. Se pare că cererea de carte a fost mare, întrucât deja în 1780 s-a deschis în Piața Mică librăria „Gromen – Barth – Gänselmayr”, iar în 1792 aceasta editează un catalog de carte pentru a ușura alegerea iubitorilor de cărți. Se puteau comanda ziare din Germania, Austria sau Elveția.

În anul 1793 apare la Sibiu prima carte de medicină în limba română „Îndrumar pentru studenții de chirurgie” de Ioan Piuaru-Molnar.

Johann Filtsch fondează în 1784 prima societate de lectură iar în 1789 se înființează o societate publică de lectură.

De la jumătatea secolului al XVII-lea, teatrul a devenit o instituție permanentă în peisajul orașului. Prima trupă de comedianți ambulanți poposește în Sibiu de-abia în 1752. Gertraut Bodenburgerin, numită și doamna Neuber a Transilvaniei, a venit în 1761 în oraș și a dat reprezentații până în 1766. Atunci orașul încă nu dispunea de o clădire de teatru proprie, astfel că trupa de actori juca în gherete de lemn sau în sala mare aflată deasupra halei măcelarilor din Piața Mică. Problema spațiilor necorespunzătoare reprezentațiilor a fost îmbunătățită în 1767, când consilierul gubernial, baronul Lambert Möringer, a modificat constructiv aripa transversală din curtea casei sale din Piața Mare, aceasta devenind astfel sală de teatru. Aici impresarul italian Livio Cinti s-a stabilit în 1772 cu o societate de operă. În anul 1783 casa baronului Möringer nu a mai fost deschisă teatrului și astfel trupa Düwald s-a văzut nevoită în anul 1787 să-și țină din nou reprezentațiile în sala de deasupra halei măcelarilor. Cu Düwald se încheie perioada trupelor de teatru ambulant în Sibiu. Au fost puse în scenă piese de Shakespeare, Gottsched, Gellert, Goethe, Lessing, Goldoni, Voltaire sau Beaumarchais. Librarul și tipograful Martin Hochmeister sen. a încheiat la 11 iunie 1787 cu

magistratul orașului un „contract de necesar și dobândă” în scopul construirii unui teatru din fonduri proprii. Clădirea a fost inaugurată deja la 1 iunie 1788. Directorul de teatru Christof L. Seipp a inaugurat cu trupa sa primul teatru german din Transilvania cu un prolog festiv, „Thaliens Opferweihe”, căruia i-a urmat comedia „Familia comică” de Wetzell. Christoph Seipp a rămas până în 1790 la Sibiu și a pus în scenă comedii, tragedii, opere și operete, conform planului de stagii al Hofburgtheater-ului vienez. Instituția a funcționat ca teatru sezonier și avea săptămânal patru reprezentații.

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea muzica încă nu făcea parte din cotidian, cu toate că exista o orchestră orășenească („Turner”) iar în familiile unor patricieni se ofereau mici concerte și începând cu 1753 se amintește de existența unei „societăți muzicale”. În deceniul șapte al secolului al XVIII-lea poposesc aici primele ansambluri de vodevil și operă din Europa de vest, ca de exemplu deja amintitul ansamblu liric italian sub conducerea lui Livio Cinti sau alte ansambluri, venite din Germania sau din Austria. În sprijinirea vieții muzicale locale lui Brukenenthal i-a revenit un rol hotărâtor. A fost un meloman pasionat care și-a desăvârșit cunoștințele de muzică și rafinamentul muzical la Viena. La vremea aceea ministrul Gusav von Swirten a imprimat sprijinirea societății de muzică; obișnuia să cânte cu Mozart cvartete și se întâlnea deseori și cu Beethoven. Este mai mult ca probabil că Brukenenthal a participat activ atât la aceste întâlniri cât și la programele muzicale pe care le oferea capitala Austriei. N-a renunțat să savureze și să sprijine muzica nici după ce s-a reîntors în orașul natal. Începând cu anul 1774 a organizat săptămânal două seri muzicale, pe care Michael von Heydendorff le-a numit „Collegium musicum”, iar „vinerea era ansamblu mare și concert”. Muzica de cameră constituia marea predilecție a lui Brukenenthal, pe care el a introdus-o în Sibiu, fără a neglija însă lucrările orchestrale și oratoriile. Stimulând și facilitând prezentarea operelor orchestrale și corale de proporții mai mari, a sprijinit viața muzicală a timpului său, punând totodată o bază solidă pentru înțelegerea muzicii. În perioada în care deținea funcția de guvernator al Transilvaniei, a dispus de o orchestră proprie. Brukenenthal a contribuit în mod determinant la începuturile formării actualei vieți muzicale locale. În anul 1800 corul și orchestra Sibiului se aflau la un nivel atât de ridicat, încât „creația” lui J. Haydn a putut fi prezentată publicului sibian la numai un an de la apariție.

În afara vieții culturale desfășurată și frecventată de locuitorii selecti ai orașului care aveau și o instrucție adecvată mai erau și localurile publice frecventate la început de călători, soldați și funcționari ai instituțiilor centrale. Situația avea să se schimbe spre sfârșitul veacului. Numărul ospătărilor pentru categoriile de jos ale populației se pare că era mare, deoarece fiecare proprietar e casă din oraș avea dreptul de crăsmărit, însă cârciumile noilor încetățeniți în Sibiu constituiau o concurență periculoasă. La mijlocul secolului al XVIII-lea, în oraș erau trei cârciumi: „La steaua albastră” din strada Cisnădiei, Cârciuma orașului „La cerbul de aur” situată în fața Porții Cisnădiei și o cârciumă orășenească. Dezvoltarea gastronomiei la Sibiu este legată de numele birtașului Philipp Collignon, originar din Ducatul Luxemburg încetățenit în anul 1778. Collignon a arendat hanul „La steaua albastră” în 1772, schimbându-i numele în Împăratul Romanilor după vizita lui Iosif al II

-lea la Sibiu în 1773. Acesta a convins municipalitatea să mărească localul și să îi adauge o sală de dans.

În 1784, un contemporan remarca existența unei săli de dans un teatru și cafenele. Seratele dansante nu erau legate numai de numele lui Collignon, tineri și vârstnici puteau dansa într-o casă de bal din Cartierul Iosefin sau în sala teatrului.

O altă atracție erau balurile, carnavalurile mascate, locuri de întâlnire a unui public pestriț, căci alături de tot soiul de persoane suspecte era prezentă societatea cea mai aleasă, doamne distinse, ofițeri și înalți funcționari.

Toate tendințele de înnoire au venit în mare măsură din partea statului intervențiile Vienei au pus la Sibiu baza transformărilor sociale ce s-au produs în secolul al XIX-lea, care au avut o dinamică proprie neputând fi frânate de Viena.

THE DAILY LIFE OF SIBIU DURING THE LIFE OF BARON SAMUEL VON BRUKENTHAL (1721-1803)

The daily life of Sibiu during the life of Samuel von Brukenenthal was influenced by reforms of Vienna. During the Iosefinian period, the every day life has changed and the conservatism of the Germans from Transylvania has been overcome. During the period of Samuel von Brukenenthal, Sibiu has known a lot of changes in the building style, fashion, cultural life and public premises.

The state has played a main role in the revival tendencies. The intervention of Vienna set stone the social changes which took place in the 19 th century. The social changes have had their own dynamism and could not have been refrained by Vienna.

Bibliografie

1. Gollner, Carl, *Samuel von Brukenenthal sein Leben und Werk in Wort und Bild*, Bukarest, Kriterion, 1977 (traducere și adaptare de Gudrun Liane Ittu), F.D.G.R, 1999.
2. Ittu, Gudrun Liane, *Muzeul Brukenenthal de la constituirea colecțiilor până în zilele noastre*, în *Convergențe transilvane*, vol.9.
3. Schaser, Angelika, *Reformele iosefine în Transilvania și urmările lor în viața socială*, traducere de Monica Vlaicu, editura Hora, Sibiu, 2000, pag.173-199.
4. Sigerus, Emil, *Chronik der Stadt Hermannstadt 1100-1929*, Sibiu, 1930.

MOBILIERUL SALOANELOR DE VIZITĂ ALE BARONULUI SAMUEL VON BRUKENTHAL

Anca Fleșeru

În secolul al XVII-lea palatul Versailles al lui Ludovic al XIV-lea a devenit standardul gustului european în amenajarea interioarelor. În crearea mobilierului de Curte încăperile de reprezentare intră tot mai mult în sarcina arhitectului, forma acestuia devenind parte integrantă a designului interior. Moda meselor consolă așezate la perete și cărora adesea li se suprapune o oglindă ce formează un model repetabil cu verticala geamurilor mari se generalizează cu rapiditate. Dacă la începuturile domniei lui Ludovic al XIV-lea la Curte fotoliile și scaunele erau rezervate numai pentru rege, iar taburetele erau un privilegiu pentru curtezani (ducesele aveau dreptul de a ședa pe scaune pliante), spre sfârșitul secolului al XVII-lea scaunul nu mai era un simbol al puterii, el devenind un bun de utilitate comună.¹

Venirea în 1723 la tronul Franței a lui Ludovic al XV-lea a însemnat o abordare de un rafinament superior atât în linia designului stilului rococo adoptat cu o mare rapiditate de întreaga Europă, cât și prin calitatea deosebită a noilor materiale intrate pe continent datorită deschiderii rutelor comerciale cu Orientul, precum și a calității execuției în atelierele ebeniștilor de marcă, dublați de orfevrii pe măsură.

În spațiul destinat cu precădere evenimentelor sociale pentru salon sunt create o mulțime de mobile cu aspect aparent simplu, dar de mare rafinament. Numărul scaunelor și al diferitelor tipuri de mese din încăperi este impresionant. Atmosfera acestor spații era dublată de individualizarea tapetului încăperii căruia îi era subordonată tapițeria mobilierului, precum și a diferitelor tipuri de orologii, și nu în ultimul rând a unei mari varietăți de porțelan și sticlărie ce aveau darul de a mări efectul scenic al acestor încăperi.

Când Ludovic al XVI-lea și Marie Antoinette au venit la tron în anul 1774 decorul saloanelor și liniile mobilierului intraseră deja sub influența noului curent, al clasicismului.

Piața mobilierului de lux european se uniformizează în urma publicațiilor apărute sub îndrumarea marilor designeri ai epocii, fie ei arhitecți, pictori și doar uneori meșteri ebeniști.

Circulația cărților de modele de mobilier (în 1738 Nicolas Pineau a publicat „Rococo design”, în 1744 William Kent a abordat motivele din barocul englez, în 1754 Thomas Chippendale scoate celebrul „*Gentlemen and Cabinet-Maker's Director*”, ce conținea nu mai puțin de 200 de modele, sau în 1779 arhitecții Robert și James Adam, în „*Works in Architecture*” preiau detalii din arhitectura clasică a monumentelor antice transpunându-le în mobilier), a gravurilor (precum cele ale lui Blondel, Pineau, Duplessis sau Pierre Germain, nominalizându-i doar pe cei mai celebrii), a marilor enciclopedii (cum este cea a lui Diderot, volumele complete ale enciclopediei se aflau și în biblioteca

baronului Samuel von Brukenthal²⁾ era frecventă în epocă.

Este astfel normal ca mobilarea saloanelor de vizită, precum și a dormitoarelor „bătrânului domn”, baronul Samuel von Brukenthal, din cele trei locuințe principale ale sale - palatul Brukenthal, casa de vară de la Poarta Cislădiei și palatul de la Avrig - să fie ordonată după moda palatelor din vestul Europei.

A doua jumătate a secolului al XVIII-lea a marcat o diferențiere progresivă a funcționalității încăperilor ce deserveau nevoile locuinței: primire, mâncare, dormit, acest lucru corespunzând, spre finele secolului, la o separare între încăperile de recepție și cele de locuire. În acest sens un impact puternic asupra publicului vienez, și implicit al celui din imperiu, l-a avut construirea palatului *Fries-Pallavicini*, între 1783 - 1784 de către arhitectul Curtii imperiale Johann Ferdinand von Hohenberg, care a instalat încăperile de locuire la mezanin, prezervând astfel o intimitate sferei de locuire, iar încăperilor de protocol le-a rezervat etajul nobil, diferențiere resimțită ca un eveniment important de oamenii din epocă.³

Palatul Brukenthal, aflat deja în construcție în acel interval de timp păstrează, în cadrul aceluiași nivel, încăperile de reprezentare alături de cele de locuire. Cele patru saloane de vizită și cabinetul baronului sunt aranjate de-a lungul frontonului palatului la primul nivel, numit și *etajul nobil*, sau „le bel etage”. Tot la acest nivel sunt dispuse, pe laturile interioare lungi și încăperile de locuire: dormitoare, săli pentru bibliotecă, cafetărie, etc., arhitecții palatului menținând structura funcțională a încăperilor din epocă.

Inventarul Brukenthal constituie principala sursă de informare a acestei lucrări. O atmosferă de o înaltă ținută, elegantă și echilibrată, ponderată în etalare dar de o bună calitate artistică, plină de rafinamentul proporțiilor și al materialelor folosite se degajă din lecturarea fișelor de inventar, lucrare executată după moartea baronului, în vara anului 1803, la locuințele acestuia.⁴ Din păcate doar o mică parte din piesele de mobilier ale baronului au ajuns până la noi, păstrate fiind în colecțiile muzeului. Ca orice inventar și cel din anul 1803 are un ton sec, de marcare strictă a obiectelor ce se diferențiază arbitrar prin calitatea deosebită a esențelor de furnir folosite, precum și a metalelor, mai mult sau mai puțin nobile, cizelate cu mare artă ce împodobesc feroneriele pieselor de mobilier.

În saloane coexistau două categorii de mobilier și două stiluri. Pe de-o parte era mobilierul de șezut format din garnituri de fotolii, scaune, banchete și canapele ce aveau carcasa din lemn de brad sculptat, vopsit și cu decor aurit cu foiță, lucrat de așa numiții „*tâmplari de asamblare*” (menuisier d’assemblage) care aveau în sarcină decorarea și mobilarea apartamentelor, pornind de la încadramentele ușilor și ferestrelor, stucatura tavanelor și până la mobilierul sculptat și vopsit; fini cunoscători ai desenului și modei epocii numele lor era specificat în devizele de lucrări precum și în târguielile care se făceau cu ei. De cealaltă parte erau mobilele ebeniștilor, placate cu furnir din lemn exotic, intarsiate, marchetate cu mare finețe așa cum o demonstrează diversele măsuțe, birourile -secreter, dulapurile, sau carcassele diferitelor tipuri de ceasuri prezente în saloane.

Din documente, dar și prin analogii se știe că mobilierul vopsit în alb al saloanelor a fost confecționat în parte de meșterul sibian, de formație vieneză

Ludwig Christian Hezel, în special cel în stil rococo (cunoscut și ca stilul Louis XV/ sau Terezian), precum și de mai tânărul său confrate ebenistul Johann Bauernfeind⁵, care a lucrat mobilier numai în stil neo-clasic (sau stilul Louis XVI/ sau Josefin). Amândoi meșterii sunt consemnați și în registrele de plăți ale palatului pentru lucrările de lemnărie și stucatură a saloanelor, alături de tapițerii Johann Tauffer din Viena și Nikolaus Jaffer din Eisenstadt.

Pentru mobilierul furniruit în inventar este menționat un singur nume: Johann Bauernfeind cu patru măsuțe clasice, intarsiate.

În extenso, presupunem că unele măsuțe furniruite Louis XV aflate în saloane au fost lucrate de L.C. Hezel, iar altele ar fi putut fi lucrate de frații Johann și Georg Gollner, sau Johannes Kraussens, Georgius Ungart, Michael Schmidt, Johann Georg Sekely, sau Michael West ebeniști sibieni din epocă de la care, în Arhivele Statului din Sibiu, ni s-au păstrat desene excelente în mapa breslei tâmplarilor, și chiar piese de mobilier achiziționate ulterior de custozii muzeului⁶. Ne bazăm această afirmație și pe o consemnare din inventarul de la 1803 care menționează bucățile de furnir rămase nelucrate și depozitate în încăperea din dreapta porții de la intrare, unde alături de alte piese de mobilier și cufere sunt menționate „7 bucăți de furnir tăiate și două bucăți întregi de mahon, precum și un lemn de figedein, bucată întreagă”, esențe de lemn exotic menționate la multe dintre piesele de lux ale saloanelor. Este de presupus și faptul că unele piese, de excepție, au fost aduse de baron de la Viena.

Încăperile de primire, de vizită, din locuințele baronului au un farmec aparte rezultat și al diferitelor tapete, care de altfel și nominalizează încăperea, dublate fiind de garniturile de mobilier de salon formate din canapele, fotolii și scaune tapițate cu același material. Cele cinci saloane erau bogat mobilate.

Într-un singur salon, cel cu tapet din mătase roșie, dreapta, sunt menționate, spre exemplu, 2 canapele și 18 scaune și fotolii cu tapițeria din damasc roșu. Ele aveau carcasa din lemn vopsit în alb și picioarele aurite cu foiță, iar ornamentația spătarului era cu vrejuri florale, fiind vorba deci de o garnitură stil Louis XV. Tot în această încăpere în care scaunele par să fi fost așezate unul lângă altul de-a lungul pereților întâlnim și un număr important de piese furniruite în raport cu suprafața încăperii. Pe lângă masa consolă în stil neo-clasic cu placă de marmură gri și rozete aurite, deasupra căreia era înrămată în stucatura zidului marea oglindă care, împreună cu cele două candelabre aurii de perete formau așa-zisul mobilier *trumeau*⁷, întâlnim un dulap mare de haine, furniruit, un birou - secretaire din lemn de „figedein” cu ferecătură aurită, o masă de joc pătrată din lemn de „figedein” și intarsii de vrej floral, precum și alte două măsuțe de joc, pătrate cu furnir de trandafir și „figedein”⁸, cu cuie roșii. Peste toată încăperea domnea portretul „bătrânului domn”, în mărime naturală pictat de austriacul Georg Weikert la 1792⁹. Într-un colț era așezat un ceas pendul mare, muzical, cu carcasa furniruită și intarsiată cu fildeș verzui și bronz aurit. Din prezentarea cutiei ceasului pare a fi vorba de un ceas franțuzesc, combinația cutiei fiind de tip boulle, specifică mobilierului francez.

Ceasul cel mai important al palatului se pare că a fost un pendul coral, cu 8 melodii, cu mecanism englezesc, care indica ora și ziua și care se afla

în sala de bal (salonul central) folosită la anumite ocazii și ca sală de mese sau salon de muzică (în palat sunt menționate 16 ceasuri de încăpere cu mecanisme franțuzești, englezești, germane și austriece de la marile firme Krempels, Bergauer, sau Schreibelmeyer ceasuri pendule cu repetiție, dar și de voiaj, astronomice, etc, și a căror valoare totală se ridică la suma de 3.324 florin renani, precum și 8 ceasuri de buzunar din aur, cu monturi de briliante care au fost estimate în inventar la suma de 4909 florini renani). Trei vase mari, în formă de urne cu capac, viu colorate, precum și două căncee albastre, cu personaje chinezești pictate, au fost nominalizate în inventar a fi fost cele mai deosebite porțelanuri decorative, din cele 26 de piese japoneze și turcești ce decorau principalele încăperi ale palatului. Baronul a apreciat mult și porțelanul vienez lucrat în manufactura imperială, fie el pictat (faimoasele servicii de ceai și cafea pictate manual cu scene istoriante de/ sau după mari pictori europeni, delicat aurite) sau alb, cum ar fi figurinele în biscuit vienez¹⁰, care își aveau locul lor bine stabilit în saloane, dormitoare, sau biblioteca palatului, precum și în casa de vară de la Poarta Cislădiei.

În salonul principal al palatului tapetul este pe pânză de bumbac imprimată cu motive parțial colorate și apoi glasat, tip de țesătură chintz¹¹, en vogue, în marile saloane europene de la finele sec. XVIII. Salonului cu acest tapet cu desen oriental i-au fost destinate cele 36 de scaune îmbrăcate în piele verde, cu carcasa din lemn lăcuit în gri și verde, și cu patere aplicate din alamă, aurite, lucrate de același Johann Bauernfeind, în stil neo-clasic. Sub cele 3 candelabre de cristal în salon mai erau două mese triunghiulare în stil Luis XV, cu picioare elegante, „en cabriol”, terminate în „copită de căprioară”, furniruite cu alun turcesc și abanos, la care baronul Brukenthal a avut onoarea să joace „Lombru” cu împăratul Josif II¹², precum și șapte mese, cu pietrele din sidef aferente pentru jocul de trik – trak¹³. Acest joc era foarte agreat de societatea epocii. În cele cinci saloane, ca și în dormitorul baronului sunt menționate 17 măsuțe pentru acest tip de joc; chiar și în camera servitorului său sunt menționate măsuțe pentru acest joc, alături de alte măsuțe furniruite pentru jocul de șah.

Pentru zilele de banchet, într-o încăpere apropiată salonului erau păstrate o masă „pentru mâncat ce avea intarsiată în tăblie două glastre cu flori”, o masă furniruită, pliabilă în cinci părți pentru 30 de persoane, și o masă mică, pliabilă, din alun turcesc, pe patru picioare. Motivul *coșurilor cu flori și al buchetelor în glastră*, prezentate în medalioane, cu intarsii multicolore, a cunoscut o largă răspândire în perioada rococo-ului și a neo-clasicismului în mobilierul de influență germană din Transilvania și în urma succesului reputat de ebenistul Heinrich Wilhelm Spindler care a lucrat și aceste motive în 1765 la mobilierul palatului „*Fantaisie*” de la Bayreuth, ca și la cel din 1767 de la palatul regal de vară, de la Posdam.

Ambientul cromatic al încăperilor „de vizită” ale caselor Brukenthal se supune într-un totu gustului european, la modă. În casa de vară de la Poarta Cislădiei baronul a avut în salonul central un tapet cu chintz-ul în dungii alb-albastru astfel încât mobilierul ce forma garnitura de scaune avea tapițeria pieselor din același material, iar carcasa scaunelor albă era lăcuită pe nervuri, albastru. În dormitorul de alături, tapițat în chintz roșu cu verde înflorat, patul cu baldachin (Himmelbett) avea perdelele și cuvertura din

aceiaşi material, iar garnitura de scaune avea o tapiţerie roşu cu alb.

În salonul chinezesc din Palatul Brukenthal, cu tapetul din hârtie japoneză, erau etalate piesele cele mai delicate ale palatului: alături de garnitura de salon Louis XV formată din 14 scaune şi o canapea sunt menţionate o toaletă de damă din lemn de mahon cu oglinda cu ramă aurită, în garnitură cu o măsuţă rotundă din mahon cu intarsie cu filon de aur, precum şi un dulăpior chinezesc cu 6 sertăraşe cu aceiaşi montură cu filon de aur, chinoiserii¹⁴ larg răspândite în interiorul aulic din epocă. Tot în această încăpere mai sunt menţionate şi două măsuţe pătrate, intarsiate, lucrate de J. Bauernfeind.

La sfârşitul secolului al XVIII-lea dormitorul din locuinţa aulică juca încă un rol important având un accentuat caracter public şi de reprezentare. El era strâns legat de cabinet şi, la fel ca şi în acesta, mobilierul trebuia să fie luxos, elegant, somptuos. Bineînţeles că patul era o piesă reprezentativă, atât prin poziţionarea lui, cât mai ales prin bogăţia şi calitatea materialelor textile şi a lucrăturii lemnului.

În dormitorul din palat al „bătrânului domn”, impresionant nu era însă patul (care din enumerarea, în inventar al aşternuturilor pare mai degrabă unul gazon, căruia baronul nu-i acorda prea mare importanţă), ci biroul, tip masă de scris, din lemn de alun turcesc cu placa superioară din piele, prevăzut cu încuietoare şi şilduri din argint, precum şi biroul - secreter din alun turcesc cu feroneria din argint. De-a lungul pereţilor erau dispuse 12 scaune îmbrăcate în damasc roşu, care împreună cu canapeaua şi cele două fotolii cu spetează accentuau rolul de piesă de reprezentare a dormitorului. Două măsuţe de joc ca şi o casetă de bijuterii sunt şi ele menţionate între piesele furniruite. Un dulăpior lăcuit, cu flori aurite, prevăzut cu încuietoare din argint, aducea o notă de exotism interiorului auster din dormitorul baronului.

Din păcate, doar o mică parte din piesele de mobilier ce au aparţinut saloanelor baronului Samuel von Brukenthal au ajuns până la noi, păstrate fiind în colecţiile Muzeului Brukenthal.¹⁵

Pierderile importante în rândul pieselor de mobilier de-a lungul celor 200 de ani de la moartea baronului se datorează faptului că aceste piese nu au fost menţionate în mod expres în cadrul testamentului baronului, ci doar generic. Nefăcând parte din legatul testamentar ele au fost împărţite între diversele categorii de moştenitori şi probabil, uneori, vândute.

SUMMARY

In the collection of Brukenthal Museum from Sibiu a part of furniture pieces belongs to the Samuel von Brukenthal Baron. From the death of the Baron, an important part were lost because it was not mentioned in his testament and sometimes was sold by the heritas.

Note

- ¹ *LES STYLES FRANCAIS, Encyclopedie par L'image*, Librairie Hachette, 1929, pp. 23 / 27.
- Yates Simon, *AN ENCYCLOPEDIA OF CHAIRS*, New Jersey, ISBN, 1998, pp. 12 - 64
- ² Diderot, *ENCYCLOPEDIE, OU DICTIONNAIRE RAISONNE DES SCIENCES, DES ARTS ET DES METIERS*, par une societe de gens de lettres, Paris, 1751
- ³ Waissenberger, Robert, *VIENNE 1815 - 1848. L'EPOQUE DU BIEDERMEIER*, Fribourg, 1985, p. 110
- ⁴ Biblioteca Muzeului Brukenthal, Mss. 89, *INVENTAR UBER DEN NACHLASS DES SAMUEL VON BRUKENTHAL BEGANN AM 23. JUNI, GESCHLOSSEN AM 29. AUG. 1803*; în biblioteca Brukenthal se află doar o copie, din 1909, după originalul aflat în Biblioteca Universitară Cluj, fondul baronului Kemeny.
- ⁵ Dr. Julius Bielz, *KUNSTTISCHLER JOHANN BAUERNFEIND UND SEINE ARBEITEN*, în *Mitteilungen aus den Baron Brukenthalischen Museum*, VII, 1938, pp. 19 - 25.
- ⁶ Fleşeru Anca, *EBENIȘTI SIBIENI ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA*, în *Sargeția*, Acta Musei Devensis 2002, XXX, pp. 713 - 723. și idem, *HERMANNSTADTER EBENSTEN DES 18. JAHRHUNDERTS*, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 44-45, 2001-2002, ed. Academiei Române, pp. 189 - 203
- ⁷ **trumeau**, termen francez folosit în arhitectură și desemnând partea dintr-un zid aflat între două ferestre
- ⁸ Denumire consemnată greșit în inventar, în realitate lemn de **figuring**, arbust din regiunile calde ale Americii Centrale și de Sud, apropiat familiei mahonului, de nuanță roșu arămiu; **trandafir**, furnir de culoare purpuriu închis, originar din Brazilia, folosit în mobilierul european începând cu ultimul pătrar al secolului XVIII.
- ⁹ Weikert Georg, (1745 - 1799), școală austriacă, u/p, 228 x 149 cm., semnat, datat 1792 dreapta jos
- ¹⁰ **biscuit-ul vienez**, lucrare în porțelan care, după două arderi rămâne neglazurată, fiind lăsată într-un alb mat ce imită grainul marmurei
- ¹¹ **Chintz**, tip de țesătură cunoscută și sub denumirea de calicot, din bumbac cu motive imprimate, glasate și satinat, provenite inițial din atelierele indiene din Calcuta, iar după 1770 lucrate și în atelierele europene.
- ¹² Cf. consemnării lui dr. Julius Bielz din Registrul inventar VIII, al Muzeului de Istorie.
- Lombru**, consemnat în inventar sub denumirea de « lomber », este un joc de cărți de origine spaniolă, Hombre , la modă ca joc de societate în saloanele secolului al XVIII-lea.
- ¹³ **Trick-track**, o formă mai veche a jocului *backgammon*, table.
- ¹⁴ **Chinoiserie**, imitații vestice ale decorurilor chinezești, mai mult fanteziste decât exacte, frecvent folosite spre a da o notă exotica unui interior european, de bază
- ¹⁵ Fleşeru Anca, *MOBILIERUL BAROC DIN PALATUL BRUKENTHAL*, în revista *TRANSILVANIA*, Sibiu 11-12/ 2003, pp. 39 - 42

Am 30te Juli 1803 wird zur Inventur in dem, vor
dem Gallizier Hofrath Johann Georg von Sarsen
folgender Inventur aufgeführt: —

Posten Zahl	An Hans Meublen	Schatzung Betrag Rfl. 21	Vermerk
<u>I. Im blauen Wohnzimmer</u> <u>gegen den Garten.</u>			
1.	1 Kissenbank oder Canapce mit roth und blau gestreiften Gewebe überzogen, schon gebrauchte, das Holz weiß in blau lackirt sowohl dazu gehörigen 6 Stühle	33 —	
2.	1 Vierel-Küßchen von türkisch- baldachinig gezeichnet, samt dazugehörigen Stühlen	22 30	
3.	1 feines marmelirtes Küßchen, alt, und mit grünem Tuch belegt	5 —	
<u>II. Im dem dunkeln befindlichen</u> <u>Speisezimmer.</u>			
1.	1 Canapce von braunem Holz, mit roth und weiß gestreiften Canapee überzogen mit 12 dazu gehörigen Stühlen	50 —	
2.	1 Tisch mit türkisch baldachinig gezeichnet, mit 12 dazu gehörigen Stühlen sowie 2 Stühle	18 —	
3.	1 marmelirtes Tisch von türkisch baldachinig gezeichnet, auf einer Seite mit grünem Tuch, auf der andern Seite mit grünem Glanzleinenrand belegt	7 —	
4.	2 gleiche marmelirte Tischstühle gezeichnet und gezeichnet	8 —	
5.	1 kleines feines Nähtisch mit einem Stuhl	1 30	
6.	1 Nachtschloß Kasten mit einem Polster		

Fig. 1 Manuscris 89, inv. Brukenthal 1803

Fig. 2 *Garnitură de salon, stil rococo,*
atelier sibian,
meșterul L.C. Hezel, anii 1780.

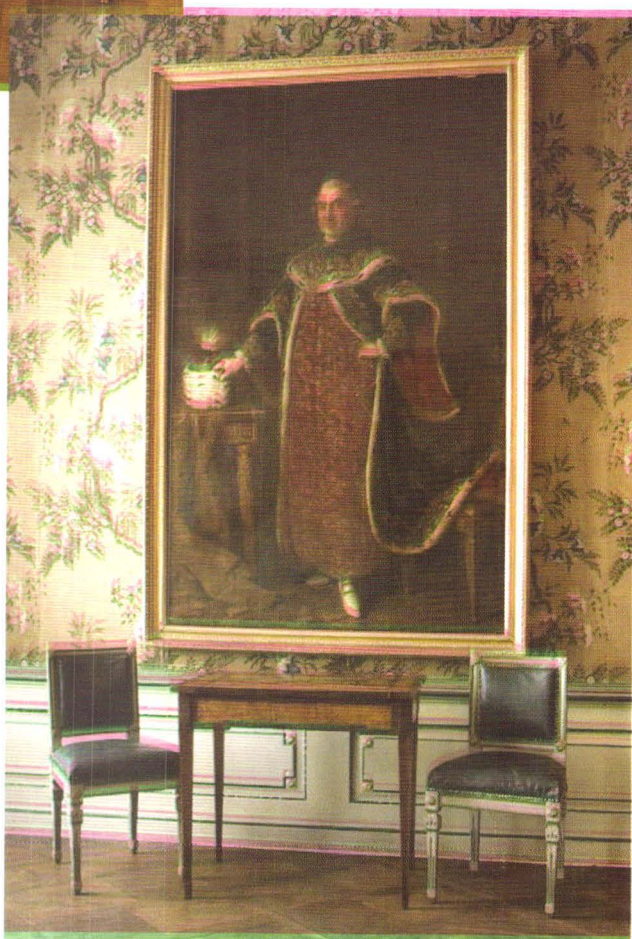

Fig. 3 *Mobilier salon, stil neo-clasic,*
atelier sibian, meșterul Johann
Bauernfeind, anii 1780.

Fig. 4 *Măsuță de joc*, stil rococo, atelier sibian ?/ atelier vienez ? cca. 1770.

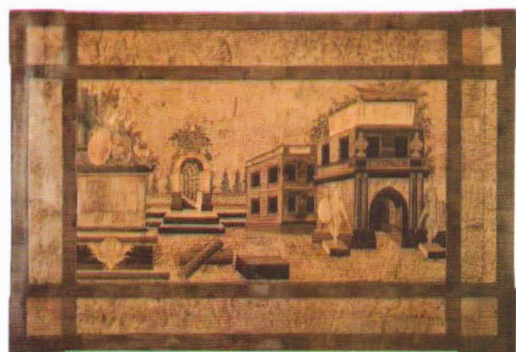

Fig. 5 *Măsuță salon*, stil neo-clasic, atelier sibian, ebenistul Johann Bauernfeind, anii 1790.

Fig. 6 *Masă consolă*, stil neo-clasic, atelier sibian, meşterul Johann Bauernfeind, anii 1780.

Fig. 7 *Măsuță de salon*, stil rococo, atelier sibian?, cca. 1770, central intarsiată stema familiei Brukenthal.

SCURTĂ INCURSIUNE ÎN GASTRONOMIA FANARIOTĂ

Raluca Frâncu

Ascensiunea Porții în Europa, la sfârșitul secolului al XVII-lea, a îngrijorat societatea românească din acea perioadă, chiar cronicarul Miron Costin, cuprins de neliniște, se întreba dacă mai era posibilă salvarea țărilor române "...sau vom pieri acum cu totul"¹. Din 1711 până în 1821, domnii fanarioți vor aduce cu ei moravurile din Fanar, în care se întâlneau câteva tradiții bizantine și multe „apucături” turcești. La București și la Iași, la curțile domnești sau în rândul boierimii, treptat, obiceiurile se orientalizează. Pentru călătorul apusean, de la sfârșitul veacului al XVIII-lea, Moldo-Valahia însemna intrarea în Turcia, sau dacă venea dinspre Răsărit, însemna că nu a ieșit încă din Turcia².

Dacă la începutul secolului al XVIII-lea influența orientală este vizibilă în vestimentație, modul de decorare al locuinței, dar și în gastronomie, treptat situația se schimbă începând cu cea de a doua jumătate a secolului amintit, când crește influența occidentală datorită intensificării relațiilor cu Transilvania, dar și datorită prezenței trupelor austriece între 1787-1792. Din această perioadă femeile iau parte la viața cotidiană fiind receptive la „moda nouă europeană”. Ele adoptă manierele de salon occidentale, învață să danseze și să cânte la diferite instrumente, învață limbi străine, îndeosebi franceza; cei mai puțin receptivi la noile tendințe par a fi bărbații, care au renunțat cu greu la șalvari și ișlic. Suflul înnoitor apusean pătrunde și influențează viața cotidiană a elitelor, acest lucru se observă inclusiv în modul de decorare al locuințelor, în această perioadă sunt importate mobile din străinătate, care vor înlocui vechile divane folosite atât ca mese la ospete cât și ca loc de dormit. Doamna Reinhard pare șocată de modul în care erau decorate locuințele în secolul al XVIII-lea în țările române: „M-am dus să văd odăile în care aveam să locuim; mi s-au părut foarte goale: în afară de divanuri nu mai era nimic și spre marea mea mirare, nici măcar o oglindă; soțul meu cerea stăruitor o masă de scris, iar eu am vrut să știu cum trebuie să stai când scrii scrisori. Domnul Saint-Luce, aflat în slujba noastră, m-a încredințat că te obișnuiești repede să scrii pe genunchi...”³.

Călătorii străini sunt mirați de luxul în care trăiesc boierii fanarioți în contradicție cu sărăcia și mizeria care domină clasele inferioare, iar imaginea orașelor cu străzi neîngrijite și pline de noroi pe care circulă trăsurile elegante comandate în străinătate, numai în București existau în secolul al XVIII-lea 2000 de trăsurile. Tabloul vieții cotidiene din secolul al XVIII-lea ar fi incomplet fără straiile luxoase, trufandalele scumpe, vinurile importate din Occident, diverse porțelanuri, argintărie dar chiar și mobilă, pe care elitele nu pregetau să le comande la casa de Comerț Constantin Hagi Pop din Sibiu sau la alți negustori cunoscuți în acea perioadă.

Nu trebuie văzut doar aspectul plin de contradicții al epocii, să nu uităm că în perioada domniilor fanariote a început influența culturii franceze, prin introducerea învățării limbii franceze (1776) în „Academiile domnești” de la București și Iași. Boierii încep să fie interesați de pregătirea intelectuală a

urmașilor lor, cheltuind sume importante pentru a ține preceptori în casă sau a-și trimite copii în străinătate la studii. Spre deosebire de secolele XVI-XVII, când cărțile erau tipărite în tiraje 100 și 500 de exemplare, acum crește interesul pentru lectură înregistrându-se la sfârșitul secolului al XVIII-lea tiraje de 2.000-3.000 de exemplare.

Modificările fundamentale care au loc la sfârșitul secolului al XVIII-lea în stilul de viață al boierilor marchează schimbarea mentalității și în țările române, deși la început acest proces a fost superficial, multă vreme suflul nou apusean a fost paralel cu influențele orientale. Așadar secolul al XVIII-lea este cel al unor transformări majore în toate domeniile vieții politice și sociale, transformări resimțite în modul de a gândi, modul de a se îmbrăca și nu în ultimul rând în cel de a găti pe care îl voi prezenta în cele ce urmează.

Începând cu secolul al XVII-lea autorii cărților de bucate din Franța comentează arta culinară raportând-o „bunului gust”, pe care ei își dau seama că îl posedă doar de câteva generații. Astfel autorii lucrării *Les Dons de Comus* (1739) afirmă: „italienii au stilat întreaga Europă, căci ei sunt aceia care, fără discuție, ne-au învățat să mâncăm. Sunt totuși mai bine de două secole de când se cunoaște în Franța bucătăria aleasă, dar putem afirma fără părtinire că aceasta n-a fost niciodată atât de delicată și că nu s-a lucrat nicăieri cu atâta grijă de curățenie și nici un gust atât de fin!”⁴. Autorii acestei lucrări încearcă să arate că evoluția artei culinare este paralelă cu cea a societății, ceea ce este valabil și pentru zona noastră.

Încă din Evul Mediu așa numitele „manuale de curtoazie” încearcă să schimbe comportamentul în timpul mesei, prin combaterea lăcomiei, agitației și murdăriei și a lipsei de considerație față de ceilalți comenseni. Dacă în această perioadă fiertura se sorbea în doi sau în trei din același blid, bucata de carne se mânca de pe același fund de lemn, băutura se sorbea din aceeași cupă care circula de jur împrejurul mesei și bucata de pâine sau carne se înmuia în solnițe sau castronașe cu sos comune⁵. Folosirea pe scară tot mai largă, încă din secolul al XVII-lea, în Europa, a cuțitelor, furculițelor și lingurilor determină un nou comportament la masă și maniere mult mai elegante evitându-se astfel de tablouri grotești ca cel de mai sus. Apar astfel noile norme de comportament în timpul mesei conform cărora: „Nu trebuia să duci mâncarea la gură cu vârful cuțitului.....furculița, a cărei folosință era recomandată pentru majoritatea alimentelor, era nepotrivită pentru măsline, pe care trebuia să le aduni cu mâna.... Șervetul nu trebuia legat în jurul gâtului ci pus pe piept”⁶.

Alături de ceremonialul politic și militar, în secolul fanariot, masa era emblematică, bogăția ei fiind descrisă de majoritatea călătorilor străini. Astfel cu prilejul popasului făcut la curtea domnului moldovean, Matei Ghica de către Jan Karol Mniszech, trimisul regelui polon August al III-lea de Saxa, aflăm că „După un schimb de urări i s-a adus domnului sol: parfum, cafea, tutun...”, mai apoi „masa a fost servită în trei rânduri, s-au adus peste 400 de rânduri de bucate...”⁷.

În spațiul românesc, confruntările ruso-austro-turce au creat condiții pentru menținerea legăturilor cu marile centre europene: Viena, Leipzig, Veneția de unde ne parvin și influențe în domeniul gastronomiei, care se

întrepătrund cu cele orientale existente deja în principate. La curțile boierești era imitat stilul oriental, boierii se așezau la mese îmbelșugate la care serveau 10-15 feluri de mâncare, foarte picante și pregătite după rețete orientale⁸. O caracteristică a meselor boierești era că începeau și se sfârșeau cu pilaf, mâncare specific orientală⁹. Bucatele erau etalate pe talere de porțelan și se serveau cu linguri, friptura era tăiată, dar se mânca cu degetele pentru că furculițele și cuțitele lipseau¹⁰.

Sub influență orientală se consumă îndeosebi carnea de oaie, aproape deloc cea de miel, iar cea de berbeci „neîntorși”, ca și cea de capră, o consumă „poporul de jos”. Pe lângă carnea de oaie se mai servea și carnea de bou care, de obicei, era gătită rasol, fiartă sau la oarecare fripturi, în timp ce carnea de porc era consumată doar în lunile de iarnă¹¹.

Tot din Orient a fost preluat de către elitele din principate șerbetul, care este „...un amestec de zeamă de lămâi, zahăr, ambră și bisem..., are consistență aproape ca dulceața de trandafiri.... Când șerbetul se pregătește pentru băutură, se ia din pastă ca o lingură plină, se toarnă deasupra apă, se amestecă bine și apoi se bea numai de sete nu și de plăcere. Pentru răcirea șerbetului se folosește zăpadă sau gheață...”¹². Despre șerbet vorbește în însemnările lui și călătorul străin François de Tott: „oferirea șerbetului este urmată de stropirea cu apă de trandafiri și cu parfum de aloes. Acest șerbet despre care se povestește atât de des în Europa e făcut din paste de fructe cu zahăr, topite apoi în apă și care sunt atât de parfumate încât abia poți să guști această băutură... M-am servit cu tot atâta discreție ca și din dulcelețurile care însoțesc cafeaua și pentru care lingurița nu se schimbă niciodată”¹³, aluzie la lipsa de igienă. După cum am afirmat mai sus, alături de șerbet și cafea, musafirii erau serviți și cu dulcelețuri, care erau preparate fie din fructe autohtone (prune, piersici, caise, gutui, cireșe, vișine, zarzăre, agrișe, mure) sau chiar din fructe exotice (lămâi, năramze, chitre)¹⁴.

Moda turcească a introdus în obiceiurile înaltei societăți, *băutul cafelei*, modă ce se extinde cu timpul și în casele mijlocii orășenești. Cafeaua se bea de mai multe ori pe zi, probabil că vizitele erau numeroase, în timpul conversației musafirii erau tratați cu cafea, șerbet, dulceață și ciubuc ori narghilea¹⁵. Trebuie să subliniez că la curtea domnească cafeaua era servită după un anumit ritual, care era preluat de asemenea de la turci. Marele cafegiu pune înaintea domnului peschirul (prosop) sau fota (stofa vărgată de origine indiană) servindu-l pe domn cu cafea și copiii din casă o ofereau arhierilor și boierilor. Cafeaua se bea împreună cu „vutcă” (un fel de liqueur), care era servită de către marele cupar mai întâi domnului apoi la beizadele și în urmă celorlalți, dulceața era nelipsită, cafeaua era servită la curtea domnească, de obicei, după o masă copioasă și anunța finalul ospățului¹⁶.

Pe lângă festinul ce avea loc cu prilejul sosirii solilor însărcinați cu misiuni diplomatice sau al călătorilor străini, aceștia primeau diverse cadouri de la gazdele lor. Un bun exemplu este cel al lui Eduard Carleson, trimisul regelui Suediei, Frederic I (1718-1751) la Poartă. Acesta a primit de la Curtea Domnească „...peste 30 de vase de argint de mărime mijlocie cu dulceață de trandafiri și alte feluri de dulcelețuri proaspete și două cafetiere de argint pline de cafea”¹⁷. Cadouri i-au fost oferite și solului polon Filip Orlik, acesta a primit de la locuitorii Galațiului știuci și crapi, sticle de vin, măsline și patru

lămâi, iar din Țara Românească a primit capere, măsline și ridichi noi¹⁸. Cadouri în alimente mai primeau și străinii aflați în slujba boierilor în calitate de secretari, profesori sau medici.

Specific bucătăriei orientale este folosirea variatelor mirodenii, cunoscute în epocă sub denumirea de „mirodii” sau „dresuri” (piper, scorțișoară, cuișoare, nucșoară, smirnă, busuioc, cimbru, chimen, leuștean, rozmarin, șofran, etc.), acestea sunt prezente în majoritatea rețetelor, care ne-au parvenit. Dulcele era obținut prin adăugarea de zahăr, miere, prune uscate, stafide, lapte de migdale, elementul acid este prezent și el în rețetele orientale prin agrișe, aguridă (struguri verzi), chitra codima (varietate de lămâi), lămâie, măcriș, oțet, vin alb, vișine uscate¹⁹.

O bogată masă boierească cu variatele ei meniuri este descrisă de medicul Constantin Caracaș: „...Încep masa cu conserve de pește de mare, ca sardele, lacherdă, licurini sau icre, măsline, salam de India, brânzeturi felurite, locale și străine. După aceea urmează supă de carne de pasăre sau de vacă, cu muștar sau hrean, sau cu alte sosuri, aluate sau plăcinte și în cele din urmă numitul pilaf turcesc cu iaurt sau cu smântână, ori cu năut apoi dulcețuri de caise, vișini...mai la urmă de tot diverse fructe după timp...”²⁰. Bogăția meselor boierești este remarcată chiar și de călătorii străini prin Țările Române: „Mâncărurile lor sunt foarte îmbelșugate dar nu sunt foarte bine gătite și ceaia ce-i mai rău, se mănâncă reci, dat fiind că în Țările Române bucătăria se află într-un colț al curții și deci foarte departe de casă”²¹.

După cum am putut constata din cele relatate de călătorii străini, nimic din deliciile Orientului nu lipsea de pe mesele fanarioților. Se pare că mesele îmbelșugate reprezentau una din marile plăceri ale elitei acelor vremuri, după cum indică și registrele vamale în care sunt menționate mari cantități de condimente, fructe exotice, zahăr (de Veneția), ulei, cafea, vinuri, erau aduse în țară la prețuri foarte mari, de aceea erau și numite „bucate cu cheltuială”²². Chiar și călătorul străin Charles de Peyssonnel confirmă acest lucru, el spune că mirodeniile ca scorțișoară, cuișoare, piper sosesc prin Danzig și se vând ... cu preț mare”²³.

Așadar procesul de modernizare al bucătăriei românești în secolul al XVIII-lea este ilustrat și prin varietatea produselor importate, a căror cantitate era în continuă creștere. Alături de orez, cafea, zahăr mai erau importate parmezanul, brânza elvețiană, ceaiul, lămâile, portocalele, toate acestea erau aduse de la: Triest, Veneția, Fiume, Viena, Leipzig și Hamburg. Cu alte cuvinte elitele secolului fanariot cheltuiau foarte mult pe bucate²⁴, întrecându-se în organizarea meselor festive și în expunerea a cât mai multor feluri de preparate, astfel în zilele de sărbătoare se găsesc pe mesele boierești 60-70 de feluri de mâncare, în timp ce la mesele domnești se ajunge la 400. Începând cu cea de a doua jumătate a sec. al XVIII-lea se simte o oarecare schimbare în privința regimului alimentar, alături de preparatele culinare cu specific oriental se adaugă altele noi: fructe proaspete, legume, prăjituri, preparate de carne (de obicei prăjită), brânzeturi, etc²⁵. Crește interesul pentru „bucătăritele” săsoaice, unguroaice, nemțoaice²⁶, în timp ce bucătarii francezi sunt aduși la mare preț „din casă de boier, iar nu din cele de prostime”²⁷, pentru care boierii moldoveni și olteni fac cerere la casa de comerț Hagi Pop din Sibiu.

ABSTRACT

At the end of 17th century, the rise of the Otoman Empire has worried the romanian upper society. For more than a century, until 1821, the fanariot rulers adopt manners from Fanar at their courts in Bucharest and Iași. The oriental customs are frequent among the nobility.

At the beginning of the 18th century the oriental influence is already visible in clothes, in house decorations and, especially, in gastronomy. This situation changes in the middle of the 18th century when occidental influence surpasses the oriental one due to the presence of the Austriac troops and to the intensification of relations with Transilvania. The population begins to be receptive to "the new European fashion".

Note

¹ Al. Duțu, *Dimensiunea umană a istoriei*, Ed. Meridiane, București, 1986, pg. 118

² N. Djuvara, *Între Orient și Occident*, București, pg. 32

³ *Idem*, p. 53

⁴ Philippe Ariès și Georges Duby, *Istoria vieții private*, Ed. Meridiane, București, 1995, p. 363-364

⁵ Philippe Ariès și Georges Duby, *op. cit.*, p. 367

⁶ Philippe Ariès și G. Duby, *op. cit.*, p. 328.

⁷ M. Grancea, *Călători străini prin principatele dunărene, Transilvania și Banat (1683-1789). Identitate și alteritate*, Ed. Univ. Lucian Blaga, Sibiu 2002, pp. 105-106

⁸ Șt. Ionescu, *Bucureștii în vremea fanarioților*, Ed. Dacia, Cluj, 1974, p.70

⁹ M. Grancea, *op. cit.*, p. 234

¹⁰ G. Ionescu Gion, *Din istoria fanarioților*, București, 1891, p. 215

¹¹ P.P. Samarian, *O veche monografie sanitară a Munteniei, de Constantin Caracăș*, București, 193, p.199

¹² *Călători străini*, vol. VIII, p. 269

¹³ *Călători străini*, vol. IX, p.608

¹⁴ Ioana Constantinescu, *O lume într-o carte de bucate*, București, 1997, p. 189

¹⁵ *Călători străini*, vol. VIII, p.188 – se fuma mult, chiar femeile și prelații erau posedați de acest viciu

¹⁶ Dan Simonescu, *Literatura românească de ceremonial*, București, 1939, pp. 172-173

¹⁷ *Călători străini*, vol. IX, p. 331

¹⁸ P.P. Panătescu, *Călători poloni prin Țările Române*, București, 1930, pp. 170-173

¹⁹ Ioana Constantinescu, *op. cit.*, pp. 58-59

²⁰ P. P. Samarian, *O veche monografie sanitară a Munteniei de Constantin Caracăș*, 1937, pp.101

²¹ *Călători străini*, vol. VIII, p.378

²² I. Constantinescu, *op. cit.*, p.192

²³ *Călători străini*, vol. IX, p. 397

²⁴ N. Iorga, *O gospodărie moldovenească la 1777*, în Acad. Rom. *Memoriile secțiunii istorice*, seria III, tom VIII, *Memorii 4*, pp.109-110

²⁵ Avram Andea, *Every Day Life in Romanian*, p. 99

²⁶ N. Iorga, *Scrisori de boieri și negustori olteni și munteni*, București, 1906, p. 30

²⁷ N. Iorga, *Viața femeilor în trecutul românesc*, Vălenii de Munte, 1910, p. 137

SAREA ÎN VIAȚA COTIDIANĂ

Doina Ciobanu

Sarea – clorura de natriu – este unul din elementele fundamentale asemănătoare apei și aerului – absolut necesar vieții. Sărurile constituie baza tuturor celulelor „*ele se găsesc în fiecare celulă. Sodiul ajută la extragerea bioxidului de carbon din celule și asigură menținerea echilibrului dintre lichidul din exteriorul celulei și cel din interiorul celulei. De asemenea, sodiul este necesar pentru ca mușchii să se poată contracta, pentru ca sistemul nervos să poată funcționa normal și pentru ca pulsul să rămână stabil. Clorul susține acidul gastric în digestia proteinelor, activează funcțiile ficatului și contribuie la distribuirea hormonilor, fiind important și pentru menținerea unui echilibru între acizii și bazele din organism*”¹. Sarea este unul din elementele a cărei valoare nu s-a diminuat prin trecerea timpului.

Sarea era absolut necesară în hrana animalelor, creșterea vitelor constituind rezerve permanente de carne și lapte, de piele și lână. Cantitatea de sare de care au nevoie animalele diferă de la specie la specie, după vârstă și greutate corporală. S-a calculat că, în medie, bovinele trebuie să consume 25-30 grame pe zi, cabalinele 20-40 grame pe zi, ovinele 5-15 grame pe zi². Toate acestea justifică importanța sării și multipla importanță pe care o reprezintă în viața societății.

În epoca în care zeii erau omniprezenți, sarea, prin importanța ei, căpăta implicații religioase. Vechii arieni (indo-europeni) considerau sarea sfântă, întrucât împiedică descompunerea cadavrelor³.

Romanii, care își incinerau morții, au utilizat termenul latin al sării „salis” pentru a desemna pe Salus, zeita sănătății și prosperității, al cărei sanctuar de pe Quirinal era numit Templul Salvării⁴. Mari strategii, romanii dădeau soldaților lor pentru hrană și sănătate câte o punguliță de sare, valoarea acesteia transpusă mai târziu în bani, a căpătat numele de salarium⁵. Se știe că între materialele folosite de egipteni la îmbălsămarea morților era și sarea⁶.

La popoarele semite, cineva care își împărțea sarea cu semenul său se unea cu el printr-o legătură sacră.

La arabi, gazda care oferă oaspetelui pâine și sare îi garanta ocrotirea vieții și a avutului său.

„În Etiopia, un „taler de la Maria Teresa” valora 30 de bulgări de sare. În Malaysia și Sumatra băștinașii nu au cunoscut valoarea banilor, o zi de muncă era plătită cu 200 grame de sare.

În deșertul Sahara, beduinii încheie și astăzi „legământul sării”, actul fiind pecetluit cu o bucată de pâine sărată, așezată în gura celui jurat.

Negrii pangwe își „cumpără” soția pentru 13 vase pline de sare, pecetluind astfel actul de căsătorie.

Tot în acest fel, coloniștii, în Africa, în schimbul sării geme au primit fiideș, aur și sclavi”

La greci sarea este un simbol al prieteniei și al ospitalității, Homer a

*afirmat caracterul divin al sării ea fiind folosită în cadrul sacrificiilor*⁷.

Japonezii consideră sarea un puternic purificator, după vechea tradiție unii răspândesc zilnic sare pe pragul caselor și în interiorul lor după plecarea unor persoane detestabile. Sarea se regăsește în mitologia tuturor vechilor civilizații.

Acest mineral are o foarte mare răspândire în scoarța Pământului – incluzând atmosfera și hidrosfera – încât, dacă ar fi solidificat ar putea forma un strat gros de 30 metri care să acopere toată suprafața de uscat. Dar această bogăție este inegal răspândită pe glob. (planșa 1).

Europa contează drept continentul cel mai bogat în zăcămintele de sare. În fruntea tuturor apare România (planșa 2), în care s-au evidențiat peste 300 masive de sare și aproximativ tot atâtea izvoare sărate „murători”⁸. Dacă la această cifră mai adăugăm și calitatea deosebită a sării precum și condițiile ușoare de exploatare, tragem concluzia că suntem țara cea mai favorizată pe glob din acest punct de vedere. Existența acestor enorme bogății de sare a determinat, în zona carpato-dunăreană, o serie de evenimente politice: invazii ale marilor imperii; invazii ale migratorilor crescători de animale și deci, mari consumatori de sare; intervenții militare ale imperiilor vecine care au găsit o sursă de venituri în exploatarea sării și dezvoltarea comerțului și a schimburilor comerciale cu zona sud și central europeană.

Exploatarea sării în spațiul românesc s-a făcut încă din paleolitic. Cucerirea Daciei de către romani a fost determinată de interesul acestora pentru bogățiile nord dunărene: aur, sare, oameni, etc. Cercetările arheologice au dovedit că romanii și mai târziu migratorii și alți năvălitori (goții, hunii, gepizii, slavii, avarii, etc.) au urmărit cu prioritate ocuparea spațiilor bogate în sare⁹.

Cronicari și istorici români au sesizat importanța acestui mineral în evoluția istorică economică și politică a spațiului nord dunărean.

Dimitrie Cantemir amintește despre Târgul Trotuș „*țară a ocnelor unde nu este nevoie de vreun meșteșug deosebit ca să alegi sarea; dacă sapi în pământ până la unul sau doi coți*¹⁰ *adâncime, găsești sarea cea mai curată și limpede ca porfirul sau cristalul, fără să fie amestecată cu cea mai mică particică de pământ, Ocnele acestea sunt necesare, cu toate că în ele lucrează zi de zi sute de oameni. După ce se scot bolovanii de sare, ei lasă în tot locul stâlpi din aceeași sare cum este cristalul, ca să le sprijine pământul și săpăturile și pentru ca noile drumuri săpate să aibă loc de întindere*”¹¹.

Mihail Kogălniceanu, la mijlocul secolului al XIX-lea spunea: „România dispune de imense...bogății de sare care pot să îndeustuleze universul întreg. Nu voi cita decât acei munți înalți de fărâmituri de sare ce-i vedem la fiecare gură de ocină”¹².

Nicolae Bălcescu afirmă „...sarea, acest al cincilea element, cum îi numește abatele Maury, este necesară țaranului ca pâinea de toate zilele pentru hrana lui și a vitelor. Sarea, zice cu multă chibzuință dl. Lamartine, face parte din economia casnică, a o supune la bir e ca și cum ai supune la bir sângele și nervii omului”¹³.

Exploatarea organizată¹⁴ și alături de ea cea întâmplătoare s-au efectuat fără întrerupere în toți munții de sare ai românilor.

Sarea are un mare rol fiind: aliment, conservant, element de tratament,

este folosită în prelucrarea pieilor, în realizarea obiectelor decorative și o mare sursă de venituri.

Aliment. În mod incontestabil este folosit în hrana omului, animalelor și insectelor¹⁵.

Apa din murători este folosită pentru prepararea murăturilor (pătlăgele, varză, fructe) pentru iarnă; pentru prepararea brânzei; pentru săratul cârnii sau pentru prepararea hranei zilnice. În localitățile în care se găsesc „murători” există rețete precise de folosire a acesteia în funcție de salinitate¹⁶.

Conservant – pentru păstrarea cârnii, peștelui, brânzei, ouălor¹⁷, muratului legumelor, fructelor și nutrețurilor.

Element de tratament a unor boli:

- a) fizice - astăzi și probabil din timpurile străvechi în zonele bogate în ape sărate și sare se folosește saramura pentru tratarea reumatismului și cicatrizarea diferitelor răni externe,
- b) psihice¹⁸ – a fost și este folosită în descântecele populare, pentru tratarea diferitelor boli la animale și la om (informatori Ioana Olteanu, Pietroasele, Buzău și doamna Maria din strada Griviței, Călărași).
- c) ceremoniile creștine¹⁹, de-a lungul secolelor, sarea a dobândit valoare de „simbol al forței, al trăinicie și purificării exprimate atât de sugestiv în sintagma creștină, sarea pământului, sarea botezului și sarea apei binecuvântate”. Sarea trebuie să însoțească darul de mâncare făcut *celor dispăruți* – în calitate de legământ ea trebuie să fie conținută de orice ofrandă²⁰. „Toate darurile tale de mâncare să le însoțești cu sare”²¹.

În secolul al XVII –lea Ignaz von Born a fost impresionat de jurământul de păstrare a secretului între hoți „pe cruce, pe pită, pe sare”²².

Era bună la toate. „*Contra mușcăturii crocodililor, a șerpilor, a scorpionilor, contra băătăurilor și a degerăturilor; contra ulcerelor de orice soiuri; cu vin e purgativ și alungă vermii intestinali; galgara cu sare e bună contra durerii de gât și contra durerilor de măsele*”²³.

Prelucrarea pieilor. Sarea reprezenta elementul de bază în conservarea și păstrarea elasticității pieilor de animale în procesul de prelucrare. Procedura a fost și este folosită în spațiul românesc fiind cunoscut faptul că de aici se exportau încă din evul mediu mari cantități de piei de animale.

Realizarea obiectelor decorative. Locuitorii din zonele învecinate salinelor foloseau bulgări de sare pentru realizarea unor obiecte decorative: castroane, sfeșnice, jucării pentru copii și altele²⁴. Astăzi la Muzeul de Geologie din București se găsesc în holul central două coloane și o masă din sare, obiectele au fost expuse în cadrul Expoziției Internaționale de la Paris 1900 pentru a face reclamă bogățiilor României.

Nu putem neglija faptul că în mai toate salinele din țara noastră și străinătate se găsesc expoziții cu statui, basoreliefuri și obiecte decorative realizate din același mineral (de exemplu Salina Ocna Moldovei, Salina Slănic Prahova, Praid și altele).

Sursă de venituri.

Sarea, „aurul alb”, era pentru locuitorii spațiului carpato-dunărean o importantă sursă de venituri²⁵. În secolul al XVI-lea Vlad Dracul spunea lui Walerand de Wavrin că „*nu se află nici o piatră în acea cetate (Giurgiu) care să nu-l fi costat pe tatăl său câte un bolovan de sare care se scoatea din stâncile din Tara Românească cum se scoate pe aici pietrișul din cariere*”²⁶. Veniturile obținute din exploatarea sării depășea, uneori, pe cele realizate din scoaterea aurului în Transilvania, unde se găseau principalele mine de aur, din spațiul amintit. În vremea lui Iancu de Hunedoara, din suma totală a veniturilor regale de 250.000 florini aur 100.000 de florini veneau în visteria regală din cămărilor de sare²⁷.

Importanța pe care a avut-o sarea (ca aliment, izvor de sănătate și sursă de venituri) este foarte bine exprimată prin numeroase proverbe și zicale care reflectă aspectele vieții, de exemplu: zicale prin care un om deștept și cumpătat „*este ca sarea în bucate*”, un om nesuferit „*este ca sarea în ochi*”, când ești muștrat rău, te-a făcut „*cu sare și piper*”, lucrurile trebuie făcute cu măsură căci „*sare-i bună în fiertură, însă nu peste măsură*”, trebuie să mănânci cu cineva „*un car cu sare ca să-l poți cunoaște*”. Un proverb georgian spune că pentru o bună salată:

„darnicul pune untdelemnul,
zgârcitul oțetul,
înțeleptul sarea
și nebunul le amestecă”

Sarea este prezentă într-o mulțime de superstiții. „*Vărsatul sării înseamnă ceartă și ca să înlături ghinionul trebuie să o stropești cu apă*”²⁸ sau să arunci sare peste umărul stâng. Leonardo da Vinci în *Cina cea de taină* îl realizează pe Iuda răspândind sare pe masă. Altă superstiție ar fi legată de bijuterii. Bijuteriile noi la purtător pentru a fi părăsite de „*vechiul duh*” și dezinfectate trebuie ținută o zi și o noapte în apă cu sare²⁹.

Bogăția sării din spațiul românesc a impresionat până și sufletele poetice, ca Martin Opitz – poet german – profesor la Alba Iulia în 1622 care dedică următoarele versuri Zlatnei:

Despre vestita Thorda
Vorbește mina care
Vă dă din avuția
Cristalelor de sare³⁰

Putem concluziona că în viața fiecărui om, fiecare zi este presărată cu sare. Ea face parte din existența noastră absolută.

SUMMARY

Salt is one of the fundamental elements necessary to life and his value was not altered during the time. Salt was exploited from Paleolithic era, it had an important role in the quotidian life of human communities, and it was, in the same time, food, conservancy and element for treatment in some diseases.

Note

¹ Irene Dalichow, *Sarea. Un remediu binefăcător*, București, Editura Gemma Print, p. 24-25

(Datorită acțiunii antibacteriene a sării, pielea și ochii omului sunt apărați de agresiunea germenilor patogeni (aceasta este explicația faptului că gargara cu apă sărată este atât de eficientă în combaterea răcelilor și a inflamațiilor „în gât”). Clătirea gurii cu apă sărată în inflamațiile gingiilor și spălăturile nazale – „trasul pe nas” – cu apă sărată în prevenirea și tratarea răcelilor sunt procedee extrem de simple și eficiente pentru anihilarea bacteriilor. Transfuziile cu ser fiziologic înseamnă de fapt introducerea în organism, pentru echilibrarea acestuia a unei soluții salină.

² M. Milos, D. Drânceanu, *Furajele. Caracteristice nutritive și utilizare*, București, 1984 p. 284

³ Șt. Olteanu, W. Roat, *Mică și incompletă poveste a sării*. în *Magazin Istoric*, nr. 1 (58), 1972, p. 88-89

⁴ V. Kernbach, *Dicționar de mitologie generală*, București, 1989. p. 522

⁵ Șt. Olteanu, W. Roat, *op. cit.*, p. 88-89

⁶ A. Constantinescu, *Din Istoria Industriei românești. Sarea*, București 1981, p. 89

⁷ H. Istavan, *Istoricul mineritului de la salina Praid*, Praid, 1998, p. 6

⁸ C. Atudorei, E. Bocante, P. Miclea, *Cercetarea, exploatarea și valorificarea sării*, București, 1917, p. 29; Doina Ciobanu, *Exploatarea sării în perioada marilor migrații (sec. I-XIII e.n.) în spațiul carpato-dunărean*, Buzău, 2002, p. 121-123.

⁹ Doina Ciobanu, *Zăcămintele de sare în istoria politică militară a spațiului carpato-dunărean (sec I-XIII d. Hr)*, în *Mousaios VI*, Buzău 2001, p. 97-126; Doina Ciobanu, *op. cit.*, p. 128-130

¹⁰ Cot - veche unitate de măsură variind între 0,606 m în Muntenia și 0,637 m în Moldova, în Transilvania - 0,623 m, reproducând aproximativ distanța de la cotul brațului până la degetul mijlociu;

¹¹ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, Editura Școlară, 1965, p. 84

¹² M. Kogălniceanu în *Texte de literatură economică a României sec. XIX-lea*, vol. I, București, 1960, p. 222

¹³ N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, București, 1953, p. 270

¹⁴ Exploatarea saliferă organizată:

- 1075 – este menționată pentru prima oară exploatarea de sare la Turda, cu ocazia instituirii oficiale a unei vămi pentru acest produs, deși exploatarea sării aici se făcea de pe vremea romanilor (*Dicționar cronologic al științei și tehnicii universale*, București, 1979, p. 446; *Istoria științei și tehnicii în România*, București, 1985, p. 32);

- 1236 – începe exploatarea sării la salina Ocna Dej (*Dicționar cronologic...*, p. 447; *Istoria științei...*, p. 34);

- sec. XIV – Primele indicații despre exploatarea de sare de la salina Ocna Mureș (*Dicționar cronologic...*, p. 447; *Istoria științei...*, p. 37);
- 1380 – începe exploatarea sării la Târgu Ocna (Bacău) (*Dicționar cronologic...*, p. 448);
- 1408 – este menționată exploatarea sării la Ocnele Mari (*Dicționar cronologic...*, p. 448; *Istoria științei...*, p. 48);
- 1685 – începe exploatarea sării la Slănic Prahova (*Dicționar cronologic...*, p. 449);
- 1791 – începe exploatarea sării la Cacica (*Dicționar cronologic...*, p. 450);
- ¹⁵ Aurel Mălaiu, *Stupăritul*, Ed. Ceres, București 1971, p. 94
- Liviu Mărghitaș, *Albinele și produsele lor*, Ed. Ceres, București 2002, p. 158
- ¹⁶ Beciu (com. Scorțoasa, jud. Buzău) – izvorul se găsește în mijlocul satului, raportul este – o găleată de saramură la 2 găleți de apă dulce – pentru muratul verzii și pentru murături. (informator Nicolae Manea – 73 ani).
- La Chilii (com. Chilii, jud. Buzău) – groapa se găsește la 250 m de sat lângă șosea – raportul este de o găleată cu saramură la o găleată cu apă dulce la murături și varză „după gust” (informator Răduță Dumitru – 55 și Bălan Stana – 62 ani).
- La Muscel (com. Pătârlagele, jud. Buzău) pentru prepararea murăturilor raportul este de 2 la 3. Pentru prepararea cârnii la Crăciun se folosește numai saramura și sunt necesare 3-4 zile de păstrare a cârnii în saramură (informator Dumitru Victor – 68 ani).
- Malul Alb (com. Pătârlagele, jud. Buzău), pentru murături și varză se folosește raportul de 1 la 6 iar pentru săratul cârnii o zi de ținut la saramură este suficient (informator Dumitru Victor – 68).
- Sfârlacul (sarea cu pământ) este folosită la săratul apei din jgheaburile pentru vite – această metodă este practică mai ales de neputincioși (bătrâni și bolnavi), informator Vasile Stan – 72 ani.
- Doina Ciobanu, *Sarea – Aliment și sursă de venituri pentru locuitorii din nord-estul Munteniei în Acta Musei Devensis, Sargetia XXVI/1*, p. 424-425
- ¹⁷ În gospodăriile țărănești pentru perioada în care găinile încetau ouatul (toamnă-iarnă) se puneau ouăle în saramură. Informator Georghe Filofteia 72 ani (1981) Clondiru de Sus-Pietroasele
- ¹⁸ L. Bârz, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV-V*, București, 1973. p. 21
- ¹⁹ D. Vitcu, *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă*, Iași, 1987, p.19
- ²⁰ Jean Chevalier, Alain Gherbrant, *Dicționar de simboluri*, București 1995, p. 190
- ²¹ Biblie, *Noul Testament, Evanghelia după Matei*, Levitinul 2/13
- ²² Ignaz von Born, *Călătorie în Banat și Transilvania*. Scrisoarea a III a, 20 iunie 1772, în *Călători Străini în Țările Române*, vol. X, partea I, București 2000, p. 97
- ²³ Ion Simionescu, *Sarea*, ediția a III-a, București, 1923, p. 55
- ²⁴ Fr. Sivori, *Plecarea spre Țara Românească*, sec. XVI, în *Călători Străini despre Țările Române* vol. III, București 1971, p. 16
- ²⁵ D.Vitcu, *op. cit.* p. 23
- ²⁶ *** *Călători străini despre Țările Române* vol. I, București 1968, p. 109
- ²⁷ C. Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, București, 1968, p. 133
- ²⁸ Informator Voicu Mădălina, Buzău
- ²⁹ Informator Marcela Alexe (80 ani), Vadu Pașii - Buzău
- ³⁰ Martin Opitz, Zlatna. *Cumpăna dorului*, București 1981, p. 33

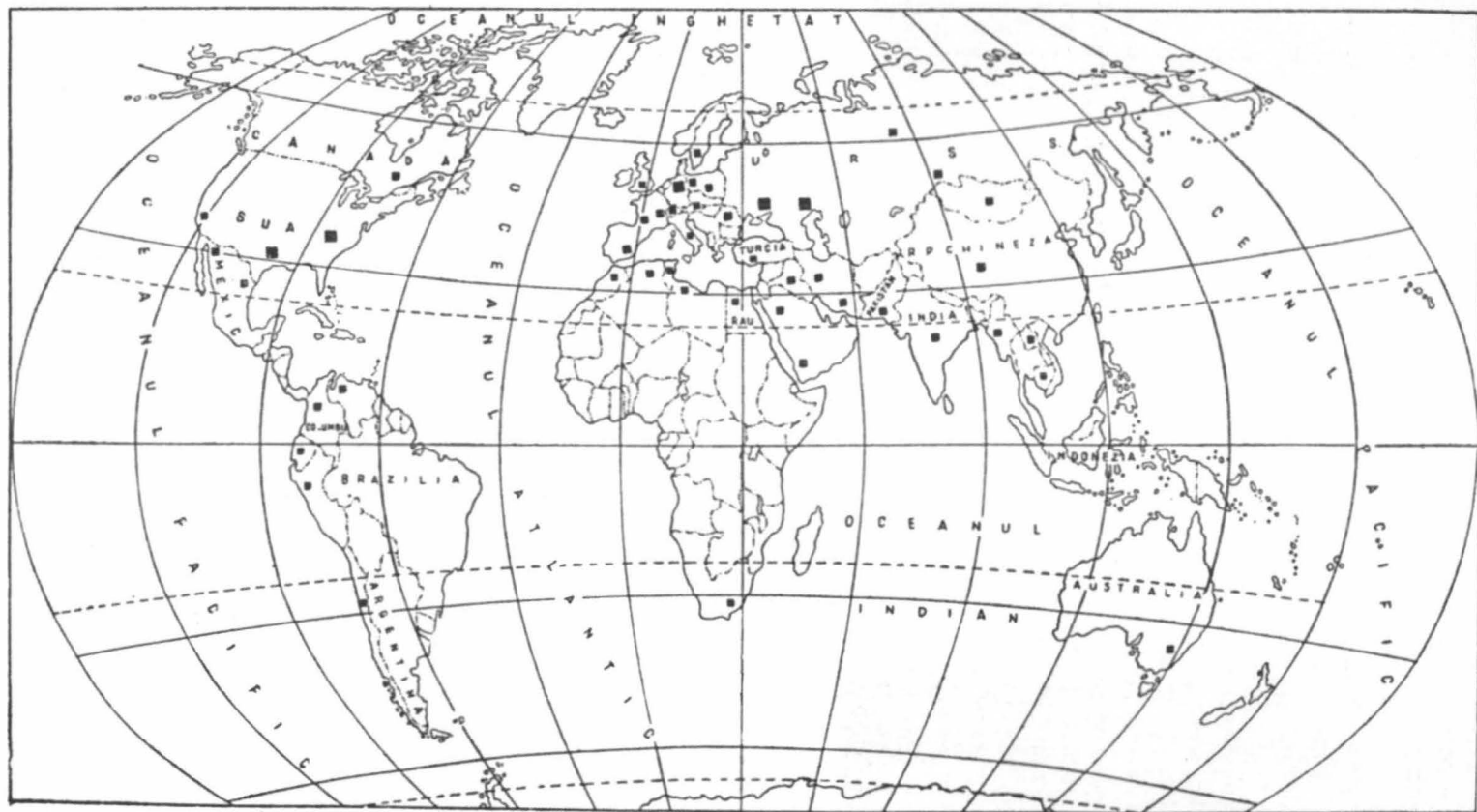

Fig. 1 Harta zăcămintelor de sare pe glob (după C. Atudorei, E. Bocante, P. Miclea)
<http://cimec.ro> - <http://istoriebv.ro>

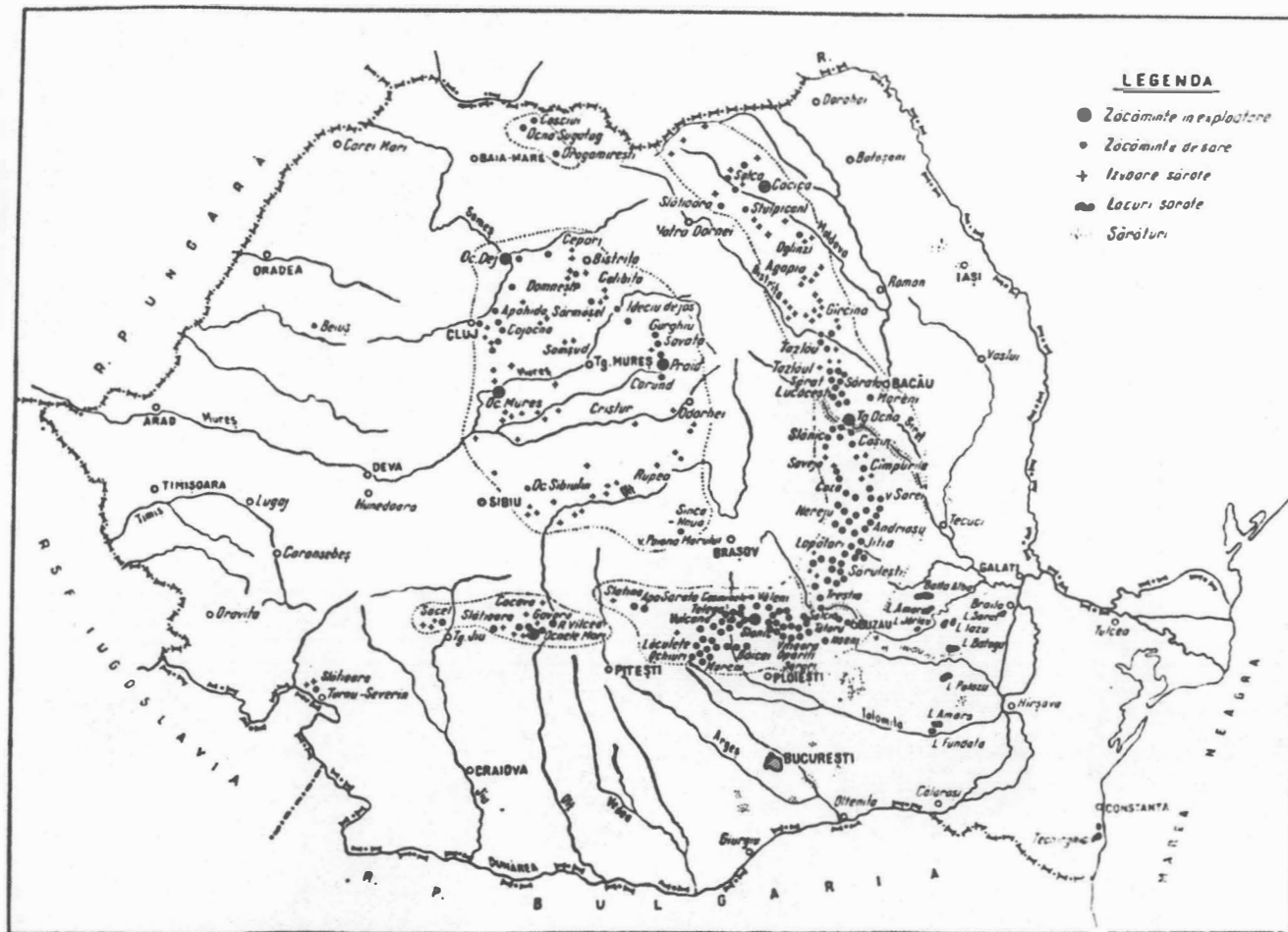

Fig. 2 Harta zăcămintelor de sare din România și a diferitelor manifestațiuni saline

COMEMORAREA DIN 1904 A LUI ȘTEFAN CEL MARE ÎN TRANSILVANIA

Alexandru Porțeanu

Transilvania a luat parte deosebit de activă la cea mai mare desfășurare a cinstirii memoriei lui Ștefan cel Mare, cu prilejul comemorării celor patru secole de la săvârșirea din viață a marelui voievod (2 iulie 1904).

Participarea transilvăneană la marile serbări are chiar un interesant prolog încă cu câțiva ani înainte (1898-1899), când românii bucovineni luaseră inițiativa restaurării mănăstirii Putna, tocmai în vederea marii comemorări din 1904, care se apropia. Guvernatorul Bucovinei de atunci, contele Leopold Goess, se opunea aprobării lucrărilor de restaurare. La Cernăuți se afla pe atunci remarcabilul ziarist, profesor și militant politic transilvănean Valeriu Braniște, care conducea redacția noului ziar național românesc bucovinean *Patria*. Din cauza articolelor sale caustice, incisive și a însuflețitei activități naționale desfășurate acolo, Valeriu Braniște era considerat de oficialitatea austriacă din Bucovina drept *persona non grata*, supus unei urmăriri polițienești plină de peripeții, în vederea expulzării sale. În aceste condiții, el află despre respingerea proiectului de restaurare a mănăstirii Putna și recurge la un truc ingenios. Îl trimite pe arhimandritul Renei (care viza stăreția mănăstirii Putna) să-i comunice guvernatorului Goess „în mare secret” că tocmai îl vazuse pe el – pe Valeriu Braniște – săltând de bucurie auzind de respingerea restaurării Putnei, din care avea posibilitatea să scrie un articol fulminant, care să denunțe lumii că guvernul nu admite ca din veniturile de sute de milioane ale averii dăruite de Ștefan să se restaureze mănăstirea, ceea ce va determina o mare mișcare națională cu colectă publică și efectuarea restaurării fără aprobarea guvernului. La acest „tertîp”, temându-se și de agitația ce s-ar fi pornit în România, guvernatorul a revenit asupra hotărârii negative și astfel s-a aprobat devizul consistoriului mitropolitan ceea ce a făcut posibilă restaurarea mănăstirii Putna¹, apreciată corespunzător de opinia publică în momentul marii sărbători din 1904.

Serbările dedicate voievodului – simbol al aspirațiilor tuturor românilor, au fost urmărite cu cel mai mare interes în Transilvania. Prima mențiune despre începerea pregătirilor pentru aceste serbări a apărut la 28 martie / 10 aprilie 1904 în gazeta *Poporul Român* de la Budapesta², care se referea la apelul comitetului studenților români din Budapesta, din 1 aprilie st.n., aflat în legătură cu comitetul din Cernăuți.

Presa română transilvăneană a publicat un număr mare de articole și informații având ca temă comemorarea lui Ștefan cel Mare, materiale de mai multe categorii publicistice. În primul rând erau informațiile și relatările despre pregătirile pentru acest eveniment important, apoi despre desfășurarea propriuzisă a manifestărilor. A doua categorie era reprezentată de materiale literare și istorice (evocări, lucrări artistice, studii ș.a.) despre epoca și personalitatea marelui voievod român. În fine, cea de a treia

categorii o constituiau comentariile și analizele preponderent politice, de actualitate, privitoare la ansamblul manifestărilor menționate. Dată fiind cantitatea apreciabilă a tuturor acestor materiale publicistice, considerăm că și în cazul acestora ar fi utilă repertorierea lor bibliografică ce ar putea pune în evidență diferitele aspecte și probleme specifice ale temei și ale materialului documentar.

La 11/24 mai 1904 *Drapelul*³ de la Lugoj și *Gazeta Transilvaniei*⁴ de la Brașov anunțau că rectorul Universității din Budapesta, dr. Gusztav Heinrich, a dispus interzicerea participării studenților români la serbările de la Putna. Această știre s-a răspândit apoi în toată presa românească, în Vechiul Regat al României și în străinătate, producând ecouri puternice, deosebit de critice la adresa rectorului și proteste împotriva întregii politici a oficialităților ungare. *Drapelul* de la Lugoj consacră problemei un substanțial articol de fond, nesemnăt⁵, care aparținea aceluiași remarcabil ziarist Valeriu Braniște, directorul publicației. Este de interes nu numai personal, biografic, faptul că Braniște avusese ca profesor la Universitatea din Budapesta, între alții, chiar pe Gusztav Heinrich, devenit acum rector. Memoria personală ce o păstrează vie fostului său profesor, cu unele semnificative episoade anecdotice, nu-l împiedică pe V.Braniște să exprime o critică puternică la adresa aceluiași fost profesor al său.

La 8/21 mai 1904, Consulatul General al României la Budapesta adresa Ministerului de resort de la București o amplă informare asupra situației create prin măsurile prohibitive menționate. Raportul făcea un interesant istoric al chestiunii, arătând că „studenții români din Budapesta, grupați în societatea studențească „Petru Maior”, la invitarea colegilor din Cernăuți, s-au constituit într-un comitet de inițiativă, adresând în ziarele române de aici un Apel, în care invitau pe colegii lor de la restul școalelor superioare din Ungaria să se organizeze și să-și aleagă delegați, cari în corpore aveau să prezinte sentimentele de pietate ale tinerimii române din Ungaria la mormântul de la Putna al Marelui Voievod. Delegații tuturor universităților, academiilor cercetate de români și ai facultăților teologice române - continua raportul - cam în număr de 30-40 studenți, aveau să se întâlnească în orașul Bistrița, la timpul fixat. „Clubul român” din acest oraș și-a luat angajamentul să transporte corporațiunea studențească până la Putna, cu trăsura, pe cheltuiala lui proprie. Restul cheltuielilor aveau să se acopere din contribuțiunile benevole ale băncilor românești și ale particularilor cu dare de mână. În ceea ce privește ținuta studențimii române în aceste preparative - conchidea informarea - a fost cât se poate mai demnă și liniștită. Programul atitudinii lor la Putna aveau de gând să-l fixeze la sfârșitul acestei luni. În urma dispozițiilor autorității universitare ungare însă, e foarte probabil că vor renunța de la planul participării lor la serbarea comemorativă menționată”, preciza raportul, semnat de Victor Cuciurano. În legătură cu procedeul aplicat studenților români, același raport arăta că „ieri, 7/20 mai, Rectorul Universității a convocat pe cei mai distinși studenți români, 9, și le-a pus în vedere că toți cei care, oricât de mulți vor lua parte la serbarea ce o aranjează statul român la Putna, vor fi eliminați din toate universitățile din Ungaria dacă la acea serbare, fie din partea lor, fie din partea altora, se vor pronunța discursuri sau se vor face demonstrațiuni în contra statului

sau națiunii ungare”.⁶ În aceeași zi de 7/20 mai 1904 a fost afișat în vitrina avizierului de la Rectoratul Universității din Budapesta anunțul semnat de Rectorul Universității, prof. Heinrich Gusztav. Textul acestui anunț, tradus în limba română, a fost inclus în raportul consular susamintit. Deoarece acest text conține unele precizări mai concrete și nu a fost publicat până acum în lucrările istorice, îl reproducem integral în cele ce urmează. „Cu durere am fost informat că acel grup al cetățenilor statului ungar de naționalitate română, cari se bucură de beneficiile universității ungare, se consideră pe sine ca aparținători națiunii unui stat străin și vor să folosească serbarea națională a unui stat străin, ca organizați în corporațiune, să păcătuiască împotriva patriei lor, împotriva datoriei patriotice ce o au față de statul ungar. Un astfel de cetățean infidel care, oferindu-se străinilor, conturbă în sânul tinerimii naționale ungare buna înțelegere sălășluită sub egida geniului național ungar și alimentează ura de rasă, nu poate fi membrul unei universități ungare. Conform regulamentului nostru legal, cetățenii Universității nu pot lua parte la absolut nici o demonstrațiune publică sau adunări politice, nici în localul Universității, nici în afară de Universitate. Așa glăsuiește anunțul meu Nr. 108 din 14/IX 1903/1904. Acest anunț e și acum în vigoare și se referă (sic !) și la cazul de față ; ba privește și pe acei cetățeni universitari cari în acest semestru nu sunt înscriși, dar sunt înmatriculați la Universitate ca ascultători. Prin urmare cetățenii acestei universități nici în Budapesta, nici în alte localități din patrie, cu atât mai puțin în afară de fruntariile ei, nu pot săvârși fapte cari nu sunt în conformitate cu spiritul regulamentului de studii și disciplinar și cu spiritul anunțului de mai sus, afară de cazul dacă nu voiesc să atragă asupra lor cea mai grea pedeapsă disciplinară: excluderea definitivă din toate școalele superioare ale țării. În fine, notez că cetățenii noștri universitari, conform statutului, nu pot fi membrii societăților asupra cărora autoritățile acestei Universități nu-și pot exercita (exercita - n.n.) dreptul de control. Budapesta, 20 mai 1904 (semnat:) Heinrich, rector, consilier ministerial”⁷. Din aceste ample relatări atrage atenția afirmația inexactă și tendențioasă a rectorului Universității din Budapesta potrivit căreia serbările de la Putna consacrate memoriei lui Ștefan cel Mare vor fi organizate de statul român, deși Putna se afla pe atunci pe teritoriul Austro-Ungariei, mai precis al Austriei. Tot astfel, același rector enunța confuzia potrivit căreia studenții români din Ungaria sunt „aparținători națiunii unui stat străin”. Raportul consular român de la Budapesta este până în prezent sursa cea mai concretă de informații referitoare la organizarea participării studenților români din Ungaria la proiectatele serbări de la Putna. Detaliile programului, cu traseul prin Bistrița și celelalte sunt inedite, iar întregul proiect al participării studenților români din Ungaria la serbările de la Putna nu este menționat nici măcar în cele două lucrări referitoare la istoria societății studențești „Petru Maior” de la Budapesta⁸. Deoarece consemnarea acestor fapte lipsește și din arhiva societății studențești „Petru Maior”⁹, ele nu au putut fi înfățișate nici în cele câteva studii și articole de cercetare a istoriei acestei societăți studențești¹⁰.

Acest moment deosebit de relevant și expresiv al mișcării inițiate de societatea studențească „Petru Maior” în primăvara anului 1904, rămâne încă a fi cercetat în detaliile sale. Dacă însă ținem seama de faptul că în acel timp

principalul profesor al catedrei de limba și cultura română de la Universitatea din Budapesta era nășăudeanul Ion Ciocan, e destul de plauzibil ca planul studenților români din capitala ungară să fi fost conceput chiar sub inspirația acestuia. Proiectarea întâlnirii delegaților la Bistrița, antrenarea în această acțiune a „Clubului național român” din Bistrița, a băncilor românești și a particularilor din zonă, organizarea mijloacelor de transport, trecerea lor în Bucovina etc. presupuneau o coordonare destul de riguroasă, care necesita o bună cunoaștere a situației din zonă, din toate punctele de vedere, pentru care profesorul Ion Ciocan era cel mai avizat îndrumător. El avea și o poziție publică de notorietate, ca fost președinte al administrației fondurilor grănicerești, ales deputat de Năsăud în Camera ungară în 1896 cu ofertă politică guvernamentală, titular al unei decorații imperiale. Orientarea sa politică diferită de cea a militanților Partidului Național Român, era evident moderată, încercând de pe această poziție să conserve ceea ce putea fi încă în folosul poporului său (statutul fondurilor grănicerești, al școlilor românești, al catedrei universitare românești ș.a.). Din această cauză, unii contemporani sau istorici de mai târziu, până spre zilele noastre, l-au considerat uneori excesiv de critic, ajungând până la etichetări nedrepte, ceea ce a făcut ca cercetarea completă, obiectivă, a personalității sale și mai ales a bogatului fond documentar rămas de la Ion Ciocan¹¹ să întârzie încă. Ar fi însă tot atât de plauzibil ca însușitorul plan al studenților români budapeșteni pentru organizarea pelerinajului la Putna, precum și detaliile implicării mentorului lor - profesorul Ion Ciocan - în punerea lui în operă, să fi fost elaborate cu maxima precauțiune impusă de opoziția previzibilă a autorităților universitare și apoi de măsurile punitive anunțate de oficialități, ori - în situația declanșării unor cercetări parțiale, preliminare - ca ele să fi fost ascunse sau chiar distruse de autori. Oricum, este semnificativ faptul că desfășurarea faptelor legate de proiectul destul de bine articulat a putut ajunge la cunoștința Consulatului General al României la Budapesta și de aici la aceea a guvernului României, probabil din surse informative indirecte, nefiind exclusă nici filiera directă (contactul discret al unui reprezentant al societății studențești cu Consulatul). Faptul în sine e cu atât mai valoros cu cât, după ce a zăcut neobservat în arhivă timp de un secol, devine acum singura relatare mai largă a evenimentelor, chiar dacă, încă, incompletă.

O altă acțiune studențească, de astă dată individuală, cunoscută și ea abia acum, dar numai fragmentar și rămasă nefinalizată, aparținea tânărului student tot de la Universitatea de la Budapesta, Ilie Minea - viitorul remarcabil istoric și universitar ieșean - care activa și el în societatea „Petru Maior”. În vara anului 1903 el terminase anul III al facultății de litere și filosofie, iar în anul universitar 1903/1904 a întrerupt studiile din motive încă nelămurite, finalizându-le în anul următor¹². În aprilie 1904, Ilie Minea pregătea o conferință consacrată comemorării lui Ștefan cel Mare. Faptul era anunțat într-o gazetă sibiană¹³, dar el a trecut ca o simplă consemnare neobservată până acum și fără a putea fi identificată realizarea intenției, nici a locului unde urma să fie prezentată acea conferință. Locul manifestării putea fi Sibiul - ținând seama de localizarea gazetei care a anunțat-o - putea fi de asemenea o altă localitate din Transilvania sau Banat (unde tatona obținerea unui post provizoriu, devenind în toamna aceluiași an

1904 suplinitor la Institutul pedagogic diecezan din Caransebeș). Deoarece planurile societății studențești „P. Maior” nu vizau o manifestare închinată comemorării lui Ștefan cel Mare în chiar capitala ungară, nu ar fi plauzibil ca Ilie Minea să-și fi pregătit conferința pentru o asemenea localizare a acțiunii. Mai rămâne ultima și cea mai importantă probabilitate, aceea ca Ilie Minea să se fi pregătit cu conferința ce se anunța de real interes, spre a fi prezentată în forma cea mai aleasă chiar la solemnitatea reprezentativă națională de la Putna, ca o expresie oficială a participării studențimii române din Ungaria, organizată de societatea „P. Maior”, la acele serbări. Noi înclinăm să credim această din urmă variantă ca fiind cea mai posibilă și apropiată de realitatea desfășurării planului inițial. Ilie Minea era nu numai unul dintre cei mai merituosi studenți și militanți ai societății „P. Maior”, dar era și unul dintre cei mai avizați pentru a-și asuma o asemenea misiune, pe care o indica însuși profilul studiilor sale, preocupările sale timpurii de cercetător asiduu al istoriei, cu precădere a celei universale medievale, care ilustra strălucit epopeea românească a rezistenței antiotomane condusă de Ștefan cel Mare. Absența știrilor despre susținerea prelegerii lui Ilie Minea la Putna, alături de cele ale ilustrelor personalități culturale și politice care au conferit înalta ținută națională a întregii manifestări, credem că nu se poate explica altfel decât prin acțiunea în forță a autorităților universitare și politice ungare, ce au interzis participarea studenților români din Ungaria la marile serbări de la Suceava și Putna.

Factorii de conducere ai diplomației românești ai timpului nu au dat curs unei acțiuni oficiale a României în plan diplomatic pe tema acestui nou caz de politică sistematică antiromânească a guvernanților Ungariei. Un asemenea demers, care ar fi trebuit fi făcut la Viena, fie el și semi-oficios, ar fi fost nu numai perfect plauzibil, ci și necesar – după opinia noastră –, cu atât mai mult cu cât în acel moment politic se putea întrevedea discrepanța ce se va manifesta deschis foarte curând, între atitudinea binevoitoare a oficialităților imperiale vieneze și a celor regionale bucovinene față de organizarea manifestării de la Putna, în vizibil și strident contrast cu aceea obtuză a oficialităților ungare.

„Dacă nu vom putea să ne exprimăm sufletul plin de mândrie acolo, la mormântul Marelui Ștefan, toată românimea din Ungaria, mic și mare, tânăr și bătrân, bogat și sărac, domn și țăran, de la vlădică până la opincă, în ziua cea mare de sărbătoare în casele noastre, fără pompă orbitoare, cu smerenie și însuflețiti în toată firea vom dedica câteva clipe din viața noastră amintirii Marelui Erou, în rugăciuni și evlavie vom fi cu sufletul la Putna” – declara cu fermitate *Tribuna* de la Arad, organul de presă al Partidului Național Român, la 16/29 mai 1904¹⁴. Un amplu articol de fond intitulat Serbarea de la Putna semnat de Ioan Russu-Șirianu, directorul aceleiași publicații¹⁵, supunea unei atente analize critice un articol apărut în *Budapesti Hirlap* (nr. 162/1904) sub semnătura lui Jancso Benedek, cunoscutul publicist maghiar specializat în combaterea mișcării naționale românești. Acesta lansase ineptia că sărbătorirea memoriei lui Ștefan cel Mare la Putna ar fi avut ca motivare principală înfrângerea lui Matei Corvin la Baia de către voievodul român. În încheierea analizei critice, I. Russu-Șirianu adresa preopinentului o întrebare retorică: „Dacă Matei (Corvin) a căutat atunci prietenia biruitorului Ștefan,

poate să aibă odată și regele Țării Ungurești nevoie de brațele biruitoarelor de la Plevna și crede Dr. Jancso și toți cei de o seamă cu el, că se va da acest ajutor celor cari acasă la ei vor să înăbușe în suflet românesc orice simțire națională?...” Remarcabila revistă literară *Luceafărul* de la Budapesta consacră în întregime lui Ștefan cel Mare numărul din 1 iulie st.v. 1904¹⁶, cu semnăturile lui Octavia Goga (= Nic Otava), Alex. Lapedatu, S. Teodorescu – Kirileanu, St.O. Iosif, Horia Petra – Petrescu și alții. În a sa *Închinare*, H. Petra-Petrescu încerca o privire panoramică asupra pământului românesc la ceasul comemorării lui Ștefan cel Mare, subliniind - în termeni literari - că „într-un singur loc ochii Tăi pot să se umple de lacrimi de bucurie”. Acesta era desigur Vechiul Regat al României, în contrast dramatic sau chiar tragic cu situația românilor din Basarabia, a celor din Bucovina – părți organice ale glorioasei Moldove ștefaniene - precum și a celor din Transilvania. Din această cauză, autorul încheia cu exclamația patetică „În Tine stă mântuirea noastră !...”.

O remarcabilă mărturie maghiară era comentată la 26 iunie/6 iulie 1904 de gazeta *Libertatea* din Oraștie¹⁷. Era vorba de *Kolozsvari Ujsag* ce dezaproba punerea sub acuzare de către poliția din Cluj a doi funcționari români care făceau colecta de bani de la românii din Cluj pentru sărbătorirea lui Ștefan cel Mare. Redacția gazetei maghiare clujene făcea o declarație semnificativă în acest sens: „pietatea națională trebuie cinstită, fie ea a românului, a sasului, a slovacului, ori a sârbului”.

În ziua următoare, la 27 iunie/10 iulie 1904, *Tribuna* arădeană publica editorialul intitulat *La Putna*¹⁸, nesemnat, care, evocând sărbătorirea de la Putna din 1871, consacrată aniversării celor 400 de ani de la întemeierea mănăstirii, declara cu solemnitate concluzia de mare actualitate a acelor serbări naționale: „În cultul marilor străbuni dispar vremelnicele întocmiri și hotare ..., se resimte în toate inimile...unitatea, izvor de mângâiere și avânt, de luptă și răbdare” (subl. ns. – A.P.) În *Gazeta de Duminecă* de la Șimleu, care a publicat și ea o serie de informații și articole consacrate marelui eveniment¹⁹, atrăgea atenția în mod deosebit un interesant subterfugiu la care recurgea redacția condusă de Ion Pop-Reteganul: prezentarea constantă a comemorării marelui voievod ca având loc în România, deși Putna se afla atunci în Austro-Ungaria. Credem că nu putea fi vorba de o simplă mențiune eronată, ocazională . Această confuzie era introdusă în text în mod conștient și repetat, ca o aluzie destul de puțin transparentă nu numai la ideea unității naționale românești, ci chiar la rolul esențial al Vechiului Regat al României independente în înfăptuirea politică a marelui ideal panromânesc.

Pentru relatarea manifestărilor de la Putna care se anunțau grandioase, redacția *Drapelului* de la Lugoj a avut la fața locului pe unul dintre destoinicii săi colaboratori, Dimitrie Cioloca. În corespondența sa din Suceava de la 1 iulie st.n. 1904, publicată sub titlul *La Putna*²⁰, după ce sublinia faptul întristător că „Ștefan își doarme acolo, deși nu neconturbat, somnul de veci”, autorul izbucnește într-o viziune panromânească ce nu se exprimase încă până atunci. La Putna „își va da întâlnire românul din Dobrogea cu cel din Maramureș, cel din Basarabia cu cel din Banat, acolo va întâlni românul sătmărean cu graiul și portul său înstrăinat, pe olteanul de lângă Dunăre în frumosul său grai și port, acolo își vor putea șopti românul ungurean și cel

bucovinean greutățile ce le apasă sufletul și – continua autorul – va fi o zi de cunoaștere și de înfrățire a românilor din toate țările. Este prima și unica ocaziune cunoscută în istoria noastră, cu caracter așa general pentru români... în jurul steagului ce duce prin luptă la izbândă... Aceeași doină străbună care răsună prin văile și luncile voastre, răsună și prin codrii frumoasei Bucovine!” – exclama entuziastul corespondent, contaminat prematur de un avânt prea optimist pe alocuri.

În fața dezvoltării acestei stări de spirit generalizate în rândurile românilor, nu numai oficialitățile universitare au adoptat măsurile prohibitive menționate, ci a fost alertat întregul aparat polițienesc de supraveghere și represiune. Problema a ajuns în atenția guvernului ungar care, prin Ministerul de interne ungar a transmis ordine speciale către conducătorii comitatelor²¹, organele de siguranță și cele de jandarmerie. Dispoziții și instrucțiuni verbale, în unele cazuri și scrise, au fost transmise pe cale ierarhică și conducerilor unor corporații socio-profesionale, culturale s.a. cum ar fi cele bisericești, ale unităților de învățământ preuniversitar, diferitelor categorii de funcționari administrativi, economici ș.a. din instituțiile publice sau private, liber profesioniști etc, în timp ce marea masă a populației – în special țărănimea românească din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș – era ținută sub o observare deosebit de atentă în toate mișcările ei. Generalizarea spiritului național militant era întâmpinată prin generalizarea stării de teroare directă și indirectă, activată de dispozitivul forțelor considerabile desfășurate pretutindeni. Numai așa se poate explica atitudinea deosebit de precaută și înțeleaptă a românilor de sub dominația coroanei ungare în vara anului 1904, când au fost constrânși ca în locul unui pelerinaj în masă la Putna, sau al unor manifestații publice de amploare în Transilvania, închinată marelui voievod Ștefan, să fie îndrumați pe calea interiorizării și aprofundării puternicelor lor sentimente naționale.

În preajma întrunirii panromânești de la Putna s-au aprofundat simțitor analizele și comentariile politico-istorice din presa românească transilvăneană. La 1/14 iulie 1904, în ajunul comemorării, *Drapelul* din Lugoj consacră evenimentului un substanțial articol de fond nesemnat, aparținând aceluiași eminent cărturar Valeriu Braniște. „Sunet lin și majestuos de clopot invită azi și mâine credincioșii la mormântul Marelui Voievod de la Putna... dar la noi clopotele tac. Evlavia noastră rămâne ascunsă în sufletele noastre amărâte, fără să iee formă văzută și auzită”²². Editorialistul atât de avizat asupra însemnătății excepționale a evenimentului, reamintea originea maramureșană a descălecatului Moldovei, „din care a răsarit apoi Ștefan cel Mare”, faptul că acesta, prin glorioasele sale lupte, a apărut și pe românii transilvăneni, lăsând urme adânci în istoria lor, precum și că „Ștefan nicicând nu a întins mâna după Coroana Ungariei și Ungaria nicicând nu a făcut parte întregitoare din Moldova” – ceea ce dezmințea orice motivare istorică a acuzațiilor de iredentism aduse românilor transilvăneni de oficialitatea ungară. „În loc ca întreaga Ungarie să serbeze cum serbează mâine toate popoarele Bucovinei pe Ștefan, stau mute clopotele noastre...” – sublinia Valeriu Braniște, deplângând cultivarea neîncrederii între popoarele care locuiesc împreună și împărtășesc aceeași soartă: „o politică de guvernământ cuminte caută punctele de atingere și de conlucrare între popoare și nu

creiază obstacole artificiale în calea înțelegerii popoarelor” – conchidea autorul. „Nici astăzi, după patru sute de ani, nu a încetat acest fatal destin care cultivă discordia, neîncrederea și ura între acele popoare, cari chemate ar fi ca în plină concordie, însuflețite de aceleași ideale generoase, să pună temelia unei adevărate civilizațiuni în această parte a Europei, care este a lor!” (23).

În ziua de 3/16 iulie 1904, gazeta Răvașul din Cluj, al cărei proprietar editor era fostul memorandist dr. Elie Dăianu, arăta și ea – în articolul de fond intitulat La Putna (24) – că mormântul lui Ștefan cel Mare „a ajuns în pământul altei stăpâniri”, declarând că „strălucirea vremurilor de mărire ne este izvor de nădejde pentru viitor”. În aceeași zi, *Unirea* din Blaj, organul Mitropoliei greco-catolice, publica articolul de fond sub titlul *La groapa lui Ștefan cel Mare* (25), care remarcă faptul că glorioasa epocă a marelui domnitor român a întârziat cu o jumătate de veac inevitabila catastrofă a Ungariei de la Mohács, dar în același timp, vorbea despre „strănepoții răslețiți ai marelui voievod”, al cărui spirit „va plana deasupra neamului întreg ca o binecuvântare dumnezeiască și ca un simbol al unității noastre etnice de la Nistru până la Tisa, de la Mare la Hotin...”

Cea mai reușită expresie a publicisticii românești transilvănene consacrată sărbătoririi din 1904 a lui Ștefan cel Mare a fost numărul special dedicat evenimentului de *Tribuna* din Arad (26). Editorialul purta titlul 2 iulie 1504 – 1904 era pus în pagină fără coloane, cu textul spațiat, cules cu litere de format mărit, înfățișarea lui fiind purtătoarea unui aer de solemnitate excepțională. „Toate inimile românești se întâlnesc în tainică închinare... (Ia) izvorul de credință într-un falnic viitor...” – declara cu determinare, în numele întregii națiuni, *Tribuna* de la marginea apuseană a teritoriului național românesc. Directorul ei, I. Russu-Șirianu, exprima deschis năzuința ca „să se mai ivească un Ștefan, ca și soarta noastră să se îndrepteze... Ușile bisericilor noastre sunt însă păzite de jandarmii stăpânirii ungurești și grea osândă li se pune în vedere tinerilor români din Țara Ungurească de cumva s-ar avânta să meargă la Putna”. Nicolae Iorga a observat imediat semnificația publicării în acest număr solemn a uneia dintre cele mai cunoscute și apreciate poezii a lui Mihail Eminescu, cu privire la speranța românilor, în special a celor din Transilvania, adică „până se va îndeplini chemarea poetului din 'Doină': Ștefane Maria Ta / Tu la Putna nu mai sta...” (27)

În cealaltă margine, de sud est a Ardealului, la Brașov, renumita *Gazetă de Transilvania*, după ce publicase un lung șir de informații despre programele sărbătoririi consacrate lui Ștefan cel Mare, după câteva articole redacționale de atitudine mai deschisă pe această temă (28), sublinia și ea ideea că la Putna, „reprezentanți ai națiunii române din toate părțile celebrează reînvierea morală a unui izvor vechi de energie, de putere și de glorie națională” (29). Gazeta combătea și ea falsificările istorice promovate de presa șovinistă maghiară, cu referire la un articol din *Budapesti Hirlap* care afirma că „Ștefan a domnit în vechea *Cumanie*, unde toate orașele, satele, colinele, râurile sunt romanizate din ungurește, iar Ștefan a fost albanez!”. În încheierea acestui articol de fond intitulat elocvent Judecata pătimasă (30) se sublinia concluzia că „în manualele istorice maghiare a sosit timpul să se facă corectură radicală, înlocuindu-se basmele cu

adevăruł obiectiv", idee ce va rămâne perfect valabilă încă mult timp de atunci încoaace. În același spirit scria și tot atât de renumita revistă *Familia* de la Oradea în numărul consacrat marii sărbători naționale a lui Ștefan cel Mare³¹, între altele în articolul intitulat semnificativ *Contra turcilor de-acuma*. În aceeași zi, gazeta Poporul Român de la Budapesta invoca personalitatea marelui voievod român în articolul *La a doua serbare de la Putna*³². După ce făcea un elogiu detaliat al faptelor istorice glorioase, articolul sublinia faptul că „nu-s la Putna numai moldoveni, ci cu ei au dat mâna muntenii, ardelenii, bănațenii, cei din Basarabia și macedonenii”, ceea ce nu era întru totul exact. Dar redacția nu putea trece peste durerea faptului că Suceava, capitala Țării lui Ștefan, nu mai era a urmașilor acestuia, iar mormântul de la Putna a ajuns și el în țară străină.

De interes deosebit rămân desigur relatările asupra desfășurării propriu zise a marilor serbări de la Putna și Suceava, de la București și alte localități ale Vechiului Regat al României, publicate în paginile presei românești din Transilvania și Ungaria, atât pentru partea informativă, pentru semnificația impresiilor comunicate publicului larg cititor, cât și pentru relatările referitoare la participările românești transilvănene și bănațene.

Primele și cele mai largi relatări asupra serbărilor de la Putna, Suceava, București, Iași, Baia, Sinaia, Borzești ș.a., au apărut în *Gazeta Transilvaniei* de la Brașov³³, cu mențiunea „De la raportorul nostru special”, trimisul gazetei la serbări, care era Victor Braniște. Sub titlul Ziariști maghiari la serbarea de la Putna³⁴, gazeta relua după *Budapesti Hirlap* descrierea unui incident în care au fost implicați doi ziariști maghiari, primiți de publicul românesc de la Putna într-un mod mai puțin amical. Erau relatate deasemeni manifestări ale românilor din America dedicate comemorării lui Ștefan cel Mare, cele similare ale studenților români de la Anvers ș.a. Informații și comentarii asupra sărbătoririi lui Ștefan cel Mare au fost publicate în toate celelalte organe ale presei românești din Transilvania și Ungaria³⁵. Din aceste ample relatări aflăm date interesante despre desfășurarea detaliată a manifestărilor și despre prezențele transilvănene la serbări. Presa română din Transilvania și Ungaria a fost reprezentată de corespondenții *Gazetei Transilvaniei* (Victor Braniște), *Tribunei* din Arad, Drapelului (Dimitrie Cioloca), Poporului Român, Budapesta (Dimitrie Birăuțiu), iar presa maghiară prin trimișii ziarelor *Pester Lloyd*, *Pesti Hirlap*, *Budapesti Hirlap*, *Pesti Naplo*, *Ujsag*, *Magyar Hirlap* și ai Biroului de corespondență ungar. Organizatorii serbărilor închinat lui Ștefan cel Mare au primit telegrame omagiale din partea unor lideri politici ai românilor transilvăneni (Alexandru Mocioni, G. Pop de Basești, Aurel Vlad), a redacțiilor unor publicații românești, a unor grupuri de români din Oradea, Orșova sau chiar Cleveland (S.U.A.). La Putna au fost depuse coroane de flori din partea românilor din Brașov, a celor din Blaj, cu inscripții de închinare adusă marelui voievod precum aceia din partea „țăranilor neamului tău din Ungaria”. Au participat și un număr de persoane, grupuri de țărani din Ardeal și Banat, intelectuali (profesori, medici, juriști, preoți, învățători, ziariști), din rândurile cărora se remarcă prezența profesorilor Andrei Bârseanu și Axente Baci de la Brașov, a preoților Elie Câmpeanu din Gheorgheni și Romulus Verzea din Satulung³⁶, a legendarului Badea Cârțan etc. Relatările mai ample apărute în *Poporul Român* de la Budapesta, aparținând chiar directorului

gazetei Dimitrie Birăuțiu subliniau că „la Putna a fost locul acela unde și-a încheiat de nou, după patru secol, toată suflarea românească gândul și simțămintele într-o iubire de neam și lege și într-o reînnoirea conștiinței naționale”³⁷. Aceeași gazetă românească din Budapesta dezmințea afirmația neadevărată a unei publicații maghiare conform căreia la Putna ar fi participat totuși și studenți români de la Universitatea din Budapesta. Dimitrie Birăuțiu, directorul publicației, a ținut la Putna chiar un discurs improvisat în care a înfățișat cauzele care au împiedecat participarea la serbare a studenților români din Ungaria, citind chiar o scrisoare de salut a unuia dintre ei.³⁸ Fapt este că participarea fizică a românilor transilvăneni la serbările de la Putna a fost marcată în sens restrictiv de măsurile prohibitive ale autorităților ungare. Nu a putut fi interzisă sau împiedecată afirmarea românească cu acest prilej prin atitudinea deosebit de activă și energică a presei românești transilvănene.

Cel puțin tot atât de interesante ca și materialele informative, rămân cele de analiză și comentarii consacrate modului în care s-a desfășurat comemorarea lui Ștefan cel Mare din 1904. Din acest punct de vedere nu putea trece neobservat faptul că o publicație importantă precum *Telegraful Român* de la Sibiu, organul Mitropoliei Ortodoxe a Ardealului, făcea o notă oarecum aparte prin tonul de o moderație și precauție ce se dovedeau exagerate în comparație cu atitudinea mult mai curajoasă și mai fermă a multor alte articole din celelalte gazete și publicații românești transilvănene³⁹.

Cele mai numeroase și substanțiale comentarii consacrate temei în discuție au apărut în *Gazeta Transilvaniei*. La 8/21 și 10/23 iulie 1904 gazeta publica amplul articol de fond în două părți, intitulat Toastele de la Putna, în care se făceau considerații dintre cele mai judicioase asupra unor semnificații sensibile din domeniul politicii externe și al relațiilor internaționale ale timpului, ce se regăseau și în unele manifestări ale comemorării lui Ștefan cel Mare⁴⁰. În principal, era relevat contrastul considerabil între atitudinea pozitivă a oficialităților austriece de la Viena și Cernăuți față de evenimentul de la Putna, în comparație cu aceia obtuză, obstrucționistă a oficialităților ungare. „Dacă cei din Viena au voit să facă din incidentul serbărilor de la Putna o trăsătură de șah pentru ca să contracareze politica de naționalitate intolerantă și dușmănoasă a regimului maghiar, prin care se compromit și interesele politicii exterioare a monarhiei, atunci și-au ajuns scopul. Toastele de la Putna au fost o protestare vie și puternică în contra acelei politici nefaste ce nu dă nutremânt decât urii și discordiei între țări și popoare”. Problemele care decurgeau din analiza acestui contrast nefiresc au oferit materie de reflecție unei serii de alte comentarii ce au urmat, devenind un veritabil leit-motiv al publicisticii românești consacrată comemorării lui Ștefan cel Mare, cu ecouri și în presa din alte țări. Implicațiile politico-diplomatice ale comemorării din 1904 a lui Ștefan cel Mare – necercetate până acum – rezultă în mod elocvent și din analiza unor documente din arhivele diplomatice, în speță rapoarte diplomatice și consulare provenite de la Consulatul General al României de la Budapesta, Consulatul României de la Cernăuți, Legația României de la Viena, Legația Austro-Ungariei de la București ș.a.⁴¹. În zilele ce au urmat manifestărilor de la Putna, *Gazeta Transilvaniei* a publicat și alte comentarii despre ele, cum era cel intitulat

Se fac de răs⁴², în care supunea unei examinări deosebit de critice obsesia manifestată de unii comentatori maghiari referitoare la bătălia de la Baia ca principal argument împotriva românilor: „Parcă Ștefan Vodă a devenit mare și vestit în toată lumea numai prin biruința de la Baia”. La rândul său, *Tribuna* de la Arad publica și ea un comentariu După serbare⁴³ care sublinia că „rău a făcut stăpânirea ungurească oprind participarea la Putna” și conchizând elocvent: „are să vină o dată ziua când nici un român să nu fie sub obidă pagână” (= străină, n.n.) Aluzii ironice strecura *Unirea* de la Blaj în articolul România în sărbătoare⁴⁴, cu referire la faptul că în timp ce Papa de la Roma a trimis un mesaj sărbătorii de la Putna, Patriarhii de la Moscova și Constantinopol nu au făcut-o. *Răvașul* din Cluj exprima și el urarea devenită tradițională în timpul serbărilor de la Putna: „Fie ca deșteptarea cea mult dorită să-și facă roadele sale cele bune”⁴⁵. Sub titlul Ce zic foile maghiare despre serbarea de la Putna, apărea în *Gazeta Transilvaniei*⁴⁶ o referire mai largă asupra articolului pe aceasta temă publicat de *Budapesti Hirlep*, care afirma că prin manifestarea de la Putna românii „năzuiesc să facă România cea mare până la Tisa”. Se relatează apoi pe larg despre mobilizarea cercurilor politice și a presei ungare spre a protesta împotriva primului ministru austriac Koerber, pentru atitudinea favorabilă românilor adoptată de Viena cu prilejul manifestărilor de la Putna⁴⁷. Aceste știri și comentarii au fost apoi reluate și în alte organe de presă române, maghiare sau din străinătate (Viena, Paris s.a).

O privire de ansamblu intitulată Putna arunca și *Drapelul* de la Lugoj într-un articol de fond aparținând desigur aceluiași Valeriu Braniște⁴⁸. Deplângând atitudinea ostilă față de români a oficialităților ungare, autorul pune o gravă întrebare reprezentanților acestora: „A pierit oare total în bărbații politicieni ai maghiarilor simțul de prevedere politică?”. O concluzie sintetică și expresiv formulată asupra desfășurării manifestărilor de la Putna apărea în revista *Biserica și Școala*, organul Episcopiei ortodoxe de la Arad, al cărei redactor responsabil era valorosul publicist, teolog și militant politic - național Roman Ciorogariu. Articolul de fond intitulat Serbare istorică, publicat la 18/31 iulie 1904⁴⁹, declara cu fermitate că serbările consacrate „strălucitului Erou... au pecetluit unitatea etnică și mândria națională a poporului nostru, ridicate la rang de conștiință”.

În perioada de la finele lunii iulie și până la începutul lunii septembrie 1904 *Gazeta Transilvaniei* de la Brașov a rămas principalul purtător de cuvânt al opiniei publice românești cu privire la ecourile manifestărilor de la Putna. Reluând tema contrastului dintre atitudinea oficială austriacă și cea ungară, gazeta sublinia chiar prin titlul articolului de fond din 13/26 iulie 1904 faptul că acest contrast Nu le mai iese din cap șovinștilor maghiari⁵⁰. Autorul detesta atitudinea ziarului *Budapesti Hirlep*, cel mai șovin organ de presă maghiar, care a încercat să introducă o nouă intrigă politică împotriva românilor, ce viza de fapt Austria, atunci când afirma că la Putna „trebuia să se declameze poezia în care se vorbește de răpirea Bucovinei” (!). Un nou incident a venit să sporească tensiunea din relațiile româno-ungare prin interzicerea de către Ministerul ungar al comerțului a intrării în Transilvania a recentei lucrări a lui Nicolae Iorga, Istoria lui Ștefan cel Mare. Prin acest nou fapt regretabil - aprecia *Gazeta Transilvaniei* - autorii lui Vor să oprească

cursul istoriei⁵¹. Gazeta brașoveană, referindu-se la Un ziar maghiar despre Ștefan cel Mare⁵², combătea reaua credință a autorului unui articol din *Nemzeti Hirlap* de la Cluj care falsifica tendențios însuși numele marelui domnitor român, căruia îi spunea Ștefan Bogdanovici (cu o persuasiune repetitivă de factură deadreptul psihiatrică), recurgând și la falsificarea toponimică de Moldva-Banya pentru Baia (!), dar mai ales aducând grave jigniri marelui Ștefan, prezentat ca trădător (?), precum și „supușilor săi semibarbari”. În foiletonul intitulat Zilele de la Putna. Impresiuni și reflexiuni, trimisul special al *Gazetei Transilvaniei* Victor Braniște, aducea câteva interesante completări ale relatărilor din timpul serbărilor de la Putna. Aflăm astfel⁵³ că la mormântul marelui voievod român au venit și au îngenunchiat cu pioșenie și un grup de țărani maghiari din Bucovina, probabil secui colonizați acolo, din comuna Hadikfalva (?). Totodată ni se relevau și încercările conducătorilor partidului rutean tânăr făcute prin ziarul lor *Bukowena*, de a-și însuși abuziv comemorarea lui Ștefan cel Mare ca pe una ce ar aparține istoriei rutenilor, nu celei a românilor (!). „Pe aceeași coardă cântau și unele din ziarele germane-evreiești din Cernăuți”, dar aceste manevre nu au avut nici un efect concret asupra modului în care s-a desfășurat sărbătoarea de la Putna. În privința maghiarilor sau ceangăilor din Bucovina, gazeta brașoveană revenea cu un alt foileton⁵⁴ ce menționa chiar existența unor legende ale ceangăilor maghiari din Moldova referitoare la Ștefan cel Mare, căruia îi păstrau o memorie recunoscătoare, subliniată și în lucrarea pe această temă din 1901 a folcloristului maghiar M. Rubinyi. Gazeta reproducea două dintre aceste legende semnificative și adăuga rememorarea unui episod tot atât de grăitor, relatat cu mult timp în urmă, într-un număr din 1845 al colecției sale: „Moldova să cunoască câtă simpatie avem noi (maghiarii- n.n.) către dânsa... căci, precum în aceste două patrii, Ungaria și Transilvania, românii și maghiarii de atâtea veacuri încap unii lângă alții ca doi vecini buni, așa și în Moldova să simtă cea mai mare simpatie unul către altul”⁵⁵.

Dar, întâmplări mai puțin favorabile au continuat să se producă în mod neprevăzut, căci „un incident destul de important petrecut în viața publică a Bucovinei, vine să acopere deodată cu ceață atmosfera senină ce o produsese evenimentele de la Putna”⁵⁶. Era vorba despre vizita lui Koerber în Bucovina, comentată în articolul de fond cu acest titlu din *Gazeta Transilvaniei*. Îngrijorarea s-a dovedit din păcate justificată, deoarece primul ministru austriac, la scurt timp după vizita în Bucovina, a procedat la înlocuirea guvernatorului Hohenlohe, principalul personaj al vieții publice bucovinene care s-a ilustrat aproape cu strălucire prin atitudinea sa deosebit de favorabilă românilor și serbărilor comemorative de la Putna dedicate lui Ștefan cel Mare, atrăgându-și bine meritate elogiuri unanime și aprecieri deosebite în special în România. Gazeta Transilvaniei se întreba pe bună dreptate dacă nu cumva „Hohenlohe cade jertfă tocmai atitudinii sale față cu sărbătorirea memoriei lui Ștefan cel Mare” și dacă aceasta nu este rezultatul presiunilor exercitate de contele Tisza Istvan, care vedea în atitudinea celui dizgrațiat „o amenințare a prestigiului maghiarismului”. Nu numai românii transilvăneni erau afectați de politica ungară, acum și românii bucovineni îi resimțeau efectele nefaste; de aceea, ei erau sfătuiți să fie „cu ochii în patru, ca noua direcție să nu se dezvolte pe pielea lor”⁵⁷. *Gazeta Transilvaniei* a

urmărit desfășurarea acestor mișcări politice cu deosebită atenție, până la capăt, incluzând numirea noului guvernator al Bucovinei, dr. Octavian Bleyleben, ecourile acestor mișcări în presa străină, atitudinea semnificativă adoptată de regele Carol I al României față de aceste mișcări ș.a.⁵⁸

O analiză tot atât de pertinentă despre Românii din Bucovina, inclusiv referitoare la schimbarea lui Hohenlohe, era publicată de Drapelul din Lugoj⁵⁹, prin articolul de fond al lui Valeriu Braniște, apreciat expert în chesiunile referitoare la Bucovina, motiv care a justificat reproducerea articolului în paginile gazetei Deșteptarea de la Cernăuți⁶⁰.

Semnificația cea mai largă și de perspectivă istorică pe temen lung, a manifestărilor românești din Transilvania prilejuite de comemorarea din 1904 a lui Ștefan cel Mare, a fost exprimată în mod deosebit de inspirat de redactorul Gazetei Transilvaniei de la Brașov, Victor Braniște (fratele lui Valeriu), care sublinia prețioasa idee a transmiterii mesajului puternic al acestor manifestări de la participanții la marile serbări de la Putna către urmașii lor și tot astfel mai departe. „Iar acești mici copilași de astăzi, când vor ajunge mari, vor repovesti din nou cele auzite din gura părinților lor și astfel se va perpetua din generație în generație povestea despre această mare întrunire românească. Și când o altă generație se va întruni după o altă sută de ani (adică în 2004! – n.n.) în jurul mormântului lui Ștefan Vodă, se vor înălța rugi fierbinți pentru odihna sufletelor strămoșilor care, în vremi grele au alergat din toate părțile la mormântul celui ce, precum în trecut așa și în viitor va rămânea un veșnic izvor de iubire de neam și credință” (subl. ns. A.P.)⁶¹

În anul comemorării celor patru secole de la trecerea în eternitate a lui Ștefan cel Mare, 1904, apărea la Sibiu monumentală lucrare în 3 volume Enciclopedia Română, în redacția lui C. Diaconovich, operă ce reprezenta un adevărat atestat al nivelului remarcabil atins de știința și cultura românilor din Transilvania, realizare de seamă a culturii naționale a epocii, în ansamblul ei. Articolul rezervat lui Ștefan cel Mare era publicat, în ordinea alfabetică a cuprinsului, în volumul al III-lea al acestui important dicționar enciclopedic⁶². El apărea semnat cu inițialele V. E. M., autorul său nefiind menționat în lista colaboratorilor Enciclopediei. Inițialele sale ar putea corespunde – dintre autorii care au publicat diferite contribuții în domeniu – lui Vasile E. Moldovan, colaborator al gazetei *Libertatea* de la Orăștie⁶³. Articolul din Enciclopedia Română, sintetizat la proporțiile unui text de dicționar, sublinia însemnătatea excepțională a faptelor și personalității marelui voievod în formulări elocvente. „Epoca lui e cea mai strălucită din istoria Moldovei. Domnitor viteaz, care prin energie, prin geniul său militar și prin diplomațenia sa neîntrecută a asigurat independența țării față de puternicii sai vecini timp de o jumătate de veac... A murit în 1504, după o viață plină de lupte, de învingeri și decepțiuni, de mărire fără păreche în istoria românilor”⁶⁴.

Istoricii români din Transilvania au avut contribuții importante la istoriografia epocii și personalității lui Ștefan cel Mare, începând încă cu corifeii Școlii Ardelene, continuând cu cei mai de seamă autori din secolul al XIX-lea, Alexandru Papiu – Ilarian, George Barițiu și alții. Doi remarcabili istorici transilvăneni de la începutul secolului al XX-lea și-au înscris numele în bibliografia istorică a epocii lui

Ștefan cel Mare, în legătură cu comemorarea din 1904, amândoi aflându-se atunci în capitala României. Alexandru Lapedatu, noul secretar al Comisiei Monumentelor Istorice, a publicat cu acel prilej o lucrare de popularizare a personalității marelui voievod al Moldovei⁶⁵, iar Ioan Bogdan, apreciat specialist și profesor al Universității din București, membru al Academiei Române a primit în acel an 1904, din partea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii, însărcinarea de a publica o lucrare conținând documentele domniei lui Ștefan cel Mare. Elaborarea lucrării a necesitat cercetări în arhivele din țară și străinătate, care au putut fi realizate numai într-un anumit timp, la care s-au adăugat exigențele rigorii științifice a metodei de lucru a autorului, cunoscut pentru acribia sa, apoi cele legate de noutatea domeniului editării documentelor istorice la nivelul standardelor moderne, precum și unele peripeții administrative provenite din problemele mijloacelor necesare unei editări atât de pretențioase. Toate acestea au făcut ca abia în anul 1913 să apară cele două volume, însumând 1129 de pagini, ale operei lui Ioan Bogdan, care a rămas o lucrare capitală, de referință în domeniu, pe plan intern și extern⁶⁶.

Istoricii români transilvăneni, împreună cu cei din Vechiul Regat, au avut un rol important în desfășurarea activităților și manifestărilor consacrate comemorării din 1904 a lui Ștefan cel Mare. Contribuția fundamentală a istoriografiei române moderne la formarea și consolidarea conștiinței istorice naționale a tuturor românilor, în cadrul căreia personalitatea de amplă anvergură a lui Ștefan cel Mare ocupă fără îndoială unul din locurile centrale, de prim plan, a reprezentat și în anul comemorării din 1904, o adevărată încoronare a acesteia, cel mai valoros omagiu adus memoriei ilustrului Erou.

În anul următor, 1905, vedea lumina tiparului lucrarea lui Nicolae Iorga despre *Pomenirea lui Ștefan cel Mare*, care făcea o amplă trecere în revistă a manifestărilor comemorative din anul precedent. După ce sublinia constatarea dureroasă că la acea comemorare, din Basarabia nu a venit nici un semn (!), autorul consacra un substanțial capitol comentat despre Serbarea lui Ștefan la românii din Austro-Ungaria⁶⁷. Reamintind măsurile de interzicere sau chiar de persecuții polițienești împotriva românilor cu acel prilej, între care arestarea învățătorului Teodor Bogdan din Bistrița pentru culegerea sa de legende populare despre Ștefan Vodă publicată la Brașov, Nicolae Iorga menționa și interzicerea în Transilvania a lucrării sale Istoria lui Ștefan cel Mare, declarând: „Această pagină va fi citită poate și de vreun ungur, măcar pentru ca să se facă oprită cărticica ce o cuprinde și, îndreptându-mă către el, ca un om cinstit către un alt om cinstit, îi mărturisesc că onoarea Ungariei la care cu dreptate ungurii țin mai mult decât la orișice, cerea neapărat ca pe mormântul aceluia ce a fost numit de Papa Sixt al VI-lea însuși „atlet al creștinătății”... să se vadă o cunună mulțumitoare cu culorile Ungariei creștine și aliate”. Sintetizând valoarea manifestărilor românești transilvănene închinete memoriei lui Ștefan cel Mare, remarcabilul istoric – încă tânăr în 1904 – sublinia semnificația afirmării transilvănene prin presă cu acel prilej, când alte forme de participare directă le erau interzise românilor. „Nu s-au scris în nici o foaie din țară cuvinte atât de mișcătoare în duiosia lor liniștită, ca acelea prin care ardelenii au vestit ziua praznicului dăător de viață” (subl.

ns. A.P.), autorul exemplificând aprecierea prin menționarea *Tribunei* de la Arad, a *Gazetei Transilvaniei* de la Brașov ș.a.⁶⁸

Manifestările transilvănene, în special cele din presă, au constituit exprimările cele mai profunde și sensibile consacrate evenimentului din 1904, din întreg spațiul geografic-spiritual românesc. Explicația acestei concluzii rezidă în faptul că manifestările din Vechiul Regat al României independente dedicate lui Ștefan cel Mare au fost în chip firesc cele mai bogate din punct de vedere cantitativ, fiind dominate în unele privințe de aspectul lor exterior, de amploarea festivităților și fără presiunea politică-națională ce o resimțeau românii din Transilvania, care făcea necesară aplecarea mai stăruitoare spre analiza politică lucidă, spre profunzimea și perspectiva evoluțiilor de ansamblu, precum și participarea lor predominant interiorizată la marele eveniment.

În acest cadru, Brașovul a avut un rol de prim plan în manifestările solidarității și unității naționale prilejuite de comemorarea din 1904 a lui Ștefan cel Mare, atât din Transilvania, cât și din întregul spațiu spiritual românesc. Ea continua de fapt același rol pe care l-a îndeplinit în afirmarea locului personalității marelui voievod în conștiința tuturor românilor, în tot decursul celor aproape patru secole și jumătate de la urcarea sa în scaunul Moldovei. Manifestările din 1904 au confirmat încă o dată observația atât de pertinentă și de inspirată a lui Valeriu Braniște potrivit căreia „Brașovul trăia sufletește în România”.⁶⁹

În ansamblu, comemorarea din 1904 constituia momentul culminant al prezenței lui Ștefan cel Mare în conștiința românilor din Transilvania, care s-a amplificat considerabil în epoca modernă, ca expresie a dezvoltării și afirmării lor naționale crescânde. Acest aspect al istoriei socio-culturale, al imagologiei istorice și evoluției mentalităților colective se cere abordat în toată amploarea și complexitatea sa.

Toate acestea se înscriau în modul cel mai elocvent în ansamblul manifestărilor întregii națiuni române dedicate mării sărbătoriri, în sensul afirmării crescânde a unității naționale, contribuind la apropierea momentului istoric al realizării marelui deziderat al tuturor românilor, prin progresele concrete pe calea clarificărilor politice necesare în acest scop. Manifestările panromânești din 1904 rămân un punct de reper concludent în întreaga istorie modernă și contemporană a poporului român.

THE 1904 COMMEMORATION OF STEPHEN THE GREAT IN TRANSYLVANIA (SUMMARY)

The Romanians of Transylvania had a particularly active participation at the manifestations dedicated to the four centuries commemoration of the death of Stephen the Great (2 July 1504), one of the most important personalities of the Romanian people, prince of Moldavia between 1457-1504.

The Romanian students took the initiative of organizing a pilgrimage to the commemorative solemn ceremonies at Putna, in Bucovina, where the tomb of the great prince of Moldavia lies. But the Hungarian university

and governmental authorities adopted particularly strict measures against these initiatives, then extending the interdiction for all Romanian public manifestations. These prohibitive measures determined particularly ample negative reverberations both in Transylvania and in the Old Romanian Kingdom, in Austria a.s.o., as well as protests of the Romanian and foreign students in Europe. In spite of all police measures, a number of representatives of the Romanians in Transylvania managed to attend the ceremonies at Putna, groups of peasants and intellectuals, journalists of the Romanian and Magyar press in Transylvania and Hungary. Due to the prohibitive measures against the expression of the Romanian national conscience, in the day of the commemoration of the great hero of the entire Christian world of the XV century "the bells of the churches did not toll" in Transylvania! The Romanian press in Transylvania brought energetic and edifying arguments against the attacks launched by the shovinistic Hungarian press against the Romanians, especially against the gross falsifications of the national history connected to the epoch and personality of Stephen the Great.

The analyses and topical political commentaries on these manifestations published in the Romanian press by *Gazeta Transilvaniei* (Brașov), *Tribuna* (Arad), *Drapelul* (Lugoj) a.s.o. were particularly valuable. They emphasized, among other things, the striking contrast between the positive attitude of the Austrian authorities from Vienna and Cernautzi toward the great Romanian national celebration, as compared to the obstructive, obtuse one of the Hungarian authorities. This contrast was even more disturbing, embarrassing, as Hungary had a moral obligation – as Romanian and foreign observers noticed – to officially participate at Putna, at the homage to the memory of the one who, by his famous victories in the antiotoman campaigns, had a great contribution to the defence of the entire Christian world, particularly of Hungary itself. Moreover, the 1904 commemoration had interesting political-diplomatic implications, which the Romanian Transylvanian press grasped very pertinently. There were also of significance the references about the positive attitude of several Magyar elements about the commemoration of Stephen the Great.

The manifestations of this commemoration constituted a strong affirmation of the national unity of all Romanians, both of those in the independent Old Romanian Kingdom and the historic Romanian provinces still under foreign rules (Transylvania, Banat, Maramureș, Bucovina, Bassarabia). It was with a real interest that the public opinion from everywhere noticed that these manifestations made the unjust barriers between the Romanians disappear.

The present study also presents the contributions of several Romanian Transylvanian historians to the historiography of the epoch and personality of Stephen the Great. The Transylvanian manifestations, especially those in the press, represented the deepest and most sensitive expressions dedicated to the 1904 event at the level of the entire Romanian geographical-spiritual space, as it was emphasized by the great historian Nicolae Iorga, at that very time. Brașov played an outstanding role in those manifestations.

The 1904 commemoration represented the climax of the presence of Stephen the Great in the conscience of all Romanians, which found its

edifying expression in the modern epoch of their history. The historical work accomplished by Stephen the Great represents a defining landmark of Romania's history, as well as a valuable significant part in the universal, European history.

Note

- ¹ Valeriu Braniște, *Amintiri din închisoare*, Ed. Minerva, 1972, p.368.
- ² *Poporul Român*, Budapesta, an IV, nr. 13, din 28 martie/10 aprilie 1904, p. 6.
- ³ *Drapelul*, Lugoj, an IV, nr. 55, din 11/24 mai 1904, (*Ce crede că va obține magnificul rector...?*)
- ⁴ *Gazeta Transilvaniei*, an LXVII, nr. 103, din 11/24 mai 1904, p. 2-3
- ⁵ *Drapelul*, loc.cit.
- ⁶ Arhiva M. A. E., Fond 71, vol. 81/1904, f. 1-2.
- ⁷ *Ibidem*.
- ⁸ *Carmen Saeculare...(1862-1912). Memorialul jubiliar al Societății Academice „Petru Maior”...*, Budapesta, 1912, 103 p. și *Almanahul Societății Academice „Petru Maior”* Cluj, 1929.
- ⁹ Arhiva Societății studențești „Petru Maior” din Budapesta constituie un fond documentar distinct, aflător în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare din Cluj.
- ¹⁰ Studiile publicate de Eugenia Glodariu în *Acta Musei Napocensis* din 1976 și 1977, despre istoricul activității societății studențești „Petru Maior”, reunite în volumul *Asociațiile culturale ale tineretului studios român din monarhia habsburgică, 1860-1918*, Cluj-Napoca, 1998.
- ¹¹ Fondul „Ion Ciocan” se pastrează la Direcția județeană Bistrița-Năsăud a Arhivelor Naționale.
- ¹² *Ilie Minea (1881-1943)*. Volum îngrijit de Alexandru Zub. Iași, 1996. vezi studiile semnate de Stelian Mândruț despre Ilie Minea – student la Universitatea din Budapesta (p. 54-88) și Perioada bănețeană (1904-1908) a istoricului Ilie Minea (p. 93-98).
- ¹³ *Foaia Poporului Român*, Sibiu, an XII, numerele 20-26, din 9/22 mai-20 iunie/ 3 iulie 1904.
- ¹⁴ *Tribuna*, Arad, an VIII, nr. 94, din 16/29 mai 1904, p. 2-3.
- ¹⁵ *Idem*, nr. 115, din 17/30 iunie, p. 1-2.
- ¹⁶ *Luceafărul*, Budapesta, an III, nr.12-13, din 1 iulie st.v. 1904, p. 242-244.
- ¹⁷ *Libertatea*, Orăștie, an III, nr. 26, din 26 iunie/ 9 iulie 1904, p. 2.
- ¹⁸ *Tribuna*, Arad, nr. 122, din 27 iunie/10 iulie 1904, p. 1.
- ¹⁹ *Gazeta de Duminecă*, Șimleu, an I, numerele 22, 24, 25, 28 și 30, dintre 29 mai – 24 iulie 1904, st.n.
- ²⁰ *Drapelul*, Lugoj, nr. 75, din 29 iunie/12 iulie 1904, p.1-2.
- ²¹ Documente de acest fel se află în Arhivele Naționale, la Direcțiile județene Brașov, Cluj (fondul „Ministerul de interne ungar”) ș.a.
- ²² *Drapelul* nr. 76, din 1/14 iulie 1904, p.1-2.
- ²³ *Ibidem*
- ²⁴ *Răvașul*, Cluj, an. II, nr. 29, din 16 iulie st.n. 1904, p. 1
- ²⁵ *Unirea*, Blaj, an XIV, nr. 29, din 16 iulie st.n. 1904, p. 273.

- ²⁶ *Tribuna*, Arad, nr. 125, din 3/16 iulie 1904, p. 1.
- ²⁷ Nicolae Iorga, *Pomenirea lui Ștefan cel Mare*, București, 1905, p. 95.
- ²⁸ *Motorul agitațiunii șoviniste – Gazeta Transilvaniei*, nr. 135, din 19 iunie/2 iulie 1904, p.1; *Doamne, iartă-ne păcatele – idem*, nr. 142, din 29 iunie/12 iulie 1904, p.1. Acest ultim titlu reproducea exclamația cunoscutului politician maghiar Mocsary Lajos, adversar al politicii șoviniste.
- ²⁹ *Exempla trahunt* – articol de fond din nr. 145, la 3/16 iulie 1904, p. 1 al *Gazetei Transilvaniei*.
- ³⁰ *Judecată pătimasă – idem*, nr. 146, din 4/17 iulie 1904, p. 1
- ³¹ *Familia*, Oradea, an XL, nr. 27 din 4/17 iulie 1904, p. 315. Revista deschidea seria de materiale dedicate comemorării lui Ștefan cel Mare prin articolul *Sus avem inimele* (nr. 25-26, din 27 iunie/10 iulie 1904, p. 294).
- ³² *Poporul Român*. Budapesta, nr. 27, din 4/17 iulie 1904, p. 1-2. Este interesant faptul că figura legendarului Ștefan cel Mare era prezentată și în gazeta *Poporul* care apărea tot la Budapesta, având ca redactor pe Gh. Alexici, cu subvenție a oficialității, ceea ce explica tonul ei mai moderat. Ea era publicată în limbile, română, maghiară, germană, ruteană, slovacă și sârbă. În nr. 19 din 25 aprilie/ 8 mai 1904, an XI, p. 300, era publicată evocarea literară *Ștefan cel Mare și ingerii*.
- ³³ În numerele 146-150, între 4/17 -9/22 iulie 1904
- ³⁴ *Idem*, nr. 149, din 8/21 iulie 1904, p. 3.
- ³⁵ *Tribuna* nr. 127, din 6/19 iulie 1904 și următoarele. *Drapelul*, numerele 79-83, între 8/21-17/30 iulie 1904. *Telegraful Român*, Sibiu, an LII, numerele 71-78, între 6/19 iulie – 22 iulie/4 august 1904. *Unirea*, Blaj, nr. 30 și 31, din 23 și 30 iulie st.n., 1904 (*România în sărbătoare. De la corespondentul nostru particular*) p. 286-287, 297. *Foaia Diecezană*. Caransebeș, an XIX, numerele 28-30, între 11-25 iulie st.v., 1904. *Poporul Român*, Budapesta, nr. 29, din 18/31 iulie 1904, p. 2-6. *Controla*, Timișoara, an. X, nr. 54, din 24 iulie st.n., 1904, p. 1-2. *Gazeta de Duminecă*, Șimleu, nr. 30, din 24 iulie st.n., 1904. *Libertatea*, Orăștie, nr.28, din 10/23 iulie 1904, p. 2. *Activitatea*, Orăștie, an IV, nr. 25, din 30 iunie st. n., 1904, p. 2-3; nr. 26, din 7 iulie p. 3; nr. 29, din 28 iulie, p.1; nr. 30, din 4 august, p. 3; nr. 32, din 18 august 1904, p. 2. La acestea se adăugau desigur și toate celelalte, menționate în cuprinsul lucrării, care au publicat analizele și comentariile respective.
- ³⁶ Ion Bozdog, *Statul polițist, material documentar dintr-o arhivă secretă brașoveană*. Brașov, 1943, p. 123-124.
- ³⁷ *Poporul Român*, nr. 29, din 18/31 iulie 1904, p.1.
- ³⁸ *Ibidem*, p. 2-6.
- ³⁹ *Vezi Telegraful Român*, nr. 71, din 6/19 iulie 1904, p. 285. Articolul de fond nesemnat, deși intitulat *Mare și Sfânt!*, explica situația prin îngrijorarea care preocupa conducerea Mitropoliei Ortodoxe: „Am căutat să evităm neplăcerile”. După ce nici măcar nu amintise măsurile prohibitive ale autorităților universitare și guvernamentale împotriva studenților români din Ungaria și Transilvania (inclusiv a celor în teologie), în prezentarea destul de palidă a marilor serbări de la Putna și din Vechiul Regat, redacția *Telegrafului Român* sintetiza într-o formulare cât se poate de nefericită răspunsul la întrebarea „Ce au sărbătorit românii? Nimic altceva decât aducerea aminte ...” (!). De altfel, nu mult diferită era și atitudinea „Asociațiunii” (ASTRA), care în importanta ei publicație, revista

Transilvania și *Analele Asociațiunii* al cărei director era Dr. C. Diaconovich, rezerva abia în numărul VI, din noiembrie-decembrie 1904 (an XXXV, . p.211), doar o simplă notiță, la rubrica de „Bibliografie”, lucrării lui Alexandru Lapedatu despre Ștefan cel Mare!

⁴⁰ *Gazeta Transilvaniei*, nr. 149, din 8/21 iulie 1904, p. 1; nr. 151, din 10/23 iulie 1904, p. 1.

⁴¹ Alexandru Porțeanu, *Implicațiile politico-diplomatice ale comemorării din 1904 a lui Ștefan cel Mare* (în curs de publicare: Academia Română. Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie. 2004).

⁴² *Gazeta Transilvaniei*, nr. 150, din 9/22 iulie 1904, p.1 (articol de fond).

⁴³ *Tribuna*, Arad, nr.130, din 10/23 iulie 1904, p.1 (articol de fond).

⁴⁴ *Unirea*, Blaj, nr.30, din 23 iulie st.n.,1904, p. 286-287; nr.31, din 30 iulie st.n.1904, p.295-296.

⁴⁵ *Răvașul*, Cluj, nr.30, din 23 iulie iulie st.n.1904, p.2.

⁴⁶ *Gazeta Transilvaniei*, nr.150, din 9/22 iulie 1904, p.4.

⁴⁷ *Idem*, nr.151, din 10/23 iulie 1904, p.1 (*Serbarea din Putna și Austria*); nr.152, din 11/24 iulie 1904, p.3 (*Ungurii și serbarea de la Putna*).

⁴⁸ *Drapelul*, Lugoj, nr.82, din 15/28 iulie 1904, p. 1.

⁴⁹ *Biserica și Școala*, Arad, an XXVIII, nr. 29, din 18/31 iulie 1904, p. 185-186 (articol de fond nesemnăt).

⁵⁰ *Gazeta Transilvaniei*, nr. 153, din 13/26 iulie 1904, p. 1.

⁵¹ *Idem*, nr. 155, din 15/28 iulie 1904, p. 1.

⁵² *Idem*, nr. 158, din 18/31 iulie 1904, p. 2.

⁵³ *Idem*, nr. 162, din 24 iulie/6 august 1904, p. 2-3; nr.163, din 25 iulie/7 august 1904, p. 2-3; nr. 166, din 29 iulie/11 august 1904, p. 2-3.

⁵⁴ *Idem*, nr. 186, din 24 august/6 septembrie 1904, p. 1-2 (*File rupte dintr-un carnet*).

⁵⁵ *Ibidem*. Referirea se făcea la un articol apărut în nr. 98 din 1845, p. 94, al *Gazetei*, care era de fapt o relatare comentată a unei știri publicate de *Nemzeti Ujsag*, despre constatările unui membru al Academiei Ungare, Jernei J., cu privire la ceangăii din Moldova. Cu acel prilej, George Barițiu făcuse o rezervă expresă la problema „lămuririi cauzei naționale” a ceangăilor. Episodul a fost relatat cu interes și de *Albina Românească* (an XVIII, 1845, p. 69-70). Vezi și: Ioan Lupu, Nestor Camariano, Ovidiu Papadima, *Bibliografia analitică a periodicelor românești*, vol.I.1, Editura Academiei, 1966, p. 254, nr. 5145-5146.

⁵⁶ *Gazeta Transilvaniei*, nr. 186, din 24 august/6 septembrie 1904, p. 1 (articol de fond).

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Idem*, nr. 192, din 31 august/13 septembrie 1904, p. 1 (*Noul Guvernator pentru Bucovina*); nr. 202, din 12/25 septembrie 1904, p. 2 (*Schimbarea de Guvernatori în Cernăuți*); nr.215, din 29 septembrie/12 octombrie, p. 3.

⁵⁹ *Drapelul*, nr. 108, din 16/29 septembrie 1904, p. 1 (Românii din Bucovina).

⁶⁰ Numărul 75, din 23 septembrie/6 octombrie 1904, p. 1-2.

⁶¹ *Gazeta Transilvaniei*, nr. 166, din 29 iulie/11 august 1904, p. 2-3 (*Zilele de la Putna*. III).

⁶² *Enciclopedia Română*, Tom III, Sibiu, 1904, p.1013-1014.

⁶³ An III, nr. 22, din 29 mai/11 iunie 1904, p. 1. (*Ștefan și maghiarii*).

⁶⁴ *Enciclopedia Română*, loc.cit.

⁶⁵ Alexandru Lapedatu, *Ștefan cel Mare*, București, 1904, 96 p.

⁶⁶ Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, 2 vol., 1913, 518 + 611 p., Comisia istorică a României. În același an 1913, Ioan Bogdan publica și studiul despre *Documente false atribuite lui Ștefan cel Mare* în *Buletinul Comisiei Istorice a României*, I, 1913, p. 103-161.

⁶⁷ Nicolae Iorga, *Pomenirea lui Ștefan cel Mare*, București, 1905, p.94-95. Vezi și: A.D.Xenopol, *Roumanie. Le quatrieme centenaire de la mort d'Etienne le Grand, Prince de Moldavie...* 8 p. (Extrait de la *Revue historique*, tome LXXXVI annee, 1904); *Acte și discursuri de la serbarea pomenirii lui Ștefan cel Mare*, București, 1905, 109 p.

⁶⁸ Nicolae Iorga, *op.cit.* În 1904 N.Iorga publica și studiul *Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul ca întemeietorii bisericii românilor din Ardeal*, București, 96 p.

⁶⁹ Valeriu Braniște, *Amintiri din închisoare*. Ed. Minerva, 1972, p. 157.

⁷⁰ Alexandru Porțeanu, *Ștefan cel Mare în conștiința românilor din Transilvania, în epoca modernă*. În: *Acta Musei Porolissensis*, 2005 (în curs de apariție). O lucrare extinsă, pe această temă, este în curs de finalizare.

CHARTA ATLANTICULUI ȘI IMPLICAȚIILE EI POLITICE

Gheorghe A. Știrbăț

Sistemul politic creat la Versailles în 1919 s-a dovedit inefficient pentru perioada următoare¹. În 1920 după încheierea tratatelor de pace apar mai multe conflicte între puterile europene: Germania, umilită prin tratatele de la Versailles îl considera un Diktat, nu consimte să fie împărțită prin coridorul polonez și acceptă greu reparațiile de război; Turcia refuză să cedeze Greciei, Turcia răsăriteană și regiunea Smirna; Bulgaria nu era de acord să fie lipsită de accesul la Marea Egee; Ungaria nu concepea să fie redusă la Câmpia Panonică. Italia nu renunță la Coasta Dalmată și Golful Fiume, care au fost atribuite Iugoslaviei. Rusia sovietică nu se resemnează cu „scoaterea în afara legiunii”², nici cu pierderea statelor baltice care și-au dobândit independența între 1918-1920 și nici cu cea a Basarabiei unită cu România în 1918. Polonia renăscută pe harta Europei vizează să-și redobândească granițele din 1772 și refuza „linia Curzon” de est³.

Umilirea Germaniei, „scoaterea Rusiei în afara legii”, dovedeau că „adaptarea la realitate a foștilor aliați era foarte lentă și nedecisă”⁴.

Politica puterilor victorioase de a refuza reintegrarea „în marea politică” a celor învinși, a fost o grea lovitură dată „șanselor păcii”⁵.

Refuzul S.U.A. de a ratifica Tratatul de la Versailles (în noiembrie 1919 Senatul american refuza ratificarea) și de a se „alătura Ligii Națiunilor”, a demonstrat că ansamblul actelor juridice semnate la Paris nu puteau fi „o garanție pentru o pace stabilă”⁶. Această schimbare de atitudine a S.U.A. a survenit „într-o lume care nu mai era euro-centrată” și „nici un acord nesemnat de ceea ce era acum o putere mondială majoră nu mai putea rezista”⁷.

Nealăturarea la Liga Națiunilor a lipsit-o pe aceasta de „o putere reală”⁸.

Nemulțumirile unor state față de Tratatul de la Paris, precum și contradicțiile dintre marile puteri victorioase în primul război mondial față de problematica postbelică a condus la dezvoltarea unui puternic curent revizionist. Campioane ale politicii revizioniste au fost Germania și Italia, dar și unele state mai mici cum ar fi Ungaria și Bulgaria care gravitau în sfera de influență a acestora.

Față de revizionismul tot mai agresiv al Germaniei și Italiei, Anglia și Franța au promovat o politică de concesi și compromisuri, politică care atinge punctul culminant la conferința de la München din septembrie 1938, când Cehoslovacia, stat independent, creație a Congresului de pace de la Paris din 1919 va fi sacrificată intereselor germane⁹.

Contradicțiile franco-engleze, precum și neîncrederea democrațiilor occidentale față de URSS determină eșecul tratativelor franco-anglo-sovietice din primavara și vara anului 1939.

Ignorată de aliații săi din primul război mondial, marea putere comunistă de la răsărit va căuta „să abată furtuna”, semnând la 23 august 1939 cu

Germania la Moscova un pact de neagresiune, care conținea un protocol secret prin care cele două puteri totalitare își împărțeau sferele de influență în răsăritul Europei¹⁰.

Tratatul sovietic-german de la 23 august 1939, cunoscut și sub numele de Pactul Ribbentrop-Molotov dădea libertate totală lui Hitler de „a nu mai tolera provocarea poloneză” și de a ordona trupelor sale invadarea Poloniei la 1 septembrie 1939, secundat la două săptămâni de trupele sovietice¹¹.

Ocuparea Poloniei punea capăt existenței Societății Națiunilor. Lipsa unui for internațional de garantare a păcii și securității mondiale trebuia suplinit printr-un document larg programatic care prin conținutul său democratic să coaleză popoarele lumii la lupta împotriva fascismului, conferindu-i acesteia o semnificație mai profundă.

Agresiunea Germaniei asupra URSS a provocat o emoție profundă asupra opiniei publice mondiale „date fiind relațiile speciale dintre cele două țări legate între ele printr-un tratat de neagresiune”. Pătrunderea masivă a forțelor germane în teritoriul sovietic provoacă îngrijorare atât la Londra cât și la Washington, o eventuală capitulare a URSS ar fi afectat grav securitatea celor două țări.

La 26 iunie 1941, sub presiunea evenimentelor militare excepționale guvernul american este nevoit să abandoneze pe moment teza pericolului comunismului¹², și va comunica ambasadorului sovietic Ulmanski că țara sa este dispusă să facă un efort deosebit moral și material pentru susținerea Uniunii Sovietice în acest război prin extinderea Legii de împrumut și de închiriere, adoptată de Congresul american la 8 și respectiv 11 martie 1941¹³. Consilierul președintelui SUA, H. Hopkins se întâlnește cu premierul englez Churchill la Londra, unde discută noua situație creată de agresiunea germană asupra URSS și se hotărăște ajutorarea puterii comuniste, deoarece de victoria împotriva hitlerismului și a fascismului depinde securitatea țărilor lor și a întregii omeniri, concluzia fiindu-i comunicată lui Stalin de înaltul demnitar britanic în scrisoarea din 7 iulie 1941¹⁴.

Putem afirma că legea de împrumut și închiriere „a făcut epocă”¹⁵, ea constituind liantul material al coaliției antifasciste. Prin rolul său important de factor material al coaliției mai sus amintite „legea de împrumut și închiriere”, a fost mai mult decât „o armă a victoriei”¹⁶ ci o „adevărată revoluție în diplomația mondială”¹⁷.

În timpul vizitei la Londra a lui Hopkins s-a stabilit o întâlnire la nivel înalt între SUA și Marea Britanie, întâlnire care se va desfășura între 9-12 august 1941 în largul Oceanului Atlantic la adăpost de pericolul submarinelor germane. Discuțiile dintre personalitățile militare ale celor două țări s-au axat pe sprijinul moral și material al tuturor statelor în frunte cu URSS care luptau împotriva fascismului, dar și pe ideea, stabilirii unui plan comun de atac în Europa de vest, cunoscut sub numele de „Planul ROUNDUP”¹⁸ ideea care va sta la baza „Planului OVERLORD” din 6 iunie 1944.

La sfârșitul convorbirilor la nivel înalt americano-britanice, președintele Roosevelt cere schțarea unei declarații comune unde să fie înscrise câteva principii largi „care ar trebui să ghideze politicile noastre”¹⁹.

Declarația comună anglo-americană este cunoscută sub numele de „Charta Atlanticului” și a fost dată publicității la 14 august 1941²⁰.

Prin conținutul său democratic²¹ referitor la dreptul tuturor popoarelor de a-și alege singure forma de guvernământ, libertatea comerțului pe toate mările și oceanele lumii, accesul egal la materiile prime, renunțarea la utilizarea forței și dezarmarea generală, colaborarea tuturor națiunilor în domeniul economic cu scopul asigurării unui nivel îmbunătățit al muncii, al progresului economic și al securității sociale, Charta reprezintă o sinteză a marilor și eternelor aspirații ale omenirii.

Charta Atlanticului nu era un document oficial ce trebuia ratificat de parlamentele țărilor care vor subscrie la conținutul său, evitându-se astfel în concepția politicii americane vechea diplomatie secretă. Caracterul neoficial al documentului este subliniat de președintele Roosevelt, care într-o conferință ținută la 14 februarie 1944 avea să declare că el și Churchill nu l-au semnat pentru că principiile Chartei sunt mult mai importante decât faptul semnării documentului²². Forța principiilor sale, argumenta Roosevelt conferea Chartei statutul „unui instrument mult mai puternic decât și-a imaginat guvernul britanic”, care îl considera „un simplu act publicitar”²³.

Declarația anglo-americană din 14 august 1941 anunța un nou cadru politico-juridic, care să creeze noua ordine economică și politică mondială. Pentru apărarea noului statut juridic era nevoie de o organizație internațională eficientă care să fie dotată cu mijloacele necesare care să garanteze apărarea și menținerea păcii.

În versiunea americană a documentului, versiune pregătită de Sumner Welles, se găsea următorul motiv: „Ei (SUA și Anglia) doreau ca pacea să abată pentru totdeauna tirania nazistă dar grație unei organizații internaționale eficace să dea tuturor statelor și popoarelor mijloacele de a trăi în siguranță”²⁴. Asigurarea mijloacelor eficiente pentru toate popoarele de a trăi în siguranță „într-un vast sistem de securitate colectivă”²⁵ impunea în viziunea președintelui american constituirea unei poliții internaționale pe lângă viitoarea organizație, formată la început din trupe ale SUA și Marii Britanii, ca forță rapidă de stingere a conflictelor internaționale.

Churchill s-a opus punctului de vedere al președintelui american. Premierul britanic vedea în Roosevelt „un obsedat de spectrul lui Wilson”²⁶ și ideea unei poliții internaționale sub egida viitoarei Societăți a Națiunilor în contradicție cu articolul 7 al Chartei Atlanticului²⁷.

SUA considera că viitoarea organizație mondială fără un sistem eficace de garantare a securității internaționale ar reprezenta o reeditare a vechii Societăți a Națiunilor, iar pentru poporul american o aducere aminte a perioadei interbelice „o nouă pace falsă, plină de deziluzii care va da naștere unui nou Hitler”²⁸.

Principiile Chartei Atlanticului stau la baza Declarației Națiunilor Unite de la 1 ianuarie 1941. În acest document se subliniază: „Guvernele țărilor semnate au submis la un program comun al scopurilor și principiilor cunoscute în Declarația președintelui SUA și primului ministru al Marii Britanii și Irlandei sub numele de Charta Atlanticului”²⁹.

Țările semnate ale Declarației erau conștiente că numai unite într-o luptă comună „contra forțelor sălbatice și brutale” vor putea apăra „viața, libertatea, independența și libertatea religioasă și pentru a se putea conserva drepturile omului și dreptatea atât în țările lor cât și în celelalte țări”³⁰. Faptul

că această declarație a fost semnată de 26 de state care cereau rezolvarea problemelor lumii în spiritul principiilor „Chartei Atlanticului”, dovedește larga sa audiență internațională.

Sinteză a marilor și eternelor aspirații ale omenirii prin mesajul său Charta Atlanticului a reprezentat liantul spiritual al coaliției antifasciste.

Prin conținutul său democratic, Charta Atlanticului era „o manifestare a principiilor generoase și umanitare, aplicarea lor în practică era mult mai delicată”³¹. Marile puteri, Anglia, URSS și SUA, membre ale coaliției antifasciste doreau să-și impună propria lor ordine economică și politică în lumea postbelică. Ele nu doreau să-și piardă pozițiile deținute înainte de război. „Necazul este că W. Churchill se gândește prea mult la perioada de după război și la situația la care se va găsi atunci Marea Britanie. Îi este frică ca rușii să nu devină foarte puternici”³². Aceste cuvinte au fost rostite de Roosevelt către fiul său Elliot și reflectau modul cum se derulau relațiile dintre marile puteri aliate în acest război.

Contradicțiile anglo-americane asupra unor probleme majore ale omenirii erau evidente. SUA nu doreau să intre în jocul de interese al Angliei pentru a fi „pur și simplu mantaua de vreme rea pe care Imperiul Britanic să o folosească pentru a ieși din strâmtoarea care-i gâtuie pentru ca apoi s-o dea uitării pentru totdeauna”³³.

Deși președintele Roosevelt a declarat la 22 februarie 1942: „Charta Atlanticului nu se referea doar la popoarele de pe litoralul Oceanului Atlantic ci la popoarele din întreaga lume”³⁴, implicarea Angliei în conflictul mondial restrângea sfera ei de aplicare în primul rând la Europa.

Prin urmare rezultatul tratativelor de la Argentinia „a fost un compromis în care Charta stipulează libertatea mărilor pentru americani și lasă în continuare sub stăpânirea Angliei popoarele din imperiul ei colonial”³⁵. Într-un interviu acordat ziarului englez Times, Churchill declara că „am ajuns primul ministru al regatului meu nu pentru a prezida lichidarea imperiului său”³⁶. Premierul britanic sublinia că la Argentinia „noi am avut în vedere restabilirea suveranității și reșezarea vieții naționale a statelor, din Europa aflate sub jugul nazismului”³⁷.

Militând pentru instaurarea noii ordini economice și politice mondiale care să garanteze popoarelor „drepturile necesare de autoguvernare și să le fie restituite celor spoliați de drepturi”³⁸, președintele SUA era un dușman declarat al colonialismului european și a celui britanic în special. Confidențele făcute fiului său Elliot ilustrează „această stare de spirit”³⁹: „America nu va ajuta Anglia în acest război, doar pentru a-i permite să continue să domine brutal popoarele coloniale”⁴⁰.

Deși a fost adoptată într-un moment greu al istoriei mondiale, nici acum marile puteri care au aderat la principiile Chartei nu au putut face abstracție de interesele lor de moment sau de perspectivă. Dezbateri puternice au suscitat între delegațiile americană și britanică articolul 4 referitor la „Accesul egal la statelor la comerțul mondial și la materiile prime”⁴¹, care însemna în concepția engleză anularea acordurilor de la Ottawa, ce acordau primordialitatea Angliei asupra imperiului ei colonial. Deși Churchill s-a opus declarând „eu nu pot fi niciodată de acord cu aceasta”⁴², prevederea a fost înscrisă în Declarația americano-britanică din 14 august 1941, dar sfera ei de

aplicare se restrângea la alte teritorii.

De asemenea, pentru a nu trezi suspiciunile Uniunii Sovietice încă din momentul elaborării Declarației, Churchill și Roosevelt au convenit să nu înscrie în articolul 4 și libertatea religioasă, cunoscută fiind politica ateistă dusă pe plan intern de marea putere comunistă de la răsărit.

Premierul britanic, care era un bun cunoscător al politicii mondiale, înțelegea subtilitățile generoaselor prevederi ale Chartei. Dreptul popoarelor de a-si alege forma de guvernământ sub care să trăiască, accesul egal la materiile prime și comerțul mondial, colaborarea tuturor națiunilor în domeniul economic, libertatea de a traversa mările și oceanele lumii, principii cărora SUA le-au acordat „o veche și statornică încredere”, au fost utilizate în diplomația de conferință și de președintele Wilson în 1919-1943. Prin mesajul lor umanist aceste prevederi care electrizau conștiințele tuturor popoarelor aflate sub dominație străină și le canalizau energiile în lupta antifascistă loveau subtil bazele edificiului imperiului colonial englez și vechile practici politice și diplomatice mondiale.

SUA urmăreau să-și instaureze propria lor ordine economică și politică în lumea postbelică, Charta dovedindu-se a fi „emanația diplomației americane, care are menirea să seducă opinia publică internațională”⁴⁴.

Agresiunea germană nu l-a determinat nici pe Stalin să renunțe la imperativele politicii rusești, ci doar „să-și schimbe partenerii”⁴⁵. La 18 decembrie 1941 Anthony Eden sosește la Moscova cu intenția de a liniști conducerea sovietică în legătură cu implicațiile Chartei Atlanticului. Demnitarul englez a încercat să convingă Moscova că nici Washingtonul și nici Londra nu vor stabili singure harta lumii⁴⁶. Stalin a căutat să implice Marea Britanie în jocul său de interese, înainte de începerea convorbirilor cu SUA, prin recunoașterea imediată de către Londra a frontierelor sovietice din 1941, ca o condiție sine qua non a unui tratat de asistență mutuală anglo-sovietic⁴⁷. Eden explică liderului sovietic că angajamentele luate față de SUA o puneau în imposibilitatea de a subscrie la angajamente de această natură pentru că ele contraveneau și spiritului Chartei Atlanticului care stipula „că orice mărire teritorială nu ar fi conformă cu voința liber exprimată a popoarelor”⁴⁸.

Stalin va replica lui Eden: „credeam Charta Atlanticului îndreptată împotriva celor care au încercat să impună dominația lor lumii, dar acum se pare că este îndreptată împotriva URSS”⁴⁹.

Peste două săptămâni, la 24 septembrie 1941, URSS semnează Declarația Națiunilor Unite care făcea referire la Declarația comună americano-britanică din 14 august 1941, iar ambasadorul său la Londra afirma că este convins că „aplicarea practică a principiilor Chartei se va adapta în mod necesar, împrejurărilor, nevoilor și particularităților istorice”⁵⁰.

Politica de concesi reciprocă sau de amânare a afirmării propriilor deziderate politice era necesară în acea perioadă în care unirea forțelor împotriva inamicului comun era hotărâtoare. Sub presiunea evenimentelor cele trei mari puteri (SUA, Marea Britanie și URSS) vor reveni asupra problemelor. Grăitoare în acest sens este reacția lui Churchill care afirma că „atitudinea de respingere față de pretențiile sovietice justificată moral, nu poate fi menținută de fapt”⁵¹. Această schimbare de atitudine era determinată

de situația delicată a alianțelor din Africa și Pacific și faptul că „la Londra exista temerea că Armata Roșie ajungând să-și elibereze întreg teritoriul de stat ar putea duce la un dezinteres față de desfășurarea ulterioară a războiului”⁵².

Premierul englez era hotărât să antreneze și pe americani în ideea acceptării încheierii unui tratat de alianță cu Moscova pe baza recunoașterii frontierelor ei din 1941.

Nici președintele Roosevelt nu putea să facă abstracție de evoluția evenimentelor. Deși era adeptul ideii ca modificările teritoriale să se facă după război, acceptă punctul de vedere englez de a lăsa URSS în teritoriile din 1941. Roosevelt era favorabil cedării Prusiei Orientale și al „expulzării locuitorilor” ei⁵³. Ce departe erau aceste aranjamente teritoriale de principiile Chartei la care atât Churchill cât și Roosevelt consimțiseră în august 1941.

Chestiunea poloneză care a constituit „o adevărată dinamită politică”⁵⁴, în discuțiile dintre marile puteri și pentru care Anglia intrase în război în 1941, nu a fost rezolvată în spiritul principiilor democratice ale Chartei, fiind abandonată practic în sfera de influență sovietică. De asemenea, încă din timpul vizitei de la 15 martie 1943 Eden și Roosevelt vor fi de acord cu cedarea definitivă a teritoriilor finlandeze și Basarabiei, Uniunii Sovietice, mai ales că atât România cât și Finlanda au făcut parte din axa Roma-Berlin-Tokyo⁵⁵.

În legătură cu situația statelor baltice, președintele american susținea ideea rezolvării chestiunii lor printr-un plebiscit, opinie respinsă de Stalin⁵⁶.

Evoluția războiului în 1944 care după aprecierile lui Churchill demonstra că „triumful mării Alianțe era o chestiune de timp”⁵⁷ scoate în evidență gravele divergențe dintre cele trei mari puteri, confirmând astfel părerea generalului Ch. De Gaulle din memoriile sale „în clubul celor Mari, sunt tot atâtea sfinte egoisme câți membri sunt înscrși”⁵⁸.

„Comunismul, după exprimarea plastică a premierului britanic, scoate capul în spatele frontului sovietic, vuind de bubuitul tunurilor, Rusia devenea Mântuitorul, iar comunismul Evanghelia pe care o aducea”⁵⁹. Președintele Roosevelt nu înțelegea prea bine semnificația „acestui bubuit”, sedus de mrejele lui Stalin se comporta în vechile sale iluzii că „lumea va ieși mai unită din acest război așa cum nu fusese niciodată”⁶⁰.

Considerând că „americani erau foarte lenți în a înțelege creșterea influenței comunismului, care o lua înainte și venea în urma puternicelor armate conduse de la Kremlin”⁶¹, guvernul britanic a căutat să găsească „soluții satisfăcătoare pentru aceste noi probleme care se deschideau între est și vest”⁶².

Pentru aceasta Churchill se deplasează la Moscova unde la 9 octombrie 1944 va împărți cu Stalin în cote procentuale zonele de influență din Balcani și răsăritul Europei și pe care dictatorul comunist le va accepta din primul moment⁶³.

Efectul înțelegerii de la Moscova a generat o nouă stare de spirit bine sintetizată de Roosevelt la 20 ianuarie 1945, cu puține zile înaintea conferinței de la Ialta: „Am devenit cetățeni ai lumii, membri ai comunității umane, am învățat acest adevăr simplu, atât de bine exprimat de Emerson: singurul mijloc de a avea un prieten este de a fi tu însuși un prieten”⁶⁴.

Charta Atlanticului prin largul său conținut democratic „nu a fost ca o lege,

ci doar o stea”⁶⁵, care a strâns toate statele iubitoare de pace și democrație într-o mare alianță, devenind factorul spiritual al coaliției antifasciste.

Transpunerea în practica relațiilor internaționale a principiilor înscrise în Declarația comună americano-britanică, se lovea de interesele mai vechi sau mai noi ale marilor puteri ale lumii.

Din această cauză Charta Atlanticului a fost mai mult „un principiu moral a cărei realizare s-a izbit de mentalitățile lumii”⁶⁶.

LA CHARTE DE L'ATLANTIQUE ET SES IMPLICATIONS POLITIQUES (RÉSUMÉ)

La déclaration américano-britannique publiée le 14 août 1941 est connue sous le nom de La Charte de L'Atlantique. Par son contenu portant sur le droit des peuples à l'autodétermination sur l'accès égal aux richesses du monde, sur la liberté du commerce sur les mers et les océans du monde, sur la libre circulation des gens, le document a entraîné les peuples et les états animant la paix dans la lutte contre le fascisme.

La Charte de L'Atlantique a représenté le facteur spirituel de la coalition antifasciste. La mise en pratique des stipulations du document pendant l'après-guerre s'est heurtée cependant aux anciennes mentalités du monde.

Note

¹ J.B. Duroselle, *De Willson a Roosevelt*, Librairie A. Colin, Paris, 1960; idem, *Histoire diplomatique de 1919 a nos jours*, Librairie Dalotz, 1962; Pierre Renouvin, *Histoire de relations internationales*, vol VIII, Paris, 1958; Eric Hosbawm, *O istorie a secolului XX. Era extremelor, 1914-1991*, Cartier 1999

² Eric Hosbawm, *op. cit.*, p. 45

³ A. Carol, J. Goriques, M. Ivernel, *Dictionar de istorie a secolului al XX-lea*, București, ALL Educational, 2002, p. 243. Vezi de asemenea și M. Baumont, *La faillite de la paix*, Paris Press Universitaires, 1945; A. Fontaine, *Istoria războiului rece*, vol. I, București, Ed. Militară, 1992, p. 125-175; *Istorie universală*, Epoca Contemporană 1918-1939, vol. I, Ed. Didactică și pedagogică, București, 1975, p. 26-37; Emilian Bold, Ilie Seftiuc, *România sub lupa diplomației sovietice (1917-1938)*, Ed. Junimea, Iași, 1998, p. 7-31; John R. Barber, *Istoria Europei moderne*, Ed. Lider, București.

⁴ Eric Hosbawm, *op. cit.*, p. 45.

⁵ Marile puteri învingătoare în primul război mondial prin sprijinul militar acordat forțelor antibolșevice în războiul civil din Rusia au demonstrat că „recunoașterea supraviețuirii URSS nu intra în planurile lor politice”. S-a ajuns până acolo, încât oamenii de afaceri din aceste țări au respins chiar și ofertele „concesiunilor de mare perspectivă” făcute de Lenin care căuta în mod disperat „orice mijloc de a pune pe picioare o economie distrusă de război, revoluție și război civil”. Ibidem p. 45-46. Încercând să spargă izolarea la care au fost condamnate pe moment cele două puteri, Rusia sovietică și Germania vor încheia tratatul de la

Rapallo din 16 aprilie 1920. Istoria relațiilor ruso-germane oferă exemplul „unor spectaculoase răsturnări, treceri rapide de la ostilitate la colaborare”, trecerile fiind determinate de realități geo-strategice ce se încadrează „permanențelor istorice” (N. Iorga) sau „duratei lungi” (F. Braudel); Florin Constantiniu, *Între Hitler și Stalin. România și pactul Ribbentrop-Molotov*, Ed. Danubius, București, 1991, p.6.

⁶ Eric Hosbawm, *op. cit.*, p. 45; Alexandru Vianu, *Istoria S.U.A.*, Ed. Științifică, București, 1973, p. 290-291..

⁷ *Ibidem.*

⁸ *Ibidem.*

⁹ Martin Gilbert, Richard Gatt, *Conciliatorii*, București, Ed. Politică, 1966, p. 237-246. La adunarea Ligii Națiunilor din 21 septembrie 1938 Litvinov ministrul de externe al URSS atrăgea atenția asupra pericolului atacării Cehoslovaciei „În momentul de față Cehoslovacia suferă un amestec în treburile ei interne din partea statelor vecine și este amenințată public cu glas tare, că va fi atacată”. Această declarație publică și categorică a uneia din cele mai mari puteri interesate nu a jucat nici un rol în negocierile domnului Chamberlain, sau în conducerea de către francezi a crizei. De fapt oferta sovieticilor a fost ignorată. Faptul că sovieticii „au fost tratați cu indiferență ca să nu spunem dispreț” va lăsa „urme în mintea lui Stalin”. Evenimentele „și-au urmat cursul de parcă Rusia sovietică n-ar fi existat. Lucrul acesta a fost plătit scump mai târziu”. W. Churchill, *Al doilea război mondial*, vol. I, București, Ed. Seculum, I. O, 1998, p. 134-135.

¹⁰ Uniunea Sovietică a văzut în neinvitarea ei la München (septembrie 1938) de către cele patru puteri Franța, Anglia, Italia și Germania o excludere a ei din Europa „Germania a reușit să elimine Rusia din concertul marilor puteri. Acesta este aspectul istoric al Münchenului” scria ziarul „Fremderblatt” din Hamburg. Acest lucru a fost confirmat și de mareșalul Keitel, viitorul comandant șef al Wehrmacht-ului în depoziția sa la procesul de la Nürenberg: „Scopul Münchenului era de a elimina Rusia din Europa, de a câștiga timp și de a desăvârși înarmarea noastră.” (A. Fontaine, *op. cit.*, p. 125).

URSS se afla în 1939 în fața a două „scenarii posibile”: un acord cu anglo-francezii și intervenția în favoarea Poloniei în cazul în care Hitler ar fi atacat această țară; acord cu Hitler și rămânerea în afara conflictului. În primul caz Uniunea Sovietică nu ar fi avut nici un beneficiu de ordin teritorial, ea trebuind să verse sângele soldaților săi pentru o țară, Polonia față de care, manifesta „o atitudine rece și suspicioasă”, și împotriva căreia luptase în 1920. În al doilea caz URSS ar fi obținut importante câștiguri teritoriale ca preț al neparticipării ei la război. Cântărind aceste avantaje a optat pentru cea de-a doua variantă. Pe bună dreptate s-a afirmat că alegerea a fost determinată și de convingerea că războiul ce avea să izbucnească va fi o repetare a primului, adică un război de poziții și de durată cu noi pierderi umane din partea Germaniei, Franței, Angliei. Această situație va avantaja Uniunea Sovietică care va profita de epuizarea puterilor beligerante și Armata Roșie va interveni și „va dicta condițiile unei Pax Sovietice”. Florin Constantiniu, *Între Hitler și Stalin. România și pactul Ribbentrop-Molotov*, București, Ed. Danubius, 1991, p. 67. Vezi și Emilian Bold, *Pactul Ribbentrop-Molotov. Avantaje și consecințe*, Institutul European, 1998; A. Fontaine, *op. cit.*, p. 158-174.

¹¹ Liddell Hart, *Istoria celui de-al II-lea război mondial*, vol. I, București, Ed.

- Orizonturi, p. 41-49. Vezi și Dahms G. H., *La deuxième guerre mondiale*, Paris, Payot, 1961; Cartier Reymond, *La seconde guerre mondiale*, Paris, Marbout Université, 1964; *Istoria velicai otcestvenoi voinâ Sovestkovo Soiuza*, Izdatelstvo nauka, Moskva, 1960; *Marea Conflagrație a secolului XX*, București, Ed. Politică, 1974.
- ¹² J.B. Duroselle, *De Willson a Roosevelt*, op. cit., p. 318
- ¹³ Edward Sttetinius Jr., *Arma Victoriei*, București, Editura Moderna S.A, 1950, p. 8.
- ¹⁴ Adversar fără egal al comunismului, Churchill nu a retractat nici un cuvânt pe care l-a pronunțat împotriva acestuia și pe care l-a considerat întotdeauna „lipsit de idei și principii înafară de poftă de dominație mondială. Dar toate acestea dispar în fața spectacolului care se desfășoară acum. Trecutul cu crimele, nebuniile și tragediile sale este acum departe”, Churchill, *Al doilea război mondial*, vol. I, p. 443.
- ¹⁵ H. C. Dahms, op. cit., p. 42.
- ¹⁶ Sttenius Jr., op. cit., p. 272.
- ¹⁷ J. B. Duroselle, *De Willson a Roosevelt*, op. cit., p. 308.
- ¹⁸ *Ibidem*, p. 318
- ¹⁹ W. S. Churchill, *Al doilea război mondial*, vol. II, p. 22.
- ²⁰ *Charta Atlanticului din 14 august 1941 și ONU*, București, Ed. Standard Graphica, S.A.R., 1947, p. 2. Vezi și *Marea Conflagrație a secolului XX* (ediția 971), p. 366-372.
- ²¹ *Charta Atlanticului din 14 august 1941 și ONU*, p. 2.
- ²² John Lewis Gaddis, *The United States of the World War 1941-1945*, London, New York, 1972, p. 154-155.
- ²³ Robert Sherwood, *Le memorial Roosevelt*, tom II, Paris, Ed. Plon, 1956, p. 238.
- ²⁴ *Ibidem*, p. 236.
- ²⁵ *Ibidem*, p. 237.
- ²⁶ *Ibidem*.
- ²⁷ *Ibidem*. Articolul 7 al Chartei Atlanticului se referă la dreptul „tuturor oamenilor de a traversa mările și oceanele fără nici o piedică”. *Charta Atlanticului din 14 august 1941 și ONU*, p. 2.
- ²⁸ Robert Sherwood, op. cit., p. 237.
- ²⁹ *Charta Atlanticului din 14 august 1941 și ONU*, p. 4.
- ³⁰ *Ibidem*.
- ³¹ H. Bernard, G. A. Chevallaz, *Dosiereres de la seconde guerre mondiale*, Paris, Marbout Université, 1964, p. 140.
- ³² Elliot Roosevelt, *M'on pere m'a dit*, Paris, Flamarian, 1944, p. 144.
- ³³ *Idem*, *Așa a văzut-o el*, București, Ed. Forum, 1947, p. 32.
- ³⁴ Cf. B. F. Truhanovski, *Vnejnaja Politika Anglii vî period vtaroi miravoi voinî*, isdatelstvo nauka, Moscva, 1965, p. 245.
- ³⁵ *Istoria Velicoi Otcestvenoi voinî*, Savetscovo Saiuza, Izdatelstvo nauka, Moscva, 1960, p. 186.
- ³⁶ W. Churchill, *Memoires sur le deuxieme guerre mondiale*, tom IV, vol I (1951), p. 172. Vezi și A. Debrorin, *Al doilea război mondial*, București, Ed. Politică, 1960, p. 239.
- ³⁷ V. I. Israelian, *Diplomaticescaia istoria velicoi otcestvenoi voinî*, Moskva, 1960,

p. 28-29.

³⁸ *Charta Atlanticului din 14 august 1941 și ONU*, p. 2; Enciclopedia Britanică, vol. I, p. 672.

³⁹ A. Fontaine, *op. cit.*, p. 222.

⁴⁰ W. Churchill, *Memoires sur le deuxieme guerre mondiale*, tom VI, partea I, p. 66-67 și 73.

⁴¹ *Charta Atlanticului din 14 august 1941 și ONU*, p. 2.

⁴² Sherwood, *op.cit.*, p. 238.

⁴³ A. Carol, J. Gorigues, M. Ivernel, *op. cit.*, p. 345.

⁴⁴ J. B. Duroselle, *De Wilson a Roosevelt*, *op. cit.*, p.320.

⁴⁵ A. Fontaine, *op. cit.*, p. 227.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 234.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ Cf. *Ibidem*.

⁴⁹ Antony Eden, *L'épreuve de force*, Paris, Ed. Plon, 1965, p. 298.

⁵⁰ J. B. Duroselle, *De Wilson a Roosevelt*, p. 351.

⁵¹ W. Churchill, *Memoires sur le deuxieme guerre mondiale*, tom IV, vol. I, p. 345.

⁵² A. Fontaine, *op. cit.*, p. 235.

⁵³ Sherwood, *op. cit.*, p. 245-246

⁵⁴ M. Misse, *La role des Etats Unis dans la Conflagrance des Ialta et Malta*, în *Revue de la deuxieme guerre mondiale*, nr. 38, iulie 1969, p. 24.

⁵⁵ A. Fontaine, *op. cit.*, p. 238.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 239.

⁵⁷ W. Churchill, *Memoires sur le deuxieme guerre mondiale*, tom VI, vol. I, p. 214.

⁵⁸ Ch De Gaulle, *Memoires de guerre*, tom III, Paris, Ed. Plan, 1959, p. 54.

⁵⁹ W. Churchill, *op. cit.*, p.214

⁶⁰ R. Cartier, *La seconde guerre mondiale*, Paris, Marbout Universite, 1964, p. 305.

⁶¹ W. Churchill, *Al doilea război mondial*, vol II, p. 380.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ Momentul era propice pentru treburile, așa că am spus: Hai să rezolvăm problemele noastre în legătură cu Balcanii. Avem acolo interese, misiuni, agenți. Să nu ajungem la scopuri contrarii în chestiuni minore. Cât privește Rusia și Britania v-ar conveni să aveți o predominare 90%, noi să avem 90% de spus în Grecia. Să mergem 50% și 50% în Iugoslavia. În timp ce se traducea asta, eu am scris pe o jumătate de coală de hârtie:

România: Rusia 90%

Celelalte 10%

Grecia: M. Britanie 90% (de acord cu SUA)

Rusia 10%

Iugoslavia: 50% - 50%

Ungaria: 50% - 50%

Bulgaria: Rusia 75%

Celelalte 25%.

Am împins hârtia asta spre Stalin, care între timp auzise și traducerea. A urmat o mică pauză. Apoi a luat creionul lui albastru și a făcut un mare semn

aprobator și ne-a dat-o înapoi. S-a stabilit totul într-un timp nu mai lung decât a durat ca să punem pe hârtie. *Ibidem*, p. 381 și 382. Vezi de asemenea și idem, *Memoires sur le deuxieme guerre mondiale*, tom VI, vol. I, p. 135; A. Fontaine, *op. cit.*, p. 275; Maria Gh. Bratianu, *Acordul Churchill-Stalin 1944*, Ed. Corint, București, 2002. Progresele realizate în „declasificarea documentară”, precum și în depășirea „unor granițe interpretative realizate de autori ai școlii postrevizioniste” au dus la scoaterea în evidență a unor particularități ale contextului est european în toamna anului 1944. În această direcție se înscrie și lucrarea lui Liviu C. Țirau, intitulată *Între Washington și Moscova. Politicile de securitate națională a SUA și URSS și impactul lor asupra României (1945-1965)*, apărută la Editura Tribuna din Cluj.

Premierul englez a cerut sovieticilor încă din 1943 să-și exprime punctul de vedere asupra proiectului de constituire a unei confederații de state Balcanice și Central Est Europene. URSS a evitat să discute serios această problemă, profitând și de poziția Washingtonului care vedea reglementarea acestor probleme mai târziu în conformitate cu principiile Chartei Atlanticului. Acest fapt al rezolvării problemelor balcanice într-o perspectivă îndepărtată și pe baza principiilor generoase ale Chartei i s-a părut lui Churchill „o naivitate” și printr-un gest de ultim moment se deplasează în octombrie 1944 la Moscova „pentru a evita extensia dominației sovietice în Sud-Estul Europei”. Demersul premierului englez trebuie văzut nu ca „o acțiune egoistă”, menită „să apere interesele britanice”, ci o acțiune disperată de a mai păstra punctele de influență occidentale în Estul Europei. În ianuarie 1945, Churchill a realizat eșecul demersului său în capitala sovietică: „Nu fac nici o eroare, toată zona balcanică, exceptând Grecia, va fi bolșevizată și nu pot face nimic pentru a împiedica asta. Nu pot face nimic, nici pentru Polonia”; conf. Miruna Munteanu, *Cronica unei tragedii inevitabile, Ziua, 16 iulie 2005*. N. Baciuc este însă de o altă părere: „Decizia luată la Conferința de la Teheran de a se crea al doilea front în Europa” prin debarcare în Franța „are consecințe tragice pentru Balcani”.

SUA considerau Balcanii un teatru secundar de război, „regiunea nu era un obiectiv natural al SUA”. Trupele sale se vor limita în a aproviziona cu alimente populația zonei. Obiectivul prioritar al SUA era de a crea un echilibru militar și politic între puteri în Europa și Asia, pentru a asigura propria lor securitate. Din această cauză ținând cont „de degradarea militară, economică și politică a imperiului Marii Britanii și de apariție pe scenă a Uniunii Sovietice militare, atotputernică în Europa și Asia, obiectivul nostru trebuie să fie evitarea unui conflict între URSS și Anglia care să degenereze în război”. Acest obiectiv prezentat totuși într-o formă oarecum evazivă invitat de fapt la „delimitarea zonelor de influență anglo-ruse ca să evite în viitor conflictele între ei ce ar duce eventual la un război”. Era acesta un mare semnal de alarmă la agresiunea îndreptată împotriva „principiilor ce stau la baza vieții și filozofiei politice americane”, o „negare abjectă a democrației”. Zonele de influență erau „negarea tuturor principiilor formulate de Charta Atlanticului”, principii pentru care SUA au intrat în război. Premierul englez era un spirit mai pragmatic și nu putea să admită să „prezideze” căderea imperiului colonial britanic. Cunoșcând punctul de vedere american atât Churchill cât și Stalin au făcut „un joc inteligent” reușind să-l ademenească pe Roosevelt. Stalin „a mers pe vârful picioarelor”, împingându-l pe Churchill „să-i pledeze cauza”. Într-o telegramă

trimisă direct lui Roosevelt la 11 iunie 1944, Churchill propune președintelui american o împărțire a zonelor de influență în Balcani cu Uniunea Sovietică numai pe o „perioadă de încercare de trei luni după care va trebui revizuită de cele trei mari puteri”. Propunerea este acceptată de „bolnavul președinte Roosevelt”, dar numai „pentru o perioadă de încercare, cu rezerva să fim atenți să nu se stabilească astfel de zone de influență”.

Premierul britanic obținând ceea ce voia îi va explica lui Molotov, ministrul de externe sovietic că „rațiunea limitei de trei luni este să nu prejudiciem chestiunea stabilirii zonelor de influență pe procente cu Stalin încă din decembrie 1941 (atunci când dictatorul sovietic propune pragmaticului Churchill împărțirea Europei acceptând baze militare engleze pentru Marea Britanie în apus și sovietice în răsăritul Europei).

Acestea au fost împrejurările în care premierul Marii Britanii „vinde la Moscova în octombrie 1944 întreaga Europă de răsărit” inclusiv România; N. Baci, *Agonia României, 1944-1948*, Ed. Dacia, Cluj Napoca, p. 85-96 și 116-126.

⁶⁴ Sherwood, *op. cit.*, p. 385.

⁶⁵ W. Churchill, *Memoires sur le deuxieme guerre mondiale*, vol VI, partea I, p. 47.

⁶⁶ Sherwood, *op. cit.*, p. 240.

IOAN HĂȘFĂLEAN- MUZEOGRAF ȘI ISTORIC ȘI CONTRIBUȚIA SA LA ISTORIOGRAFIA IOAN ȘENCHEA

Ioan Vlad

În demersul meu de documentare pentru cartea „Cărturarii brașoveni pentru România Mare” am avut marea șansă de a descoperi manuscrisul „Luptă și jertfă în slujba poporului. Luptătorul național și martirul Dr. Ioan Șenchea (1864 – 1916)”, aparținând istoricului Ioan Hășfălean, fost director al Muzeului Țării Făgărașului în perioada 1980 până în 1987, când a trecut la cele veșnice. Cum personalitatea și jertfa lui Șenchea erau arhinecunoscute în istoriografie, în publicistica de istorie, între iubitorii de istorie, cu excepția câtorva făgărășeni și zărneșteni, a fost o adevărată revelație pentru mine să descopăr un Ioan Șenchea impresionant, măreț, eroic și jertfelnic în manuscrisul lui Ioan Hășfălean. De aici s-a născut hotărârea mea, peste ani, de a relua demersul științific al istoricului Ioan Hășfălean, demers pe care el nu l-a putut încheia întrucât timpul n-a mai avut răbdare cu istoricul, pentru a-l duce mai departe și a-l finaliza publicistic într-o monografie pe care Șenchea o merită de decenii. Fără truda și opera inedită a lui Hășfălean, eu nu l-aș fi descoperit pe Șenchea și publicațiile lui făgărășene, n-ar fi făcut-o, poate, nici alt istoric, și nedreptatea prin uitare pentru Șenchea ar fi continuat. Prin urmare, îmi exprim și de data aceasta întreaga gratitudine și recunoștință pentru opera de pionierat realizată de Ioan Hășfălean în reconstituirea istoriografică a luptei și martirajului lui Ioan Șenchea pentru România Mare.

Iată, în continuare, o scurtă biografie a regretatului istoric, realizată de soția și fiica acestuia, d-nele Magdalena și Didona care au utilizat și Prefața la manuscris a prof. Ioan Eșan.

Profesorul și istoricul făgărășean Ioan Hășfălean s-a născut la 6 iunie 1931, în satul Fișer, județuș Târnava Mare, în familia maistrului tâmplar Ioan Hășfălean și a Anei, născută Mircea, originară din Homorod. Ioan Hășfălean își petrece copilăria în satele Fișer și Homorod, la incidența dintre o geografie poetică și un univers uman de o mare sensibilitate și noblețe sufletească.

După absolvirea școlii primare în satul Homorod, se înscrie la Liceul “Andrei Șaguna” din Brașov. Aici, sub bagheta unui corp profesoral de excepție, își însușește temeiurile culturii generale. De pe acum elevul Ioan Hășfălean este remarcat și apreciat pentru câteva din atributele ce vor deveni constante ale personalității sale de mai târziu: aspirația către lucrul perfect, rigurozitate științifică, patriotismul luminat, distincția intelectuală.

Absolvind în mod strălucit liceul brașovean, devine student al Facultății de Istorie din cadrul Universității - București. Aici era concentrată eminența istoricilor români. Catedrele sunt ocupate de academicieni, directori ai unor institute de specialitate, autori ai unor prestigioase lucrări de istorie națională și universală.

În acest cadru savant, Ioan Hășfălean studiază, pe lângă disciplinele de specialitate, limbile clasice și moderne, slava veche, paleografia, pregătindu-

se intens pentru a intra cu competență în studiul istoriei Transilvaniei, idealul său de istoric și militant român fiind acela de a lumina cu noi documente, problemele controversate ale istoriei noastre.

După absolvirea facultății în 1957, este numit profesor la Liceul din Orașul Victoria la data de 1 octombrie a aceluiași an. Demonstrând corectitudine și o excelentă pregătire profesională, în anul 1961 este numit, la numai 4 ani de la absolvirea Universității, directorul Liceului din Orașul Victoria, funcție în care lucrează până în anul 1966.

Transferat în Făgăraș în 1966 ocupă următoarele funcții: președinte al Comitetului de cultură, director al Casei Municipale de cultură de la 1 octombrie 1970 până la 1 martie 1972, muzeograf, iar din 1980 până în clipa morții sale - 10 noiembrie 1987 - director al Muzeului Țării Făgărașului.

În Făgăraș profesorul Ioan Hășfălean vine împreună cu soția sa Magdalena, născută Ivănescu, originară din Basarabia, cu care s-a căsătorit în anul 1960 în Orașul Victoria și fiica Didona în vârstă de 5 ani.

Ioan Hășfălean s-a conturat în conștiința generației sale ca profesor și cercetător. Profesorul de istorie Ioan Hășfălean, al cărui nume este multiplicat până departe, prin faptele sale didactice, se remarcă mai ales în calitate de director, el reușind, cu sprijinul unui corp didactic harnic și competent să dea instituției prestigiul și strălucirea unor licee cu tradiție. Ca îndrumător al culturii, dimensiunea sa cea mai înaltă și-a exprimat-o în calitate de director al Muzeului Țării Făgărașului, instituție care, prin modul de organizare, amploarea și calitatea cercetării științifice, bogăția exponatelor, calitatea manifestărilor, devine o instituție de prestigiu republican. Lărgind mereu, prin stilul său de mare finețe, colaborările, directorul Ioan Hășfălean a transformat muzeul în școală de istorie și patriotism în instituție de perfecționare pentru corpul didactic de specialitate din Țara Oltului, sediu al unor reuniuni științifice prestigioase, cu participarea celor mai de seamă personalități din domeniul istoriei.

Remarcabil este faptul că expoziția muzeului nu se rezumă doar la prezentarea unor personalități, ci însumează pe toți acei oameni simpli, țărani sau orașeni, mici meșteșugari, comercianți, cu avere puțină și suflet mare, care și-au dat viața pentru libertatea românilor din Transilvania și de pretutindeni.

Ca cercetător Ioan Hășfălean se consacră în general studierii istoriei Țării Oltului.

În publicațiile vremii văd lumina tiparului multe articole și lucrări de specialitate. Pe lângă ce apare sub egida Comitetului de Cultură și Educație Socialistă al Județului Brașov, sau a Muzeului Județean Brașov ("Cetatea Făgărașului - Monumentul și Muzeul" și "De la Negru-Vodă la Mircea Basarab", broșură apărută post-mortem în 1989), colaborează cu revista **Magazin istoric, Revista muzeelor și monumentelor**, iar în septembrie 1984 în „Neuer-Weg” se publică articolul "Radu Negru oder Negru Vodă?"

De remarcat și de cea mai mare valoare sunt două lucrări "Negru Vodă", un amplu studiu privind personalitatea legendarului "descălecător" al Țării Românești, la 1290, și "Luptă și jertfă în slujba poporului - Dr. av. Ioan Șenchea 1864-1916" în care se evocă personalitatea dr. av. Ioan Șenchea, unul din fruntașii românilor făgărășeni și transilvăneni, militant de seamă

pentru unitatea națională, asasinat din ordinul autorităților maghiare la 7/8 septembrie 1916, lângă Olt, la Galați - Făgăraș, care au însemnat o muncă asiduă desfășurată pe parcursul multor ani și care nu au văzut lumina tiparului datorită morții timpurii a profesorului Ioan Hășfălean, răpit dintre noi și de lângă cei dragi de o boală necruțătoare.

*

Profesorul de istorie, ajuns repede director de liceu și apoi de muzeu, și încă unul important, obligat în carieră să-și schimbe de câteva ori fundamental uneltele de lucru, metodologia și opțiunile, de la catedra de liceu la managementul muzeal, și de fiecare dată cu rezultate foarte bune, Ioan Hășfălean a încercat și cercetarea și scrisul în ale istoriei, dovedind și de această dată dăruire și pasiune, talent și performanță. Desigur, n-a putut-o face insistent și prioritar, ci doar „printre altele”, ca o trudă asumată voluntar și suplimentar, o datorie de conștiință, îndeletnicire care presupune multă aplecare, multe acumulări, deprinderi și experiență până la deplina maturitate a condeiului.

Nu știu în alte direcții pe care le-a deschis ce a realizat ca cercetător de istorie dar am putut constata ce a făcut în direcția de cercetare istoriografică - Ioan Șenchea, o contribuție hotărâtoare, determinantă. Fără prestația lui Hășfălean, în cel mai bun caz, cercetarea și publicarea unei monografii Ioan Șenchea ar fi fost amânată pentru o lungă perioadă de timp, până când cineva foarte inspirat, harnic și bine motivat ar fi descoperit și trudit pe arhiva inedită - Ioan Șenchea. Desigur, calitatea sa de muzeograf la muzeul făgărașean, unde se află presa și arhiva lui Șenchea, a fost o condiție importantă, dar, cum documentele respective au trecut și prin alte multe mâini, nu și suficientă.

Ioan Hășfălean a sesizat din timp, și o probează pe deplin în manuscris, marea personalitate a lui Ioan Șenchea, dimensiunea, profunzimea și multilateralitatea ei, cât și nevoia ca Șenchea să fie cuprins și cunoscut în istoriografia românească, de către specialiști și de către marele public. Ioan Hășfălean și-a dat seama că Șenchea făcea parte din elita clasei politice românești ardeleni, care a făurit Unirea cea Mare, că el a stat alături de Maniu, Vaida, Cicio-Pop, Vasile Goldiș etc. în lupta națională, că prestația și prestigiul lui erau, în epocă, comparabile cu ale fiecăruia dintre aceștia și apoi că era o nedreptate ca Șenchea să nu fie alături de camarazii săi și în cartea de istorie, în memoria colectivă a generațiilor. Hășfălean a mai sesizat că și Făgărașul, orașul său și al lui Șenchea, în bună măsură, lipsea și el din istoria scrisă a luptei naționale, și chiar dacă demersul său nu viza și toată contribuția Făgărașului la Marea Unire, prezentarea prestației lui Șenchea rezolva o mare parte a problemei.

Ca metodă de lucru, Hășfălean descifrează componentele contribuției lui Șenchea pe domenii de activitate și astfel le tratează: activitatea la conducerea Societății „Progresul”, la conducerea Despărțământului Făgăraș al „Astrei”, la conducerea Clubului național român, Făgăraș, contribuția la crearea și dirijarea presei românești la Făgăraș, în conducerea clasei politice românești în congregația comitatului etc. În evocarea prestației lui

Șenchea pe aceste domenii, Hășfălean înțelege rolul personalității istorice a lui Șenchea, în soarta instituțiilor pe care le conduce. Atât la „Progresul”, cât și la „Astra” sau la Clubul național român, mandatele lui Șenchea sunt strălucite comparativ cu precedentele și cu următoarele, Șenchea este cel care le impune succesul, reușita, strălucirea. Are inițiative pur personale, foarte ingenioase și eficiente (ex. practica soldului intangibil” în creșterea veniturilor „Progresului” sau „bibliotecile ambulante” în culturalizarea satelor de către „Astra”), este dispus să jertfească și banul propriu pentru reușita acțiunilor „Astrei” sau „Progresului”.

Apoi, Hășfălean sesizează și evocă corect rolul lui Șenchea în crearea, conducerea, finanțarea și realizarea presei românești la Făgăraș în anii 1907 - 1916, o prestație de mare valoare în epocă în slujba cauzei naționale, dar și în asigurarea informațiilor pentru cercetarea epocii respective. Presa creată de Șenchea reprezintă în proporție de 80-90% sursa de documentare a lucrării lui Hășfălean. El înțelege și evocă, destul de expresiv, rolul presei lui Șenchea în progresul luptei naționale românești la Făgăraș și deslușește corect prestația, chiar secretă, a lui Șenchea în realizarea în conținut și formă a ziarului „Olteanul”.

În portretizarea lui Șenchea, Hășfălean uzează și de paralela cu Nicolae Șerban, politician oportunista și carierist, fără principii și rigoare politică, adversar inevitabil al lui Șenchea. În prezentarea disputei dintre cei doi, Hășfălean sesizează tactul, dibăcia și chibzuința politică a lui Șenchea, în contrast cu șiretenia și politicianismul lui Nicolae Șerban. În context, istoricul constată și unele manifestări de oportunism și politicianism chiar în sânul Partidului Național Român și la unii lideri, cum sunt Iuliu Maniu, (finul lui N. Șerban) sau Al. Vaida Voievod. Portretul, destul de amplu și convingător, făcut lui N. Șerban, cu prezentarea activității lui până la moarte (1932), duce demonstrația privind oportunismul și carierismul protagonistului până la capăt.

Demersul științific al istoricului Ioan Hășfălean realizează o dimensiune monografică asupra Făgărașului pe o perioadă lungă de timp (1892-1916), prezentând, prin Șenchea, o epocă, o comunitate românească și nu numai, cea a comitatului Făgăraș, cu toate problemele vieții ei, economice, sociale, politice, administrative, școlare, culturale, naționale etc.

În plan ideologic, Hășfălean sesizează și prezintă corect crezul politic al lui Șenchea, opțiunea lui fermă pentru eliberarea și unirea Transilvaniei cu România, opțiunile și legăturile lui cu România și cu Bucureștiul, cu liderii români din regat până la nivelul lui Ionel Brătianu, opțiunea pentru soluția armată și așteptarea dorobanților la Făgăraș.

Privind sfârșitul tragic al lui Șenchea, istoricul înțelege complexitatea cazului, rațiunile politico-politice, țesătura de interese locale și centrale ale autorităților și caracterului de „asasinat politic” al eliminării fizice a luptătorului român.

Calificarea dramei ca „martiraj” și a eroului ca „martir” apare doar în titlul lucrării și în fila de gardă, în citatul din Octavian Goga, 1919, unde Șenchea este numit „martir al Ardealului”. În concluziile finale, Hășfălean îl numește pe Ioan Șenchea „intransigentul luptător”, „luminoasă figură”, care intră „în galeria eroilor luptei poporului român” (p. 181).

În privința documentării, Ioan Hășfălean a utilizat, am mai spus-o, prioritar "Olteanul" și "Țara Oltului" și arhiva Șenchea din Muzeul Țării Făgărașului, iar pe alocuri "Tribuna", "Gazeta Transilvaniei", "Albina", presa maghiară de la Făgăraș și câteva din lucrările mai vechi (anii '60-'70) ale istoriografiei Marii Uniri.

O analiză atentă a manuscrisului poate duce la concluzia că demersul istoricului nu este finalizat, manuscrisul nu este gata de tipar, el poate fi doar o primă variantă și aceasta pentru că: lipsește divizarea materialului pe capitole și subcapitole, lipsesc titlurile și subtitlurile în text, deși conținutul le presupune; lipsește o introducere sau o prefață a autorului sau a altcuiva pus de autor, cea prezentă, a prof. Ioan Eșan, este redactată ulterior, în 1991; lipsește o ilustrație a lucrării sau măcar indicații ale autorului pentru ilustrație etc. Probabil că într-o următoare variantă îmbogățită, autorul urma să încadreze mai amplu activitatea lui Șenchea în contextul istoric al Făgărașului, al luptei naționale până la Șenchea, să prezinte și alte contribuții ale predecesorilor și contemporanilor în lupta națională din zonă, iar în partea ultimă să prezinte cursul evenimentelor la Făgăraș după moartea lui Șenchea la Marea Unire - împlinirea aspirației naționale, dar și a lui Șenchea. Cât privește stilul, redactarea, o reluare i-ar fi impus o redactare mai elaborată, mai publicistică, renunțarea la citate ample în folosul analizei și interpretării documentelor.

Cu toate acestea, demersul istoricului Ioan Hășfălean în constituirea unei monografii despre Ioan Șenchea este absolut lăudabil, merituos, el a prefigurat o direcție de acțiune, a conturat în formă și fond o astfel de întreprindere, a adunat și sistematizat o mare cantitate de informație, a dat o primă monografie despre Ioan Șenchea, care a făcut-o posibilă pe cea de-a doua care a văzut lumina tiparului.*

* Ioan Vlad, **Ioan Șenchea - martirul Ardealului. Lupta națională la Făgăraș pentru Marea Unire**, Ed. Pastel, Brașov, 2004, 704 pagini.

RÉSUMMÉ

L'étude présente vous propose de vous présenter la personnalité du muséographe et historien Ioan Hășfălean (1931 - 1987), ancien directeur du Musée du Pays de Făgăraș dans les derniers sept ans de la vie, et, spécialement, sa contribution à l'historiographie de Ioan Șenchea. L'historien Ioan Hășfălean, comme chercheur scientifique et publiciste, a réalisé quelques études significatives sur la Forteresse de Făgăraș, la personnalité du légendaire Negru - Vodă, aussi que une première monographie sur l'avocat dr. Ioan Șenchea (1864 - 1916), monographie qui a été le point de départ de notre recherche, finalisé par la publication du livre „Ioan Șenchea - martirul Ardealului”, Brașov, 2004, 704 pages.

Ioan Hășfălean a découvert la grande personnalité de Ioan Șenchea, sa contribution à la lutte nationale des roumains pour la Grande Union de 1918, aussi que la valeur symbolique de sa morte éroïque, son martyrage,

victime d'un asasinat politique réalisé par les autorités de l'Etat autriche - ungrois en 1916, a l'entrée de l'armée roumaine à Făgăraș. La contribution historiographique de Ioan Hășfălean à l'historiographie – Șenchea a été déterminante pour mon entreprise scientiphique, elle m'a rélevait la valeur du travail du Șenchea dans la lutte national et m'a déterminé de continuer l'action scientiphique et publicitaire. Pour cette chouse, Ioan Hășfălean doit recevoir de nous, nous les historiens et les lectteurs d'histoire, toute la gratitude et la reconnaicense pour son travail de chercheur sur les archives Șenchea.

CÂTEVA CONSIDERAȚII PRIVIND ACTIVITATEA MONETĂRII DE LA FĂGĂRAȘ (SEC. XVII-XVIII)

Dorina Negulici

Între monetăriile care au funcționat în evul mediu în țările române, un loc important îl ocupă cele din Transilvania. Apariția lor în secolul al XIV-lea trebuie pusă în relația directă cu dezvoltarea mineritului, cu extragerea, prelucrarea și comercializarea metalelor prețioase, prezente în cantități mari în subsolul provinciei.

Regiunea Slovaciei alături de Transilvania au constituit de-a lungul evului mediu cele mai mari rezerve de astfel de metale și implicit aici au ființat cele mai importante monetării central-europene.

În Transilvania sunt bine cunoscute monetăriile regale de la Baia de Arieș (1325), Sibiu (1336), Baia Mare (cca. 1327), Cluj (1323-1333), Satu Mare (1327), Lipova (1357), Brașov (1427), Sighișoara (1431-1432)¹. Despre acestea se cunosc din documente datele de înființare și perioadele de funcționare. În schimb despre monetăria de la Făgăraș până în acest stadiu al cercetării nu am reușit să depistăm documentele de atestare².

Putem însă stabili perioada ei de funcționare după emisiunile monetare care poartă sigla orașului A-F (Arx Fogorasch) și în unele cazuri și stema acestuia. Monedele cu sigla Făgărașului se înscriu în perioada domniei lui Michael Apafi 1661-1690 ca principe al Transilvaniei sub suzeranitate otomană. În cei 29 de ani de domnie a bătut 20 de emisiuni monetare, din care 17 în 214 variante și 3 emisiuni în 82 de variante de monede de valoare mică și mijlocie de trei și șase groși echivalenți a 6 și 12 denari. Cele 17 emisiuni monetare sunt de monede cu valoare mare și foarte mare - taleri, ducăți, guldeni și 25 și 100 de ducăți, necesare în primul rând pentru plata tributului către Poartă iar cei din anul 1685 și a contribuțiilor pentru Austria, cheltuieli care trebuiau făcute în „bani buni”³.

Dintre acestea în monetăria de la Făgăraș Apafi a bătut următoarele monede: în anul 1666, când este semnalată prima emisiune cu sigla orașului bate un ducat; în anul 1668, 2 Dukatenklippe semilună cu figură (raritate), 4 ½ ducăți în formă de stea cu opt raze, 4 ½ Dukatenklippe, 6 Dukatenklippe și 10 ducăți. În anul 1675 bate piese de un ducat cu sigla A-F și piese de 100 ducăți aur, cu diametrul plăcii de 102 mm, purtând pe revers, sub steme, în scut mic stema Făgărașului cu numai doi pești și inițialele A:F. Tot în acest an apare emisiunea de 5 ducăți de argint, având pe revers în scut oval mic stema cu trei pești și inițialele CF (*Civitas Fogorasch*).

Un an mai târziu, în 1678, bate piesele de un ducat stea cu 8 colțuri rotunjite (Dukatenklippe) (foarte rară astăzi), de trei ducăți (Dukatenklippe) sub formă de stea cu raze, patru ducăți, șase ducăți în stea cu șase raze, toate având inițialele A-F. În 1680 bate piese de un ducat cu aceleași inițiale și în anul 1681 și 1683. În 1684 bate trei ducăți hexagonali (Dukatenklippe)

cu inițialele A-F, iar în 1689 un ducat hexagonal și doi ducați (Dukatenklippe) cu aceleași inițialele A-F⁴.

Așadar, Michael Apafi bate monedă la Făgăraș, între anii 1666-1689, piese cu valoare mare și chiar foarte mare cele mai multe din ele rarități numismatice și unele chiar impecabile din punct de vedere al artei monetare baroce (50 și 100 de ducați)⁵.

După anul 1689, singurele emisiuni monetare care indică după siglă faptul că au fost bătute în monetaria de la Făgăraș sunt cele de trei Kreutzeri din 1696 și gros de 12 denari în 1697 sub împăratul Leopold I. Aceste piese poartă siglele F-T (Fogorash-Turris).

Aceleași inițiale, F-T, apar și pe piesele cu valoare de 15 kreuzeri bătute tot de Leopold I în anul 1704 din aceleași necesități militare și care au circulat sub numele de Fünfzehnkreutzer⁶. Acestea sub ultimele emisiuni ale monetăriei de la Făgăraș care, după instaurarea dominației habsburgice în Transilvania în anul 1690, împărtășește aceeași soartă pe care au avut-o și celelalte cu excepția monetăriei de la Alba-Iulia care continuă să funcționeze până la instaurarea dualismului austro-ungar în 1867, celelalte își încetează activitatea și odată cu ele ia sfârșit și autonomia monetară și politică a Transilvaniei.

După datele prezentate, putem afirma că la Făgăraș monetăria a fost înființată de principele Michael Apafi, între anii 1661-1666 și a funcționat până în primii ani ai secolului al XVIII-lea, ultima emisiune de aici fiind cea din 1704.

În perioada amintită situația Transilvaniei devine din ce în ce mai grea iar domnia lui Apafi cu toate încercările de orientare a comerțului spre Suedia, Anglia sau Scoția⁷, o agravează și mai mult. Cresc contribuțiile în bani către stat iar piața este invadată de monede străine pentru a putea face față nevoilor de schimb, mai ales după dieta de la Făgăraș din anul 1682 prin care s-a admis circulația monedei imperiale.

Nevoia crescândă de monedă mai ales de valoare mare a fost factorul determinant în organizarea noilor monetării de la Făgăraș și Aiud de către Michael Apafi. În acest sens considerăm concludent faptul că la Aiud se bate monedă doar între anii 1672-1675⁸, într-o perioadă foarte grea pentru principe când se pune la cale participarea sa la o coaliție antihabsburgică, alături de Franța și Ungaria⁹. Tratatul de alianță îl semnează la 28 aprilie 1675 la Făgăraș.

Un alt argument privind înființarea unei monetării la Făgăraș de către principele Michael Apafi este faptul că acesta transformă Făgărașul în a doua sa reședință după Alba-Iulia. Ține aici 11 diete ale principatului și 18 delegații, mai multe decât la Alba-Iulia. Aici ratifică o serie de tratate politice, primește soli ai Moldovei și Țării Românești, Imperiului Otoman, ai lui Ludovic XIV sau ai Poloniei. Probabil că în acest context, în anul 1663, când acordă privilegii monetăriei din Brașov pentru a bate monede de aur și argint, pune și bazele legale ale monetăriei din Făgăraș. Tot în anul 1663, donează ca zestre întreg ținutul Făgăraș soției sale Anna Bornemisza, o „femeie pe cât de energică pe atât de ambițioasă, ținea curtea splendidă și casa somptuoasă la Făgăraș, spre a cărei acoperire de spese între altele provenite serveau și taxele ce le lua de la boieri pentru reînnoirea diplomelor, iar când nu mai găsea boieri

vechi spre ai tunde, acolo crea boieri noi din curtenii săi și din alți plebei mai cu stare”¹⁰.

Și pentru luxul de la curte erau necesare sume mari de bani, ceea ce credem că este încă un argument care poate să justifice înființarea monetăriei. Activitatea monetărilor aducea și ea venituri sporite casei princiare.

Cu ocazia acestei discuții considerăm oportun să semnalăm faptul că Muzeul Județean de Istorie Brașov este în posesia unui exemplar original „*Tabulae Numismaticae pro Catalogo Numorum Hungariae ac Transilvaniae. Instituti Nationalis Szechenyiani*”, realizat de gravorul Kovacs și tipograful J. Renard, probabil în anul 1807.

Exemplarul nostru conține 211 pagini. Coperta originală a fost înlocuită cu una de hârtie simplă, lipită de paginile de gardă. Pagina de titlu există, dar nu are menționat anul și locul apariției (fig. 1). Corpul catalogului este complet, conform cu sumarul de pe pagina de titlu - „Pars I continent Tabulas 79; II 20; III 8 (fig. 1).

Câmpul paginilor conține ilustrația executată pe placă de gravură ale cărei margini sunt clar conturate. Tabula 2 și 3 au înscris în partea dreaptă jos, numele maistrului tipograf care a efectuat imprimarea, sub forma „Renard, fe” și J. Renard, fe[cit]. Pe următoarele pagini această inscripționare nu mai apare. (fig. 2).

Ar mai fi de adăugat că acest exemplar a fost tipărit pe hârtie provenind de la moara de la Karlsbad, după cum ne indică filigranul pe care îl conține. Acesta se compune din scut timbrat de coroană cu fleuroni în care este înscris crinul angevin. Terminația scutului este un semioval cu două orificii, iar sub imagine apare inscripția Carlsbadd (?). Prezența filigranului pe hârtia utilizată la tipărirea catalogului ne dă posibilitatea să afirmăm că exemplarul datează de din primii ani ai secolului al XIX-lea probabil 1807, căci același filigran apare și pe o serie de planșe aflate tot în colecția noastră și datate în aceeași perioadă¹¹.

Note

¹ Ana Maria Velter, *Minerit și monetărie în Transilvania secolelor XIII-XIV*, în *Studii și cercetări de numismatică*, vol. XII, Editura Academiei Române, București, 1998, p. 154-155.

² D. Prodan, *Boieri și vecini în Țara Făgărașului, în sec. XVI-XVII*, în *Din istoria Transilvaniei*, Editura Enciclopedică, București, 1991, p. 9-158.

³ Gh. Anghel, *Trei tezaure monetare din secolul al XVII-lea, descoperite la Alba-Iulia*, în *Apulum V*, 1965, Editura Științifică București, p. 393-394.

⁴ Ghe. Buzdugan, Octavian Luchian, Constantin Oprescu, *Monede și bancnote românești*, Editura Sport-turism, Buc., 1977, p. 205-221; A. Resch, *Siebenburgische Münzen um Medaillen von 1538 bis zur gegenwart*, Sibiu, 1901, Taf. 41, nr. 70, 71, 72, Taf. 42 nr. 73, Taf. 44 nr. 128, taf. 48, nr. 212, taf. 49 nr. 211, Taf. 50, nr. 222 cu CF și stema cu 3 pești Taf. 52, nr. 280, 263 și *Tabulae Numismaticae pro Catalogo Numorum Hungariae ac Transilvaniae Instituti Nationalis Szechenyiani* Taf. 10, nr. 9, taf. 11, nr. 7, original inedit în arhiva Muzeului Județean de Istorie Brașov.

⁵ Alexandru Săsiuanu, *Tehnologie și arta monetară transilvăneană*, în *Crisia VI*,

Oradea, 1976, p. 260-262.

⁶ E. Chirilă, I Chifor, *Tezaurul monetar de la Aruncuta, sec. XVII-XVIII*, în *Tezaure monetare din nordul Transilvaniei sec. XVI-XVIII*, Zalau, 1970, p. 81; Idem *Tezaurul monetar de la Diviciori, sec. XVII-XVIII*, p. 97 și 104; A. Resch, *op. cit.*, Taf. 54, inv 27.

⁷ *Istoria României*, vol. V, Ed. Enciclopedică, București, 2003, p. 510.

⁸ Ghe. Buzdugan, Octavian Luchian, Constantin Oprescu, *op. cit.*, p. 115.

⁹ Dr. Arh. Gheorghe Sebestyen, *700 de ani de existență a orașelor Gherla și Făgăraș*, în *Magazin istoric*, S. 2, anul XXV, iulie 1991, nr. 7, p. 36.

¹⁰ Ioan Cavaler de Pușcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Sibiu, 1892, p. 35.

¹¹ Dorina Negulici, *Feronerie brașoveană secolele XV-XIX*, Brașov, 2003, p. 32-33.

BETRACHTUNGEN ÜBER DIE MÜNZSTÄTTE FOGARASCH (17-18. JH.)

Unter den mittelalterlichen Münzprägestätten in den rumänischen Fürstentümern spielten die siebenbürgischen Münzämter eine gewichtige Rolle. Deren Gründung im 14. Jh. steht im direkten Zusammenhang mit der Entwicklung des Bergbaus, der Gewinnung, Verarbeitung und Vermarktung der im Fürstentum in ausreichenden Mengen vorkommenden Edelmetalle.

Slowakei und Transsilvanien verfügten im Mittelalter über die größten Edelmetallvorkommen und daher wurden gerade hier die wichtigsten Münzprägestätten im Mittel- und Osteuropa gegründet.

In Siebenbürgen sind folgende königlichen Münzämter bekannt: Baia de Arieș (1325), Sibiu (1336), Baia Mare (ca. 1327), Cluj (1323-1333), Satu Mare (1327), Lipova (1357), Brașov (1427), Sighișoara (1431-1432)¹. Die Gründung und die Dauer ihrer Arbeit ist urkundlich erwähnt. Dagegen blieben unsere Recherchen nach der Gründungsurkunde des Münzamtes in Fogarasch bis heute ohne Erfolg².

Allerdings können wir den Zeitraum des Münzbetriebs nach den Münzausgaben nachvollziehen, die die Stadtsiegel „A-F“ (Arx Fogorasch) und teilweise auch die Stadtwappen tragen. Die Münzen mit der Fogarascher Siegel wurden unter dem siebenbürgischen Fürst Michael Apafi (1661-1690), während der ottomanischen Herrschaft geprägt. Während seiner 29-jährigen Herrschaft gab der Fürst 20 Münzmissionen aus, wovon 17 in 214 Münzvarianten und 3 in 82 Varianten geringen und mittleren Münzwertes von drei und sechs Groschen, umgerechnet 6 und 12 Denaren. Bei den 17 Emissionen handelt es sich um hoch- und sehr hochwertige Münzen – Taler, Dukaten, Gulden und 25, bzw. 100 Dukaten – die vorrangig zur Begleichung der Zwangsabgaben an die osmanische Pforte verwendet wurden: Darüber hinaus wurden die 1685er Kontributionsmünzen für Zahlungen an Österreich eingesetzt, die mit „gutem Geld“ zu leisten waren³.

Davon hat Apafi folgende Münzen in der Münzstätte Fogarasch geprägt: 1666 prägt der Fürst einen Dukaten bei der 1. Emission mit dem Stadtsiegel;

1668 2-fache Dukatenklippen mit Halbmond und Münzbild (Seltenheit), 4 ½ -fache sternförmige Dukaten mit acht Radien, 4 ½ - fache Dukatenklippen, 6-fache Dukatenklippen und 10 Dukaten. 1675 werden ein Dukat mit der „A-F“-Siegel und 100 Golddukaten mit dem Plattendurchmesser von 102 mm geprägt, wobei die Rückseite das Stadtwappen von Fogarasch mit lediglich zwei abgebildeten Fischen und den Buchstaben A:F trägt. In diesem Jahr werden darüber hinaus 5 Silberdukaten emittiert, wobei auf der Rückseite ein halbrunder Kleinschild mit drei Fischen und den Buchstaben „CF“ (Civitas Fogarasch) abgebildet sind.

Ein Jahr später, 1678, werden die sternförmigen 1-Dukatenstücke mit 8 abgerundeten Spitzen (Dukatenklippe, sehr selten heute), die sternförmigen 3-Dukatenmünzen mit Radien, 4-Dukatenmünzen und 6-Dukatenstücke mit 6-fachen Sternradien, alle mit den Buchstaben „A-F“ versehen, geprägt. 1680 prägt der Fürst Dukatenstücke mit den gleichen Buchstaben wie 1681 und 1683. 1684 werden drei hexagonale Dukaten (Dukatenklippen) mit den Buchstaben „A-F“ geprägt. 1689 folgt ein hexagonaler Dukat, sowie 2-Dukatenstücke (Dukatenklippe), die ebenfalls mit „A-F“ versehen sind⁴.

Michael Apafi prägt also in Fogarasch 1666-1689 hoch- und sehr hochwertige Münzstücke, wovon die meisten numismatische Seltenheiten sind und einige sogar einwandfreie Musterbeispiele für die barocke Münzkunst darstellen (50- und 100-Dukatenstücke)⁵.

Nach 1689 bleiben nur noch die 3-Kreutzerstücke vom 1696 und den unter dem Kaiser Leopold I. geprägten Groschen im Wert von 12 Denaren aus dem Jahre 1697 die einzigen Münzmissionen, die den Münzbetrieb in Fogarasch aufgrund der Stadtsiegel bekunden können. Diese Stücke sind mit dem Siegel „F-T“ (Fogorash-Turris) versehen.

Die gleichen Anfangsbuchstaben „F-T“ tragen auch die Sammlerstücke im Wert von 15 Kreuzern, die ebenfalls Leopold I. 1704 aus den selben militärischen Erwägungen geprägt hat und heute noch den Namen „Fünfehnkreuzer“ tragen⁶. Diese sind zugleich die letzten Emissionen des Münzamttes Fogarasch, das 1690 nach Übernahme der habsburgischen Herrschaft über Transsilvanien das Schicksal aller anderen Münzstätten mit der Ausnahme des Münzamttes in Alba Iulia, das bis zur Einführung des österreichisch-ungarischen Dualismus im Jahre 1867 im Betrieb bleibt, teilen wird. Mit der damit verbundenen Einstellung des Münzbetriebs geht auch die währungspolitische Unabhängigkeit Transsilvaniens zu Ende.

Aufgrund dieser Angaben kann nun behauptet werden, das der Münzbetrieb in Fogarasch 1661-1666 unter dem Fürsten Michael Apafi aufgenommen wurde und bis Anfang des 18. Jh. dauerte, wobei die letzte Münzmission 1704 datiert.

In dieser Zeit befand sich Siebenbürgen in einer immer schwierigeren Lage, wobei sie unter Apafi noch schlimmer wurde, auch wenn er sich bemüht hat, die Handelsbeziehungen in Richtung Schweden, Endland oder Schottland⁷ zu orientieren. Die staatlichen Zwangsabgaben stiegen. Der Markt, insbesondere nachdem der Fogarascher Landtag vom 1682 die Inverkehrbringung der kaiserlichen Münzen zuließ, wurde von ausländischen Münzen zur Deckung des Handelsbedarfs regelrecht überschwemmt.

Der steigende Bedarf vor allem nach hochwertigen Münzen war für

Michael Apafi der bestimmende Faktor zur Gründung der neuen Münzstätten in Fogarasch und Aiud. Schlüssig dafür ist die Tatsache, dass in Aiud die Münzen lediglich zwischen 1672-1675⁸ geprägt wurden, einer für den Fürsten sehr schwierigen Zeit, in der seine Beteiligung an einer antihabsburgischen Koalition an der Seite von Frankreich und Ungarn vorbereitet wird⁹. Das Bündnisabkommen wurde am 28. April 1675 in Fogarasch unterzeichnet.

Ein anderes Argument für die Gründung einer Münzstätte in Fogarasch besteht darin, dass der Fürst Michael Apafi die Stadt Fogarasch in seiner zweiten Residenzstadt, nach Alba Iulia, umbaute. Er hielt hier 11 Landtage des Fürstentums und 18 Delegationen, mehr als in seiner ersten Residenzstadt Alba Iulia. Hier wurden eine ganze Reihe politischer Abkommen unterzeichnet, Entsandter Moldawiens und der Walachei, sowie des Ottomanischen Reiches, von Ludwig XIV. und Polens empfangen. Wahrscheinlich schaffte er die gesetzliche Grundlage zur Gründung der Münzstätte in Fogarasch ebenfalls 1663, als er dem Münzamt in Brasov das Prägerecht für Gold- und Silbermünzen einräumte. Ebenfalls 1663 schenkte der Fürst das gesamte Fogarascher Gebiet - als Mitgift - seiner Ehefrau Anna Bornemisza, einer „energischen und ehrgeizigen Frau, die den glänzenden und prachtvollen Fogarascher Hof unterhielt, für dessen Unkosten neben anderen Einnahmen die Gebühren aufkamen, die sie von den Bojaren zur Verlängerung ihrer Urkunden erhielt. Und wenn sie keine älteren Bojaren zum Abzocken fand, kürte sie eben kurzerhand zu Bojaren ihre Hofleute und die besser verdienenden Plebejer“¹⁰.

Und für das luxuriöse Hofleben war eben viel Geld notwendig; Grund genug nach unserer Meinung, eine Münzstätte zu errichten. Darüber hinaus brachte der Münzbetrieb dem Fürstenhaus zusätzliche Einnahmen.

Bei dieser Gelegenheit müssen wir auch erwähnen, dass das Geschichtsmuseum des Kreises Brasov (Kronstadt) im Besitz einer Originalausgabe aus dem Jahre 1807 von „*Tabulae Numismatae pro Catalogo Numorum Hungariae ac Transilvaniae. Instituti Nationalis Szechenyiani*“ des Graveurs Kovacs, Drucker J. Renard, ist.

Unser Exemplar umfasst 211 Seiten. Der Originalumschlag wurde durch einen einfachen Papierumschlag ohne Umschlagseiten ersetzt. Die Titelseite ist vorhanden, jedoch ohne Angabe des Erscheinungsdatums- und Ortes (Abb. 1). Der Kataloginhalt ist vollständig und stimmt mit dem Inhaltsverzeichnis auf der Titelseite „Pars I continent Tabulas 79; II 20; III 8“ (Abb. 1).

Der Seitenbereich enthält die Abbildung, die auf einer Gravurplatte mit deutlich sichtbarem Umriss hergestellt wurde. Die Tabula 2 und 3 sind an der Unterseite mit dem Namen des Druckmeisters „Renard, fe“ und J. Renard, fe [zit] versehen. Auf den nachfolgenden Seiten erscheint diese Beschriftung nicht mehr (Abb. 2).

Laut Filigran wurde diese Ausgabe auf einem Papier gedruckt, das in der Karlsbader Papiermühle hergestellt wurde. Das Filigran besteht aus einem mit Kronenstempel versehenen und mit Blumenornamenten geschmückten, sowie mit der angevinischen Lilienblüte beschrifteten Schild. Der Schildrand ist halbrund und mit zwei Bohrungen versehen, wobei unter dem Bild die Beschriftung „Carlsbadd“ (?) steht. Wegen des Filigrans auf dem gedruckten Papier des Katalogs behaupten wir, dass die Ausgabe aus den ersten Jahren

des 19. Jahrhunderts, wahrscheinlich aus dem Jahre 1807 datiert; Grund: das gleiche Filigran erscheint auf andere Zeichnungen, die sich ebenfalls in unserem Besitz befinden und dem gleichen Zeitraum zugeordnet werden¹¹.

Noten

- ¹ Ana Maria Velter, *Minerit și monetărie în Transilvania secolelor XIII-XIV*, in *Studii și cercetări de numismatică*, Band XII, Editura Academiei Române, București, 1998, S. 154-155.
- ² D. Prodan, *Boieri și vecini în Țara Făgărașului, în sec. XVI-XVII*, in *Din istoria Transilvaniei*, Editura Enciclopedică, București, 1991, S. 9-158.
- ³ Gh. Anghel, *Trei tezaure monetare din secolul al XVII-lea, descoperite la Alba-Iulia*, in *Apulum V*, 1965, Editura Științifică București, S. 393-394.
- ⁴ Ghe. Buzdugan, Octavian Luchian, Constantin Oprescu, *Monede și bancnote românești*, Editura Sport-turism, Buc., 1977, S. 205-221; A. Resch, *Siebenbürgische Münzen um Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart*, Sibiu, 1901, Taf. 41, nr. 70, 71, 72, Taf. 42 nr. 73, Taf. 44 nr. 128, taf. 48, nr. 212, taf. 49 nr. 211, Taf. 50, nr. 222 mit CF und Wappen mit 3 Fischen Taf. 52, nr. 280, 263 und *Tabulae Numismatae pro Catalogo Numorum Hungariae ac Transilvaniae Instituti Nationalis Szechenyiani* Taf. 10, nr. 9, taf. 11, nr. 7, Originalausgabe im Archiv des Geschichtsmuseums Brașov.
- ⁵ Alexandru Sășianu, *Tehnologie și arta monetară transilvăneană*, in *Crisia VI*, Oradea, 1976, S. 260-262.
- ⁶ E. Chirilă, I Chifor, *Tezaurul monetar de la Aruncuta, sec. XVII-XVIII*, in *Tezaure monetare din nordul Transilvaniei sec. XVI-XVIII*, Zalau, 1970, p. 81; dito *Tezaurul monetar de la Diviciori, sec. XVII-XVIII*, S. 97 und 104; A. Resch, siehe oben, Taf. 54, inv. 27.
- ⁷ *Istoria României*, Band V, Ed. Enciclopedică, București, 2003, S. 510
- ⁸ Ghe. Buzdugan, Octavian Luchian, Constantin Oprescu, siehe oben, S. 115
- ⁹ Dr. Arh. Gheorghe Sebestyen, *700 de ani de existență a orașelor Gherla și Făgăraș*, *Magazin istoric*, S. 2, Jahrgang XXV, Juli 1991, Nr. 7, S. 36
- ¹⁰ Ioan Cavaler de Pușcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Sibiu, 1892, S. 35
- ¹¹ Dorina Negulici, *Feronerie brașoveană secolele XV-XIX*, Brașov, 2003, S. 32-33.

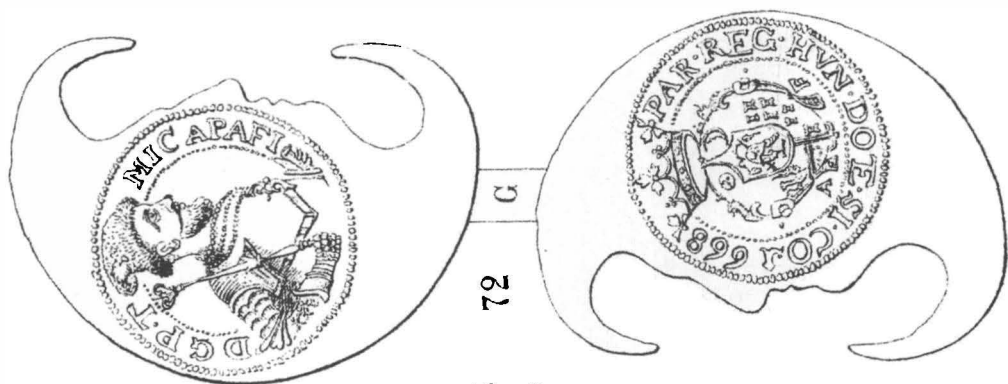

Fig. 1

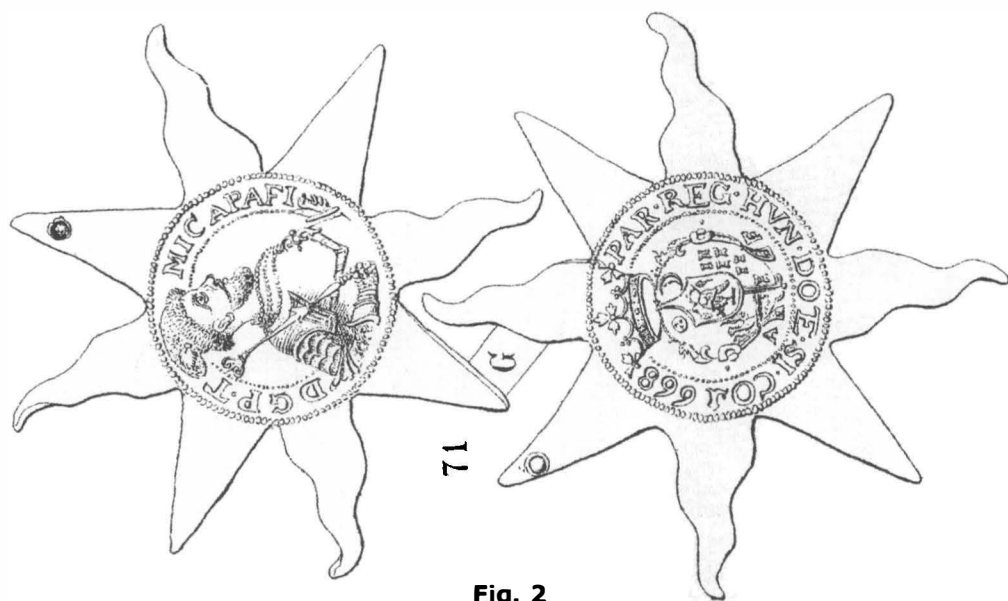

Fig. 2

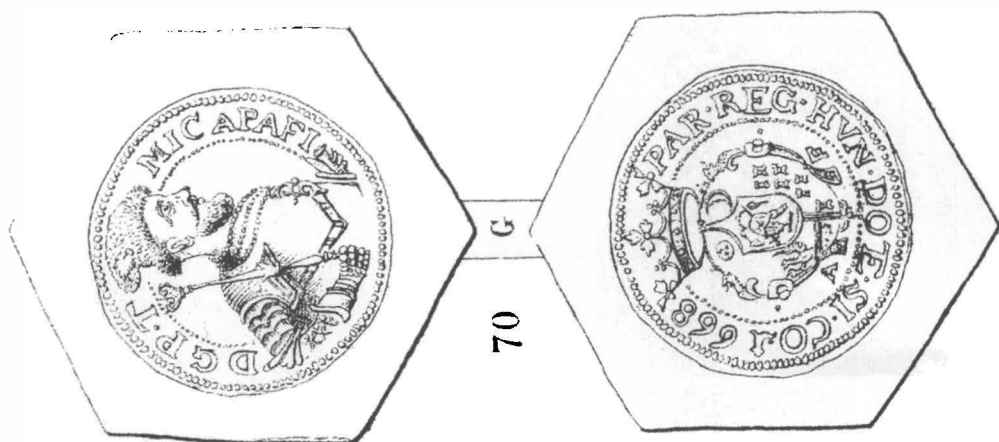

Fig. 3

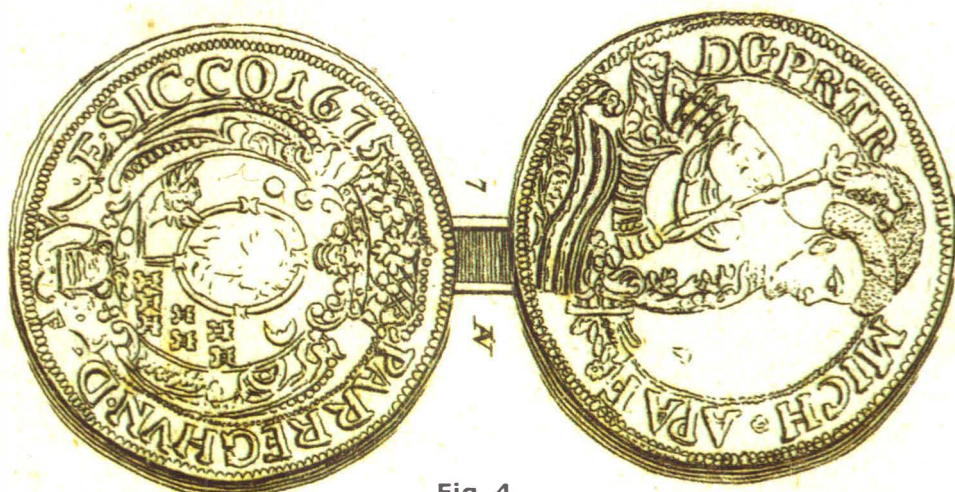

Fig. 4

Fig. 5

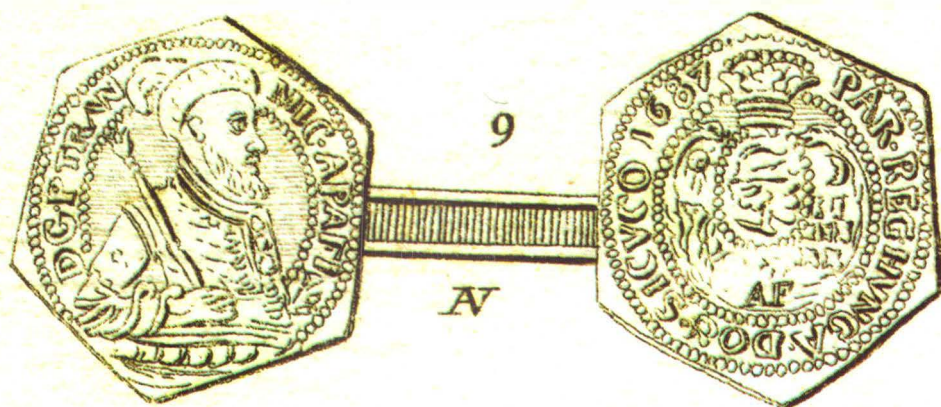

Fig. 6

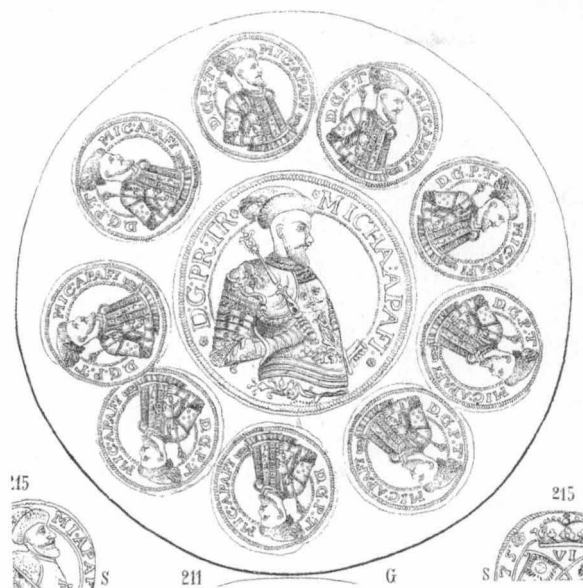

Fig. 7

Fig. 8

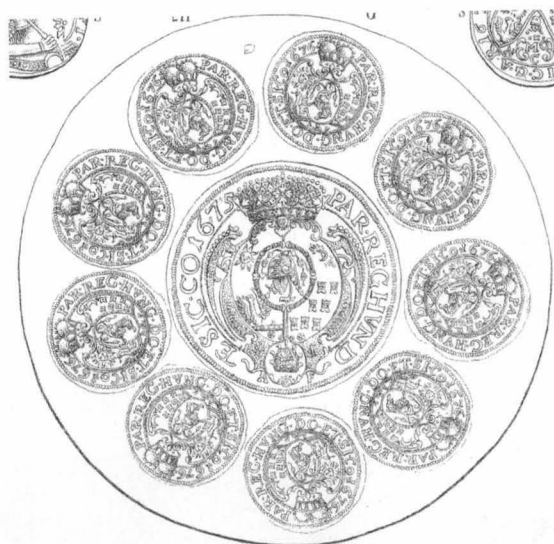

Fig. 9

265

G

Fig. 10

263

G

Fig. 11

280

S

Fig. 12

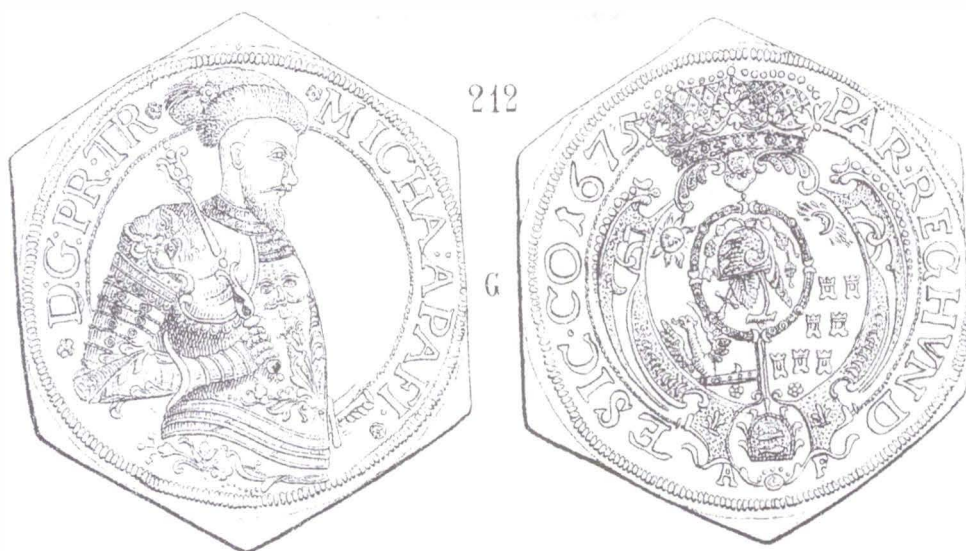

Fig. 13

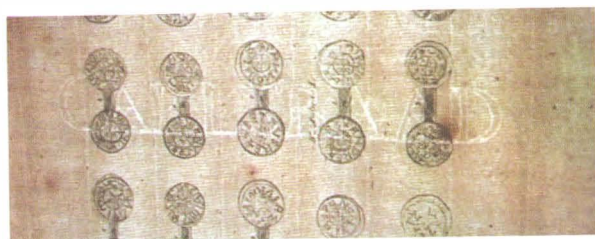

Fig. 14

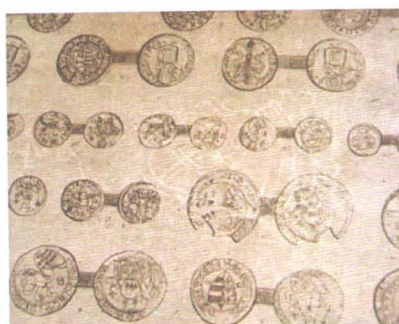

Fig. 15

MEDALII PAPALE ÎN COLECȚIA MUZEULUI JUDEȚEAN DE ISTORIE BRAȘOV

Voica Istrate

Muzeul Județean de Istorie Brașov deține în patrimoniul său o bogată colecție de medalii, românești și străine, provenite de la Muzeul Săsesc al Țării Bârsei, dar și din achiziții și donații. Valoarea colecției este dată nu doar de numărul mare de piese (peste 1.000), cât mai ales de varietatea lor. Întâlnim, în această colecție, medalii dedicate unor personalități, evenimente, expoziții industriale și agricole, construcții publice, medalii-premii școlare, sportive, medalii de botez, etc. Nu lipsesc medaliiile religioase aparținând atât lumii ortodoxe cât și celei catolice. Medaliiile papale - șase piese - și o galvanoplastie după o medalie papală de la 1700 fac obiectul studiului de față.

Medaliile papale au o istorie de peste cinci secole, primele au fost emise la mijlocul secolului al XV-lea, în timpul Papei Martin al V-lea¹. Baterea lor a fost prilejuită de încoronarea papilor, de sărbători religioase cum ar fi cea a Sfântului Petru sau cea a „Spălării picioarelor săracilor” în Joia Mare, de pelerinaje, jubilee, de comemorarea unor evenimente extraordinare sau pentru a fi acordate ca medalii de merit². De obicei, au pe avers portretul papilor iar pe revers imagini semnificative din timpul pontificatului acestora.

Medaliile papale din colecția Muzeului Județean de Istorie Brașov au fost preluate de la Muzeul Săsesc al Țării Bârsei și aparțin pontifilor secolului al XIX-lea.

Cea mai veche medalie papală i-a fost dedicată Papei Grigore al XVI-lea (1831-1846)³. Are numărul de inventar 893 M, este o medalie din bronz, de mari dimensiuni, cu diametrul de 72 mm, margini supraînălțate. Piesa a fost aurită inițial⁴, prezintă urme puternice de lovire și o mică perforație în partea de sus. Este intitulată „Pelerinajul austriac la Roma”⁵ a fost realizată la Viena în 1845, de gravorul Carol Radnitaki. Are pe avers bustul papei spre stânga binecuvântând și concentric legenda HIC EST SVCCESOR S. PETRI CAPVT ECCLES: CATHOLIC: mai jos pe mânecă semnătura C.RADNITAKI VIENNÆ. (fig.1); iar pe revers Piața Sf. Petru, circular legenda GREGORII. XVI. PONT. MAX. HONOREM și în exergă OBSIGNAT./MDCCCXXXV. (Fig. 2).

Cele mai multe medalii din colecție (patru) i-au fost dedicate Papei Pius al IX-lea care a și avut cel mai îndelungat pontificat al secolului al XIX-lea (1846-1878)⁶.

Prima medalie, din bronz, cu toartă, număr de inventar 1125 M, are diametrul de 30mm și marginile supraînălțate. Este o medalie militară din 1849, realizată de gravorul Niccolo Cerbara⁷ și a fost dedicată restaurării statului pontifical. Pe avers, în interiorul unei cununi circulare, este reprezentată tiara papală încadrată de două chei și circular legenda SEDES APOSTOLICA ROMANA, jos inițialele N.C. (fig. 3) iar pe revers dispusă pe cinci rânduri legenda PIVS IX./ MAX./ ROMAE RESTITVTVS/CATHOLICIS

ARMIS/COLLATIS/AN. MDCCCXLIX (fig. 4).

A doua medalie dedicată papei Pius al IX-lea, număr de inventar 896 M, din bronz, cu diametrul de 37 mm, margini supraînălțate și ușor deteriorate, este opera gravorului Bonfiglio Zaccagnini⁸ și a fost dedicată centenarului morții Sf. Leonardo din Porto Maurizio. Are pe avers imaginea Colloseumului, deasupra căruia iese un sfânt din nori, și circular în bandă legenda *AN.C.AB.EXITV LEONARDI FVND.PATRONI COELESTIS.IT*, în exergă legenda B.ZACCAGNIN. FECIT. (fig. 5); pe revers sus inima sfântă a lui Isus, inima Sfintei Maria, între ele o cruce cu raze, jos 2 scuturi, în stânga al Papei Benedict al XIV-lea iar în dreapta al Papei Pius al IX-lea, circular legenda *SODALES AB ITINERE D. N. AD. CRVC* și jos PIO IX P. M. PATRONO (fig. 6).

A treia medalie, din bronz, aurită, dedicată aceluiași pontif, cu numărul de inventar 894 M, diametrul de 43 mm, marginile supraînălțate, a fost realizată de Carlo Moschetti⁹ și a fost dedicată celui de-al XXIV-lea Conciliu Ecumenic, desfășurat între 1869-1870, când a fost definită doctrina primatului papal și infailibilității papale. Pe avers are bustul papei cu tiara spre stânga, concentric, în exterior, legenda OECVMENICO CONCILIO VATICANO. PONTIF. A. XXIV.ROMAE. COACTO*, în interior PIVS PP.IX, sub bust, spre dreapta, numele gravorului, C. Moschetti (fig. 7); iar pe revers Sf. Petru șezând între apostoli și în exergă CONVENERVNT APOSTOLI ET SENIORES/C.M. (fig. 8).

Ultima medalie dedicată lui Pius al IX-lea, număr de inventar 895 M, din bronz, diametrul de 48 mm, dedicată aceluiași eveniment menționat mai sus, a fost realizată de gravorului Filippo Speranza¹⁰. Medalia are pe avers bustul papei spre dreapta, pe haină într-un medalion PAX, circular legenda PIVS.IX.PON.MAX.AN.XXIV, sub bust numele gravorului F. SPERANZA (fig. 9); pe revers patru personaje într-o corabie pe valuri, circular legenda EXURGE. DOMINE. IVDICA .CAVSAM. TVAM*, în exergă P.GALL.INV, iar jos spre dreapta SPERANZA INC. (fig. 10).

Papei Leon al XIII-lea, pontif între anii (1878-1903)¹¹ îi aparține cea mai recentă medalie papală din colecție. Piesa, din bronz, cu numărul de inventar 897 M, diametrul de 42 mm a fost realizată în anul 1900 de gravorul Croce Lancelot¹². Pe avers este reprezentat bustul papei spre dreapta, în stânga inițialele CR și circular legenda LEO. XIII. P. O .MÆTATIS. SVÆ. A. XC. SEXT. NON. MART. MDCCCC, (fig. 11); pe revers imaginea unui leu cu fața spre stânga, călcând în picioare șerpi, sus în partea dreaptă o pasăre, jos scris curbat legenda VICII LEO DE TRIBU, iar în exergă CROCE LANCELOT (fig. 12).

Ultima piesă, prezentată în acest studiu este o galvanoplastie, din bronz, după o medalie aparținând Papei Alexandru al VIII-lea (1689-1691), intrată în colecția muzeului, în anul 1981, cu numărul de inventar 1137 M¹³. Piesa, cu diametrul de 64 mm are pe avers bustul papei spre stânga, circular legenda ALEXANDER.VIII. OTTHOBONVS. VENETVS. PONT. MAX* (fig. 13); pe revers mormântul lui Alexandru, în dreapta cardinalul Ottoboni și arhitectul Carl de San Martino ținând planurile mormântului, circular legenda PETRVS CARD. OTTHOBONVS. S. R. E. VICECANC. PATROVO. MAG. BENEMERENTI. POSVIT. MDCC și COM. CAROLVS. H. S. MARTIN. INVEN. (fig. 14), în exergă armele lui Ottoboni flancate de literele S și V.

Aceste medalii, opere ale unor gravori celebri, se constituie, în adevărate

documente despre puterea laică și religioasă a papilor, evenimente petrecute în timpul pontificatului lor, fizionomii lor dar și evoluția artei medalistice.

MEDALS OF POPES IN HISTORY MUSEUM OF BRASOV COLLECTION

In this article, we presented six medals dedicated to popes. First, belong to Pope Gregory XVI is intitulated The Austrian Pellerinage to Rome, 1845, was engraved by Carl Radnitaki at Wien; second, a military medal dedicate to restoration of papal state, engraved by Niccolo Cerbara in 1849, was dedicate to Pope Pius IX. Third, dedicate to centenary death of Saint Leonardo of Port Maurizio is engraved in 1851 by Bonfiglio Zaccagnini. Next is dedicate to XXIV Ecumenical Council is engraved by Carlo Moscetti in 1869-1870, another dedicate to the same event, was engraved by Filippo Speranza. A medal engraved in 1900 by Lancelot Croce represented Leon XIII. The last piece is a copy from a medal dedicate to Pope Alexander VIII in 1700.

Note

¹ <http://www.papalmedals.it/>, 19.04.2005.

² http://www.museozecca.ipzs.it/visita_medaglie-pontificie_galleria.jsp, 14.04.2005.

³ <http://newadvent.org/cathen/07006a.htm>, 12.04.2005.

⁴ Vezi medalia păstrată într-o stare mai bună de conservare la adresa de internet [http://digilander.libero.it/beruto/Foto%20Mg%20\(Medaglie\).htm](http://digilander.libero.it/beruto/Foto%20Mg%20(Medaglie).htm), 14.04.2005, sau la

http://www.filitaliasantarossa.com/moduli_grandi.htm, 14.04.2005.

⁵ http://www.filitaliasantarosa.com/moduli_grandi.htm, 14.04.2005.

⁶ The New Encyclopedia Britannica, vol. IX, 1995, U.S.A. pg. 485-486

⁷ Niccolo Cerbara, gravor pontifical (1829-1859) http://64.233.183.104/search?q=cache:Ec60_RfTcC8J:www.cgb.fr/monnaies,19.04.2005.

⁸ Bonfiglio Zaccagnini, (n. 1793-m. 1867) <http://64.233.183.104/search?q=cache:ZHIO9c9Vu7oJ:www.museozecca.ipzs.it/visita,19.04.2005>

⁹ Carlo Moscetti, medalist la Roma (1870-1885).

¹⁰ Filippo Speranza (1848-1903) a fost o figură deosebită a monetăriei italiene prin vastitatea și calitatea producțiilor sale. A lucrat la monetăria pontificală din 1863 ca gravor șef conform http://64.233.183.104/search?q=cache:O5Xgyuu8-joJ:www.museozecca.ipzs.it/visita_medaglie-moderne_galleria.jsp+croce+lancelot&h,19.04.2005

¹¹ The New Encyclopedia Britannica, vol. VII, 1995, U.S.A. pg. 275-276.

¹² Marcelle Renee Lancelot Croce (1845-1935), sculptor și gravor francez, reprezentant al Art Nouveau, conform http://64.233.183.104/search?q=cache:O5Xgyuu8-joJ:www.museozecca.ipzs.it/visita_medaglie-moderne_galleria.jsp+croce+lancelot&h,19.04.2005.

¹³ Exemplar original la adresa <http://www.historicalartmedals.com/MEDAL%20WEB%ENTRIES/ST%20URBA>, 31.10.2005.

INDUSTRIA CASNICĂ TEXTILĂ ÎN ȘCHEII BRAȘOVULUI (SF. SEC. AL XVII-LEA - MIJLOCUL SEC. AL XIX-LEA)

Ioan-George Andron

Țesătorii

Cunoscut de populația băștinașă din timpuri imemorabile - cu mult înainte de venirea în Transilvania și în Țara Bârsei a colonizatorilor maghiari și sași - ca una din cele mai vechi îndeletniciri casnice, meșteșugul țesutului din fibre vegetale și din lână s-a practicat în primul rând pentru nevoile proprii ale familiei și apoi s-a dezvoltat pentru vânzarea țesăturilor pe piața locală și zonală iar mai târziu și pentru piețe mai îndepărtate.

Din sortimentele de țesături din lână confecționate de locuitorii din Șchei, cele mai importante au fost straiiele, zeghea, procovițele (procoițe) și păturile.

Straiul este definit de Maria Baiulescu ca o pătură lăptoasă din lână pentru învelit, vopsită în diferite culori, iar lațele [mițe, șuvițe] se obțin după țesut, prin dârstire¹, iar Candid Mușlea scria că mai ales femeile spălau lâna, o pieptăneau, o torceau și apoi țeseau straiiele (pe care le asimilează cu „cergile”) la războaie așezate în „slon” - șopron mare în fundul curții, acoperit, cu pereți pe trei părți și deschis în față - după care le duceau cu carul la pivele din Dârste². Nelipsit din zestrea fetelor și feciorilor, inclusiv din Șcheii Brașovului, straiul era țesut inițial din lână albă sau din alternarea unor vergi de lână albă cu lână neagră, ca apoi lâna să fie vopsită în galben, albastru și roșu³.

Din însemnările lui George Pitiș - unul din primii etnografi români - referitoare la confecționarea straiilor⁴ bazate atât pe propriile observații cât și pe consemnări preluate de la mama sa, reținem că după ce era spălată cu apă fiartă, lâna se usca, apoi se alegea în două calități: cea „știmoasă” și cea „păroasă”. Lâna din prima categorie se pieptăna în „cheptinei” și se torcea, iar cea din a doua categorie se „îndruga”⁵. „Știmu” se torcea cu furca de tors, servind ulterior ca „tort de urzeală” iar lâna păroasă servea ca „bătătură”. Urma urzitul, neveditul (montarea firelor de urzeală în război) și apoi țesutul, la care Pitiș spune că lucrau două persoane: „una de-o parte, una de alta”, cu pieptenele. Odată țesute, straiiele se dau la vâltoare, se usucă apoi se „trage pe coș, de scoate păr”. Pitiș distinge straiile cu „o față” (cu „păr” scos pe o parte) și straiile „cu păr pe două părți” și de diferite culori: albe, negre (numite „sărici”), vinete, sau cu pete de diferite culori: roșu, verde, galben, vânăt. O categorie distinctă de straiile erau „procovițele”, cu băteala mai subțire și cu pete colorate în verde, roșu și galben. După țesut, procovițele se dau numai la vâltoare, nu se „păruiesc” și după ce se usucă se piaptăna „până iese o țăr de păr”. Prețul straiilor varia după mărime, fiind cuprins în general între 6 și 9 florini, iar cele mai mici aveau prețul de 4 sau 5 florini.

Românii și-au avut dârstele lor în Șchei, dar au renunțat la ele, în diverse chipuri, în favoarea breslelor țesătorilor de lână și a postăvarilor din cetate, care și-au amplasat aici pivele, la mică distanță de atelierile lor. În 1700, Petru, fiul lui Văsâi Curnegru dârstarul din Șchei, adevărește că îi vinde lui

Andriaș Hianeg dârsta sa din sus, având vecin din jos pe Radu, ginerele lui Văsâi Văltură [probabil și el deținătorul unei vâltori] de bunăvoie, contra sumei de 110 florini și a trei holde de pământ, Petru păstrându-și dreptul de a lucra la dârstă câte zile va avea, însușindu-și venitul de la dârstă pentru lucrul straielor, obligându-se să-i dea lui Hianeg câte șase „orț” pe an⁶.

Șcheienii și-au mutat dârstele și pivele pe canalul Timiș, în afara orașului, pe locul ce a devenit cu timpul, prin înmulțirea instalațiilor și a populației ce le deservea, cartierul Dârste. Între șcheieni și dârstarii din Dârste se încheiau învoieli cu caracter contractual, în care se stipulau obligațiile ambelor părți. O astfel de învoială, încheiată în 1725 în fața Magistratului, prevedea că șcheienii plăteau 6 crețari pentru un strai dârstit pe două părți, 5 crețari pentru un strai dârstit pe o parte și 3 crețari pentru un țol sau un pocroț. Dârstarii luau cu carele lor straietele de acasă de la clienți și tot ei le duceau înapoi, având grijă să nu le deterioreze în timpul prelucrării, altfel vor plăti pagubele și vor fi pedepsiți, iar dacă nu ar primi plata la timp, ei pot opri din straie până la plată⁷.

De la George Pitiș, născut în Șchei în 1858 și care scria în 1890 că „m-am pomenit cu furca torcând și cu druga îndrugând de straie”, precizând că „atunci se lucra mult, nu ca acum”, aflăm despre scăderea importanței acestui străvechi meșteșug în economia Șcheilor în a doua jumătate a secolului al XIX-lea⁸.

Vasile Sfetea scria că „în timpurile vechi” cu lucrul straielor erau ocupate sute și mii de fete și neveste din Șchei, existând chiar o diviziune a muncii pe diferite etape, pentru eficientizarea activității: „unele torceau pentru urzeală, altele îndrugau pentru bătătură, altele făceau legături și le dădeau în mână țesătoarelor, ca să meargă lucrul mai repede”, iar „războiul de straie este mare, așa că la el pot lucra deodată comod două țesătoare”⁹.

O dovadă a importanței meșteșugului țesutului casnic la românii din Șchei este și denumirea de „târgul straielor” din imediata apropiere a pieței orașului, într-o porțiune a actualei străzi Apollonia Hirscher¹⁰, unde femeile duceau straietele spre vânzare, de unde le cumpărau negustorii și le duceau în Țările române, în Bulgaria, în Turcia și în alte părți¹¹.

În anul 1727, Magistratul arată că specia de postav numită zeghe, pe care articolul 42 din proiectul de statut al breslei țesătorilor de postav cenușiu (*textores panni grisii*) o numește „postav cenușiu de un gen mai prost” (*villioris sortis*), nu este fabricată în mod obișnuit de breslele de țesători de postav cenușiu ci este lucrată de o bună parte din locuitorii săraci ai satelor din district, iar aceștia o vând în târguri, unde, datorită prețului ei ieftin, este cumpărată de alți oameni săraci¹². La fel produsul denumit în germană „Kotzen” (pătură scămoasă, cergă, acoperitoare de pat, pătură pentru cai dar și haina bărbătească din postav gros, cu șnur), purtat de sași și preluat și de țărani unguri, era confecționat, într-o variantă mai grosieră, nu de breasla sașilor, ci în gospodăriile românești¹³.

Zeghea era produsă însă și de sașii din cetate, organizați în breasla țesătorilor de lână (*Wollen Weber Zunft*), care își protejează interesele în fața concurenței pe care o reprezenta producția gospodăriilor țărănești. În locul privilegiilor distruse în incendiul din 1689, breasla primește în anul 1695 din partea Universității săsești un nou statut, care prevede la articolul 1 că pentru înălțurarea profesioniștilor extrabreslași numiți „Ripler” sau „Hudler”, țesătorii din

breaslă au voie să conștate zeghea de la nebreslași când o vând în afara târgului. Așadar, prelucrarea țesăturilor groase din lână constituia o ocupație de bază pentru o parte din locuitorii din afara breslei, și nu o ocupație de ocazie, ci una permanentă, în care aceștia erau specializați, erau „profesioniști”. Același statut prevede măsuri mai ferme în favoarea breslașilor în ceea ce privește postavurile, care, dacă sunt găsite asupra extrabreslașilor, fie că aceștia le vând în afara târgului sau le lucrează pe Pământul Crăiesc peste nevoile casei, au dreptul să le conștate. Prevederea articolului 5 din statut, anume că din marfa confiscată o treime revenea breslei și două treimi judecătoriei, constituia un stimulent atât pentru breslași cât și pentru autoritățile municipale să-i urmărească pe producătorii de postavuri din afara breslei și să le conștate produsele¹⁴.

Față de îngrădirile la care sunt supuși de meșterii breslași din cetate în practicarea străvechilor îndeletniciri de confecționare a țesăturilor groase din lână, șcheienii se adresează încă din 1700 Magistratului, plângându-se că li se interzice să facă „pocroțe” (*Pokrotzen*), deși aceasta nu este o muncă de țesător de lână, deoarece femeile lor au avut întotdeauna libertatea de a le face, că zeghea făcută din lâna provenită de la propriile lor oi, pentru casă și pentru slugi „vreți să ne-o interziceți și ne-o luați când o găsiți”, și „până acum am fost liberi totdeauna și în toate locurile, în oraș și în sate, să cumpărăm lână fină pe bani sau pe plată cu termen, însă aflăm că și aceasta vreți să ne-o interziceți”¹⁵.

Se pare că cel puțin în privința libertății de-a confecționa zeghea, temerile românilor șcheieni nu s-au dovedit fondate, deoarece Magistratul, precizându-și în 1728 față de Guvern poziția în ceea ce privește confirmarea statutului breslei țesătorilor de postav cenușiu, își exprimă îndoiala că crearea unui monopol al zeghei pentru această breaslă ar avea rezultate pozitive, precizând că un asemenea articol ar fi contrar practicii de până acum, anume că locuitorii satelor din district aveau dreptul să vândă zeghe la târg, și deoarece se îndoiește că breasla din Brașov ar putea satisface nevoile de zeghe ale districtului, este de părere să se permită extrabreslașilor să facă și să vândă zeghe chiar în afara târgurilor, fiind necesară oamenilor săraci¹⁶.

După înființarea regimentelor grănicerești, după o perioadă în care grănicerii erau echipați cu uniforme confecționate din postav produs de breslași sași, din motive de economie, autoritățile au decis ca îmbrăcămintea grănicerilor să fie procurată cu propria cheltuială și din propria industrie, ceea ce a însemnat înlocuirea postavului cu zeghea românească¹⁷ (*das wallachische Kotzentuch*).

Breslele țesătorilor de lână, de câte ori treceau prin perioade de criză determinate fie de insuficiența materiei prime fie de costul prea ridicat al acesteia, intervin mereu cu cereri la Magistrat, la Universitatea Săsească, la Guvern și chiar la Curtea de la Viena pentru limitarea și chiar interzicerea pentru români de a face comerț cu lână sau de a țese zeghe.

Astfel, în 1773 breasla țesătorilor de lână se adresează Curții aulice și invocând privilegiul primit de la principele Gheorghe Rákóczi, întărit de împăratul Carol al VI-lea, care prevedea că nimeni în afara breslei nu are dreptul de a face negoț cu lâna necesară profesiei lor, constată că locuitorii români din suburbii și district, care au și altă ocupație precum agricultura, cărăușia, creșterea vitelor, precumpără lâna din Țara Românească și de

la economii de oi de aici și le-o vând breslașilor cu preț ridicat. În afară de aceasta, încălcând drepturile breslei, deși extrabreslașii nu au voie să facă decât pentru nevoile casei, românii fac și vând zeghe, și deoarece se îndeletnicesc cu făcutul zeghei doar ca ocupație secundară, nu pot face zeghe de calitate și durabilitatea celei făcute de ei. Prin urmare, breslașii cer să se interzică nebreslașilor să precumpere lână și să confecționeze zeghe¹⁸.

În 1774 Magistratul informează Guvernul asupra cererii țesătorilor de lână, care pretind dreptul exclusiv de a face negoț cu lână de oaie în district și să li se interzică românilor de a mai face zeghe în afară de nevoile propriilor case. Magistratul opinează că aceste cereri nu pot fi satisfăcute, deoarece românii din district își câștigă existența, în special iarna, făcând zeghe, iar dacă li s-ar interzice, locuitorii din afara districtului ar desface aici zeghe¹⁹. În urma repetatelor plângeri ale țesătorilor de lână breslași, Magistratul cerea în 1791 să se interzică prin circulare precumpărarea lânii și vânzarea zeghei la târgurile săptămânale²⁰.

Breasla țesătorilor de lână din cetatea Brașovului înțelegea să-și apere privilegiile nu numai în fața concurenței românilor din Șchei și din satele din district, ci de pe întregul Pământ Crăiesc, cerând la 1800 Magistratului să intervină la Guvern ca acesta să interzică oculistului Ioan Molnar să construiască la Sadu o fabrică de postav cenușiu, invocând tot felul de argumente²¹.

Conflictele de interese privind drepturile de a produce și comercializa fire și țesături nu s-au redus însă nici pe departe la diferențele dintre românii din Șchei și din satele districtului pe de o parte și sașii breslași pe de altă parte. Numeroase frământări, diferențe și conflicte au avut loc permanent, atât între diferite bresle cât și între membrii aceleiași bresle. Prin instituirea de către Universitatea Săsească, la cererea perpetarilor din Sibiu și Brașov a breslei perpetarilor (*Perpetmacher*) în 1746, în anii următori s-a declanșat un conflict între aceasta și breasla mai veche a postăvarilor (*Tuchmacher*), care refuzau să renunțe la confecționarea țesăturii numite rașă (*Perpet*), conflict pe care în 1750 Magistratul Brașovului se recunoaște în imposibilitate de a-l soluționa²² și care va continua în anii următori, în soluționarea sa fiind implicat atât Guvernul cât și Curtea de la Viena²³.

Din informațiile furnizate în 1771 de Magistratul din Brașov la solicitarea Magistratului din Sibiu, privind confecționarea straielor în atelierele localnicilor²⁴, aflăm că din lână țurcană se confecționau diverse sortimente de straie:

- a) straie vopsite cu dungi roșii și galbene, de două feluri: unele de calitate și altele mai ieftine. Pentru cele de calitate se foloseau 18 pfunzi²⁵ de lână, prelucrarea lor până la finisare costa 2,10 florini renani și ½ creițari, și se vindeau cu 2,30 fl. ren. bucata; pentru cele ieftine se foloseau 14½ pfunzi de lână, prelucrarea costa 1,47 fl. ren. și se vindeau cu 2,12 fl. ren.
- b) straie albe se făceau tot în două variante: unele de calitate și altele mai ieftine. Pentru cele de calitate se foloseau tot 18 pfunzi de lână, prelucrarea lor costa 2,40 ½ fl. ren. și se vindeau cu 2,12 fl. ren, pentru cele ieftine se foloseau 14½ pfunzi de lână, a căror prelucrare costa 1,42 fl. ren. și se vindeau cu 1,12 fl. ren.
- c) procovițe pentru cai, pentru care se foloseau 9 pfunzi de lână, a căror prelucrare costa 1,05 ½ fl. ren.

Zeghea a constituit o marfă care se bucura de o bună vânzare pe piața Brașovului, determinând pe țesătorii breslași din cetate să-și lărgască gama de țesături pe care le produceau în mod tradițional, incluzând, la sfârșitul celui de-al doilea deceniu al secolului al XIX-lea, printre articolele ce le confecționau, și zeghea. Intrând în concurență directă cu românii, breslașii sași înțeleg să-și facă loc pe piața acestui produs apelând la Magistrat, căruia îi solicită să interzică românilor vânzarea zeghei în afara târgurilor anuale, ceea ce și obțin²⁶, provocând nemulțumirea românilor din district, care se plâng aceleiași for orășenesc că prin interzicerea de a vinde zeghe în târgurile săptămânale li se știrbește libertatea de a face și de a vinde zeghe, pe care o exercitau „din timpuri imemorabile”, contribuind la creșterea veniturilor vamale și a comerțului, pe când breslașii au făcut alte genuri de postav și doar de puțin timp au început să facă și zeghe²⁷. Magistratul își menține decizia, motivând că românii au și alte mijloace de a-și câștiga existența, ca agricultori (aici se au în vedere locuitorii din sate) și salahori (aceștia nu puteau fi decât șcheienii, lipsiți de pământ arabil), iar interzicerea de a vinde zeghe se referă doar la zilele de târg săptămânal din oraș, în afara cărora ei au voie să-și vândă produsele. Nemulțumiți de această decizie, românii se plâng Guvernului, care, până la o hotărâre definitivă viitoare ce o va lua pe baza examinării ambelor părți, lasă acestora libertatea de a vinde zeghe la târgurile săptămânale ca și înainte²⁸. Potrivit unui raport al judeului târgului²⁹ din 1819, între 3 și 12 românii vând într-o zi de târg zeghe, pe care o dau cu 1–2 creițari mai ieftin decât țesătorii de lână, unii dintre ei cumpărându-o de la alții care o confecționează, dar zeghea breslașilor este mai lată cam cu doi țoli și mai durabilă. Magistratul susține poziția țesătorilor de lână breslași³⁰, care ar fi avut din totdeauna privilegiul fabricării zeghei, dar, ocupați fiind cu fabricarea postavului cenușiu – care nu se mai cere acum aproape deloc pe piață – nu au împiedicat cu mare strictețe vânzarea zeghei de către extrabreslași la târgurile săptămânale. În cele din urmă, acest conflict va fi tranșat de Guvern în favoarea breslașilor, sprijiniți de Magistrat, extrabreslașilor români rămânându-le dreptul de a-și vinde zeghea doar la cele opt târguri anuale din district, în localitățile unde domiciliază și în satele din Transilvania³¹. Extrabreslașii își mai puteau vinde zeghea, precum și pânza grosolană de cânepă, negustorilor români și greci locali, care pot exporta aceste produse în Țara Românească³².

O altă categorie de țesături o constituie păturile, care se confecționau la Brașov din lână țurcană tunsă de pe oile existente în zonă, ele fiind păroase (*hirsuta et villosa*), datorită calității mai slabe a acestei lăni. Ele sunt prelucrate de către soțiile românilor din suburbii, care le lucrează aproape numai singure vara, când soții lor se ocupă cu negoțul, însă iarna lucrează și bărbații lor, câștigându-și cu aceasta subsidiar existența, torcând și țesând. Păturile sunt date apoi la dărstă și se vând aici sau sunt cumpărate de negustori și vândute în Țara Românească și Banat³³.

La 1771, în Brașov se produceau următoarele două categorii de pături: pături de pat (*gausapa*) și pături de cai (*stragula*) de următoarele calități³⁴:

- pătură de culoare roșie și albă, de calitate bună, de 18 funți de lână, la prețul de 2,30 florini renani, cu un profit de 19,5 creițari;
- pătură de culoare roșie și albă, de calitate mai slabă, de 14,5 funți de lână, la prețul de 2,12 fl. ren., cu un profit de 25 creițari;

- pătură albă superioară, de 18 funți de lână, la prețul de 2,12 fl. ren., cu un profit de 6,5 creițari:
- pătură albă inferioară, de 14,5 funți de lână, la prețul de 2,06 fl. ren., cu un profit de 25 creițari:
- pătură de cai, de 9 funți de lână, la prețul de 1,12 fl. ren., cu un profit de 6,5 creițari.

Despre ponderea pe care o ocupau meșteșugurile casnice textile la începutul secolului al XIX-lea, relevant este tabelul întocmit de senatorul Johann Georg Trausch la 22 decembrie 1807 cu atelierele, breslele și persoanele care se ocupă cu industria în oraș și district³⁵, în care se consemnează că 600 de familii din Șchei se ocupau cu confecționarea Țolurilor, păturilor simple și duble și a găitanelor. Ele produceau 38.400 perechi de pături simple și duble cu 9 fl. perechea, vindeau în țările succesorale produse în valoare de 259.200 fl. iar în provinciile turcești în valoare de 86.400 fl., în total de 345.600 fl. În același timp, breasla Țesătorilor de lână, din care făceau parte 61 de meșteri, confecționau 10.367 bucăți de postav cu 30 florini bucata, desfăcând produse în valoare de 311.011 fl., din care în țările succesorale în valoare de 248.808 fl. și în provinciile turcești în valoare de 62.202 fl. Așadar, numai valoarea păturilor confecționate de meșteșugarii nebreslași din Șchei depășea valoarea produselor vândute de breasla Țesătorilor de lână sași.

Potrivit unei statistici din anul 1830³⁶, în Șchei erau 332 de lucrători de Țoluri, din care 36 în prima vecinătate, 247 în vecinătatea a doua și 49 în vecinătatea a treia.

Dintr-un memoriu înaintat Ministerului de Comerț din Viena semnat de Ion Maiorescu și alții la 1850, aflăm că „românii și româncele din districtul Brașovului, ca oieri, din moși strămoși au învățat meșteșugul de a face felurite lucruri din lână” cum ar fi „pături” (straie) confecționate de ei și vopsite cu diferite culori vegetale, care se vând în întreaga Monarhie austriacă, dar și în Principatele Dunărene, în Turcia și în Egipt, „lăicere” din lână de oaie, la fel de căutate, „straie de lână de capră”, „sarici” sau mantale mițoase, bune de îmbrăcat pe frig și ploaie, „postav” din care țăranii își fac scurte și sumane, de două feluri: „boboul” Țesut din lână ordinară, mai gros, și altul de o calitate mai bună, din lână de țigaie, dar care nu se compară totuși cu postavul numit dimie. Cu aceste produse ale „industrii românești” – se spune în memoriu – se îmbracă țăranii (români, sași și unguri) din întreaga Transilvanie, Ungaria, Banat, Croația, Slovenia, Principatele Dunărene, Turcia, etc. În afară de Țesăturile din lână, românii mai produc „stofe bune” colorate în negru, din lână subțire, „năfrămi” de in și mătase împodobite cu flori, „pânzeturi” de tot felul, brodate cu fir de aur și o mare cantitate de „lucruri gata confecționate” din pânză țărănească³⁷.

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea meșteșugurile casnice textile cunosc un regres continuu, în condițiile în care „lumea s-a modernizat... straiile sunt prea grele și ordinare, sunt mai bune plapomele de mătase din prăvălie, că sunt mai frumoase, mai ușoare și mai elegante”³⁸.

Fetele și femeile tinere obișnuiau să toarcă în cadrul clăcilor și șezătorilor, la care mergeau și feciori, iar buna dispoziție a participanților lua aspecte ce ieșeau din normele morale ale vremii, din moment ce Magistratul aduce la cunoștința publică interzicerea „șezătorilor de tors scandaloase”³⁹. Chiar

protopopul Bratul Baiul cere Magistratului să poruncească în district ca nimeni să nu îndrăznească să ia parte la clăci și șezători, în conformitate cu decretul Guvernului nr. 10.698 din 1814, informând totodată că după ce decretul a fost respectat mai bine de un an, „acum de iznov n-au început năravul cel rău și șed fetele toată noaptea până la zi cu feciorii și cu lăutarii în șezători, jucând și stricându-și norocul”⁴⁰.

În Țara Bârsei, din cauza climei reci și a intemperiilor, cânepa se cultiva pe suprafețe mici, doar pentru nevoile casei, și nu se exporta, ba chiar pentru nevoile funarilor se aduce cânepă din scaunele vecine ca Sibiu, Sighișoara, Cincul Mare și Rupea. Inul se cultiva la fel, în localitățile din district, tot pentru nevoile gospodăriilor, doar în Codlea, Râșnov, Cristian și Vulcan se semăna în cantități mai mari, aprovizionând orașul și chiar se vindea în Banat și în Țara Românească. Lâna tunsă de pe oile din Țara Bârsei nu era nici suficientă, nici de calitate așa bună, astfel că postăvarii, perpetarii și țesătorii de lână aveau nevoie de lână din Țara Românească pentru produse fine⁴¹. Potrivit unui raport al Magistratului către Guvern din 1787, pe hotarul Brașovului nu se obișnuiește să se cultive în și cânepă⁴².

În 1771 se fac încercări din partea autorităților imperiale de a se introduce metode moderne de cultivare a cânepii și inului, răspândindu-se în acest scop și un manual, dar încercările unor locuitori din satele Bod, Vulcan și Cristian de a le aplica nu au dat rezultatele așteptate, funogii din acele sate raportând Magistratului că „oamenii rămân la acele procedee pe care le au din timpuri vechi și din lungă experiență, anume inul și cânepa nu pot fi tratate aici decât prin statul în apă stătătoare timp de 10–11 nopți, apoi se usucă și se dau la tors; nimeni nu cutează să facă altă încercare”⁴³. Guvernul, prin Maria-Iosif Auersperg, va ordona din nou un an mai târziu Magistratului să îndemne pe locuitori să cultive inul și cânepa după tratatul „Venigendianus”, promițând premii pentru cei ce vor obține succese prin aplicarea acestor metode⁴⁴, dar, se pare, tot fără rezultat.

Față de procedeul tradițional de înmuiere a cânepii și inului Guvernul manifesta preocupări ecologiste încă din 1767, când contele Andrei Hadik ordonă Magistratului să aducă la cunoștință să nu se mai pună cânepa și inul la macerat în fluvii, râuri și lacuri, căci este dăunător sănătății oamenilor și animalelor și împiedică înmulțirea peștilor, indicând totodată să se facă gropi la marginea apelor, în care să se canalizeze apa suficientă pentru acest scop⁴⁵. Interzicerea punerii la topit a cânepii și inului în ape curgătoare, reglementată prin Rescriptul aulic din 21 august 1771, pare a fi fost încălcată, deoarece la 26 iunie 1804 Michael von Brukenthal, în numele Guvernului, scrie Magistratului⁴⁶ că cei ce încalcă acest ordin vor fi pedepsiți cu confiscarea inului sau cânepii, iar în plus, țăranii vor primi 24 de lovituri de băț și orășenii vor primi trei zile de arest sever.

În ceea ce privește prelucrarea firelor textile din plante tehnice, monopolurile de breaslă sunt strict protejate încă de la sfârșitul secolului al XVII-lea, prin reglementări prevăzute în statutul breslei pânzarilor din Brașov din 23 septembrie 1693, confirmate de Magistrat. Astfel, nimănui nu-i este permis să cumpere sau să facă negoț cu firele proprii profesiei de țesător (bumbac și in tors), pânzarii breslași putând confisca oriunde și oricând astfel de fire cu ajutorul judecătoriei, totodată pânzarii din Brașov aveau voie

să conștie de la extrabreslași pânza, dacă aceștia o vindeau în afara târgului anual⁴⁷. Iată însă că țesătorii breslași, atât cei de pânză cât și cei de postav, înțeleg să-și protejeze monopolul dincolo de prevederile propriilor statute, deoarece românii din Șchei înaintează Magistratului la 16 iunie 1700 o plângere în care reclamă, printre altele⁴⁸, că deși au avut libertatea de a țese pânză pentru casă, nu pentru vânzare (românii își știau limitele libertăților economice), țesătorii de pânză nici aceasta nu le mai permit.

Măsurile prohibitive privind prelucrarea firelor textile se înăspresc în 1730, când Magistratul hotărăște că nimănui din oraș și din district, în afara breslei țesătorilor de pânză, nu-i este permis să cumpere fire de bumbac și să le vândă străinilor, nici să angajeze pentru sine torcătoare de fire de bumbac, contraveniențelor urmând să li se conștie firele⁴⁹, iar Universitatea Săsească deliberează că în afara breslei pânzarilor, nici un om, de orice condiție, de pe Pământul Săsesc nu are voie să cumpere fire de in sau alte fire, să facă din ele pânză și să o vândă în prejudiciul breslei pânzarilor, și oriunde aceștia vor fi descoperiți, la târg sau în afara târgului, în comune și sate, maestrii breslași au voie să le interzică asemenea activități și să le conștie produsele⁵⁰.

Această măsură stârnește nemulțumirea românilor din Șchei, care se plâng Magistratului că nu au voie să cumpere și să facă negoț cu pânză, și mai mult, nu au voie să toarcă și să țeasă nici pentru nevoile casei. Magistratul le răspunde că cetățenii din afara orașului, chiar sașii, nu au aceleași libertăți ca aceia din interiorul orașului, și chiar și aceștia trebuie să facă negoț numai între zidurile orașului, iar „bunii bulgari” cumpără pe ascuns pânză și o vând turcilor în Țara Românească, prejudiciind breasla. Mai mult, Magistratul respinge ca falsă afirmația că „bulgarii” (românii din Șchei) nu ar avea dreptul să toarcă și să țeasă pentru nevoile casei, precizând că ei nu au voie doar să țeasă pânză pentru alții contra plată și să facă negoț cu pânză, dar aceste interdicții sunt valabile și pentru cetățenii sași din suburbii, care nu au, nici ei, aceleași drepturi cu cetățenii dintre zidurile orașului⁵¹.

Găitănarii

O ramură a meșteșugurilor casnice textile în care erau angrenate sute de familii de șcheieni a fost „găitănăritul”, adică răsucitul și împletitul șnururilor (ceaprazurilor) din fire de lână, bumbac sau mătase, cusute ca ornament pe costumele și uniforme de pe o largă arie geografică, cuprinzând Europa și Orientul Apropiat.

Șcheienii confecționau găitane nu numai pentru propriile piese de port, cum ar fi spențelul și gheba, dar mai ales pentru vânzare la export, în Țara Românească, Moldova, Bulgaria, Ungaria, Austria și la sud de Dunăre.

Pentru mulți șcheieni meșteșugul confecționării găitanelor a fost o ocupație complementară și sezonieră. Potrivit unei statistici din anul 1811, găitănăritul era asociat altor îndeletniciri, extrem de diverse, care aveau un rol precumpănitor, precum „cărauș cu cai de povară”, „cioban”, „cioban și hamal”, „cojocar”, „culegător de buruieni de leac”, „cusutoreasă”, „grădinar”, „hamal”, „împachetător de mărfuri”, „înălbitor de pânză”, „muncitor cu ziua la casapi”, „muncitor la dulgheri”, „păzitor de capre”, „păzitor de vite la casapi”, „sorodar”, „tăietor de vite”, „văcar”, „tăietor de vite”, „ziuaș”⁵². Găitănăritul era practicat mai ales iarna, de la târgul de toamnă din octombrie și până pe

la Paște, chiar după Paște⁵³. Caracterul sezonier este confirmat și în statistica din 1811, în care figurează un „păzitor de vite la casapi vara și găitănar iarna”⁵⁴.

Meșteșugul era practicat de ambele sexe, de toate categoriile de vârstă și cu predilecție în cartierele periferice situate în zonele de sud, vest și nord ale Șcheilor: „muierile făcea găitan, și din copii și din oameni unii”⁵⁵; „făcea găitan toată lumea [...] făcea muieri, băieți, fete, toți care știa, de răsuna trocile pe uliță, când umblai, te asurzea din pricina lor... și făcea pe Coastă, pân Pajiște, pe Tocile, pe Cacova”⁵⁶.

În Șchei se făcea găitan mai ales din lână țigaie, neagră sau vopsită în albastru, dar și din bumbac vopsit în roșu sau galben, din fire toarse subțire, care erau agățate de grindă, trecute prin cele două găuri ale „troacei” lungi cam de jumătate de metru din lemn scobit, iar la capetele firelor se lega ca greutate câte o piatră. Pe dosul troacei ținute pe genunchi, găitanul se împletea bătând cu un număr de 8–10 ciocănele, în funcție de tipul de găitan. De la troacă și sunetul de „troca-troca” al ciocănelor s-ar trage, în opinia majorității cercetătorilor, porecla de „trocari” dată șcheienilor⁵⁷. Constantin Lacea, pornind de la o interpretare anterioară a lui I. G. Bibicescu, crede că porecla s-ar trage de la o altă utilizare a troacei, și anume aceea de recipient în care precupețele din Șchei transportau și vindeau fructe în piața Brașovului⁵⁸.

Însemnările lui George Pitîș care transcriu relatările mamei sale Maria (născută Baboie, pe la 1840) constituie o sursă de informații de o deosebită valoare pentru varii aspecte ale vieții din Șcheii Brașovului la mijlocul veacului al XIX-lea și chiar de mai demult, deoarece mama sa evocă adesea evenimente pe care le aflate de la antecesori.

La găitan se lucra de luni dimineața până joi seara, vinerea nu se lucra, iar sâmbăta se torcea, se depăna și se așezau trocile⁵⁹. Uneori, la câte o casă se adunau și câte 20 de fete, neveste tinere și feciori la șezătoare, cum era „Pe Tocile la Mitârcoaiele” sau „pe Cacova, la Frunzoaie”, unde se fierbea păsat, se mânca, se bea rachiu, se glumea și se râdea⁶⁰.

Marfă foarte cerută pe piața comercială, găitanul era căutat în Șchei la modul propriu cu lumânarea: „era Codițoaie, de și făcea; una era de-ale Bratului, de umbla după găitan, că se căuta găitanu. Și femeile umbla după el și noaptea, cu lumânarea, de-l căuta. Apoi era și negustori, Hagi Iordan Ienciu și alți negustori, de îl lua și îl ducea în Țara Turcească... Ienciu ducea cu sute de cai...”⁶¹. Strâns în legături de câte o mie de coți, găitanul era încărcat în cantități de câte 50 oca pe un cal și dus în Turcia și România, unde se vindea cu 2-5 florini mia de coți⁶².

Meșteșugul pare a fi fost însușit de șcheieni cel mai târziu la începutul secolului al XVIII-lea, când întâlnim printre locuitorii cvartalului Catharina suburbii un „Petre Găitănăr”⁶³, ca după numai șaisprezece ani patru șcheieni să poarte acest onomastic⁶⁴.

Într-o plângere cu caracter protestatar adresată Magistratului la 1803 în legătură cu acuzația unor negustori că le-ar fi vândut legătura de găitan de numai 60 de coți în loc de 80, găitănarii din Șchei arătau că nu numai părinții, dar și strămoșii lor s-au ocupat de sute de ani cu acest meșteșug practicat de săracime, căci nu-și pot permite să cumpere lână multă și trebuie să-l vândă

repede, pentru a-și agonisi bani pentru „câte o ferderă de bucate” și a plăti „dajdia împărătească”⁶⁵.

Dintr-o statistică efectuată în anul 1811 în Șchei, în timpul gravei crize economice ce a cuprins țările monarhiei habsburgice, inclusiv Transilvania, aflăm că din cei 416 capi de familie ce nu-și puteau câștiga existența, 374 practicau diferite meșteșuguri. Dintre aceștia din urmă, 267 se ocupau cu confecționarea găitanelor, care constituia ocupație exclusivă pentru 167 de familii și ocupație secundară pentru alte 100 de familii⁶⁶. Trebuie să avem în vedere faptul că aceste cifre nu reprezintă numărul persoanelor din Șchei care se ocupau cu găitănăritul, deoarece, pe de o parte, în această statistică sunt cuprinși doar capii de familie, iar pe de altă parte, sunt conșcriși doar aceia care aveau – cel puțin temporar – o situație materială precară. Ori, printre cei ce făceau găitane, chiar în acele vremuri de criză, vor fi fost și unii care să-și asigure un trai suficient încât să-și poată plăti impozitele, nefiind cuprinși astfel în lista de mai sus.

Pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea găitănarii din Șchei vor adopta, în procesul de prelucrare al firelor de lână, o inovație tehnică, așa numiții „piepteni italici» (*carmina carminaria italica*), pentru a căror utilizare breasla postăvarilor din Brașov primise aprobare de folosire din partea Universității Săsești în 1747⁶⁷. Deși prin folosirea acestui tip de piepteni găitănarii nu făceau concurență postăvarilor, breasla acestora din urmă solicită și obține din partea Magistratului interzicerea folosirii pieptenilor italici de către români, ba mai mult, dreptul de a le confisca pieptenii italici, considerându-se că aceștia nu au nevoie de astfel de unelte, ci de piepteni simpli (*Krempeln*)⁶⁸.

Breasla perpetarilor, în virtutea articolului 3 din statutul de funcționare, care îi acorda dreptul de-a folosi piepteni italici, confiscă unui găitănar aceste ustensile, ceea ce va declanșa un proces care se va dura patru ani. La 24 septembrie 1796 Gheorghe Bánffy trimite o adresă Magistratului în numele Guvernului, prin care cere să i se comunice găitănarului Ion Crăciun din Șchei că pe 12 octombrie Guvernul va delibera în procesul pe care acesta îl avea cu breasla perpetarilor, în pricina confiscării pieptenilor italici, iar Magistratului îi cere ca pe viitor astfel de pricini să le rezolve singur „pe cale politică” și nu pe cale juridică⁶⁹. Cum deliberatul Guvernului s-a dat în favoarea lui Ion Crăciun prin ordinul din 3 decembrie 1796, breasla perpetarilor a făcut recurs la Curtea Aulică, dar și aceasta a dat dreptate românului prin decretul aulic din 17 februarie 1797, astfel că Guvernul cere Magistratului să aplice ordinul și să aducă breasla la ordine⁷⁰. Perpetarii însă, nemulțumiți de această decizie, fac recurs la Curtea imperială și totodată informează Magistratul că în afara lui Ion Crăciun, și alți găitănari folosesc piepteni italici, ba mai mult, se folosesc de forțe de lucru străine, atrăgând pieptănătorii și torcătoarele perpetarilor. Lucrătorii găitănarilor cumpără lână, o prelucrează cu piepteni italici și o vând găitănarilor români, și chiar sustrag pentru aceștia lână fină, pe care o înlocuiesc cu lână grosolană de la români sau lână care rămâne pe piepteni. Perpetarii se consideră dezavantajați prin faptul că românii le sustrag lucrătorii, care se scumpesc, ceea ce atrage și scumpirea produselor breslelor, și își justifică confiscarea pieptenilor și a lânii fine de la români arătând că aceștia au cu ce se hrăni, fiind croitori, cococari, măcelari, economi de oi, pe când cetățenii breslași nu au voie să aibă mai mult de o profesie. Magistratul

dispune înaintarea către Guvern a plângerii perpetarilor și propune ca lui Ion Crăciun și celorlalți găitănari să li se înapoieze pieptenii și lâna confiscată, permițându-li-se să întrebuințeze pieptenii italici, dar numai personal, nu și ajutoarele străine din afara casei pe care le folosesc⁷¹. La plângerea breslei perpetarilor, Guvernul răspunde Magistratului⁷² că breslele nu-și au rațiunea ființării lor doar în avantajul lor particular, ci în folosul întregii provincii, și deoarece românii din Șchei, care confecționează alte produse decât perpetarii, prin folosirea pieptenilor italici fac aceste produse mai fine, ceea ce va mări desfacerea acestora în Țara Românească, nu trebuie împiedicați, ba chiar trebuie ajutați să folosească acești piepteni și în viitor.

În anul 1807, cele 600 de familii din Șchei care se ocupau cu confecționarea țolurilor, păturilor simple și duble și a găitanelor, produceau 312.000 bucăți de găitane de 50 de coți la 24 creițari bucata și desfăceau în provinciile turcești găitane în valoare de 124.800 fl⁷³. La 1813, Marienburg avansează cifra de 399.600 florini ca reprezentând valoarea straielor și găitanelor produse de cei 600 de pănurari și găitănari din Șchei⁷⁴. Potrivit unei statistici din anul 1830⁷⁵, în Șchei erau 487 de „lucrători de șnururi” (găitănari), din care 131 în prima vecinătate, 244 în vecinătatea a doua și 112 în vecinătatea a treia.

Cu confecționarea găitanelor se ocupau, în măsură mult mai mică, și sașii, iar rentabilitatea acestei îndeletniciri a devenit o atracție pentru unii dintre ei, ca pentru Johann Thoyss de pildă, care cere să-și schimbe profesia – ale cărei produse nu se mai desfac – și să devină găitănar, asemenea soției și soacrei sale, care fac de peste 20 de ani șnururi de lână. Cererea îi este aprobată de Magistrat, deoarece găitanele – așa cum le fac românii din Șchei și alți locuitori din cetate – nu sunt un produs de breaslă specific breslei împletitorilor de șnururi și nasturi, deși această breaslă face și ea șnururi de păr și de lână⁷⁶.

Trăistarii

Dintre meșteșugarii români care practicau țesutul pe scară largă, pentru piață, trăistarii specializați în confecționarea traistelor din păr de capră au fost primii care au primit o recunoaștere oficială a activității lor, ba mai mult, anumite privilegii din partea Magistratului Brașovului. Astfel, la 28 martie 1695, judele Johaness Mankesch, vice-judele Michael Filstich, senatorul Georgius Jeckel și chestorul Andreas Rheter confirmă trăistarilor Dumitru, Stoica Guran, Mihali Muntean din Șchei precum și altor doi trăistari din Râșnov, libertatea de a cumpăra păr de capră și de a confisca părul de capră de la meșteșugarii de „pocroțe” sau cergi, care cumpără păr de capră și îl amestecă în lână, înșelând publicul. Din valoarea părului confiscat, 2/3 revin autorităților iar 1/3 trăistarilor. Pentru protecția acordată, trăistarii vor da anual Magistratului 100 bucăți de traiste. Trăistarii au cerut ca dreptul de confiscare să fie extins nu numai asupra orașului ci și asupra districtului, „prevaricatorii” (contravenienții) să fie amendați cu 11 fl. ung. și nimeni să nu aibă dreptul de a învăța meseria de trăistar fără știrea chestorului și a trăistarilor⁷⁷.

Trăistarii șcheieni au continuat să-și practice timp de generații meșteșugul, păzindu-și cu strășnicie drepturile primite prin acest privilegiu, pe care îl

invocă după aproape 80 de ani, la 4 martie 1773, când Radul Cristoccea și Stan Frome (Fruma), în numele tuturor trăistarilor, fac apel la Magistrat⁷⁸ în baza actului din 28 martie 1695 pe care l-au primit strămoșii lor, reclamând pe românul Ilie din Baci, care nu este membru al „breslei” lor ci un „fușer”, căruia i-au interzis de mai multe ori de a lucra, dar care îndrăznește totuși nu numai să cumpere păr de capră, dar și să facă traiste. Apelanții menționează că și alți locuitori din Dârste și Săcele cumpără păr de capră, îl amestecă cu lână și fac pături pe care le vând, înșelând cumpărătorii, căci astfel de pături nu sunt durabile. Ei cer Magistratului să se ordone locuitorilor din Săcele și Dârste ca nimeni în afară de membrii breslei lor să nu îndrăznească, sub pedeapsa confiscării, să cumpere păr de capră, să facă traiste din el sau să-l amestece cu lână și să facă pocroțe. Dacă nu sunt apărați în libertățile lor, breasla lor va decădea și nu vor mai fi în stare să dea anual Magistratului cele 100 de traiste sau 6 florini ungurești. În scurt timp, pe 29 martie a aceluiași an, Magistratul deliberază asupra cererii trăistarilor, care, pentru a-și legitima privilegiul lor (Vorrecht) au anexat o rezoluție anterioară a Magistratului și totodată un act protecționist (Schutzschrift), și decide că plângerile acestora împotriva „fușerilor” sunt drepte și întemeiate. Găsește că este just să se acorde sprijin solicitanților și să interzică locuitorilor din Dârste și Săcele astfel de lucru. În cazuri de încălcări, să se procedeze potrivit rezoluției magistruale, confiscându-se produsele și impunând o amendă de 11 fl. ung., din care două părți să revină judecătoriei și o treime fabricanților de traiste⁷⁹.

Vopsitorii

Pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, dintre cei circa 500 de contribuabili din Șchei care se îndeletniceau cu țesutul, împletitul și vopsitul firelor, 100 se ocupau numai cu vopsitul țolurilor și straielor pe care le țeseau, precum și cu vopsitul găitanelor, bogasiei, nasturilor și a altor produse pe care diferiți locuitori le aduceau la vopsit⁸⁰.

Demersurile a șase vopsitori din oraș, inițiate în anul 1751, de a se constitui în breaslă, cu toate promisiunile acestora că nu vor monopoliza meșteșugul vopsitului în dauna breslei postăvarilor, a perpetarilor, a țesătorilor și a celor ce confecționau straie⁸¹, a declanșat proteste atât din partea breslei pânzarilor formată din 106 maeștri și 50 de calfe, dintre care unii au învățat să vopsească firele tot atât de bine ca boiangiii⁸², cât și din partea breslei perpetarilor, care au dreptul de a produce, vopsi, presa și vinde produsele sale⁸³. Se considera că instituirea unei bresle a vopsitorilor ar avea ca urmare, printre altele, ruinarea unui mare număr de locuitori din Șchei, unde vreo 100 de persoane își câștigau existența din vopsitul firelor și straielor, iar Tezaurariatul va avea de suferit dacă aceștia nu-și vor mai putea plăti impozitele⁸⁴ (așadar, șcheienii prestau o activitate recunoscută, legală, de vreme ce era declarată și impozitată).

Față de intenția vopsitorilor de a se constitui în breaslă reacționează și românii din Șchei fabricanți de straie, în numele căroră Iene Tempea, Barbul Cătană, Radul Furnică, Ilie, Stan și Ion Găitănarul, Radul Învălit, Oprea Gaghia și alții cer Magistratului ca în cazul în care se va permite celor câțiva germani din Blumăna să se constituie în breaslă, să li se acorde drepturi

limitate, astfel încât ei, românii, să nu fie împiedicați să se îndeletnicească ca și până acum cu vopsitul țolurilor și straielelor. Ei arată că în Șchei sunt 4-500 de contribuabili care fabrică țoluri și straie, care vopsesc singuri obiecte de lână, șnururi de bumbac, pânză, bogasie, tot felul de țesături confecționate în casa lor și altele aduse de diferiți cetățeni la vopsit, iar prin desfacerea produselor vopsite de ei, pe care le vând „din timpuri vechi” pe piață precum și în toată Transilvania și în țările dimprejur, ei își plătesc impozitele imperiale și regale și altele, hrănindu-se din aceasta nu numai cei 100 de boiangii, dar și cele 1000 de persoane care contribuie la fabricarea acestor produse, care, împreună cu familiile lor, numără mai degrabă 2000 de persoane⁸⁵. Iată deci, importanța pe care o dețin meșteșugurile casnice textile în ansamblul structurii profesionale a locuitorilor români din Șchei la mijlocul veacului al XVIII-lea. În proiectul de statut al breslei lor, înaintat Magistratului la 22 februarie 1753, vopsitorii se văd nevoiți să dea asigurări că în ceea ce-i privește pe boiangii români din Șchei care vopsesc nasturi și șnururi, ei [vopsitorii] nu se gândesc să-i împiedice pe aceștia în munca și ocupația lor⁸⁶.

Într-adevăr, vopsitorii români din Șchei au continuat să-și vopsească produsele proprii și nu au întâmpinat obstacole din partea breslei vopsitorilor, care s-au limitat și specializat în vopsitul firelor de bumbac în albastru și apoi în roșu⁸⁷.

După ce în 1798 vopsitorul Hagiu Dumitru Idru din Hăghig a primit aprobare pentru a deschide o fabrică de vopsit fire în Șchei, dar a renunțat, în 1802 negustorii șcheieni Panaiot Nicolai și Hagiu Anastasi cer aprobarea Magistratului pentru înființarea în Șchei a unei fabrici de vopsit în roșu, ceea ce li se permite, cu condiția să nu vopsească și să vândă fire în albastru, ceea ce era rezervat breslei vopsitorilor⁸⁸.

Pentru vopsitul firelor de lână, femeile au folosit timp de secole numai coloranți naturali, până spre sfârșitul veacului al XIX-lea, când au început să apară pe piață coloranții produși în fabricile de chimicale. Din scrierile sale despre straie din 1890, în care George Pitiș a inserat și câteva rețete de coloranți folosite în Șchei, aflăm că roșul se obținea din buruiana numită „sovârc”, galbenul din mesteacăn și piatră acră sau din „lemn galbân cumpărat den boltă”, verdele din plantele numite „papapungă”, „ruien” sau „brusturi”, iar vânățul se obținea din pișat, „vopsală vânăță” și „vitron”. Autorul constata scăderea calității culorilor odată cu introducerea coloranților de fabrică: „culorile de azi nu prea țin, se spălăcesc”⁸⁹.

Înălbitorii

Una din etapele prelucrării țesăturilor din cânepă și in, și anume înălbitul, a constituit încă de la mijlocul secolului al XVIII-lea privilegiul puternicei bresle a pânzarilor sași din Brașov care număra 140 de maeștri și al cărei statut din 1764 prevedea, la punctul 3 că „nimănuui, în afară de țesătorii din oraș, nu-i este permis a ține înălbitoare (*Bleiche*) în Brașov și Țara Bârsei decât pentru propriile nevoi ale casei”⁹⁰. Deși breasla și-a ridicat cu ani în urmă o înălbitoare în Șchei, românii din sate (poate și cei din Șchei?) încălcau însă acest drept de exclusivitate, cumpărând pânză de la extrabreslași, pe care o pun la înălbit și apoi fac negoț cu ea, spre paguba breslei⁹¹.

Preocupată de ieșirea unor sume importante de monedă din Transilvania în Polonia și Rusia de unde se cumpăra pânză, împărăteasa Maria Terezia cere găsirea unor mijloace pentru îmbunătățirea calității pânzei produse în țară, printre care și perfecționarea metodei de înălbire numită popular „apretura linteii”⁹².

În 1774 breasla țesătorilor de pânză obține aprobarea Magistratului ca pe cele două jugăre de teren din Șchei pe care-l folosesc la albitul pânzei, să construiască „în fața înălbitorilor” două colibe pentru înălbitorii români, în pofida împotrivirii țesătorilor de lână, pe motivul că murdăriile de la vitele și locuințele înălbitorilor români ar murdări apa care acționa piva lor situată mai la vale⁹³. Înălbitorii erau plătiți în numerar pentru munca lor, după cum reiese dintr-un raport al breslei datat 4 mai 1736, care menționează printre cheltuielile efectuate pentru realizarea pânzei ordinare, pe lângă răsucit, apretat și țesut, și o sumă de 21 de dinari „pentru înălbitorii”⁹⁴, iar treizeci de ani mai târziu se plătea pentru o bucată de pânză 20 de creițari numai pentru „înălbire și mângălaie”⁹⁵. Un înălbitor din Șchei era plătit pentru munca sa permițându-i-se să-și țină caii – cu care transporta pânza la înălbitoare și îndărăt – pe cele 16 jugăre de fâneață pe care breasla țesătorilor le deținea în Poiană⁹⁶.

Cu timpul, numărul românilor care se ocupau cu înălbitorul pânzei țesătorilor din cetate a crescut, ajungându-se ca ulița situată în capătul cartierului, de la Podul Crețului în sus, spre dreapta, pe care locuiau, să le ia numele, numindu-se „Înălbitori”. Albitul pânzei consta în înmuierea acesteia într-un ciubăr timp de o zi, după care, peste un „cenușar” (țesătură de pânză mai groasă, țesută rar) se pune un strat de cenușă peste care se toarnă apă fierbinte. După ce se spală bine în apă curgătoare, pânza se întinde la soare, fiind udată de mai multe ori pe zi⁹⁷. Românii spălau bine pânza în valea care curgea pe uliță, apoi o uscau și o înălbeau pe „Pajiștea cea Mare” din apropiere, întinzându-o fie pe iarbă fie pe funii, apoi o duceau acasă la meșterii țesători⁹⁸.

Înălbitorul pânzei s-a practicat ca ocupație principală de unii șcheieni până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea: „Bădițoiu era înălbitor, înălbia pânze de la pânzari și strejace de la cătane și de la cine ce-i da”, după cum aflăm din însemnările lui George Pitiș⁹⁹.

SUMMARY

As the inhabitants of the Șchei district in the city of Brașov, owned large quantities of wool from their own sheep or the ones bought from the traders bringing it from the south of the Carpathians and even from the south of the Danube, the so-called “household textile industry” developed in this district. Most of the middle and lower – class women were engaged in making the fleecy thick blankets (“garbs”), the peasant cloth (“twilled cloth”) and the Knitted strings (“braids”), that they sold the Brașov fair to the traders who, in their turn, put them up for sale in Hapsburg Empire, in Romanian countries and even Knitting industry, producing over 38.000 blankets reaching a value of almost 350.000 guilders. In 1803, the number of weaver’s decreases to

332 and until the end of the XIX century, the household trades experiences a slow but continuous regress.

Bibliografie

- Actele Magistratului - DJAN Brașov, Fond Primăria Brașov, seria Actele Magistratului
- AM-IAN - *Arhiva Magistratului Orașului Brașov. Inventarul actelor neînregistrate*, Vol. I-II, București, D.G.A.S., 1959-1961.
- CDR - *Catalogul documentelor românești din Arhivele Statului Brașov*, vol. I-II, București, 1955-1975.
- Industria textilă* - [MOISUC, Elena], *Industria textilă din Brașov și Țara Bârsei. Catalog de documente. 1413-1820*, vol. I, București, D.G.A.S., 1960.
- Lacea 1931 - LACEA Constantin, *Trocar*, în *Țara Bârsei*, an III, nr. 3, Brașov, 1931, p. 234-236.
- Lacea 1943 - LACEA Constantin, Contribuții la cunoașterea trecutului și educației vechilor negustori și meseriași brașoveni, extras din *Observatorul Social-Economic*, nr. 5, 1943.
- Marienburg 1813 - MARIENBURG Lucas Joseph, *Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen*, I-II, Hermannstadt [Sibiu], 1813.
- Miskolczy 2000 - MISKOLCZY Ambrus, *Rolul de intermediere între est și vest al burgheziei comerciale levantine române din Brașov (1780-1860)*, București, Edit. Kriterion, 2000.
- Mușlea, Biserica - MUȘLEA Candid C., *Biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului*, vol. I-II, Brașov, 1943-1946.
- Mușlea 1968 - MUȘLEA Ion, *George Pitig - folclorist și etnograf*, București, Editura Pentru Literatură, 1968.
- Pavlescu 1970 - PAVLESCU Eugen, *Meșteșug și negoț la românii din sudul Transilvaniei (sec. XVIII-XIX)*, București, Edit. Academiei, 1970.
- Recensăminte - DJAN Brașov, Fond Primăria Brașov, seria Recensământul populației din Brașov și Țara Bârsei.
- Sfetea 1930 - SFETEA, Vasile, *Monografia comunei bisericesti române ortodoxe a Sfintei Treimi din Brașov-Tocile*, Brașov, 1930.
- Țara Bârsei* - [sub red. DUNĂRE Nicolae], *Țara Bârsei*, vol. I-II, București, Edit. Academiei, 1972-1974.

Note

- ¹ Mușlea 1968, p. 27.
- ² Mușlea, *Biserica*, I, p. 31-32.
- ³ *Țara Bârsei*, II, p. 316.
- ⁴ Mușlea 1968, p. 141-148.
- ⁵ „druga” era un fus mai gros și mai lung cu care se obținea un fir mai gros și dezlănat, pentru straie și sarici (*Țara Bârsei*, II, p. 300).
- ⁶ CDR, I, doc. 184.
- ⁷ Sfetea 1930, p. 26.
- ⁸ Mușlea 1968, p. 141.

- ⁹ Sfetea 1930, p. 25.
- ¹⁰ Lacea 1943, p. 3.
- ¹¹ Sfetea 1930, p. 24–26.
- ¹² *Industria textilă*, doc. 116.
- ¹³ Miskolczy 2000, p. 101.
- ¹⁴ *Industria textilă*, doc. 60.
- ¹⁵ Actele Magistratului, nr. 3/1700.
- ¹⁶ *Industria textilă*, doc. 122.
- ¹⁷ Actele Magistratului, nr. 444/1778 .
- ¹⁸ *Industria textilă*, doc. 597.
- ¹⁹ *Ibidem*, doc. 621.
- ²⁰ Actele Magistratului, nr. 1646/1791.
- ²¹ *Ibidem*, nr. 3065/1800.
- ²² *Industria textilă*, doc. 198.
- ²³ *Ibidem*, doc. 239, 241, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 264.
- ²⁴ *AM-IAN*, II, doc. 326 și 327.
- ²⁵ un pfund = 0,512 kg.
- ²⁶ Actele Magistratului, nr. 312/1819.
- ²⁷ *Industria textilă*, doc. 2121.
- ²⁸ *Ibidem*, doc. 2129.
- ²⁹ *Ibidem*, doc. 2143.
- ³⁰ *Ibidem*, doc. 2144.
- ³¹ *Ibidem*, doc. 2174.
- ³² Actele Magistratului, nr. 3115/1820.
- ³³ *Industria textilă*, doc. 470.
- ³⁴ *Ibidem*, doc. 471.
- ³⁵ *Ibidem*, doc. 1609.
- ³⁶ Recensăminte, pach. XXVI, dos. 1, doc. 64–96.
- ³⁷ Pavlescu 1970, p. 42–43.
- ³⁸ Sfetea 1930, p. 26.
- ³⁹ *Industria textilă*, doc. 1975.
- ⁴⁰ *CDK*, I, doc. 2852.
- ⁴¹ Actele Magistratului, nr. 218/1769.
- ⁴² *Industria textilă*, doc. 1074.
- ⁴³ *Ibidem*, doc. 463, 464, 465.
- ⁴⁴ *Ibidem*, doc. 502.
- ⁴⁵ Actele Magistratului, nr. 235/1767.
- ⁴⁶ *Ibidem*, nr. 1836/1804.
- ⁴⁷ *Industria textilă*, doc. 55, 56, 57.
- ⁴⁸ Actele Magistratului, nr. 3/1700.
- ⁴⁹ *Industria textilă*, doc. 128.
- ⁵⁰ *Ibidem*, doc. 129.
- ⁵¹ *Ibidem*, doc. 130.
- ⁵² Pavlescu 1970, p. 44.
- ⁵³ Mușlea 1968, p. 148.
- ⁵⁴ Pavlescu 1970, p. 44.
- ⁵⁵ Mușlea 1968, p. 148.
- ⁵⁶ *Ibidem*, p. 149.

- ⁵⁷ Sfetea 1930, p. 27.
- ⁵⁸ Lacea 1931, p. 234–236.
- ⁵⁹ Mușlea 1968, p. 153.
- ⁶⁰ *Ibidem*, p. 154.
- ⁶¹ *Ibidem*, p. 148–149.
- ⁶² *Ibidem*, p. 150.
- ⁶³ Recensăminte, pach. 1, nr. 25/1705.
- ⁶⁴ *Ibidem*, nr. 37/1725.
- ⁶⁵ CDR, II, doc. 447.
- ⁶⁶ Pavlescu 1970, p. 44.
- ⁶⁷ *Industria textilă*, doc. 179.
- ⁶⁸ Actele Magistratului, nr. 1805/1795.
- ⁶⁹ *Industria textilă*, doc. 1287.
- ⁷⁰ Actele Magistratului, nr. 893/1797.
- ⁷¹ *Industria textilă*, doc. 1373.
- ⁷² *Ibidem*, doc. 1375.
- ⁷³ *Ibidem*, doc. 1609.
- ⁷⁴ Marienburg 1813, I, p. 109.
- ⁷⁵ Recensăminte, pach. XXVI, dos. 1, nr. 64–96.
- ⁷⁶ *Industria textilă*, doc. 2079.
- ⁷⁷ *Industria textilă*, doc. 59.
- ⁷⁸ Actele Magistratului, 231/1773.
- ⁷⁹ *Industria textilă*, doc. 557.
- ⁸⁰ *Ibidem*, p. 13.
- ⁸¹ *Ibidem*, doc. 203.
- ⁸² *Ibidem*, doc. 200.
- ⁸³ *Ibidem*, doc. 207.
- ⁸⁴ *Ibidem*, doc. 206.
- ⁸⁵ *Ibidem*, doc. 208.
- ⁸⁶ *Ibidem*, doc. 215.
- ⁸⁷ *Ibidem*, p. 13.
- ⁸⁸ Actele Magistratului, nr. 2255/1802.
- ⁸⁹ Mușlea 1968, p. 142–145.
- ⁹⁰ *Industria textilă*, doc. 279.
- ⁹¹ *Ibidem*, doc. 309.
- ⁹² Actele Magistratului, nr. 91/1767.
- ⁹³ *Industria textilă*, doc. 649, 652, 653, 656.
- ⁹⁴ *Ibidem*, doc. 147.
- ⁹⁵ *Ibidem*, doc. 318.
- ⁹⁶ *Ibidem*, doc. 1102.
- ⁹⁷ *Jara Bârsei*, II, p. 307.
- ⁹⁸ Sfetea 1930, p. 26–27.
- ⁹⁹ Mușlea 1968, p. 23.

ARTĂ ȘI STATUS – PORTETELE PATRICIATULUI SĂSESC DIN COLECȚIA MUZEULUI DE ARTĂ BRAȘOV

Radu Popica

În evul mediu conducerea orașului Brașov se afla în mâinile unei pături sociale superioare: patriciatul săsesc. Originile sale pot fi urmărite până în secolul al XIV-lea, când era alcătuit din două categorii: micii nobili din Țara Bârsei (*greavi*) și negustorii îmbogățiți prin comerțul la mare distanță. În secolul următor, odată cu consolidarea autonomiei orașului, a sporit rolul marilor comercianți în administrația orașului în detrimentul nobilimii. Treptat, descendenții acestora s-au stabilit în oraș și au încheiat alianțe matrimoniale cu celelalte familii patriciene¹. Din această fuziune a rezultat elita conducătoare din secolele XVI–XVIII. Evoluții asemănătoare s-au produs în toate orașele săsești din Transilvania.

Întemeiată pe puterea sa economică, dominația patriciatului săsesc s-a concretizat în monopolul conducerii administrative, financiare, juridice și militare. Forma specifică de organizare administrativă a Brașovului s-a conturat în secolul al XIV-lea, definitivându-se la sfârșitul secolului XV.¹ Cu mici modificări, ea se va menține neschimbată până în secolul al XIX-lea. Dreptul de a accede la cele mai importante funcții aparținea unui grup restrâns de familii, socotite „apte pentru Sfat” („*ratsfähige*”) sau „pe potriva Sfatului” („*ratsmäßige*”)².

Guvernarea orașului era încredințată magistratului (*sfatul orașului*), organ colectiv alcătuit din: jude primar (*stadtrichter*), villic (*stadthann*) și 16 senatori, cu largi atribuții privind administrația, ordinea publică și economia. Judele primar era șeful administrației orășenești și președintele magistratului. Villicul conducea economia orășenească și răspundea de menținerea ordinii publice în oraș. Alte funcții importante din administrația orașului erau cele de: notar, procurator, inspector alodial, vigesimator (vameș), secretar etc. Singura contrapondere la puterea magistratului o reprezenta comunitatea centumvirală deschisă unor categorii sociale mai largi³.

Inițial, pătrunderea în rândurile patriciatului, deși dificilă, nu era imposibilă. Treptat, mobilitatea socială în rândurile păturilor orășenești se va restrânge. În perioada secolelor XVII–XVIII se va accentua tendința patriciatului de a se transforma într-un grup social închis. Câteva vechi familii: Drauth, Seuler, Herbert, Rheter, Closius, Fronius, Tartler, Filstich etc.⁴ și-au impus monopolul asupra principalelor funcții de conducere.⁵ Accesul la funcțiile de jude primar și villic era încununarea unei îndelungate cariere, un adevărat *cursus honorum*, aflată la îndemâna unui număr redus de indivizi. Patriciatul va căuta să-și perpetueze poziția socială moștenită, în pofida unui lent declin al rolului său economic, manifestat pe parcursul secolelor XVII–XVIII, ca urmare a excluderii negustorilor sași din comerțul cu Orientul.⁶ În aceste condiții, familiile patriciene vor căuta să obțină titluri nobiliare și vor accepta stăpânirea habsburgică, în schimbul garantării privilegiilor de care beneficiau. Ca urmare, tensiunile dintre

patricieni și ceilalți locuitori ai orașului s-au accentuat. Supremația patriciatului săsesc va fi subminată de reformele iosefine, în urma cărora bogații negustori români din Schei s-au putut stabili în partea centrală a orașului, și de amplele transformări economice produse în secolul XIX.

Patriciatul săsesc poate fi definit ca *elită guvernantă*, o minoritate organizată ce monopolizează puterea și autoritatea și își impune dominația economică, socială, politică, culturală, printr-o acțiune coordonată, asupra unei majorități dezorganizate. Menținerea *statusului* și transmiterea sa generațiilor următoare presupune afirmarea prestigiului elitei guvernante în fața unor elite concurente și a majorității dominate.⁷

În societățile tradiționale imaginea reprezenta una dintre cele mai frecvente modalități de confirmare a statutului social. Imaginii îi era atribuit un caracter magic. Credința că acțiunea asupra reprezentării fidele a unui individ poate produce efecte în plan real a supraviețuit până în Epoca Luminilor. În anumite circumstanțe absența unei persoane era suplinită de portretul său.⁸

Utilizarea portretului pentru a simboliza rangul și puterea este atestată din cele mai vechi timpuri. Începând cu perioada Renașterii, dorința unor figuri publice de a demonstra poziția lor socială a generat în arta europeană tipuri caracteristice de reprezentare: *portretul-efigie* și *portretul de aparat*. Artiștii flamanzi vor răspândi portretul de aparat la curțile princiare europene. Epoca sa de glorie o va cunoaște în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, în Anglia, Spania și Franța. Curtea regală franceză, prin intermediul pictorilor oficiali ai regelui, a oferit întregului continent un model ideal la care se vor raporta toți artiștii care abordează genul. Maeștrii săi incontestabili sunt Pierre Mignard (1612-1695) și Hyacinthe Rigaud (1659-1743).⁹

Portretul se naște întotdeauna din rezultanta a trei forțe: individualitatea artistului, cerințele comanditarului și percepțiile estetice tradiționale. Portretul de aparat se întemeiează pe anumite date convenționale care limitează libertatea de opțiune a artistului. Modelul reprezentat este încadrat de accesorii simbolice care au rolul de a pune în valoare o calitate, o prerogativă sau puterea sa. Obiectele convertesc în plan vizual un anumit suport ideologic sau o filozofie de viață. Cadrul în care este plasat portretul nu este cel real fiind determinat de rolul social al personajului. Acest tip de portret nu aprofundează natura individuală. Asemănarea fizică nu poate contrazice aspectul ideal al tipului social reprezentat.¹⁰

În perioada secolelor XVI-XVIII pictura brașoveană laică este reprezentată exclusiv prin portretul de șevalet, reflectând asimilarea, în diverse grade, unor modele de prestigiu din arta europeană. De altfel, predominanța portretisticii nu este particulară Brașovului, fiind o caracteristică comună tuturor centrelor artistice transilvănene din epocă. Deținător al pozițiilor-cheie în domeniul economic și al puterii politice, patriciatul săsesc era singura categorie socială capabilă să ofere sprijin financiar artiștilor. Afirmarea bogăției și puterii patricienilor, legitimarea poziției sociale deținute și transmiterea sa urmașilor a determinat o avalanșă de comenzi adresată portretiștilor.

Afinitățile culturale și tradiția au făcut ca pictorii transilvăneni să se îndrepte pentru studii preponderent către centrele artistice din spațiul german. Din acest motiv, modelul portretului de aparat va pătrunde în Transilvania filtrat prin intermediul picturii germane. În portretistica

germană din secolul al XVII-lea se înfruntau două curente: portretul auster, axat pe surprinderea nemijlocită a realității, specific mediilor protestante, și portretul aristocratic, în care accentul cade pe redarea fastului și atributelor semnificative ale stării sociale, derivat din portretul de curte francez. Printre reprezentanții acestei din urmă tendințe se numără Andreas Stech (1635-1697) și Salomon Adler (n. 1630)¹¹. În veacul următor, portretul de aparat va avea reprezentanți de seamă în spațiul german prin intermediul lui Martin van Meytens II (1695-1770) și Anton Raphael Mengs (1728-1779). Mai puțini interesați de simplitatea firească a portretului protestant, portretiștii transilvăneni se vor orienta, mai ales, spre portretul de factură aristocratică, cu note specifice barocului și rococoului.

Un exemplu grăitor pentru înrăurirea picturii germane asupra portretisticii transilvănene este oferit chiar de primul portret de șevalet din spațiul românesc, aflat în colecția Muzeului Brukenthal. Operă a pictorului brașovean Gregorius, portretul, executat între anii 1535-1541, înfățișează un strămoș legendar al familiei Hirscher din secolul al XIII-lea¹². Punerea în pagină și coloritul prezintă remarcabile analogii cu portretele lui Hans Holbein cel Tânăr (1497-1543) și Lucas Cranach cel Bătrân (1472-1553). Statura masivă a personajului profilată pe un bogat fundal peisagistic care reprezintă, într-o manieră renașcentistă, posesiunile familiei, gama cromatică vie, elementele simbolice plasate în preajma modelului sunt tot atâtea elemente caracteristice portretelor celor doi maștrii germani.

Pe lângă valoarea sa artistică excepțională, portretul lui Gregorius, singurul păstrat din secolul al XVI-lea, constituie o prețioasă mărturie asupra originilor portretisticii din Brașov și celelalte orașe germane din Transilvania. Comandat de judele Brașovului, Lucas Hirscher III, pentru a confirma genealogia legendară a familiei, tabloul a fost dăruit baronului Samuel von Brukenthal de judele Brașovului Joseph Traugott von Schobeln¹³. Putem presupune faptul că lucrarea, care probabil aparținea inițial familiei, se găsea în secolul al XVIII-lea fie în colecția donatorului, fie într-o colecție publică.

Constituirea unor colecții de portrete este atestată la Sibiu, în secolul al XVII-lea. Judele regal Valentin Frank von Frankestein (d.1697) avea în casa sa o colecție de portrete ale juzilor regali, iar Albert Huet (d. 1607), în biblioteca amenajată în fosta capela Sf. Iacob, a așezat pe pereți portretele unor personalități locale¹⁴. Existența unei galerii de portrete la Brașov este confirmată de o litografie din colecția Muzeului de Artă Brașov.¹⁵ Datată în anul 1822, lucrarea este o copie realizată de Franz Neuhauser junior după portretul Apoloniei Hirscher aflat, conform inscripției din partea inferioară¹⁶, în Casa Sfatului. Portretele unor juzi ai Brașovului, păstrate în Casa Sfatului și în sala de întruniri a capitlului din Țara Bârsei situată într-o clădire din curtea Bisericii Negre, sunt reproduse de artistul brașovean Wilhelm Kamner într-un album de schițe¹⁷ din anul 1864. În 1903, Arhivelor Orașului posedau o numeroasă colecție de portrete înfățișând personalități locale¹⁸.

Constatăm că ființau la Brașov, cu certitudine din secolul al XIX-lea sau poate chiar din perioada anterioară, colecții publice de portrete. Aceste colecții nu erau, în mod obișnuit, deschise publicului larg. În mod sigur existau și colecții de familie. Pornind de la aceste constatări putem concluziona că portretistica brașoveană era bine reprezentată. Multe din aceste portrete s-au

pierdut. Majoritatea portretelor patriciatului brașovean, care au supraviețuit până în zilele noastre, se află în colecția Muzeul de Artă Brașov¹⁹.

Pentru patricienii brașoveni au lucrat atât artiști brașoveni, dar și artiști transilvăneni, aflați doar pentru scurt timp în oraș. Așa cum se obișnuia la Sibiu, uneori comenziile puteau fi adresate unor portretiști vienezi, faimoși²⁰.

Suntem bine informați privind mediul artistic local din secolul al XVI-lea. Alături de Gregorius erau activi la Brașov și alți pictori: Dominicus²¹, Lorenz Fronius (în 1547 realiza pictura sălilor de la etajul casei negustorilor din Brașov)²² și un anume Gabriel - *pictori Bistriciensii*²³. Putem să presupunem că asemenea lui Gregorius, pe lângă pictura murală și alte comenzi mai apropiate de meșteșug decât de artă, acești pictori executau și portrete de șevalet.

Pentru secolele al XVII-lea și al XVIII-lea informațiile cu privire la artiștii brașoveni sunt mult mai puține. T.G. Fronius (d. 1721) execută în acuarelă portretul tatălui său, Marcus Fronius (1659–1713), preot-paroh la Biserica Neagră²⁴. Trei portrete, datând de la mijlocul secolului al XVIII-lea, sunt opera lui Johann Ölhan senior²⁵. Nu cunoaștem nici un portret pictat de fiul său, Johann Ölhan junior. Unui artist-amator, Joseph Benjamin Barbenius²⁶, îi poate fi atribuit ipotetic portretul Barbarei Hensel Henning²⁷. Cu excepția artiștilor menționați, pictura brașoveană din această perioadă este reprezentată de artiști anonimi.

Printre artiști transilvăneni ce au pictat portrete la Brașov se numără: Franz Anton Bergmann (1762–1815)²⁸, Johann Martin Stock (1742–1800) și Franz Neuhauser junior (1763 – 1836). Probabil că și pictorul timișorean Anselm Wagner (n. 1766) s-a oprit la Brașov în cursul călătoriei sale prin Transilvania²⁹.

Funcția socială a portretelor patriciatului săsesc este subliniată de bogata lor simbolică. Cele mai frecvente elemente simbolice inserate în cadrul portretelor sunt însemnele heraldice, însoțite adesea de inscripții, care confirmă autenticitatea portretului și certifică că imaginea este o reprezentare fidelă a celui portretizat. Fundalul monocrom este înlocuit, în multe situații, cu o complexă scenografie compusă din motivele, izolate ori îmbinate, coloanei, draperiei și deschiderii către peisaj, ce descind din iconografia barocă. Aceste mijloace compoziționale, devenite convenționale, au intrat în vocabularul vizual curent³⁰. Draperia, schițată schematic sau într-o manieră mai elaborată, este un motiv iconografic, preluat din pictura religioasă, care simbolizează maiestatea. Natura sa este una duală, ascunzând și dezvăluind simultan adevărata natură a modelului³¹.

Obiectele ce înconjoară personajele masculine constituie aluzii la bogăția, puterea și rolul lor social. Accesoriile plasate în preajma unei femei se referă la calitățile atribuite sau așteptate de societate de la aceasta. *Valentin Hirscher*³² (Fig. 1) este înfățișat ținând în mână o pungă de bani. În fundal se zărește pedestalul unei coloane dorice – simbol al puterii și grandorii. În cazul lui *Lucas Seuler senior*³³ o sculptură reprezentând o pasăre, probabil o bufniță, sugerează erudiția sa. Cartea este un accesoriu des întâlnit, simbolizând dorința de cunoaștere. Modelul este plasat uneori într-un cadru mai elaborat sau portretul este completat printr-un fundal peisagistic.

Portretul *Justinei de Gottmeister*³⁴ dezvoltă un discurs moralizator complex. Personajul se sprijină într-o mână pe o carte (Biblia?) și arată cu cealaltă mână către o masă, dezvăluită aparent de draperia din fundal,

pe care sunt așezate o vază cu flori veștejite și un craniu. Craniul este un motiv iconografic (*vanitas*) cu o îndelungată carieră în pictura europeană. Imagine decăzută, datorită apartenenței sale la lumea de dincolo, craniul constituie un avertisment asupra deșertăciunii vieții și a caracterului său iluzoriu³⁵. Semnificația sa este accentuată de florile veștejite, aluzie la caracterul trecător al tinereții și frumuseții. Importanța socială a modelului este indicată de blazoanele reunite ale familiilor Gottmeister și Herbert. O inscripție, plasată sub emblema heraldică, devenită ilizibilă, oferea, probabil, cheia interpretării mesajului vizual.

Portretul lui *Joseph von Drauth*³⁶, (Fig. V) pictat de Johann Ölhan senior, este un portret de aparat convențional, servind un singur scop: demonstrarea statutului social al celui portretizat. Compoziția îmbină cadrul interior complex cu un fundal peisagistic, redat într-o manieră schematică. Joseph von Drauth, purtând un costum oficial, ne privește de lângă masa sa de lucru. Obiectele înșiruite pe masă (un volum, călimara, pana de scris, un ceas de buzunar, o scrisoare) și Casa Sfatului, zărită printr-o fereastră, sugerează îndatoririle sale oficiale. Simbolistica este completată de blazonul familiei Drauth.

Un rol asemănător joacă fundalul peisagistic într-un *Portret de femeie*³⁷, (Fig. XII) aparținând lui Franz Neuhauser junior. Peisajul realist surprinde o ogradă plină cu păsări de curte dincolo de care se înalță ziduri și turnuri ruinate și o biserică, specifică satelor transilvănene. Cadrul domestic și provincial este cel peste care domnește suveran stăpâna gospodăriei, înfățișată într-o atitudine sobră, fără a lipsi o notă de eleganță și cochetărie.

Portretistica brașoveană reflectă evoluțiile stilistice din pictura transilvăneană, marcată, la rândul său, de impulsurile și influențele din exterior. Constatăm evidente convergențe cu alte centre artistice din Transilvania, dar și asimilarea, cu o oarecare întârziere, unor elemente de limbaj artistic inovatoare, datorată contactului artiștilor locali cu marea artă europeană.

De la sfârșitul secolului al XVII-lea provin portretele lui *Valentin Hirscher*, *Simon Drauth cel Bătrân*³⁸, *Simon Drauth cel Tânăr*³⁹ (Fig. II). Trăsăturile comune ne îndreptățesc să presupunem că au fost comandate unui singur artist, nefiind pictate după model viu. Având o certă funcție comemorativă, lucrările îndeplinesc un rol similar cu cel al plasticiei funerare reprezentată în epocă de sculptorii Elias Nicolai și Sigismund Moss (1648-1687). Figurile, văzute dintr-o perspectivă proximă, ocupă aproape în totalitate câmpul imaginii. Personajele sunt surprinse într-o atitudine hieratică, gravă. Pictorul redă corect fizionomiile fără să încerce să surprindă și psihologia individuală. Vestimentația este tratată sumar, cu economie de detalii. Fundalurile monocrome sunt punctate de elemente de decor schematice. Austeritatea compozițională, aplatizarea volumelor, desenul aspru, tonalitățile sobre indică un pictor autohton, limitat la un orizont artistic provincial.

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, portretele patriciatului brașovean se îmbogățesc cu noi elemente. Portrete-bust, în care primează poza frontală, sunt în marea lor majoritate opera unor anonimi. Fundalul monocrom, fără să dispară, este înlocuit treptat cu o scenografie elaborată din care face parte și deschiderea către peisaj. Cadrul interior în care sunt plasate portretele câștigă în complexitate și dezvoltă o simbolistică mai pregnantă. Individualizarea se accentuează, desenul devine mai îngrijit, detaliile costumului sunt inventariate minuțios. Rangul social

al celor portretizați este marcat prin atitudinea impunătoare și vestimentația sobră, dar somptuoasă. Reprezentative sunt portretele înfățișându-i pe *Martinus Closius*⁴⁰, (Fig. III) *Joseph von Drauth*, *Georg Rheter*⁴¹, (Fig. IV) *Justina de Gottmeister* sau *Anna Maria Closius*⁴² (Fig. VI).

Influența portretului englez resimțită prioritar prin intermediul Vienei, unde se bucura de o largă popularitate, se face simțită și la Brașov în portretele celor doi *Samuel Herbert de Herbersheim*, tată și fiu⁴³, (Fig. VII) și în portretul lui *Johann Gottlieb Seuler de Seulen*⁴⁴, (Fig. VIII) datorat lui Johann Ölhan senior. Nota de eleganță și distincție aristocratică, atitudinea relaxată, gama cromatică rafinată, conturează un stil portretistic vioi, apropiat de spiritul rococoului. Remarcăm și o evoluție a mentalităților, modelele renunțând la costumul tradițional în favoarea unui costum *à la française*, după ultima modă de la curtea lui Ludovic al XV-lea.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, portretistica transilvăneană se îndepărtează de stilul convențional al portretului vienez de factură academică. Simultan apar și inovații tehnice, pastelul concurând pictura în ulei. Johann Martin Stock și Franz Neuhauser junior, precursori ai picturii transilvănene din secolul al XIX-lea, impun o manieră portretistică realistă și austeră. Imaginea trece printr-un proces de simplificare, treptat este abandonată iconografia barocă, din care supraviețuiesc însă unele elemente de reprezentare⁴⁵. Limbajul concentrat, atitudinea firească, schema compozițională simplificată, generalizarea, cu mici excepții, a fondului neutru, anunță portretul de tip Biedermeier (portretul burghez).

Johann Martin Stock, talentat portretist, pictează la Brașov portretul căpitanului de grenadier *Samuel Joseph Seuler de Seulen*⁴⁶, (Fig. IX) datat în anul 1790. Lucrarea, reprezentativă pentru stilul său portretistic, adoptă o punere în pagină asemănătoare cu cea utilizată în portretul generalului Michael Melas⁴⁷. Silueta se conturează pe un fond neutru. Căpitanul este înfățișat în uniformă, stând în picioare, cu o mână rezemată în șold, lângă garda spadei. Coiful este așezat alături. Desenul riguros, coloritul firesc indică preocuparea pentru exactitatea reprezentării figurative, pictorul căutând să surprindă și psihologia personajului.

Dispariția portretelor patriciatului săsesc, în primele decenii ale secolului al XIX-lea, coincide cu disoluția acestei categorii sociale, a elitei tradiționale a orașelor săsești din Transilvania. Lipsiți de privilegii și prinși în vârtejul transformărilor economice și sociale, patricienii se vor integra în rândurile burgheziei, aflată în plină ascensiune.

Portretele patriciatului săsesc din Brașov constituie un important capitol de artă transilvăneană, surprinzând evoluțiile stilistice înregistrate în pictura laică pe parcursul a patru secole. Prin intermediul lor sunt reflectate și transformările sociale, schimbările survenite în mentalități și, mai ales, mecanismele ideologice prin care patriciatul a căutat să-și legitimeze și consolideze dominația.

Abrevieri

MAB – Muzeul de Artă Brașov

ART AND STATUS - THE PORTRAITS OF THE SAXON PATRICIATE IN THE COLLECTION OF THE ART MUSEUM OF BRAȘOV (SUMMARY)

The Saxon patriciate was the one who ruled across Brașov in the Middle Ages. Governing elite, the patriciate wanted to impose and perpetuate its status towards competitive elites and its citizens. The portraiture represented one of the instruments used by patriciate for glorifying its power and wealthiness. Most of these portraits constituted a real collection, sheltered by the Art Museum of Brașov.

The oldest portrait was painted by the local artist Gregorius and dates back to the first half of the 16th century. The painting presents remarkable analogies with the portraits of Lucas Cranach the Old and Hans Holbein the Young. Local artists as Dominicus, Johann Ölhan, but also famous Transylvanian ones, as Franz Anton Bergmann, Johann Martin Stock, Franz Neuhauser jr., had worked for the patriciate of Brașov.

The great european court portrait, which appeared in Transylvania due to the German painting, was the ideal model of the saxon patriciate portraits. The rich symbolistic were partly influenced by the baroque iconography.

The stylistic evolutions of the Transylvanian painting reflect also upon Brasov's portraiture. The modest works of some province artists from the 17 century were followed by refined portraits influenced by the English portrait and closed to the rococo spirit. The last period of the 18th century and the beginning of the 19th were dominated by a transition style, more realistic, which announced the bourgeois portrait. The disappearance of the patriciate's portraits of Brasov, from the beginning of the 19th century, coincides with the dissolution of this social category.

Note

¹ Maja Philippi, *Structura socială a Brașovului în evul mediu*, în vol. *Transilvania și sașii Ardeleni în istoriografie*, Sibiu, 2001, pp. 152-154.

² Gernot Nussbächer, *Contribuții la istoria administrației orașului Brașov în perioada medievală (sec. XIII-XVI)*, extras din *Historia Urbana*, 1994/1, tomul II, pp. 84-85.

³ Maja Philippi, *op. cit.*, p.152.

⁴ Gernot Nussbächer, *Contribuții la istoria administrației orașului Brașov în perioada medievală (sec. XVII-XVIII)*, extras din *Historia Urbana*, 1996/1-2, tomul IV, pp. 49-51.

⁵ *Vezi Über einige alte Kronstädter Familien*, extras din *Collectanea zu einer Particulär-Historie von Cronstadt aus unterschiedlichen Dokumenten zusammengebracht von Thomas Tartler, Anno 1741*, în *Mitteilungen des Burzenländer Sächsischen Museum*, III, nr. 3-4, 1938, pp. 181-189.

⁶ Tabelul de mai jos indică, pentru perioada 1590-1786, numărul total de ani în care membrii unor familii patriciene au deținut funcțiile de jude primar și villic:

1590 - 1786	Drauth	Fronius	Filstich	Closius	Seuler
jude primar	31	6	17	2	6
vilic	17	10	3	9	19

- Cf. *Anhang Kronstädter Stadtrichter, Stadthann und Bürgermeister, zusammengestellt von Gernot Nussbächer*, în vol. *Kronstadt – Eine siebenbürgische Stadtesichte*, Harald Roth (coordonator), München, 1995, pp. 286-293.
- ⁷ Maja Philippi, *op. cit.*, p. 156.
- ⁸ Cătălin Zamfir, Lazăr Vlăsceanu (coordonatori), *Dicționar de sociologie*, București, 1993, pp. 215-216, pp. 450-451 și p. 612.
- ⁹ Norbert Schneider, *The art of the portrait, Masterpieces of European portrait painting 1420-1670*, Köln, 2002, p. 26.
- ¹⁰ Galienne și Pierre Francastel, *Portretul, 50 de secole de umanism în pictură*, București, 1976, p. 126, pp. 140-144 și pp. 148-149.
- ¹¹ Norbert Schneider, *op. cit.*, pp. 20-22, Galienne și Pierre Francastel, *op. cit.*, p. 140, pp. 148-149.
- ¹² Adriani Götz, *Pictura germană în secolul al XVII-lea*, București, 1982, pp. 102-112.
- ¹³ Gernot Nussbächer, *Contribuții cu privire la tabloul judeului Brașovului Lucas Hirscher*, în *Culegere de studii și cercetări*, Muzeul Regional Brașov, vol. I, Brașov, 1967, pp. 252-255.
- ¹⁴ *Idem*, p. 255 și 247.
- ¹⁵ Victor Roth, *Die Deutsche Kunst in Siebenbürgen*, Sibiu, 1934, p. 53.
- ¹⁶ Inv. nr. 1199, MAB (înregistrată eronat, Anonim – *Cetăți, personalități*).
- ¹⁷ Apolonia des Kroner Richters Lucas Hirscher/Wittwe Stifterinn dieses Zunftbäudes/das Originalgemälde befindet sich auf dem Rathause in Cronstadts.
- ¹⁸ *Album cu desene*, inv. nr. 3504, MAB
- ¹⁹ Cf. *Verzeichniss über die in Archiv das Stadt Brasso vorfindener Museum-Stücke*, Arhivele Statului Brașov.
- ²⁰ Multe portrete se aflau în colecțiile fostului Muzeu săsesc Țara Bârsei, iar altele au fost transferate în patrimoniul Muzeului de Artă Brașov de la Arhivele Statului.
- ²¹ Doina Udrescu, *Arta germană din Transilvania în colecțiile Muzeului Brukenthal din Sibiu (1800-1950)*, vol. I: *Pictură, sculptură*, Sibiu, 2003, p. 44.
- ²² *Dominicus - Der älteste Maler im Burzenland*, în *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, Nr. 4.
- ²³ *Künstlernamen aus Siebenbürgisch-sächsischer Vergangenheit*, în *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, Neue Folge, an XXII, nr. 1, 1889, Sibiu, p. 70.
- ²⁴ *Quellen zur Gesichte der Stadt Kronstadt*, I, 1886, Brașov, p. 221.
- ²⁵ *Porträtkatalog der Siebenbürger Sachsen*, în *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, Neue Folge, vol. XLIX, Sibiu, 1936, p.30/ nr.338.
- ²⁶ Radu Popica, *Johann Ölhan – un pictor brașovean din secolul al XVIII-lea*, în curs de apariție în revista *Țara Bârsei*, editată de Muzeul Casa Mureșenilor, Brașov.
- ²⁷ Joseph Benjamin Barbenius (1754 – 1814), doctor în medicină, cu studii la Viena și Tyrnau. A practicat medicina în scaunul Hâromszek (Trei Scaune), districtul Făgăraș și Brașov. Realizează analize chimice la izvoarele de apă minerală din actualul județ Covasna. A promovat, printre primii, o campanie

- pentru vaccinarea împotriva variolei. Cf. Myss Walter, *Lexikon der Siebenbürger Sachsen. Gesichte, Kultur, Zivilisation, Wissenschaften, Thaur Bei Innsbruck*, 1993, p. 37. Mai multe lucrări aparținând lui Barbenius, pasteluri - portrete și scene de gen, se găseau în colecția Muzeului săsesc al Țării Bârsei. Cf. *Führer durch das Burzenländer sächsische Museum in Kronstadt* (ca. 1930), p. 32.
- ²⁸ Inv. nr. 246, MAB (pastel pe hârtie, 62 x 47, nesemnăt, nedatat).
- ²⁹ Portretul Annei Maria Closius, datat 1758, este atribuit lui Franz Anton Bergmann. Același pictor a realizat portretul lui Martin Gottlieb Seuler von Seulen, cunoscut doar prin intermediul unei reproduceri de Wilhelm Kamner într-un album de schițe din anul 1864.
- ³⁰ Viorica Marica, *Note despre Anselm Wagner*, în *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, nr. 1, 1958 p. 267.
- ³¹ Ispir Mihai, *Clasicismul în arta românească*, București, 1984, p. 36.
- ³² Norbert Schneider, *op. cit.*, p. 67.
- ³³ Valentin Hirscher (1559-1604), villic și jude al Brașovului (Inv. nr. 2509, MAB).
- ³⁴ Lucas Seuler senior (1661-1735), doctor în medicină, orator al comunității centumvirale, senator, villic și jude al Brașovului (Inv. nr. 2512, MAB).
- ³⁵ Justina de Gottmeister (1695-1757), soția lui Samuel Herbert de Herbersheim (1693-1747), consilier al guvernului Transilvaniei și jude al Brașovului (Inv. nr. 244, MAB).
- ³⁶ Victor Ieronim Stoichiță, *Instaurarea tabloului. Metapictura în zorii timpurilor moderne*, București, 1999, p. 38 și 44.
- ³⁷ Joseph von Drauth (1709-1762), senator și inspector alodial (Inv. 2514, MAB).
- ³⁸ Inv. nr. 239, MAB.
- ³⁹ Simon Drauth cel Bătrân (1615-1664), villic și jude al Brașovului (Inv. nr. 2508, MAB).
- ⁴⁰ Simon Drauth cel Tânăr (1647-1693), notar, villic și jude al Brașovului (Inv. nr. 2513, MAB).
- ⁴¹ Martinus Closius (1687-1752), villic și jude al Brașovului (Inv. nr. 248, MAB).
- ⁴² Georg Rheter, căpitan al orașului, inspector alodial și villic (Inv. nr. 2511, MAB).
- ⁴³ Anna Maria Closius (1726-1772), născută Tartler, soția lui Stephan von Closius. Atribuit lui Franz Anton Bergmann (Inv. nr. 3538, MAB).
- ⁴⁴ Samuel Herbert de Herbersheim senior (1693-1747), a deținut importante demnități pe plan local (secretar, senator, villic, jude al Brașovului), devenind ulterior consilier al Guvernului Transilvaniei. Samuel Herbert de Herbersheim junior (1720-1761), perceptor regal și senator.
- ⁴⁵ Johann Gottlieb Seuler de Seulen (1727-1746), fiul lui Lucas Seuler von Seulen, a decedat la o vârstă timpurie, în timpul studiilor juridice, la Jena (Inv. nr. 244, MAB).
- ⁴⁶ Ispir Mihai, *op. cit.*, pp. 34-35.
- ⁴⁷ Inv. nr. 242, MAB.
- ⁴⁸ Nicolae Sabău, *Două portrete de Johann Martin Stock*, în *Acta Musei Napocensis*, XIV, 1977, pp. 421-423.

Fig. 1 Anonim. Valentin Hirscher.
Ulei pe pânză. 125 x 100.
Muzeul de Artă Brașov (inv. 2509)

Fig. 2 Anonim. Simion Drauth.
Ulei pe pânză. 125 x 100.
Muzeul de Artă Brașov (inv. 2513)

Fig. 3 Anonim. Martinus Closius.
Ulei pe pânză. 97 x 72.
Muzeul de Artă Brașov (inv. 248)

Fig. 4 Anonim. Georg Rhetor.
Ulei pe pânză. 90 x 70.
Muzeul de Artă Brașov (inv. 2511)

Fig. 5 Johann Ölhan. Joseph von Drauth.

Ulei pe pânză. 100 x 90.

Muzeul de Artă Braşov (inv. 2514)

Fig. 6 F. A. Bergmann (atribuit).
Portret de femeie.

Ulei pe pânză. 93 x 72.

Muzeul de Artă Braşov (inv. 3538)

Fig. 7 Anonim. Samuel Herbert de Herbertsheim.

Ulei pe pânză. 86 x 69,7.

Muzeul de Artă Braşov (inv. 237)

Fig. 8 Johann Ölhan. Johann Gottlieb Seuler.

Ulei pe pânză. 63 x 46.

Muzeul de Artă Braşov (inv. 240)

Fig. 9 Johann Martin Stock.
Samuel Joseph Seuler.
Ulei pe pânză. 93 x 65,7.
Muzeul de Artă Brașov (inv. 242)

Fig. 10 Anonim.
Georg Franz von Kronberg.
Ulei pe pânză. 68,3 x 51,5.
Muzeul de Artă Brașov (inv. 245)

Fig. 11 Franz Neuhauser junior.
Portret de bărbat.
Ulei pe pânză. 93 x 69.
Muzeul de Artă Brașov (inv. 238)

Fig. 12 Franz Neuhauser junior.
Portret de femeie.
Ulei pe pânză. 93 x 69.
Muzeul de Artă Brașov (inv. 239)

BASTIONUL ȚESĂTORILOR

PROBLEME DE BIODETERIORARE

Elena Cernea

Component al ansamblului de fortificații ale cetății Brașovului, Bastionul Țesătorilor este situat în partea de sud - vest a cetății, la poalele versantului nordic al muntelui Tâmpa. Construit în două etape 1421 - 1436 și 1570 - 1573 bastionul a fost încredințat spre întreținere și apărare breslei țesătorilor de in și adaptat luptei cu arme de foc. Bastionul are în structura sa un zid de incintă cu o grosime de 4,30 m la bază, zid care închide un plan hexagonal de 1616 mp. La extremitățile laturii dinspre muntele Tâmpa se află turnuri de observație destinate corpului de gardă. Accesul în incintă se face din suișul străzii Castelului (str. George Coșbuc) printr-o poartă întărită cu turn și un gang de aproximativ 5m.

Pe partea interioară a zidurilor sunt montate galeriile de luptă (patru nivele) construite din lemn de rășinoase (molid și pin).

În ziduri sunt practicate guri de tragere - mari pentru arcebuze și bombarde, la nivelul 1 și mici - pentru pușcași, la nivele superioare. Nu lipsesc nici pechnazele - guri pentru aruncarea smoalei topite.

Curtea bastionului este pavată cu piatră cubică albă și neagră, care formează pe margini o bandă geometrică decorativă.

În anul 1800 s-a ridicat clădirea din curtea interioară, clădire care a fost transformată în muzeu în 1913.

În 1807 în fața intrării bastionului s-a ridicat o clădire cu trei încăperi destinate unor ateliere școlare.

În 1910 starea precară a construcției a impus executarea unor ample lucrări de refacere și consolidare atât a zidurilor cât și a galeriilor din lemn.

După această restaurare Bastionul Țesătorilor își schimbă destinația devenind muzeu.

Din 1950 complexul arhitectonic, compus din bastion și clădirea de la intrarea acestuia, este atribuit Muzeului Județean Brașov. Clădirea din curtea bastionului adăpostește expoziția permanentă iar galeriile - lapidariumul.

În anul 2001, la subsolul construcției s-a amenajat o sală de conferințe.

De-a-lungul timpului construcția a suferit numeroase lucrări de reparații curente sau capitale, lucrări care nu au afectat aspectul original al acesteia. Menționăm lucrările din: 1750 (după prăbușirea din 1710), 1800 cu adăugirea clădirii interioare, 1807 construcția de la intrare, 1910 reparații capitale cu refuncționalizarea construcției, iar în 1950, 1961, 1970, 1975, 1985, 1990, 2001 - reparații curente.

Prezentul studiu este destinat documentației de restaurare a incintei construcției și în special a galeriilor de tragere, fără a fi omisă zidăria. S-a avut în vedere starea de conservare a zidăriei, în măsura în care aceasta afectează starea componentelor din lemn.

Starea generală de conservare a zidăriei

Zidăria este construită din cărămidă și piatră, probabil cu mortar de var. Nu s-a făcut o analiză detaliată a mortarului, aceasta urmând să fie executată de constructorul proiectant.

Zidurile, având o grosime mare (între 4,3 m și 2,0 m) au rezistat bine în timp. Ele prezintă totuși fisuri orizontale, verticale s-au oblice, burdușeli, căderi de tencuială.

Aceste degradări au fost determinate de următorii factori:

- funcționalitatea construcției
- seismele
- climatul excesiv continental, cu variații mari de temperatură și umiditate, atât zilnice cât și de la un anotimp la altul, specific zonei climatice în care se află situat Brașovul
- amplasarea construcției la baza versantului nordic al muntelui Tâmpa, versant de pe care se scurg spre bastion apele meteorice (ploi, zăpezi), ape care s-au infiltrat în profunzimea zidurilor la o înălțime cuprinsă între 1 și 4 metri
- factorul uman - modul de exploatare și întreținere a construcției

Alături de igrasie, vegetația instalată pe ziduri a produs, prin pătrunderea rădăcinilor în profunzimea zidurilor, burdușeala acestora și chiar dislocarea elementelor componente ale zidăriei.

Burdușelile, respectiv modificările volumetrice și de densitate ale zidăriei sunt localizate pe laturile de est, sud și vest ale construcției, laturi afectate de scurgerile de ape pluviale de pe versantul muntelui și de flora forestieră încă prezentă.

Instalate întâmplător pe zidăria monumentului prin semințe (aduse de vânt sau de păsări) care au încolțit și s-au dezvoltat pe particulele de sol acumulate în fisurile acesteia. Pe zidărie se găsesc specii de plante existente în pădurea limitrofă bastionului, arbori, arbuști, plante agățătoare, plante ierboase mono și dicotiledonate.

Este necesar ca starea construcției să facă obiectul unui studiu de rezistență întocmit de specialiști constructori, studiu care să coroboreze datele tehnice cu cele privind procesele de biodegradare ce afectează rezistența materialelor componente ale bastionului.

Pentru înlăturarea proceselor de biodegradare la zidărie propunem următoarele:

- drenarea apelor meteorice prin practicarea unor canale de dren pe laturile de vest, sud și est care să preia apa scursă de pe versantul Tâmpai și să o dirijeze în canalizarea orașului
- înlăturarea mecanică a vegetației (arbori, arbuști, plante ierboase) de pe ziduri
- ierbicidarea periodică a zidăriei cu ierbicide sistemice de remanență mare

Starea generală de conservare a lemnului

Lemnul reprezintă materialul component al galeriilor de tragere, șarpantei acoperișurilor, șiței de la acoperișurile de protecție ale galeriilor,

scărilor de acces în galerii și de comunicare între nivele.

Pentru localizarea degradărilor, elementele componente ale construcției au fost delimitate în tronsoane, fiecare tronson corespunzând unei laturi a hexagonului neregulat în care se constituie aceasta.

Tronsoanele au fost notate cu literele A,B,C,D,E în sensul acelor de ceasornic pornind de la zona de acces în bastion (tronson A).

Lemnăria bastionului prezintă în general degradări fizico-chimice și degradări produse de agenți de biodeteriorare (bacterii, alge, licheni, ciuperci, plante superioare, insecte, mamifere rozătoare).

Degradări fizico-chimice

Analizând lemnăria componentă a bastionului se pot constata următoarele degradări:

- modificări cromatice ale lemnului - discolorări produse de lumină și de expunerea la acțiunea apelor meteorice; aceste discolorări sunt în mare parte mascate de prezența unei pelicule discontinui de material ignifug cu care a fost tratat lemnul în perioada 1970 – 1980; modificările cromatice susmenționate nu au afectat rezistența lemnului
- fisuri superficiale dispuse în general paralel cu fibra lemnului și fisuri superficiale dispuse aleatoriu ca direcție, funcție de tensiunile care le-au generat; sunt prezente în general pe lemnul grinzilor, contravânturilor și panourilor externe ale galeriilor; sunt periculoase în măsura în care în ele pot pătrunde agenți biopatogeni care pot dezvolta focare de biodegradare; sunt prezente pe cca 60% din lemnărie
- fisuri profunde, largi de 2-10 mm și de adâncimi variabile, paralele cu fibra lemnului, deseori torsionate; afectează mai ales lemnăria de grosime mare care asigură rezistența galeriilor (stâlpi, popi, grinzi, clești, contravântuiri, căpriori); aceste fisuri afectează rezistența construcției prin pierderea parțială a rezistenței lemnului; sunt prezente pe cca 30% din lemnărie
- dislocări ale elementelor structurale ale galeriilor mai ales la îmbinări (clești și contravântuiri în tronsoanele C și B, căpriori în tronsonul A)
- fragilizarea masei lemnoase datorită uzurii funcționale, precipitațiilor, luminii, variațiilor de temperatură, umidității în exces; este întâlnită mai ales la lemnăria planșeelor de la nivelele 3 și 4, parapeților de protecție a galeriilor și a șiței învelitorilor nivelului 1, tronson B și nivelului 2, tronson C.

Degradări produse de agenți de biodeteriorare

Biodegradările componentelor din lemn de la Bastionul Țesătorilor sunt determinate de agenți biopatogeni de origine animală - insecte xilofage și de agenți biopatogeni de origine vegetală - ciuperci, alge.

Agenți biopatogeni de origine animală

Cercetarea lemnăriei, prelevarea de probe și analizarea acestora au permis identificarea următoarelor specii de insecte care au afectat lemnăria:

Anobiidae-Xestobium sp.

- focare de intensitate mică răspândite aleator la cca 60 % din elementele componente ale galeriilor
- focare de intensitate mare prezente la tronsonul A, nivel 0, 1, 2 al galeriei interioare și tronsonul A al galeriei exterioare

Cerambycidae - Hylotrupes bajulus (Callidium bajulus) prezent la cca 30 % din componentele de rezistență din lemn ale monumentului. Răspândirea zonelor infestate este aleatorie la toate tronsoanele, cu o frecvență mai mare la tronsoanele de pe latura estică și nordică. Un atac intens care a cuprins masa lemnului este localizat la grinda din partea superioară a accesului în zona A.

Focarele cu atac de insecte *Cerambycidae* au suprafețe variabile și adâncimi cuprinse în general între 5 și 10 mm.

Atacurile de insecte xilofage susmenționate sunt active, în evoluție.

Propuneri de eradicare a atacului de insecte xilofage

- înlocuirea lemnăriei cu rezistența compromisă și arderea acesteia
- tratarea lemnăriei rămase și a celei noi care va fi pusă în operă cu pesticide remanente

Agenți biopatogeni de origine vegetală

Cercetările de teren și analiza probelor de laborator au permis identificarea următorilor agenți biopatogeni care afectează elementele constructive (ziduri sau lemnărie) ale Bastionului Țesătorilor:

- alge verzi
- fungi (ciuperci)

Algele verzi (Pleurococcus sp.) sunt prezente pe tencuiala zidurilor cu expoziție nordică și pe o parte din elementele din piatră existente în zonele umbrite și umede ale curții (ex. fântâna din stânga accesului în Bastion). Ele afectează în mică măsură starea elementelor constructive pe care se dezvoltă, dar pot favoriza instalarea altor dăunători și afectează estetic substratul.

Înlăturarea algelor verzi se va face mecanic prin periere cu o perie aspră iar la obiectele din piatră se poate realiza o spălare cu apă de ploaie și peria pentru o mai eficientă curățire. Aceste operații se vor face vara, pe vreme foarte caldă, uscată.

Fungi (ciuperci)

Cartarea detaliată și analiza de laborator a probelor din lemn cu biodeteriorări produse de ciuperci a permis identificarea focarelor de atac fungic și a măsurilor necesare pentru înlăturarea acestora.

Nu s-au identificat focare de macromycete - basidiomycete (*Coniophora sp.*, *Merulius sp.*, etc.) care sunt cei mai redutabili agenți biopatogeni ai lemnului.

Pe cca 40% din suprafața galeriilor s-au dezvoltat ciuperci care produc alterări cromatice ale lemnului. Ele au determinat apariția unor pete de la

brun pâna la negru datorate miceliului și sporilor de culoare închisă. Au fost determinate următoarele specii de mucegaiuri: *Ophiostoma piceae*, *Mucor mucedo*, *Aspergillus niger* și *Trametes pini*.

Atacul conjugat de mucegaiuri și *Trametes* a determinat la cca. 10% din lemn corodarea în plaje mari, cu lemn macerat pe adâncimi cuprinse între 3 și 15 mm. Acest atac s-a dezvoltat mai ales la grinzile și cleștii de pe latura estică și sudică a bastionului, la nivelele 1 și 2. Cele mai puternice focare se află pe grinzile din tronsonul B, nivel 1 și tronson C, nivel 1 și 2.

Focarele fungice cele mai extinse afectează unele grinzi mai noi (ușor de deosebit prin modul de prelucrare mecanic) montate probabil la reparațiile ulterioare anului 1910.

Propuneri de eradicare a atacului fungic

- Înlăturarea mecanică a lemnului care prezintă focare de biodegradare extinse; înlăturarea se va face după o stropire prealabilă a întregii lemnării cu o soluție insecto-fungicidă cu spectru larg pentru evitarea diseminării ciupercilor pe lemnul sănătos
- Înlocuirea lemnului extras din construcție cu lemn uscat, sănătos, de bună calitate, tratat împotriva insectelor și ciupercilor
- tratarea insecticidă, fungicidă și ignifugă a întregii lemnării la finalul lucrărilor de reparații și periodic, preventiv, la intervale stabilite în funcție de perioada de remanență a substanțelor folosite la tratament

Având în vedere toate tipurile de degradări constatate se estimează că este necesară înlocuirea a cca 35 % din lemnărie.

Specificul aparte al incintei Bastionului Țesătorilor - acustica deosebită care permite organizarea de concerte de înaltă ținută – se datorează atât arhitecturii sale cât și calității lemnului folosit la construcția galeriilor.

Având în vedere această particularitate, la restaurarea galeriilor se va înlocui doar strictul necesar de lemn, încercând să se păstreze cât mai mult din lemnăria actuală spre a nu distruge această calitate specială a monumentului. În același scop trebuie consultați, înainte de restaurare specialiști din domeniu.

Se recomandă o atenție deosebită alegerii speciei lemnului care se va folosi la restaurare și a calității acestuia, alegere de care depinde păstrarea valenței deosebite pe care o are în prezent Bastionul Țesătorilor.

LE BASTION DES TISSERRANDS – PROBLEMES DE BIODÉTÉRIORATION (RÉSUMÉ)

L'étude présente une analyse synthétique de l'état de conservation du Bastion des Tisserands, en faisant un point détaillé sur l'état du bois constituant la structure de la construction.

Elle détaille les principaux types de biodégradation de ce monument

historique, les agents pathogènes les ayant provoqués, ainsi que les mesures nécessaires à la conservation du monument, étant donné sa spécificité – une acoustique exceptionnelle.

Bibliografie

1. Colectiv de autori, *Județul Brașov. Monografie*, Editura Sport Turism, București, 1981.
2. Colectiv de autori, *Botanica sistematică*, Editura didactică și pedagogică, București, 1983.
3. Ionescu M. A., Lăcătușu M., *Entomologie*, Editura didactică și pedagogică, București, 1971.
4. Mihai Elena, *Depresiunea Brașov, studiu climatic*, Editura Academiei R.S.R., București 1975.
5. Negulescu E., *Silvicultura*, Editura Ceres, 1973.
6. Prodan I., Buia Al., *Flora mică ilustrată R.P.R.*, Editura Agrosilvică, București, 1971.
7. Todor I., *Mic atlas de plante din flora R.S.R.*, Editura didactică și pedagogică, București, 1968.
8. Tologea Sebastian, *Probleme privind patologia și terapeutica construcțiilor*, Editura Tehnică, București, 1976.
9. Vintilă Eugen, *Protecția lemnului și a materialelor pe bază de lemn*, Editura Tehnică, București, 1978.

Fig. 1 Poarta de intrare în Bastionul Țesătorilor

Fig. 2 Tronson A

Fig. 3 Tronson B

Fig. 4 Tronson C

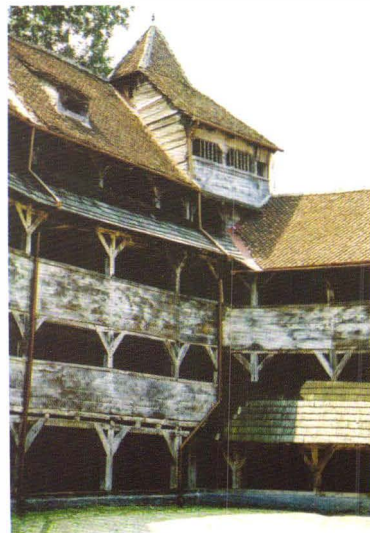

Fig. 5 Tronson C-D

Fig. 6 Tronson D-E

Fig. 8 Vegetație pe zidul exterior
– tronson B

Fig. 7 Vegetație pe zidul exterior
– tronson D

Fig. 9 Fisuri
și burdușeli ale
zidăriei provocate
de umezeală
și vegetație
– tronson C

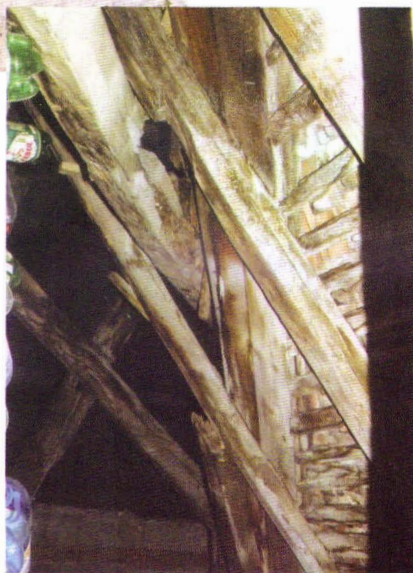

Fig. 10 Deplasări ale îmbinărilor
lemnăriei acoperișului – tronson A

Fig. 11 Atac cu insecte Anobidae

Fig. 12 Atac cu insecte Cerambicidae

Fig. 13 Coroziune micotică a lemnului – tronson C

Fig. 14 Atac de insecte Anobidae și ciuperci care produc modificări cromatice – tronson A

IMITAȚII GETO-DACICE DUPĂ VASE ANTICE GRECEȘTI

-RESTAURARE-CONSERVARE -

Juțu Bărbulescu

Imitațiile de produse indigene după formele ceramice grecești sunt mai numeroase și mai variate decât originalele de import, ceea ce înseamnă că varietatea formelor de import a fost mai mare decât cea pe care o cunoaștem noi astăzi. Posibilitatea de a prelua forme și tehnici pretentioase în producția de ceramică dovedește, pe de o parte, stadiul înaintat de dezvoltare al societății daco-gete, existența condițiilor materiale indispensabile unor asemenea împrumuturi în domeniul culturii materiale și, pe de altă parte, faptul că aceeași societate daco-getă nu s-a arătat a fi refractară, ci, din contră, larg deschisă spre preluarea influențelor civilizației superioare, a lumii greco-romane, și tot mai capabilă de a le asimila.

Obiectul acestei lucrări îl constituie prezentarea restaurării unor imitații de vase grecești din colecția Muzeului Olteniei, colecție ce a fost restaurată în totalitate.

Piese prezentate în continuare sunt trei imitații – un guttus geto-dacic și două imitații după kantharos - reprezentative pentru întreaga colecție, atât în ceea ce privește tipologia cât și problemele de restaurare de rezolvat.

Aproape toate exemplarele de imitații de vase grecești, indiferent de forma lor, sunt lucrate la roată, de obicei din pastă fină, bine arsă; produsele lucrate cu mâna, cu totul incidentale, redau în general, forme rare.

Guttusul geto-dacic (sec. I a. Chr.) este executat la roată, din pastă fină de culoare cenușie. Dimensiuni: Dbază = 3,5 cm; Dmax = 5,5 cm; H păstrată = 6,5 cm. Corpul este bitronconic, având baza inelară. Toarta prezintă o șanțuire longitudinală, iar pe corp a fost atașat un mamelon lateral folosit ca biberon.

Imitațiile getice după kantharos (sec. I a. Chr.) sunt lucrate la roată din pastă fină de culoare cenușie. Dimensiuni: H = 7,6 cm; D gură = 8 cm; D bază = 4,3 cm; și respectiv: H = 6 cm; D gură = 4 cm, D bază = 2 cm. Vasele au buza dreaptă, corpul cilindric și baza inelară cu torțile executate în bandă.

Piese suferiseră intervenții neavenite. Asamblarea s-a realizat incorect, folosindu-se ca adeziv pelicula de film care a depășit cu mult zona de îmbinare. Plombele de gips, grosier realizate, prezentau devieri, fisuri și străpungeri. Reîntregirea formei pieselor nu fusese precedată de curățirea fragmentelor ceramice, acestea prezentând depuneri de carbonați, praf și murdărie.

Principalele probleme de rezolvat le-au constituit operațiile de curățire chimică pentru îndepărtarea stratului de carbonați, desfacerea în fragmentele componente, reconstituirea formei, completarea părților lipsă și refacerea registrului decorativ.

S-a procedat la îndepărtarea (folosindu-se ca solvent acetona) cu atenție a stratului de film folosit ca adeziv, pentru a nu rupe din marginile de lipire și s-a reconstituit forma printr-o asamblare atentă (adezivul folosit fiind aracetul fără plastifiant).

Curățirea chimică a carbonaților s-a făcut cu soluție de Complexon, înainte de refacerea formei, prin imersie în cazul fragmentelor acoperite în

întregime și prin comprese la celelalte.

Completarea părților lipsă s-a făcut cu gips dentar turnat în mulaj de ceară dentară.

Toate celelalte operații specifice procesului tehnologic de restaurare (neutralizare, uscare) nu au fost amintite deoarece nu constituiau particularități.

Importanța studierii imitațiilor autohtone după vâscioarele grecești, precum și frumusețea lor deosebită, au fost câteva din motivele ce au determinat acest demers în urma căruia, piesele își prezintă acum mesajul istoric în cadrul expoziției permanente a Muzeului Olteniei.

SUMMARY

The topic of this paper is represented by the process of restoration-conservation of a collection of imitation of Greek pots from the Oltenia Museum Craiova.

There are presented three imitations.

The imitations of Greek pots had suffered an inadequate treatment.

That's why the next operations presented a higher degree of difficulty:

- the process of breaking off into pieces
- the operation of cleaning (it was used EDTA Na2)
- reintegration of original shape
- sticking of fragments with glue
- completion of missing parts with dental gypsum

Bibliografie:

- Ioan Glodariu - *Relațiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Editura Dacia, Cluj 1974
- Dorel Bondoc - *Vase antice grecești - Muzeul Olteniei*, Editura „M. Dușescu”, Craiova 2004

Denumire figuri:

- Fig. 1 = GUTTUS GETO-DACIC ÎNAINTE DE RESTAURARE
- Fig. 2 = GUTTUS GETO-DACIC ÎN TIMPUL RESTAURĂRII
- Fig. 3 = GUTTUS GETO-DACIC DUPĂ RESTAURARE
- Fig. 4 = IMITAȚIE KANTHAROS 1 ÎNAINTE DE RESTAURARE
- Fig. 5 = IMITAȚIE KANTHAROS 1 ÎN TIMPUL RESTAURĂRII
- Fig. 6 = IMITAȚIE KANTHAROS 1 DUPĂ RESTAURARE
- Fig. 7 = IMITAȚIE KANTHAROS 1 DUPĂ RESTAURARE
- Fig. 8 = IMITAȚIE KANTHAROS 2 ÎNAINTE DE RESTAURARE
- Fig. 9 = IMITAȚIE KANTHAROS 2 DUPĂ RESTAURARE

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

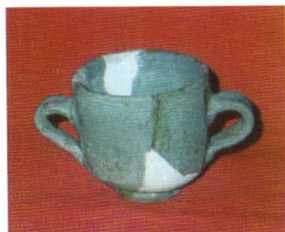

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

EVENIMENTE ALE VIETII COTIDIENE ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA ILUSTRATE ÎN STAMPE, FOTOGRAFII ȘI FOI VOLANTE. TEHNICI DE RESTAURARE

Ligia Drăghici

Cu ocazia organizării unei expoziții tematice, ies la iveală din depozite, o serie de lucrări care, la prima vedere, par a fi uitate în timp. La o cercetare mai amănunțită, ele se dovedesc adevărate izvoare de informații, punând la încercare deopotrivă pe muzeografi dar și pe restaurator.

La fel s-a întâmplat și acum, cu ocazia expoziției „Gastronomia de-a lungul timpului” și a sesiunii de comunicări „Viața cotidiană în Antichitate și Evul Mediu.” Ce însemna *cotidian* în secolul al XVIII-lea, am aflat din o serie de stampe, scrisori, documente, foi volante și ziare ale timpului. O parte a acestora au fost „la vedere”, o altă parte – ascunse în legături sau scoarțe.

Fotografiile ce însoțesc materialul de față sunt dovada celor mai sus menționate și vor exemplifica diversitatea lucrărilor executate în laboratorul de restaurare carte, al muzeului nostru, chiar dacă., în cazul de față, vorbim de un singur suport, și anume hârtia (vezi foto 1-8).

Mă voi rezuma la a vă prezenta doar două lucrări, mai pe larg, care au ridicat probleme deosebite pe parcursul procesului de restaurare. (A nu se înțelege că celelalte lucrări au fost lipsite de importanță! Fiecare manuscris în parte, fiecare lucrare pune alte probleme; mereu ne lovim de ceva nou, ne frământăm, și, până la urmă, găsim „leacul”).

Într-un volum datat 1594, mai precis între scoarțele acestuia, au fost descoperite un număr de 36 de documente manuscris din perioada 1570-1580, reprezentând scrisori și documente de breaslă. De fapt, legătura îmbracă aceste documente manuscris, puternic înclieate între ele, în așa măsură încât constituiau un bloc compact de „hârtie stratificată” pusă ca întăritură pentru coperta cărții. „Blocul” de documente era independent de legătură, iar desprinderea acestuia de corpul cărții s-a efectuat fără a afecta cusătura originală a volumului.

Tratamentul propus, după investigații amănunțite efectuate de o echipă formată din biolog, chimist (Laboratorul de Patologie și restaurare a Cărții București) și restaurator, era unul obișnuit, pentru fiecare filă în parte. Problema delicată o constituia, însă, desprinderea filă cu filă din „blocul” format, astfel încât să nu fie afectat documentul și textul în sine.

Datele furnizate de buletinul de analiză nu erau deloc îmbucurătoare: hârtie foarte fragilă, text solubil în apă, clei solubil doar la abur sau apă foarte fierbinte (peste 100 grade Celsius). Încercările mecanice de desprindere au eșuat. S-au făcut, apoi, două încercări, aplicându-se două metode diferite de desprindere la umed dar fără rezultat: 1 folosind pulverizatorul cu apă caldă și apoi prin presare rapidă, succesivă, până la uscare, cu hârtii de filtru; 2. folosirea mesei de restaurare, dotată cu pulverizator și pompă

de evacuare și uscare rapidă.

În acest moment de impas a intervenit experiența restauratorului care „simte” și „comunică” cu materialul pe care-l salvează și-l readuce la viață. Tehnica găsită a fost cea de injectare (folosind o seringă cu ac lung și foarte subțire) a unei soluții hidroalcoolice (trei părți alcool și o parte apă distilată) între puținele spații aflate între file (de-a lungul tranșelor), cât și cea de umezire cu aceeași soluție a unei hârtii de filtru care se aplicau pe cele fețe ale „blocului de documente”. Astfel făcut sandwich, „blocul” se punea la presare rapidă. La scoaterea de sub presă, s-a constatat desprinderea relativ ușoară a filelor de început și sfârșit. S-a continuat în acest mod, din aproape în aproape, cu migală și răbdare, până la desfacerea totală (din două părți spre mijloc) a întregului bloc de documente. Depunerile masive de clei au fost înlăturate mecanic, acționând rapid, pentru a împiedica întărirea lui la loc. Restul operațiilor de restaurare s-au desfășurat conform fluxului tehnologic cunoscut.

Aceste documente, recuperate în totalitate, oferă cercetătorilor de specialitate, numeroase informații istorice: blazoane, sigilii, filigrane, etc.

Al doilea material supus atenției noastre este o tipăritură datată 1700, reprezentând poezii cu ocazia căsătoriei, ce aparține Muzeului de Istorie Brașov. Caracteristicile acesteia erau: 1. cerneală neagră de tipar – insolubilă în apă; 2. hârtie fabricată manual, rugoasă, cu fibră scurtă, o hârtie brută, neșlefuită, cu margini dantelate, neuniforme. Așadar, o hârtie ar fi fost greu de găsit, pentru a face completările necesare. Prin urmare, s-a optat pentru utilizarea pastei de hârtie fabricată în laborator și a spatulei electrice, de curînd achiziționată (vezi foto spatulă) ce are în componența sa 6 vârfuri detașabile, cu temperatură reglabilă la vârfuri, programare și memorie, temperatură de lucru între 30-200 grade Celsius.

S-au încercat mai multe rețete de preparare a hârtiei. S-au încercat mai multe modalități de turnare a pastei, mai multe sisteme de presare și lipire. Numai lucrând, apar soluții la care nu ai cum să te gândești înainte. Prin încercări perseverente, soluția apare în cele din urmă! Iar în cazul de față, soluția – „rețetă” a fost următoarea:

1. Defibrarea pastei solide de hârtie;
2. Amestecarea ei cu CMC – 10% (5% la lipit) și o picătură de glicerină (auhidră) pentru emoliere (foto 1);
3. Aplicarea imediată a pastei, cu o spatulă, pe suprafața dorită, unde, în prealabil, a fost montată (foto 2-3);
4. Netezirea, uniformizarea cu ajutorul spatulei la 130 de grade Celsius;
5. Aplicarea de vâl japonez peste pastă (foto 4), ca să nu prindă pasta luciu; uniformizarea și uscarea cu spatulă electrică la 180 grade Celsius (foto 5)
6. Desprinderea foiței de netex și înlăturarea ei;
7. Foto 6-7 reprezintă tăierea la format.

Ca o ultimă precizare, trebuie menționat faptul că operațiunea se execută pe o singură față a documentului.

- Fig. 1. Defibrarea pastei solide de hârtie. Prepararea pastei cu care se va lucra.
Fig. 2. Aplicarea foiței de netex.
Fig. 3. Aplicarea pastei de hârtie.
Fig. 4. Aplicarea vâlului japonez.
Fig. 5. Uscarea, uniformizarea.
Fig. 6. Îndepărtarea foiței de netex.
Fig. 7. Tăierea la format.

Stampe sec. XVIII – colecția Muzeului de Istorie Brașov

Foto după restaurare 1, 2.

Documente manuscris 1872-1875

Foto după restaurare 3-5

Fig. 6 - scrisoare

- meniuri

Foto după restaurare

Fig. 7- fotografie de epocă

Fig. 8 – document înainte de restaurare

EVENTS OF EVERYDAY LIFE DURING THE XVIII CENTURY, SHOWN IN PHOTOS AND VOLANT PAGES.

RESTAORATION TECHNIQUES

- SUMMARY -

On the occasion of a thematic exhibition, a series of works, came out to light from deposits which, at first light, seen to have been forgotten in time.

At a closer look, they prove to be real sources of information, putting to test both the museologist and restaurateur.

Fig. 1

Fig. 4

Fig. 2

Fig. 5

Fig. 3

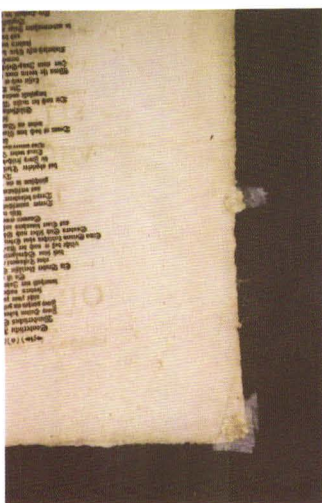

Fig. 6

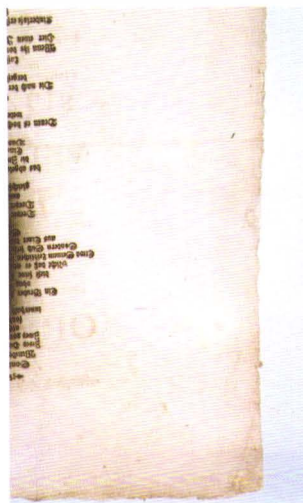

Fig. 7

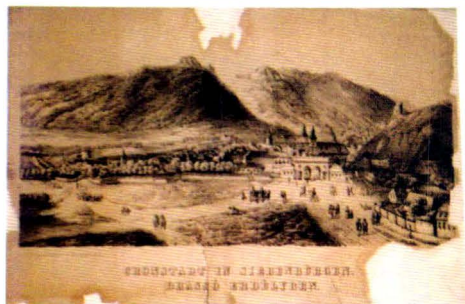

Fig. 8

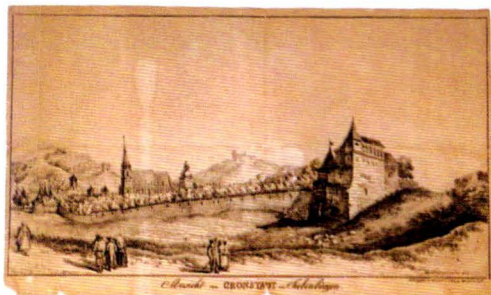

Fig. 9

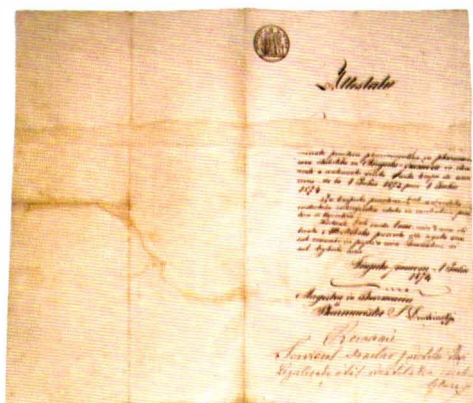

Fig. 10

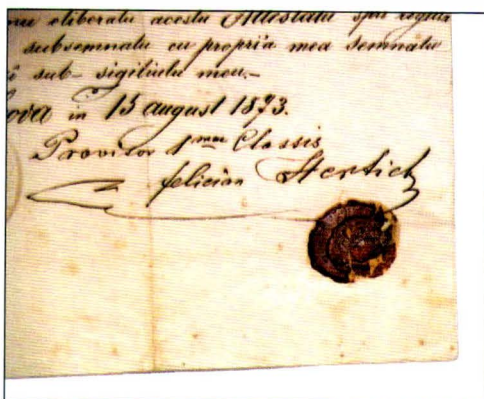

Fig. 11

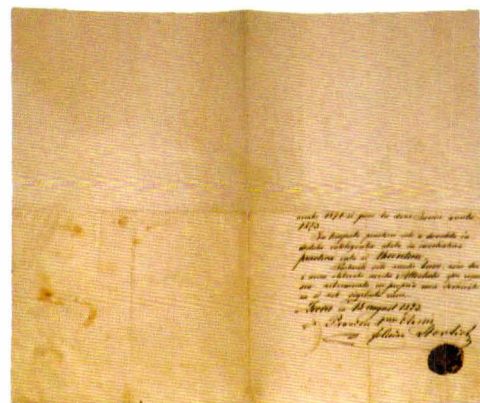

Fig. 12

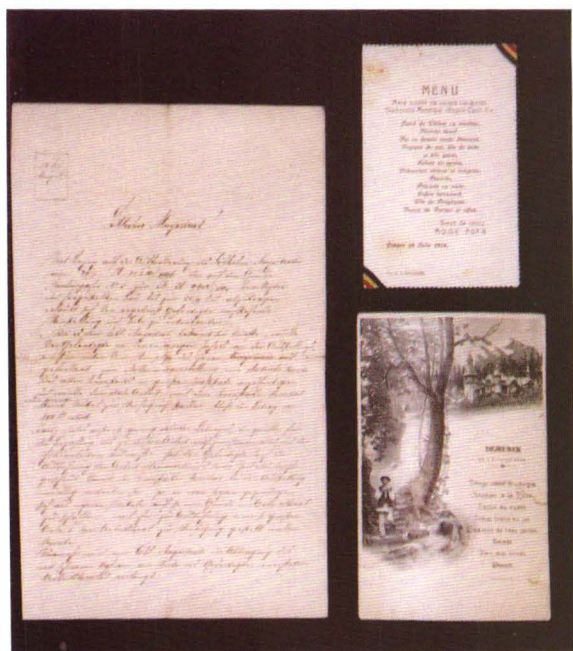

Fig. 13

Fig. 15

Fig. 14

RESTAURAREA UNEI MESE DECORATIVE

Simona Violeta Gheorghe

Piesa prezentată este o masă decorativă pentru două persoane, lucru confirmat de dispunerea elementelor decorative pe două laturi ale picioarelor mesei și aparține Muzeului Județean de Istorie Brașov. Prezintă următoarele dimensiuni: L = 87 cm, l = 63,5 cm, Î = 72 cm.

Suportul blatului și picioarele sunt executate din fier forjat prelucrat manual, la cald.

Blatul mesei, prevăzut cu un chenar din fier forjat, este executat din 12 cahle glazurate.

Picioarele mesei sunt compuse fiecare din câte două anse îmbrăcate în motive fitomorfe, de factură barocă spre rococo. Câte două, pe lateral sunt cuprinse într-un ansamblu ornamental ce dezvoltă același registru de tip baroc târziu-rococo, pe elemente fitomorfe.

Pentru sprijinul picioarelor și stabilitatea mesei s-au efectuat legături metalice prevăzute cu bumbi decorativi, în zona centrală.

Suportul blatului este confecționat din platbandă metalică cu trei traverse în zona centrală, platbandă de factură industrială, fapt ce ne determină să-l considerăm ulterior ansamblului ornamental al picioarelor mesei.

Cahlele, din ceramică arsă, glazurată, sunt prevăzute la interior cu o arie perimetrală înaltă, pentru prindere, fără alte elemente în zona centrală care să fie destinate prinderii și consolidării. Fața lor este decorată cu motive florale, elementul central fiind rozeta în cruce dublă. Motivul floral în "casete" este o simplificare a repertoriului rococo însă structurat după principii simetrice evidente. Decorul în relief este pictat în albastru cobalt.

Dacă luăm în considerare materialul din care este confecționat suportul metalic al blatului și modelul cahlelor, considerăm că acestea au fost adăugate ulterior, cahlele posibil de sfârșit de secol XVII (conform FAE), fiind preluate de la alte decorațiuni interioare și folosite în confecționarea blatului. (Cahla este o piesă rectangulară din ceramică, smălțuită sau nu, care alcătuiește paramentul unei sobe sau, uneori, servește la placarea pereților unei încăperi.)

Cahlele ce formează blatul mesei sunt realizate dintr-o pastă argiloasă poroasă, cu conținut de oxizi de fier. Prezentați depuneri de pământ, praf, murdărie, pete de gips, precum și rupturi, zone lipsă și exfolieri ale glazurii. Nouă din cele doisprezece cahle se aflau în stare fragmentară.

Procesul tehnologic de restaurare a debutat cu operația de curățire a cahlelor și de îndepărtare a gipsului de pe suprafața interioară a acestora. Trebuie menționat că într-o intervenție anterioară, pentru lipirea fragmentelor s-a turnat un pat de gips pe interiorul cahlelor.

După ce toate fragmentele au fost curățite (în soluție hidroalcoolică), s-a realizat lipirea lor (cu aracet) și apoi completarea cu gips a zonelor lacunare.

Pentru reintegrarea cromatică s-au folosit culori pentru ceramică "Ideea" Maimeri, iar pentru o mai bună conservare a smalțului cahlilor, acestea au fost peliculizate cu verni incolor pentru ceramică "Ideea", Maimeri.

Odată rezolvate fazele de restaurare ale fețelor cahlilor s-a trecut la partea interioară a blatului mesei, unde principala problemă a constituit-o asamblarea celor douăsprezece cahle astfel încât să formeze un întreg unitar, care să poată fi fixat pe cadrul metalic.

Pentru aceasta era nevoie ca, în prima fază să fie completate zonele lipsă ale marginilor supraînălțate ale majorității cahlilor, asigurând în acest mod un suport complet pentru prinderea finală. Operația s-a efectuat pentru fiecare componentă în parte, folosindu-se gips dentar dur (Moldano).

S-a procedat apoi la așezarea cahlilor în ordinea impusă de decorul floral, după care, cele douăsprezece elemente componente au fost fixate prin turnarea de gips (Moldano) în spațiile dintre ele. În final, blatul din cahle a fost fixat pe cadrul metalic.

Prin restaurare piesa și-a redobândit valențele artistice și muzeale.

SUMMARY

The subject of this paper is the restoration-conservation of a table made of traditional ceramic.

The piece had suffered an inadequate restoration.

Among the twelve ceramic pieces - that made up the table - nine pieces were in fragmental condition.

A higher degree of difficulty present the operations of cleaning, sticking (unplasticized glue), reproducing of the original form (the missing parts were completed with dental gyps), chromatic reintegration (Maimeri colours - were used).

Bibliografie:

Dicționar de artă, Editura Meridiane, București, 1995

Ligia Fulga, *Contacte culturale în ceramica transilvăneană a secolelor XVIII și XIX*, editat de Revista Transilvania, Sibiu, 1983

Denumire foto:

Fig. 1 - cahlă înainte de restaurare

Fig. 2 - cahlă înainte de restaurare

Fig. 3 - cahlă în timpul restaurării

Fig. 4 - blat în timpul restaurării

Fig. 5 - blat în timpul restaurării

Fig. 6 - masa după restaurare

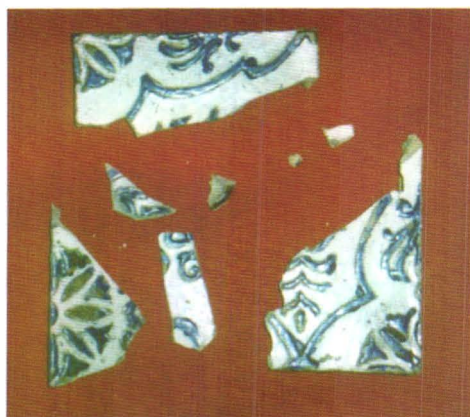

Fig. 1

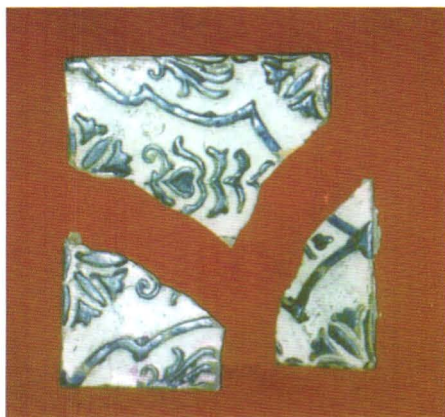

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

VASUL BORCAN, O EMBLEMĂ A VIETII COTIDIENE ÎN LUMEA GETO-DACICĂ. (INTEGRAREA FORMEI: STUDIU ASUPRA REGISTRULUI CROMATIC)

George Iacobeau

Motto:

"Crede mihi, plus est quam quod videatur imago"
Ovidiu, Heroides, Epist., XIII, 155.

Formă cu caracter utilitar având o „largă răspândire” în societatea geto-dacică, vasul borcan reprezintă în sine un simbol ilustrat de „personalitatea” materialului desăvârșit de foc.

Cele 34 de fragmente care alcătuiesc recipientul au fost descoperite în campania de săpături arheologice sistematice desfășurate în anul 2003 în Jud. Brașov, loc. Racoș în locul numit „Piatra Detunată”. Datarea conform F.O.A. sec. I-II post Hristos.

Piesa a fost realizată din lut în compoziția căruia au intrat incluziuni nonplastice (mâl, pleavă, nisip), degresant constituit din pietricele cu diferite granulații, cioburi pisate, resturi organice, nisip. De asemenea a fost identificat calcar sub formă de litoclaste, răspândit neomogen în masă. Prezența diferitelor forme ale oxizilor de fier cum ar fi hematita, limonitul și goetitul, influențați de procesele de ardere, au conferit fragmentelor un ton local roșu-purpură cu slăbirea treptată a intensității cromatice spre roșu-cărămiziu cu tente rupte de brun spre negru și demitentă de ocru-galben închis. Tehnica de execuție propriu zisă a vasului: prin modelare manuală cu finisare în timpul operațiunii. Decorul în relief constituit dintr-un brâu prezentând 45 de creștături dispuse oblic, având distanțe aproximativ egale între ele, a fost executat cu ajutorul unei spatule, amprenta lăsată de aceasta fiind clar și expresiv modulată.

Integrarea formei (completarea zonelor lacunare în număr de opt) legată inseparabil de acordul cromatic a fost realizată cu utilizarea pigmentilor – praf mixat cu ipsos de modelaj fin cernut.

Operațiunile au fost precedate de o examinare a registrului cromatic local urmată de un studiu cromatologic privind caracteristicile individuale ale fiecărui pigment în parte, grupe și asociații de pigmenti. Criteriile care au stat la baza alegerii unui pigment sau a unei grupe de pigmenti au fost: compoziția materialului, compatibilitatea chimică, durabilitatea în amestecuri, siccitatea și controlul ei, comportamentul în medii umede, solubilitatea în liant (cu specială referire la acordul cromatic fin), timpul de uscare și, nu în ultimul rând, stabilitatea la lumină. Pentru tonul local de roșu cărămiziu am utilizat „Roșu Englez”, pigment praf în variantă artificială, amestecat cu „Pământ Roșu”, pigment praf în varianta naturală, precum și cu o foarte mică cantitate de „Sienna Arsă” sau „Terra di Sienna”, pigment în

valoare artificială. De notat faptul că „Pământul Roșu” este un pigment bogat în oxid de fier (până la 80%) cu o remarcabilă rezistență la lumină și o mare durabilitate în amestecuri. Acesta mai era numit de către Plinius „elatită” și era importat de pe coastele Mării Negre tocmai din Sinope, astfel încât îl mai găsim sub denumirea de „Pământ de Sinope”. Interesant este faptul că el era preparat artificial încă din antichitate prin expunerea la foc a ocrului galben.

Note: În perioada Prerenasterii italiene (și nu numai) „rețetariile” tehnice medievale obișnuiau să facă frecvent distincția între culorile naturale și cele artificiale („practica de atelier generează teoretizarea tehnică”). Cennino Cennini indică „șapte culori naturale; adică patru, care sunt de natură pământoasă așa precum negrul, roșul, galbenul și verdele; și celelalte sunt tot naturale dar trebuie ajutate în chip nefiresc...”. Cu toată rigoarea meșteșugului practicat în Evul Mediu, această distincție (preluată de la Plinius) natural artificial nu-și găsea întotdeauna expresia finală. În practica restaurării însă, această deprindere este absolut necesară în cazul în care se optează pentru tehnica acordului cromatic cu utilizarea pigmentilor praf.

Pentru demitenta definită ca „ton mijlociu între umbră și lumină” am utilizat „Ocrul Galben”, varianta artificială, datorită prezenței hidroxizilor și oxizilor de fier, precum și a unui procent de ipsos.

Pentru tentele de brun spre negru am utilizat „Ocrul Brun” în amestec cu „Sienna naturală” și un foarte mic procent „Sienna arsă”. Toate cele trei tonuri au fost utilizate în varianta lor artificială datorită prezenței în compoziția lor a oxizilor de fier, siliciu și argilă comportând o mare stabilitate îndeosebi la lumină. Piesa rezultată în urma proceselor de tratare-restaurare configurează un recipient de talie mijlocie, buza răsfrântă în exterior, gâtul scurt, umerii ușor profilați, decor constituit dintr-un brâu crestat, corpul cu pereții arcuiți prezentând o zonă puternic deformată, fundul drept cu o bordură abia sugerată.

Dincolo de simplitatea formei, în aparență aceeași, dar de fiecare dată alta, cu o textură care amintește de straniile materiologiei ale lui Jean Dubuffet, „vasul borcan” se constituie într-o pledoarie pentru meșteșug care a modificat în mod sensibil atât structurile reale cât și cele imaginare ale eternului cotidian.

SUMMARY

During its long evolution the pot - jar has been representing a term of reference in the study of Getic and Dacian material culture.

Înainte de restaurare

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

În timpul restaurării

Fig. 5

Fig. 6

După restaurare

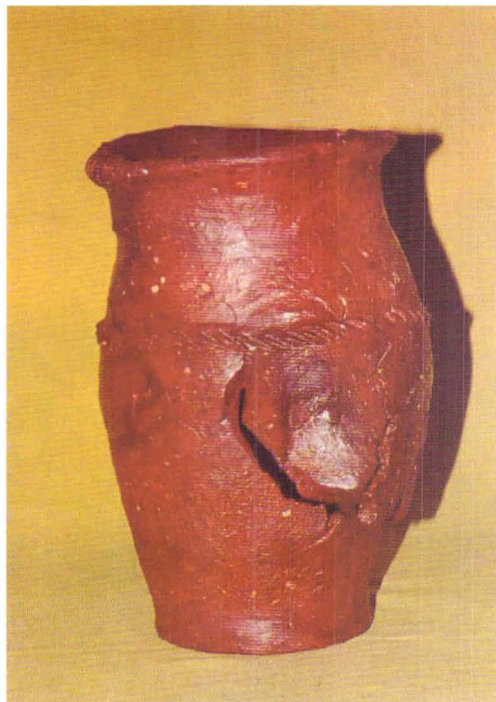

Fig. 7

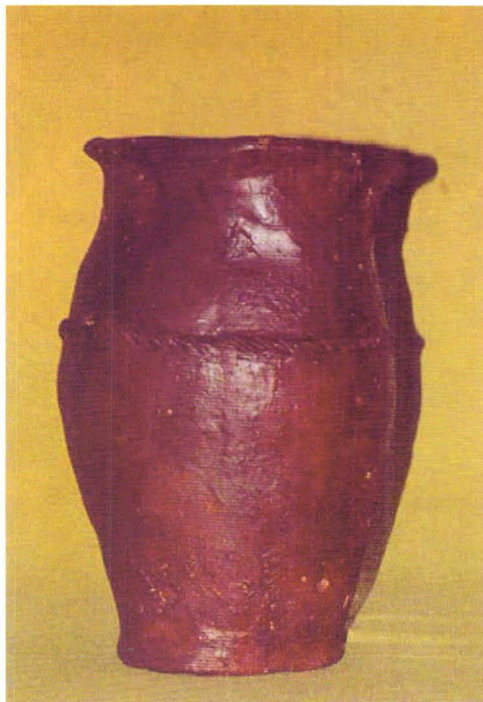

Fig. 8

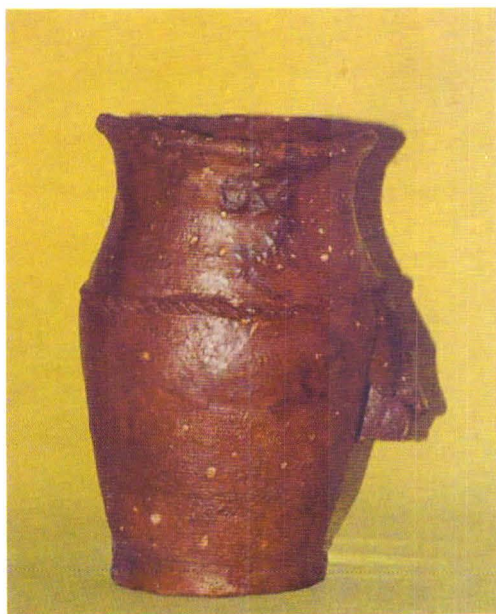

Fig. 9

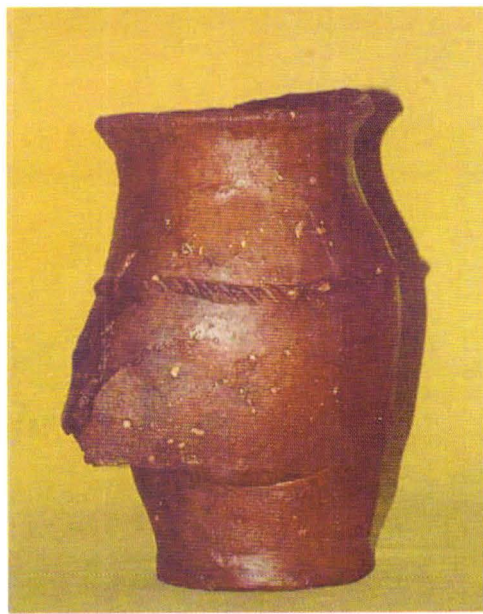

Fig. 10

OBIECTE DE UZ CASNIC DIN COLECȚIA MUZEULUI JUDEȚEAN DE ISTORIE BRAȘOV – RESTAURARE ȘI CONSERVARE¹

Mary-Claudia Moței

Articolul de față prezintă restaurarea și conservarea unui lot de obiecte folosite în trecut în gospodărie, în scopul expunerii ulterioare restaurării în cadrul expoziției găzduite de către muzeul nostru, *Gastronomia de-a lungul timpului. Utilitate și rafinament*, în perioada 18 noiembrie 2004 – 25 ianuarie 2005.

Obiectele supuse restaurării sunt specifice secolelor XVIII – XX și provin din vechea colecție a Muzeului Săsesc al Țării Bârsei și achizițiile Muzeului Județean de Istorie Brașov.

Spumieră, inv. 667 I.M. (foto 1, 2, 3).

Descriere: spumieră alcătuită din cupă perforată și coadă cu orificiu de atârnare; cupa este prinsă de coadă cu două nituri.

Dimensiuni: L = 45,8 cm; Dcupă = 13,5 cm.

Material: tablă din cupru cositorită (cupa) și fier (coada)

Stare de conservare: piesa prezenta produși activi de coroziune specifici materialelor neferoase și feroase; pierderi de material ale cozii.

Restaurare: dezasamblare (necesară deoarece la interfață existau produși activi de coroziune), curățare mecanică (cu instrumentar de detartraj adecvat), degresare, tratament chimic specific fiecărui tip de material (soluție Complexon III, respectiv soluție 5% acid sulfuric cu inhibitor), neutralizare, test cloruri, uscare (în solvent și liberă), pasivarea mânerului (soluție 20% acid fosforic), uscare, taninare, uscare, conservare (soluție 5% Paraloid B72 și ceară microcristalină), uscare și asamblarea piesei (confecționare nituri și nituirea lor).

Tigaie, inv. 669 I.M. (foto 4, 5, 6).

Descriere: taler cu bordura ciocănită peste armătură și prins cu ajutorul a două nituri de o coadă lungă cu terminație în formă de S.

Dimensiuni: L = 63 cm; Lcoadă = 41 cm; H = 2 cm; Dtaler = 23 cm.

Material: tablă din cupru cositorită (talerul și niturile) și fier (coada și armătura).

Stare de conservare: piesa prezenta depuneri de praf și murdărie ancrasată, crustă de grăsime arsă sub care se găseau produși activi de coroziune – în urma acțiunii cărora au rezultat pierderi din materialul original (orificii), deformări mecanice, iar materialul feros era puternic corodat; la interfețe existau produși activi de coroziune specifici ambelor materiale.

Restaurare: s-au parcurs aceleași etape efectuate la piesa anterioară, plus corectarea deformărilor mecanice.

Mențiune: unul dintre cele două nituri originale a fost recuperat.

Polonic, inv. 666 I.M. (foto 7, 8, 9).

Descriere: polonic alcătuit din cupă și mâner răsucit la mijloc, cu partea terminală curbată pentru atârnare; mânerul este atașat cupei prin trei

nituri.

Dimensiuni: L = 41,7 cm; Dcupă = 7,7 cm.

Material: tablă din cupru cositorită (cupa și niturile) și fier (mânerul).

Stare de conservare: piesa prezenta produși activi de coroziune specifici materialelor neferoase (cupa) și neferoase (mânerul); cupei îi lipsea material original și era deformată mecanic, iar la îmbinarea cupei cu mânerul erau depozite de murdărie ancrasată și produși activi de coroziune specifici materialelor neferoase.

Restaurare: același flux tehnologic folosit mai sus, cu mențiunea că în acest caz a fost necesară completarea formei cupei, operație realizată cu rășină epoxy bicomponentă.

Coșuleț, inv. 271 I.M. (foto 10, 11)

Descriere: coșuleț tronconic cu gura ovală; pereții sunt constituiți din benzi verticale prevăzute pe exterior cu o canelură centrală și de jur-împrejur ghirlande.

Dimensiuni: H = 5,2 cm; D = 11,7 cm.

Material: tablă din alamă argintată.

Stare de conservare: piesa prezenta murdărie ancrasată, produși activi de coroziune, pelicule vechi de nitrolac, ușoare deformări mecanice, zgârieturi și o bandă ruptă către bază.

Restaurare: corectarea deformărilor mecanice; îndepărtarea murdăriei a nitrolacului vechi; tratament chimic (soluție Complexon III pentru neferoase); neutralizare; conservare (soluție 5% Paraloid B72) și lipirea benzii cu rășină epoxy bicomponentă.

Tavă, inv. 640 I.M. (foto 12, 13, 14, 15).

Descriere: tavă ovală – cu decor marginal floral – având două torți de secțiune circulară, decorate cu caneluri.

Dimensiuni: L = 59,5 cm; l = 46,5 cm.

Material: tablă din alamă argintată.

Stare de conservare: piesa prezenta murdărie ancrasată, o peliculă de nitrolac îmbătrânită, produși activi de coroziune specifici materialelor neferoase, ușoare deformări mecanice, multiple zgârieturi, iar pe alocuri stratul de acoperire era pierdut.

Restaurare: același flux de restaurare aplicat piesei *Coșuleț* (inv. 271 I.M.).

Tavă, inv. 746 I.M. (foto 16, 17, 18, 19).

Descriere: tavă de formă dreptunghiulară, cu bandă de întărire în partea superioară (fixată cu nituri) peste care este întoarsă marginea tăvii; lateral prezintă un inel pentru atârănare.

Dimensiuni: L = 48 cm; l = 13 cm; H = 6 cm.

Material: tablă din cupru cositorită; nituri din cupru și fier.

Stare de conservare: piesa prezenta depuneri de praf, murdărie ancrasată și crustă de grăsime arsă, produși activi de coroziune și multiple zgârieturi.

Restaurare: desprăfuire, degresare, tratament chimic (soluție 10% acid formic); neutralizare; taninare (soluție 5% în alcool), conservare (ceară microcristalină în neofalină).

Furculiță, inv. 857 I. M. (foto 20, 21, 22).

Descriere: furculiță cu trei dinți, prevăzută cu dispozitiv de sprijin (?); mânerul este decorat cu motive geometrice și florale.

Dimensiuni: L = 25 cm; l = 3 cm.

Material: fier nichelat; alpaca.

Stare de conservare: piesa prezenta local (în zona tijei dintre dinți și mâner) produși activi de coroziune specifici materialelor feroase, zgârieturi, iar pe alocuri stratul de nichel era pierdut; dispozitivului de sprijin îi lipseau extremitățile; mânerul era ușor corodat în partea superioară, la îmbinarea cu tija.

Restaurare: curățare mecanică locală (baton fibră sticlă); tratament chimic local (soluție 15% acid citric cu inhibitor); neutralizare; pasivare (soluție 20% acid fosforic); conservare (soluție 5% Paraloid B72 în tolueen).

Coșuleț – fructieră, inv. 844 I. M. (foto 23, 24, 25).

Descriere: coșuleț de formă trapezoidală, cu patru piciorușe și două mâner; coșul se constituie din fâșii de tablă împletite, îmbinate la colțuri prin cositorire și un profil în formă de L pe exterior; mânerul este executat din opt sârme subțiri dispuse în jurul unui fir de sârmă mai gros.

Dimensiuni: L = 36 cm; l = 16,7 cm; H = 7 cm.

Material: tablă și sârmă din semifabricat bimetalic.

Stare de conservare: piesa prezenta praf și murdărie ancrasată; produși activi de coroziune specifici atât materialelor feroase cât și celor neferoase; pierderi din materialul original datorate coroziunii, lipsă un profil datorită uzurii din trecut, dezlipiri și ușoare deformări mecanice.

Restaurare: desprăfuire; corectarea deformărilor mecanice; degresare; tratament chimic (soluție Complexon III pentru materiale feroase); neutralizare; uscare (în solvent și liberă); conservare (soluție 5% Paraloid B72 în toluene); fixarea torții și profilului (care a fost confecționat din tablă inox) cu rășină epoxy bicomponentă; uscare; finisarea lipiturilor.

Mașină de tocat, f.n., (foto 26, 27, 28, 29, 30).

Descriere: mașină de tocat – cu pâlnie ovală și capac basculant – sprijinită pe trei picioare (în formă de ghiară de leu) fixate pe o placă din lemn cu ajutorul a trei șuruburi; în interior are pereți emailați, un tambur cilindric cu dinți paralelipipedici și două plăci laterale (mobile) cu lame ascuțite intercalate între dinții tamburului; manivela – în formă de S și cu mâner din lemn – este fixată pe tija tamburului cu ajutorul unui șurub fluture; pe exteriorul capacului se regăsesc un decor floral, o inscripție *SUPERIOR*, o marcă (floare înscrisă în cerc) și un număr 36.

Dimensiuni: H = 22 cm; L = 24 cm; l = 15 cm.

Material: fontă, fier, plumb, lemn.

Stare de conservare: piesa prezenta depozite de praf, murdărie ancrasată și mușcături; pe unele porțiuni emailul era pierdut; prezenta produși activi de coroziune specifici materialelor feroase și unul dintre dinții tamburului lipsea.

Restaurare: desprăfuirea piesei; dezasamblarea piesei; îndepărtarea mușcaturilor (soluție alcoolică) și spălarea piesei cu soluție 1% detergent neionic; clătire; uscare (în alcool și liberă); izolarea zonelor emailate cu nitrolac în vederea tratării piesei cu soluție 20% acid citric cu inhibitor; neutralizare; pasivare (soluție 20% acid fosforic); uscare (în solvent și liberă); taninare; conservare cu spray siliconic și ceară microcristalină; uscare liberă; asamblarea piesei, nu înainte de a gresa filetele cu vaselină siliconică.

SUMMARY

The article presents the operation of restoration – conservation of some objects used in the past in the households.

The objects belong to the Brasov History Museum and are specific to the 18 – 20 centuries.

In the article, each object is detailed presented, concerning the initial conservation status and the treatment applied methods for their restauration and conservation.

Lista ilustrațiilor:

- Fig. 1 - Spumiera (inv. 667 I.M.) înainte de restaurare
 - Fig. 2- Spumiera (inv. 667 I.M.) înainte de restaurare (detaliu)
 - Fig. 3- Spumiera (inv. 667 I.M.) după restaurare
 - Fig. 4- Tigaie (inv. 669 I.M.) înainte de restaurare
 - Fig. 5- Tigaie (inv. 669 I.M.) înainte de restaurare (detaliu)
 - Fig. 6- Tigaie (inv. 669 I.M.) după restaurare
 - Fig. 7- Polonic (inv. 666 I.M.) înainte de restaurare
 - Fig. 8- Polonic (inv. 666 I.M.) înainte de restaurare (detaliu)
 - Fig. 9- Polonic (inv. 666 I.M.) după restaurare
 - Fig. 10 - Coșuleț (inv. 271 I.M.) înainte de restaurare
 - Fig. 11 - Coșuleț (inv. 271 I.M.) după restaurare
 - Fig. 12 - Tava (inv. 640 I.M.) înainte de restaurare
 - Fig. 13 - Tava (inv. 640 I.M.) înainte de restaurare (detaliu)
 - Fig. 14 - Tava (inv. 640 I.M.) înainte de restaurare (detaliu)
 - Fig. 15 - Tava (inv. 640 I.M.) după restaurare
 - Fig. 16 - Tava (inv. 746 I.M.) înainte de restaurare
 - Fig. 17 - Tava (inv. 746 I.M.) înainte de restaurare
 - Fig. 18 - Tava (inv. 746 I.M.) după restaurare
 - Fig. 19 - Tava (inv. 746 I.M.) după restaurare
 - Fig. 20 - Furculiță (inv. 857 I. M.) înainte de restaurare
 - Fig. 21 - Furculiță (inv. 857 I. M.) înainte de restaurare (detaliu)
 - Fig. 22 - Furculiță (inv. 857 I. M.) după restaurare
 - Fig. 23 - Coșuleț (inv. 844 I.M.) înainte de restaurare
 - Fig. 24 - Coșuleț (inv. 844 I.M.) înainte de restaurare (detaliu)
 - Fig. 25 - Coșuleț (inv. 844 I.M.) după restaurare
 - Fig. 26 - Mașină de tocat (f. n.) înainte de restaurare
 - Fig. 27 - Mașină de tocat (f. n.) înainte de restaurare (detaliu)
 - Fig. 28 - Mașină de tocat (f. n.) înainte de restaurare (detaliu)
 - Fig. 29 - Mașină de tocat (f. n.) înainte de asamblare
 - Fig. 30 - Mașină de tocat (f. n.) după restaurare
- Fotografiile au fost executate de către Terezia Simon.

Note

¹ Lucrare prezentată în cadrul sesiunii de comunicări *Viață cotidiană în Antichitate și în Evul Mediu*, Brașov, 2004.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

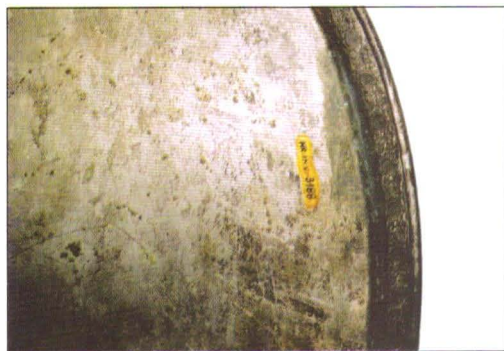

Fig. 13

Fig. 14

Fig. 15

Fig. 16

Fig. 17

Fig. 18

Fig. 19

Fig. 20

Fig. 21

Fig. 22

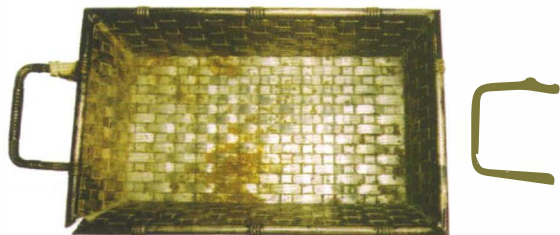

Fig. 23

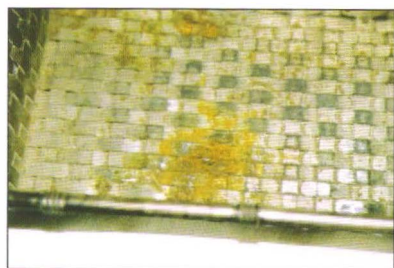

Fig. 24

Fig. 25

Fig. 26

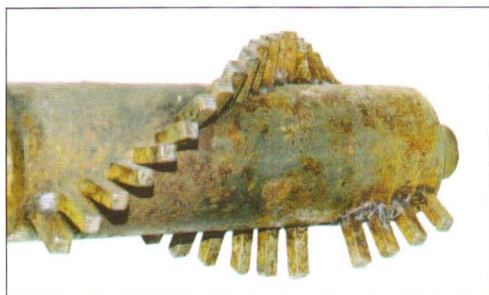

Fig. 27

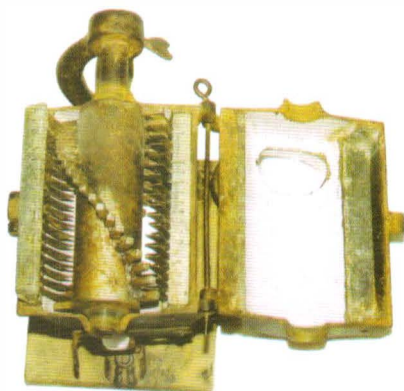

Fig. 28

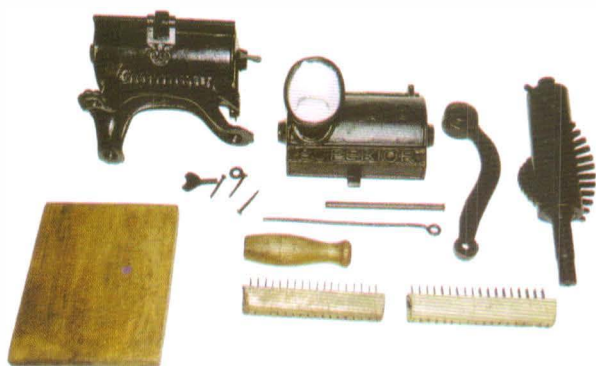

Fig. 29

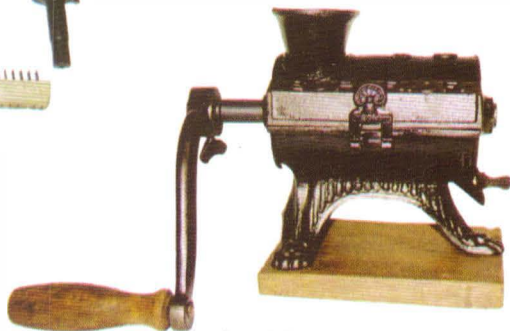

Fig. 30

BIBLIOGRAFIA ANUARULUI MUZEULUI JUDEȚEAN DE ISTORIE BRAȘOV, CVMIDAVA, PE ANII 2001-2005 ȘI INDICELE DE AUTORI

Ionel Bauman

ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE

	Vol.	p.
Ardeu, Adriana; Bălos, Angelica - <i>Cercetări arheologice la Măgura Uroiului (jud. Hunedoara)</i>	XXV	67
Bauman, Ionel - <i>Săpăturile arheologice de la Bran-Vamă și valorificarea lor din punct de vedere muzeistic</i>	XXV	114
Bauman, Ionel; Moței Florin - <i>Sondajul arheologic de la Cristian - Măgurice (jud. Brașov)</i>	XXVII	15
Costea, Florea - <i>Construcțiile sacre de la Augustin-Tipia Ormenișului și câteva din posibilele lor interpretări</i>	XXV	26
Costea, Florea; Scurtu, Lucica; Bălos, Angelica - <i>O „marcă de olar” (?), descoperită în fortificația dacică de la Racoș-Piatra Detunată, jud. Brașov</i>	XXVI	11
Costea, Florea; Bălos, Angelica, <i>Corrigenda</i>	XXVI	23
Coșuleț, D. Stelian - <i>Săpături arheologice de salvare în Brașov, str. M. Sadoveanu nr. 4</i>	XXV	104
Frânculeasa, Alin - <i>Plastica antropomorfă și zoomorfă din epoca neo-eneolitică din patrimoniul Muzeului de Istorie și Arheologie Prahova</i>	XXVII	26
Irimia, Mihai; Belc, Marius - <i>O seceră de bronz de la Medgidia și rezultatul analizelor spectrale efectuate asupra ei</i>	XXV	15
Moței, Florin - <i>Necropole ale culturii Poienestii-Vârteșcoiu. Analiză statistică</i>	XXV	87
Petică, Mihai - <i>Habitatul roman pe limesul de nord-est al Daciei, sectorul Gurghiu-Călugăreni</i>	XXV	82
Sârbu, Valeriu; Rustoiu, Aurel - <i>Practici funerare la geto-dacii din secolul II a. Chr. - I d. Chr.</i>	XXV	42
Stănescu, Alexandru - <i>Determinarea condiției legale a copiilor din inscripțiile din Dacia Romană</i>	XXVI	32
Stănescu, Alexandru - <i>Căsătoria militarilor din Dacia Romană. Atestări epigrafice (I)</i>	XXVII	47
Stănescu, Alexandru - <i>Drepturile femeilor în domeniul succesiunii mortis causa. Atestări epigrafice în Dacia romană</i>	XXVIII	11
Székely, Zsolt - <i>Contribuții la dezvoltarea culturii Boian în sud-estul Transilvaniei în lumina noilor cercetări arheologice efectuate la Turia și Brăduț (jud. Covasna)</i>	XXV	3
Ursachi, Vasile, <i>O nouă descoperire legată de gropile de cult geto-dacice</i>	XXV	21

ISTORIE MEDIE

Andron, George-Ioan - <i>Despre „Ńehiul” croitorilor români din Șchei</i>	XXVII	301
Avram, Lavinia Carmen - <i>Statutul social-juridic al nobilimii din Banat (secolele XIV-XVI)</i>	XXVII	57
Batariuc, Paraschiva-Victoria - <i>Locuințe medievale la Suceava</i>	XXVIII	23
Bauman, Ana Maria - <i>Castelul Bran și Dracula, adevăr și ficțiune</i>	XXV	217
Băjenaru, Constantin - <i>„Sbornicul” lui Matei Pisariul din Mândra</i>	XXVII	137
Beșliu, Olga - <i>„Piața Mare în 1703”. Repere arhitectonice și sociale</i>	XXV	338
Costea, Florea - <i>Bisericile rupestre din complexul monahal de la Șinca Veche, jud. Brașov</i>	XXVIII	91
Cozma, Aurelia - <i>Viața cotidiană a Sibiului în timpul baronului Samuel von Brukenthal (1721-1803)</i>	XXVIII	102
Cozma, Aurelia - <i>Samuel von Brukenthal – Homo Europaeus (1721-1803) – Proiecte în domeniul agriculturii</i>	XXVII	153
Daneș, Mariana - <i>O piesă textilă de secol XVIII în colecția Muzeului de Istorie Sibiu</i>	XXVII	153
Dragne, Aurel - <i>Vestigii ale trecutului mănăstiresc în Țara Făgărașului</i>	XXVIII	46
Frâncu, Raluca - <i>Scurtă incursiune în gastronomia fanariotă</i>	XXVIII	116
Fleșeru Anca - <i>Mobilierul saloanelor de vizită ale baronului Samuel von Brukenthal</i>	XXVIII	
Gheorghievici, Andrei - <i>Mănăstirea Ghighiu, vatră de sihăstrie pe teritoriul județului Prahova</i>	XXVII	161
Istrate, Voica - <i>Diplomă de înnobilare cu blazon din 1576 păstrată sub forma unei copii</i>	XXVI	69
Ivănuș, Dan - <i>Sigiliul bisericii Sfântul Nicolae din Brașov</i>	XXVIII	
Mârza, Iacob; Drăghiuță, Zevedei-Ioan - <i>Italieni la Alba Iulia în epoca Principatului (1541-1691)</i>	XXVII	99
Mihai, Adonis - <i>Considerații privind începuturile învățământului românesc la Sighișoara (sfârșitul secolului al XVIII-lea și secolul al XIX-lea)</i>	XXVII	169
Munteanu, Beșliu Petre - <i>Spitalul din Sibiu în secolul al XVIII-lea</i>	XXV	97
Mitrăn, Gheorghe - <i>Eleusa - Icoana Maicii Domnului cu Pruncul, din patrimoniul Bisericii Sf. Nicolae din Șchei-Brașov</i>	XXVIII	
Negulici, Dorina - <i>Date noi privind organizarea meșteșugărească în Țara Bârsei și la Rupea</i>	XXV	273
Oltean, Vasile - <i>Izvodul primului calendar-almanah românesc descoperit în Șcheii Brașovului</i>	XXVI	84
Oltean, Vasile - <i>Actualitatea Diaconului Coresi</i>	XXVI	63
Popovici, Bogdan Florin - <i>Conscripția de la 1713-satele brănene (I)</i>	XXVI	79
Rus, Dorin-Ioan - <i>Sterne și însemne de breaslă aflate în biserica evanghelică „Sf. Margaretha” din Mediaș</i>	XXV	312
Șchiopu, Iulian Marius - <i>Biserica Sfântul Nicolae din Făgăraș</i>	XXVII	143

ISTORIE MODERNĂ

Antihi, Adriana - <i>Mărturii ale meșteșugului orologeriei aflate în patrimoniul Muzeului de Istorie Sighișoara: meșterul Johann Kirchel și figurinele sale</i>	XXVII	126
Beșliu, Olga - <i>Reprezentări grafice ale monumentelor medievale sibiene dispărute în secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea</i>	XXVII	109
Bodea, Valentin - <i>Dreptul românilor la autodeterminare în consiliul național mixt al Comitatului Brașov (octombrie-noiembrie 1918)</i>	XXVI	174
Ciupală, Alin - <i>Francisc Ferdinand la Peleş în 1909</i>	XXV	203
Cozma, Aurelia; Daneș, Mariana - <i>Medalionul unui colecționar sibian - Carl Engber</i>	XXVII	232
Daneș, Mariana - <i>Considerațiuni cu privire la activitatea femeilor române din Sibiu</i>	XXV	164
Drecin, Mihai D. - <i>120 de ani de la înființarea filialei Brașov a Băncii „Albina” din Sibiu (1882). Etape de dezvoltare, personalități conducătoare, rolul social-economic național</i>	XXVI	132
Dronca, Lucian - <i>Filiale, reuniuni de credit și asociații ale băncilor românești din Transilvania în epoca modernă (1867-1918)</i>	XXVI	106
Geantă, Aurelia - <i>Consilii de coroană din perioada domniei regelui Carol I</i>	XXV	198
Negulici, Dorina - <i>Serbările de la Putna din 1904 în documente maghiare</i>	XXVII	208
Popovici, Bogdan, Florin - <i>Evaluarea evoluției etnice în satele săcelene (Baciu, Turcheș, Cernatu și Satulung)</i>	XXV	145
Porțeanu, Alexandru - <i>Comemorarea din 1904 a lui Ștefan cel Mare în Transilvania</i>	XXVIII	130
Radu, Măriuca - <i>Mărturii istorico-documentare privind mișcarea națională a românilor brașoveni – reflectate în expoziția permanentă a Muzeului Județean de Istorie Brașov</i>	XXVI	141
Radu, Măriuca - <i>„Meseriașul Român” (1886-1889) – Prima revistă cu caracter economic din Transilvania</i>	XXVII	193
Radu, Măriuca; Conțu, Gheorghe - <i>„Sionul românesc” – într-o colecție particulară din Brașov</i>	XXV	182
Rus, Valer - <i>Români și maghiari în Brașovul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea. Aspecte sociale</i>	XXV	141
Rus, Valer - <i>Români văzuți de maghiari. Imagini plastice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea</i>	XXVII	182
Rus, Valer - <i>Tradiționalism și modernitate în societatea românească reflectate într-o descriere de călătorie maghiară din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. „Imagini din Țara Românească” descrise de Sămi Lajos la 1870</i>	XXVI	119
Savu, Ovidiu - <i>Fragmente inedite din corespondența lui Iacob Mureșianu Jr. (1857-1917)</i>	XXVI	159
Stoian, Emil - <i>Participarea brănenilor la Marea Unire</i>	XXVI	160
Stoian, Emil - <i>Ioan Cavalier de Pușcariu fiu al Branului</i>	XXVII	198

Tănase, Cristina; Tănase Ionuț - <i>Comunitatea evreilor din Brașov. Scurt istoric</i>	XXVII	277
Zainea, Ion - <i>Școala Comercială Română din Brașov - pepinieră de comercianți și funcționari de bancă pentru întreg spațiul geografic național</i>	XXVI	87

ISTORIE CONTEMPORANĂ

Armășelu, Aurelian - <i>Mărci de fabrică transilvane: 1934-1935</i>	XXVI	231
Baciu, Liviu - <i>Modalități de fraudare a sistemului de distribuire raționalizată a bunurilor de consum într-o fabrică brașoveană (1945-1948)</i>	XXVI	238
Bauman, Ana Maria - <i>Documente despre Castelul Bran în timpul Reginei Maria (1920-1938)</i>	XXVI	216
Hașdeu, Titus N. - <i>Inima Reginei Maria</i>	XXVII	273
Marin, Elisabeta - <i>Arhiva Brașovului în anii 1916-1920; 1936. Arhivarul Fritz Schuster (1916-1927)</i>	XXVII	235
Șerban, Alexandru - <i>Două sincope în planificarea Reich-ului milenar</i>	XXV	211
Știrbăț, Gheorghe A. - <i>Charta Atlanticului și implicațiile ei politice</i>	XXVIII	

ISTORIA CULTURII

Ciobanu, Doina - <i>Sarea în viața cotidiană</i>	XXVIII	122
Ittu, Gudrun Liane - <i>Fonduri epistolare în colecția de manuscrise a bibliotecii Brukenthal</i>	XXV	129
Marin, Elisabeta; Armășelu, Aurelian - <i>Arhivele Naționale - Direcția Județeană Brașov. Istorie și cultură</i>	XXVI	247
Vlad, Ioan - <i>Ioan Hăsfălean - muzeograf și istoric și contribuția sa la istoriografia Ioan Șenchea</i>	XXVIII	162
Zsigmond, Gabriela - <i>Ediția „Bell” în 109 volume a poezilor Marii Britanii de la Chaucer la Churchill</i>	XXV	193

NUMISMATICĂ

Istrate, Voica - <i>Medalii papale în colecția Muzeului Județean de Istorie Brașov</i>	XXVIII	180
Ivănuș, Dan - <i>Bancnote românești din colecția Muzeului de Istorie din Sibiu</i>	XXVII	288
Munteanu, Claudiu - <i>Monede antice, medievale și moderne intrate în colecția numismatică a Muzeului Brukenthal (I)</i>	XXVII	282
Negulici, Dorina - <i>Câteva considerații privind activitatea monetăriei de la Făgăraș (sec. XVII-XVIII)</i>	XXVIII	168

ETNOGRAFIE ȘI ARTĂ POPULARĂ

Andron, George-Ioan - <i>Tehnici de construcție tradiționale în satul Lisa din Țara Făgărașului</i>	XXVI	307
Andron, George-Ioan - <i>Metode și tehnici de cultivare a plantelor la Săcele în prima jumătate a secolului XX</i>	XXVI	320

Andron, George-Ioan - <i>Aspecte ale economiei agrare tradiționale în comuna Crizbav</i>	XXVII	318
Andron, George-Ioan - <i>Industria casnică textilă în Șcheii Brașovului</i>	XXVIII	183
Băjenaru, Elena - <i>Arta picturii pe sticlă la familia Tămaș - Atelier Făgăraș</i>	XXVII	326
Boda Gherghina, <i>Albume de cusături și broderii românești prezentate la expoziția Astei din 1905</i>	XXVII	311
Chiru, Gabriela - <i>Complexul de industrie casnică textilă</i>	XXV	473

ARTĂ

Andron, Ioan-George - <i>caracteristici ale arhitecturii de pe str. Lungă din Brașov</i>	XXV	446
Deleanu, Natalia - <i>Tablouri pendante în colecția de artă franceză a pinacotecii Brukenthal - compoziție, structură, semnificație</i>	XXVII	292
Hașdeu, Titus N. - <i>De la anonimii transilvăneni la Hans Mattis-Teutsch</i>	XXV	335
Manoliu, Liliana - <i>Patul cu baldachin Giovanni Andrea Doria, - simboluri decorative</i>	XXVI	303
Mitrăn, Gheorghe - <i>Colecția de artă decorativă și artă plastică Alfred Rösner</i>	XXV	225
Mureșan, Valentin - <i>Samuel von Brukenthal, Câteva ipostaze portretistice</i>	XXV	343
Popica, Radu - <i>Artă și status, portretele patriciatului săsesc din colecția Muzeului de Artă Brașov</i>	XXVIII	200
Zamfir, Anca Maria - <i>Hotel „Krone”. Reflexe Jugendstil la Brașov</i>	XXV	370
Zamfir, Anca Maria - <i>Ștefan cel Mare în pictura românească. De la model la clișeu</i>	XXVI	254

MUZEOLOGIE

Bonis, Johanna - <i>Din istoria primelor colecții și începuturile instituției muzeale la Tg. Mureș</i>	XXV	135
Frâncu, Raluca Maria - <i>Colecția de documente și registre de breaslă de la Muzeul de Istorie Sibiu (scurtă prezentare)</i>	XXVII	74
Istrate, Voica - <i>Activitatea Secției de Marketing Cultural - Relații Publice (2002-2004)</i>	XXVII	334
Mesea, Iulia - <i>Etape ale formării colecției de pictură transilvăneană a Muzeului Brukenthal</i>	XXV	321
Popa, Constantin - <i>Instrumentar agrar din colecțiile Muzeului de Istorie. Evoluție și tipologie</i>	XXV	468
Negulici, Dorina; Bauman, Ionel - <i>Din activitatea Muzeului Județean de Istorie Brașov (1990-2002)</i>	XXV	505
Teșculă, Nicolae - <i>Breslele sighișorene reflectate în expozițiile Muzeului de Istorie Sighișoara. Studiu preliminar</i>	XXVII	85
Voinea, Mihaela - <i>Parteneriatul muzeu-școală. Rolul complementar al instituțiilor muzeale în domeniul educației non-formale</i>	XXVII	340

RESTAURARE-CONSERVARE

Bărbulescu, Țuțu - <i>Imitații geto-dacice după vase antice grecești - restaurare-conservare</i>	XXVIII	221
Cernea, Elena - <i>Probleme de biodeteriorare a monumentelor din județul Brașov - cauze și efecte</i>	XXV	478
Cernea, Elena - <i>Problema organizării și funcționării secției de conservare-restaurare a Muzeului Județean de Istorie Brașov în raport cu starea de conservare a colecțiilor</i>	XXVI	349
Ciotloș, Niculina - <i>Depozitarea bunurilor muzeale din Muzeul de Istorie Sighișoara</i>	XXVII	355
Drăghici, Ligia - <i>Tehnologie nouă - noi tehnici de restaurare a patrimoniului pe suport papetar</i>	XXVII	369
Drăghici, Ligia - <i>Din nou la lumină, 36 de documente manuscrise descoperite la Brașov</i>	XXVI	369
Drăghici, Ligia - <i>Evenimente ale vieții cotidiene în secolul al XVIII-lea ilustrate în stampe fotografii și foi volante. Tehnici de restaurare</i>	XXVIII	224
Gheorghe, Simona, Violeta - <i>Restaurarea unei mese decorative</i>	XXVIII	230
Iacobeanu, George - <i>Cană de „vecinătate” (Aspecte privind strategia restaurării)</i>	XXVII	386
Iacobeanu, George - <i>Vasul borcan, o emblemă a vieții cotidiene în lumea geto-dacică (integrarea formei: studiu asupra registrului cromatic)</i>	XXVIII	234
Iacobeanu, George - <i>Probleme Apărute la restaurarea unui vas de provizii dacic</i>	XXVI	362
Mincă, Adriana, Elisabeta - <i>Organizarea fondului de carte veche, hărți și stampe</i>	XXVII	348
Moței, Mary-Claudia - <i>Obiecte de uz casnic din colecția Muzeului de Istorie Brașov - restaurare și conservare</i>	XXVIII	239
Rossi, Nicoleta - <i>Proiect de consolidare profilactică a colecției de picturi în tempera pe suport lemnos aparținând Muzeului de Artă Brașov</i>	XXVII	365
Sârghie, Valerica - <i>Cazania lui Varlaam - scurt istoric și sugestii de restaurare</i>	XXVI	384
Sârghie, Valerica - <i>Gravura în aramă (tehnici și etape) - importantă sursă documentară în procesul de restaurare a hărților vechi</i>	XXVII	374
Staicu, Mary-Claudia - <i>Salvarea unei piese ceramice din patrimoniul Muzeului Județean de Istorie Brașov: urnă funerară (secolul V-IV î. Hr.)</i>	XXV	498
Staicu, Mary-Claudia - <i>Restaurarea a trei vase Schneckenberg din colecția Muzeului Județean de Istorie Brașov</i>	XXVI	356
Staicu, Mary-Claudia - <i>Restaurarea unei piese metalice din secolul XX</i>	XXVII	380

CRONICI, RECENZII, NOTE

Bauman, Ionel - <i>Bibliografia Revistei CVMIDAVA, vol. XXV-XXVIII, (2001-2005)</i>	XXVIII	247
Crăciun, Dinu - <i>Gândirea medievală în hărți - mapamondul de la Hereford</i>	XXVII	394
Coșuleț, Stelian; Negulici, Dorina; Cernea, Elena - <i>Activitatea Muzeului Județean de Istorie Brașov în perioada 2003-2005, vol. XXVIII</i>	XXVIII	255

INDICE DE AUTORI

- Andron, George-Ioan, vol. XXV, p. 446; vol. XXVI, p. 307; vol. XXVII, p. 301, 318; vol. XXVIII, p. 183
Antihi Adriana, vol. XXVII, p. 126
Ardeu, Adriana, vol. XXV, p. 67
Armășelu, Aurelian, vol. XXVI, p. 231, 247
Avram, Lavinia Carmen, vol. XXVII, p. 57
Baciu, Liviu, vol. XXVI, p. 238
Batariuc, Paraschiva Victoria, vol. XXVIII, p. 23
Bauman, Ana Maria, vol. XXV, p. 217, vol. XXVI, p. 216
Bauman, Ionel, vol. XXV, p. 114; 505; vol. XXVII, p. 15, vol. XXVIII, p. 247
Băjenaru, Constantin, vol. XXVII, p. 137
Băjenaru, Elena, vol. XXVII, p. 326
Bălos, Angelica, vol. XXV, p. 67; vol. XXVI, p. 11, 23
Bărbulescu, Țuțu, vol. XXVIII, p. 221
Belc, Marius, vol. XXV, p. 15
Beșliu, Olga, vol. XXV, p. 338; vol. XXVII, p. 109
Boda, Gherghina, vol. XXVII, p. 311
Bodea Valentin, vol. XXVI, p. 174
Bonis, Johanna, vol. XXV, p. 135
Cernea, Elena, vol. XXV, p. 478; vol. XXVI, p. 349; vol. XXVIII, p. 212, 255
Chiru, Gabriela, vol. XXV, p. 473
Ciobanu, Doina, vol. XXVIII, p.
Ciotloș, Niculina, vol. XXVII, p. 355
Ciupală, Alin, vol. XXV, p. 203
Conțu, Gheorghe, vol. XXV, p. 182
Costea, Florea, vol. XXV, p. 26; vol. XXVI, p. 11, 23; vol. XXVIII, p. 47
Coșuleț, Stelian D., vol. XXV, p. 104; vol. XXVIII
Cozma, Aurelia, vol. XXVII, p. 153; vol. XXVIII, p. 102
Crăciun, Dinu, vol. XXVII, p. 394
Daneș, Mariana, vol. XXV, p. 164; vol. XXVII, p. 157
Deleanu, Natalia, vol. XXVII, p. 292
Drecin, Mihai, vol. XXVI, p. 132
Drăghici, Ligia, vol. XXVI, p. 369; vol. XXVII, p. 369, vol. XXVIII, p. 224
Drăghita, Zevedei Ioan, vol. XXVII, p. 99
Dronca, Lucian, vol. XXVI, p. 106
Fleșeru, Anca, vol. XXVIII, p. 107
Frâncu, Raluca, vol. XXVIII, p. 116
Frânculeasa, Alin, vol. XXVII, p. 26
Geantă, Aurelia, vol. XXV, p. 198
Gheorghe, Simona Violeta, vol. XXVIII, p. 230
Gheorghievici, Andrei, vol. XXVII, p. 161
Hașdeu, Titus N., vol. XXV, p. 335; vol. XXVII, p. 373
Iacobeanu, George, vol. XXVI, p. 362; vol. XXVII, p. 386, vol. XXVIII, p. 234
Irimia, Mihai, vol. XXV, p. 15
Istrate, Voica, vol. XXVI, p. 69; vol. XXVII, p. 334; vol. XXVIII, p. 180
Ittu, Gudrun Liane, vol. XXV, p. 129

- Ivănuș, Dan, vol. XXVII, p. 288; vol. XXVIII, p. 92
 Manoliu, Liliana, vol. XXVI, p. 303
 Marin, Elisabeta, vol. XXVI, p. 247; XXVII, p. 235
 Mârza, Iacob, vol. XXVII, p. 99
 Mesea, Iulia, vol. XXV, p. 321
 Mihai, Adonis, vol. XXVII, p. 169
 Mincă, Adriana Elisabeta, vol. XXVII, p. 348
 Mitran, Gheorghe, vol. XXV, p. 225; vol. XXVIII, p. 94
 Moței, Mary-Claudia, vol. XXVIII, p. 239
 Moței, Florin, vol. XXV, p. 87; vol. XXVII, p. 15
 Munteanu, Beșliu Petre, vol. XXV, p. 97
 Munteanu, Claudiu, vol. XXVII, p. 282
 Mureșan, Valentin, vol. XXV, p. 343
 Negulici, Dorina, vol. XXV, p. 273, 505; vol. XXVII, p. 208; vol. XXVIII, p. 168, 255
 Oltean, Vasile, vol. XXVI, p. 63, 84
 Petică, Mihai, vol. XXV, p. 82
 Popa, Constantin, vol. XXV, p. 468
 Popica, Radu, vol. XXVIII, p. 200
 Popovici, Bogdan Florin, vol. XXV, p. 145; XXVI, p. 79
 Porțeanu Alexandru, vol. XXVIII, p. 130
 Radu, Măriuca, vol. XXV, p. 182; vol. XXVI, p. 141; vol. XXVII, p. 193
 Rossi, Nicoleta, vol. XXVII, p. 365
 Rus, Dorin-Ioan, vol. XXV, p. 312
 Rus, Valer, vol. XXV, p. 141; vol. XXVI, p. 119; XXVII, p. 182
 Rustoiu, Aurel, vol. XXV, p. 42
 Savu, Ovidiu, vol. XXV, p. 159
 Sârbu, Valeriu, vol. XXV, p. 42
 Sârghie Valerica, vol. XXV, p. 384; vol. XXVII, p. 374
 Scurtu, Lucica, vol. XXVI, p. 11
 Staicu, Mary-Claudia, vol. XXV, p. 498; vol. XXVI, p. 356; XXVII, p. 380
 Stănescu, Alexandru, vol. XXVI, p. 32; vol. XXVII, p. 47; vol. XXVIII, p. 11
 Stoian, Emil, vol. XXV, p. 159; vol. XXVII, p. 198
 Székely, Zsolt, vol. XXV, p. 3
 Șchiopu, Iulian Marius, vol. XXVII, p. 143
 Șerban, Alexandru, vol. XXV, p. 211
 Știrbăț, Gheorghe, vol. XXVIII, p. 150
 Teșculă, Nicolae, vol. XXVII, p. 85
 Ursachi, Vasile, vol. XXV, p. 21
 Vlad, Ioan, vol. XXVIII, p. 162
 Voinea, Mihaela, vol. XXVII, p. 340
 Zainea, Ion, vol. XXVI, p. 87
 Zamfir, Anca, vol. XXV, p. 376; vol. XXVI, p. 254
 Zsigmond, Gabriela, vol. XXV, p. 193

ACTIVITATEA MUZEULUI JUDEȚEAN DE ISTORIE BRAȘOV ÎN PERIOADA 2003 - 2005

Cronica activității Secției de istorie a Muzeului județean de Istorie Brașov, 2002 - 2005

Stelian Coșuleț

Secția de istorie a Muzeului județean de Istorie Brașov a avut în circuitul cultural următoarele expoziții permanente:

1. Casa Sfatului, expoziția „Brașov. Istorie, cultură și civilizație”
2. Bastionul Jesătorilor, expoziția „Fortificațiile Țării Bârsei”
3. Turnul Negru, expoziția „Breasla fierarilor din Brașov”
4. Bastionul Graft, expoziția „Bastionul Graft în contextul fortificațiilor medievale ale Brașovului”
5. Turnul Alb, expoziția „Breslele arămarilor și cositorarilor din Brașov”

Demn de menționat este faptul că, în această perioadă a anilor 2003-2004, Bastionul Graft și Turnul Alb au fost restaurate, în cadrul amplului program de restaurare a monumentelor medievale ale Brașovului, promovat și finanțat de Consiliul județean Brașov. Monumentele au fost introduse ulterior în circuitul cultural și turistic al orașului prin amenajare muzeală efectuată de către colective de specialitate coordonate de directorul instituției, Radu Ștefănescu.

În această perioadă în Secția de istorie și-au desfășurat activitatea un număr de 23 de angajați. Dintre aceștia 10 sunt specialiști: arheologie, dr. Florea Costea, Ionel Bauman, drd. Stelian Coșuleț, drd. Florin Moței, drd. Lucica Savu; istorie medie, Dinu Crăciun; istorie modernă și contemporană: Măriuca Radu; istoria arhitecturii și istoria arte: Anca Maria Zamfir; istorie contemporană și recentă: Cristina Tănase; desenator artistic: Mihaela Cioc. Restul personalului este personal de execuție și deservire.

1. Activitatea de cercetare

Componentă importantă a activității secției, activitatea de cercetare s-a desfășurat potrivit programelor întocmite și aprobate. Bugetele programelor de cercetare au fost solicitate și obținute de conducerea executivă a Muzeului județean de Istorie Brașov de la Consiliul județean Brașov și de la Ministerul Culturii și Cultelor. Desfășurate pe șantiere arheologice, în arhive, biblioteci și muzee ele au fost valorificate prin întocmirea de rapoarte, studii și articole de specialitate, prin editarea de volume consacrate istoriei naționale și locale, prin prezentarea lor la numeroase și prestigioase manifestări culturale, la sesiuni științifice, simpozioane și colocvii.

1.1. Cercetarea arheologică

1.1.2. Cercetarea arheologică sistematică

- 1.1.2.1. 2002, iulie-august. Șantierul arheologic Augustin, Tipia Ormenișului. Așezări din epoca bronzului, prima epocă a fierului Hallstatt, a doua epocă a fierului La Tene. Coordonator și responsabil șantier: dr. Florea Costea; colaboratori: drd. Angelica Balos, Lucica Savu.
- 1.1.2.2. 2003, iulie-august. Șantierul arheologic, Augustin, Tipia Ormenișului. Așezări din epoca bronzului, prima epocă a fierului Hallstatt, a doua epocă a fierului La Tene. Coordonator și responsabil științific: dr. Florea Costea; colaboratori: drd. Angelica Balos, Lucica Savu.
- 1.1.2.3. 2003, iulie-august. Șantierul arheologic Racoș, Piatra Detunată. Așezări din epoca bronzului, prima epocă a fierului Hallstatt, a doua epocă a fierului La Tene. Coordonator și responsabil științific: dr. Florea Costea; colaboratori: drd. Angelica Balos, Lucica Savu.
- 1.1.2.4. 2003, septembrie. Șantierul arheologic Cristian, Măgurice. Așezări din neolitic și epoca bronzului. Coordonator științific: Dragomir Nicolae Popovici; colaboratori: Ionel Bauman, drd. Florin Moței. Au participat: Dinu Crăciun și Lucica Szasz.
- 1.1.2.5. 2004, iulie-septembrie. Șantierul arheologic Augustin, Tipia Ormenișului. Așezări din epoca bronzului, prima epocă a fierului Hallstatt, a doua epocă a fierului La Tene. Coordonator și responsabil științific: dr. Florea Costea; drd. Angelica Balos, drd. Lucica Savu, Mihaela Cioc.
- 1.1.2.6. 2004, iulie-august. Șantierul arheologic Racoș, Piatra Detunată. Așezări din epoca bronzului, prima epocă a fierului Hallstatt, a doua epocă a fierului La Tene. Coordonator și responsabil științific: dr. Florea Costea; colaboratori: drd. Angelica Balos, drd. Lucica Savu, Mihaela Cioc.
- 1.1.2.7. 2005, iunie-august. Șantierul arheologic Augustin, Tipia Ormenișului. Așezări din epoca bronzului, prima epocă a fierului Hallstatt, a doua epocă a fierului La Tene. Coordonator și responsabil științific: dr. Florea Costea; colaboratori: drd. Angelica Balos, drd. Lucica Savu, Mihaela Cioc.
- 1.1.2.8. 2005, iunie-iulie. Șantierul arheologic Hărman, Groapa Banului. Așezări din mai multe epoci istorice: neolitic, bronz, Hallstatt, La Tene, sec. III-IV și sec V-VII. Coordonator științific: dr. Alexandru Niculescu; colectiv de cercetare: drd. Florin Moței, dr. Alexandru Stănescu, Voica Istrate, Andrei Măgureanu, Dragoș Mândrescu, Costin Croitoru, Claudia Moței.

1.1.3. Cercetare arheologică preventivă

- 1.1.3.1. 2002, iunie. Șantierul arheologic Brașov, Aro Palace, Corp Nou. Vestigii din perioada medievală. Colectiv de cercetare: drd. Stelian Coșuleț, Ionel Bauman, drd. Florin Moței.
- 1.1.3.2. 2003, mai-iunie. Șantierul Arheologic Brașov, Turnul Alb. Epocă Medievală. Colectiv de cercetare: drd. Stelian Coșuleț, Ionel Bauman, drd. Florin Moței.
- 1.1.3.3. 2003, iulie. Șantierul arheologic Brașov, După Zidurile de Sus. Vestigii medievale. Colectiv de cercetare: drd. Stelian Coșuleț, Ionel Bauman, drd. Florin Moței.
- 1.1.3.4. 2003, iulie-septembrie. Șantierul arheologic Brașov, Aro Palace-Corp Nou. Vestigii medievale și moderne. Colectiv de cercetare: drd. Stelian Coșuleț, Ionel Bauman, drd. Florin Moței.
- 1.1.3.5. 2003-2004, decembrie-ianuarie. Șantierul arheologic Brașov, Liceul „Johannes Honterus”, corp „C”. Vestigii medievale. Coordonator științific: drd. Stelian Coșuleț.
- 1.1.3.6. 2004, iulie-august. Șantierul arheologic Brașov, Aro Palace, Corp Nou. Vestigii medievale și moderne. Colectiv de cercetare: drd. Stelian Coșuleț, Ionel Bauman, drd. Florin Moței.
- 1.1.3.7. 2005, iunie-august. Șantierul arheologic Brașov, După Zidurile de Sus. Vestigii medievale. Colectiv de specialitate: drd. Stelian Coșuleț, Ionel Bauman.
- 1.1.3.8. 2005, iunie. Șantierul arheologic Brașov, Drumul Poienii. Colectiv de cercetare: drd. Florin Moței, dr. Alexandru Stănescu.
- 1.1.3.9. 2005, iunie. Șantierul de la Sinca Veche, Dealul Pleșu. Vestigii medievale. Coordonator științific: dr. Florea Costea.

1.1.4. Supraveghere arheologică

- 1.1.4.1. 2005, tim. III-IV. Sit: Brașov, Hotel Aro, Corp Nou. Vestigii medievale și moderne. Responsabil științific: drd. Stelian Coșuleț.
- 1.1.4.2. 2005. Sit: Brașov, Liceul „Johannes Honterus”, corp „C”. Vestigii Medievale. Responsabil științific: drd. Stelian Coșuleț.
- 1.1.4.3. 2005, septembrie-noiembrie. Sit: Brașov, strada Republicii. Posibile vestigii medievale. Responsabil științific: drd. Stelian Coșuleț.

La încheierea fiecărei campanii de cercetare arheologică, fie sistematică, fie preventivă, fie de supraveghere arheologică, s-au întocmit rapoarte de cercetare și rapoarte tehnice care au fost înaintate la Ministerul Culturii și Cultelor.

2. Cercetare științifică**2.1. Teme de cercetare**

- 2.1.2. 2002. Măriuca Radu. Secțiunea de istorie modernă a Muzeului județean Brașov. Ghid.
- 2.1.2. 2002. Măriuca Radu. Hărți, planuri și stampe din secolele XIX-XX aflate în colecția Muzeului județean de Istorie Brașov. Hărți și planuri din secolul al XIX-lea.
- 2.1.3. 2003. Anca Maria Zamfir. Arhitectura Brașovului în secolul al XIX-lea.
- 2.1.4. 2003. Anca Maria Zamfir. Repertoriul arhitecturii 1900 în Brașov. I.
- 2.1.5. 2003. Anca Maria Zamfir. Studiu de caz: Brașov, strada A. Hirscher, nr. 10
- 2.1.6. 2003. Măriuca Radu. Hărți, planuri și stampe din secolele XIX-XX aflate în colecția Muzeului județean de Istorie Brașov. Hărți și planuri din secolul XX.
- 2.1.7. 2004. Măriuca Radu. Hărți, planuri și stampe din secolele XIX-XX aflate în colecțiile Muzeului județean de Istorie Brașov. Stampă din secolul al XIX-lea.
- 2.1.8. 2004. Măriuca Radu, Cristina Tănase. Virgil Onițiu. Documente inedite din colecții publice și private.
- 2.1.9. 2004. Dinu Crăciun. Stefan cel Mare și Brașovul. Bibliografie științifică.
- 2.1.10. 2004. Anca Maria Zamfir. Piese de artă plastică din patrimoniul Bisericii Negra din Brașov.
- 2.1.11. 2004. Anca Maria Zamfir. Arhitectura Brașovului în secolul al XIX-lea și primul sfert al secolului XX.
- 2.1.12. 2004. Anca Maria Zamfir. Repertoriul arhitecturii 1900 în Brașov. II.
- 2.1.13. 2004. Anca Maria Zamfir. Piese din colecțiile Muzeului județean de Istorie Brașov. Gravura.
- 2.1.13. 2005. Măriuca Radu. Hărți, planuri și stampe din secolele XIX-XX aflate în colecția Muzeului județean de Istorie Brașov. Hărți, planuri și stampe din secolul XX.
- 2.1.14. 2005. Măriuca Radu. Lucrările lui Ptolemeu și Munster privitoare la Brașov și Țara Bârsei.
- 2.1.15. 2005. Cristina Tănase. Deținuți politici din Brașov și județul Brașov.
- 2.1.16. 2005. Anca Maria Zamfir. Introducere în arhitectura 1900 din Brașov.
- 2.1.17. 2005. Anca Maria Zamfir. Dezvoltarea patrimoniului Muzeului Săsesc al Țării Bârsei în perioada interbelică.
- 2.1.18. 2005. Anca Maria Zamfir. Imagini ale Brașovului la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX.

3. Valorificarea cercetării științifice: expoziții, publicații, participarea la sesiuni științifice, simpozioane, colocvii.

3.1. Expoziții și simpozioane

În cadrul acestui capitol vom menționa numai expozițiile organizate cu participarea membrilor colectivului de specialitate din Secția de istorie a Muzeului județean de Istorie Brașov.

- 3.1.1. 2002, mai-august, Pitești. Expoziția „Spada și gloria. Dacia Inferior o provincie romană la limita nordică a Imperiului.” Stelian Coșuleț. A colaborat: Lucica Szasz.
 - 3.1.2. 2002, mai-iunie. Expoziția „Brașovul și Independența de stat a României”. Colectiv: Măriuca Radu, Stelian Coșuleț. Au colaborat: Florin Moței, Dinu Crăciun și membrii ai Secției de restaurare-conservare.
 - 3.1. 3. 2002, septembrie. Expoziția și simpozionul „120 de ani de la înființare filialei Brașov a Băncii „Albina”. Colectiv: Măriuca Radu, Stelian Coșuleț.
 - 3.1.4. 2003, aprilie. Expoziția „Lumea văzută prin hartă”. Realizator: Măriuca Radu, în colaborare cu Muzeul Memorial „Casa Mureșenilor”.
 - 3.1.5. 2003, mai. Expoziția „Și veți cunoaște adevărul și adevărul vă va face liberi”. Colectiv: Stelian Coșuleț, Florin Moței, Dinu Crăciun, în colaborare cu A.F.D.P din România și Marius Petrașcu.
 - 3.1.6. 2003, mai-iunie, Covasna. Expoziția „Noi descoperiri arheologice în sud-estul Transilvaniei”. Colectiv: dr, Florea Costea, Lucica Savu
 - 3.1.7. 2004, decembrie, Slobozia. Expoziția „Brașovul și Marea Unire”. Realizatori: Radu Ștefănescu și Măriuca Radu.
- Să menționăm că la amenajarea expozițională a Bastionului Graft și a Turnului Alb și-au adus contribuția Ionel Bauman, Dinu Crăciun și Florin Moței.

3.2. Publicații

În această perioadă a fost editat de către Muzeul județean de Istorie Brașov, anuarul științific al instituției, CUMIDAVA: nr. XXV/2002, nr. XXVI/2003, nr. XXVII/2004 și nr. XXVIII/2005. În paginile anuarului publică studii și articole de specialitate, alături de alți autori, și membrii colectivului de specialiști din Secția de istorie.

3.2.1. Volume de specialitate

- 3.2.1.1. Măriuca Radu, (în colaborare), *O istorie a tiparului și a tipăriturilor*, editura Universității „Transilvania”, Brașov, 2002
- 3.2.1.2. Anca Maria Zamfir, (în colaborare), *Scurtă istorie a evoluției urbane*, Brașov, 2003

- 3.2.1.3. Măriuca Radu (în colaborare), *Brașov, monografie comercială, editor Camera de Comerț și Industrie*, Brașov, 2004
- 3.2.1.4. Măriuca Radu (în colaborare), *Descriptio Romaniae*, editată de Muzeul hârtii și cărții vechi, București, 2004
- 3.2.1.5. Măriuca Radu (în colaborare), *Despărțământul „Astra” Brașov 1870-2005*, Brașov, 2005.
- 3.2.1.6. Florea Costea, *Repertoriul arheologic al județului Brașov*, ediția II- a, Brașov, 2005.

3.2.2. Studii și articole

- 3.2.2.1. Florin Moței, *Necropolele culturii Poienеști-Vârteșcoiu. Analiză statistică*, în „Cumidava”, XXV, Brașov, 2002.
- 3.2.2.2. Stelian Coșuleț (în colaborare), *Spada și gloria. Dacia Inferior o provincie romană la limita nordică a Imperiului*, (catalog de expoziție), Pitești, 2002.
- 3.2.2.3. Măriuca Radu, Dan Dana, *Dacia în istoria cartografiei*, în „Studii și Materiale de Istorie Medie”, XX, București, 2002.
- 3.2.2.4. Anca Maria Zamfir, *Icoana între sacralitate și kitsch*, în „Studii și comunicări”, VII/2001-2002, Museum Arad.
- 3.2.2.5. Anca Maria Zamfir, *Preliminarii la imaginea femeii în Arta 1900. Cazul Gustave Moreau*, în „Studii și comunicări”, VII/2001-2002, Museum Arad.
- 3.2.2.6. Anca Maria Zamfir, *Imaginea liderului în artele plastice*, în „Sargetia”, XXX/2001-2002.
- 3.2.2.7. Anca Maria Zamfir, *Urbanism și loisir. Promenadele Brașovului*, în „Historia Urbana”, tom X, nr. 1-2, 2002.
- 3.2.2.8. Anca Maria Zamfir, *Hotel „Krone”. Reflexe Jugendstil la Brașov*, în „Cumidava”, XXV, Brașov, 2002.
- 3.2.2.9. Stelian Coșuleț, *Săpături arheologice de salvare în Brașov, strada Mihail Sadoveanu, nr. 4*, în „Cumidava”, XXV, Brașov, 2002.
- 3.2.2.10. Măriuca Radu, *Mărturii istorico-documentare privind mișcarea națională a românilor brașoveni reflectate în expoziția permanentă a Muzeului județean de Istorie Brașov*, în „Cumidava”, XXVI, 2003.
- 3.2.2.11. Florea Costea, Lucica Savu, (în colaborare), *Noi descoperiri arheologice în sud-estul Transilvaniei*, catalog de expoziție, Covasna, 2003.
- 3.2.2.12. Florea Costea, Lucica Savu, Angelica Balos, *O marcă de olar(?) descoperită în fortificația dacică de la Racoș-Piatra Detunată*, în „Cumidava”, XXVI, Brașov, 2003.
- 3.2.2.13. Florea Costea, (în colaborare), *Corrigeda*, în „Cumidava”, XXVI, Brașov, 2003.
- 3.2.2.14. Măriuca Radu, *Un exercițiu de muzeografie*, în „Țara Bârsei”, nr. 2, Brașov, 2003.
- 3.2.2.15. Măriuca Radu, *Un brașovean – Karl Maager – la Expoziția universală de la Paris*, în volumul „Tradiție și modernizare în

- societatea transilvăneană, 1850-1918" Cluj-Napoca, 2003.
- 3.2.2.16. Anca Maria Zamfir, *Mutilarea orașului*, în „Țara Bârsei”, An II (XII), nr. 2/2003.
- 3.2.2.17. Anca Maria Zamfir, *Mihai Viteazul în pictura românească. De la model la clișeu*, în „Cumidava”, XXVI, Brașov, 2003.
- 3.2.2.18. Ionel Bauman, Florin Moței, *Sondajul arheologic de la Cristian, „Măgurice”*, în „Cumidava”, XXVII, Brașov, 2004.
- 3.2.2.19. Cristina Tănase, *Scurt istoric al comunității evreilor din Brașov*, în „Cumidava”, XXVII, 2004.
- 3.2.2.20. Măriuca Radu, „*Kronstädter Allgemeine Sparkasse*”, prima bancă din Brașov, din Transilvania și din România, în „Țara Bârsei”, nr. 3, Brașov, 2004.
- 3.2.2.21. Măriuca Radu, Dan Dana, *Transylvania on the Hereford Map*, în „Cartografia Hungarica”, nr. 8, 2004.
- 3.2.2.22. Măriuca Radu, *Țara Bârsei în izvoare cartografice (1450-1699)*, în volumul „In Honorem Gernot Nussbächer”, Brașov, 2004.
- 3.2.2.23. Florea Costea, *Defileul Oltului racoșan în sistemul defensiv traco-dacic*, în volumul de rezumate „Cel de-al IX-lea Congres Internațional de Tracologie”, Chișinău, 2004.
- 3.2.2.24. Florea Costea, *Die dakischen Festungen aus dem Alt-Engtal Racoș im Trako-dakischen Abwersystem*, în „Thracians and Circumpontic World”, II, Chișinău, 2004.
- 3.2.2.25. Florea Costea, Angelica Balos, Lucica Savu, *Das rechteckige Sanktuar mit Säulensokel aus Volkantuff von Racoș-Tipia Ormenișului*, în volumul „Daco-geții”, Deva, 2004.
- 3.2.2.26. Anca Maria Zamfir, *O donație a lui Manuc bey pentru loisirul brașovean*, în „Țara Bârsei”. An II (XIV), nr. III, 2004.
- 3.2.2.27. Anca Maria Zamfir, *Imagini ale pioșeniei în portretul românesc din prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Sargetia”, XXXII, 2004.
- 3.2.2.28. Anca Maria Zamfir, *Muzeografia brașoveană la începutul secolului XX*, în „Sargetia”, XXXII, 2004.
- 3.2.2.29. Măriuca Radu, Cristina Tănase, *Virgil Onițiu, autor de manuale școlare*, în „Țara Bârsei”, nr. 4 (s.n.), 2005.
- 3.2.2.30. Stelian Coșuleț (în colaborare), *Time measurig instruments in medieval Brașov. Tehnical, sociasl and historical aspects*, în volumul „International Conference on Materials, Science and Engineering”, Brașov, 2005.

3.2.3. Sesiuni științifice, simpozioane, colocvii

În perioada 2002-2005 membrii colectivului de specialitate au participat la următoarele manifestări științifice și culturale:

- 3.2.3.1. Florea Costea, „A XXXVI Sesiune Națională de Rapoarte arheologice”, Buziaș, 2002. Comunicarea: Raport privind rezultatele cercetărilor arheologice de la Augustin, Tipia Ormenișului, campania 2001.
- 3.2.3.2.. Stelian Coșuleț. Sesiunea de comunicări științifice „Dacia

- Inferior, o provincie romană la limita nordică a Imperiului", Pitești, 2002. Comunicarea: Fortificația romană de la Drumul Carului, parte componentă a limes-ului transalutan.
- 3.2.3.3. Măriuca Radu. Simpozion „Karl Maager-personalitate a științelor economice brașovene”, Brașov, 2002. Comunicarea: Karl Maager, primul președinte al Camerei de Comerț și Industrie din Brașov.
- 3.2.3.4. Măriuca Radu. Sesiunea științifică anuală a Muzeului Civilizației dacice și romane din Deva, Deva, 2002. Comunicarea: Un brașovean, Karl Maager, la Expoziția universală de la Paris (1867).
- 3.2.3.5. Anca Maria Zamfir. Sesiune de comunicări științifice „Țara Bârsei” organizată de Muzeul Memorial „Casa Mureșenilor”, Brașov, 2002.
- 3.2.3.6. Anca Maria Zamfir. Simpozionul Național Interdisciplinar – Imagine artistică și creativitate vizual-plastică. Organizator: Universitatea de Artă și Design, Cluj-Napoca, 2002.
- 3.2.3.7. Anca Maria Zamfir. Simpozionul „Religie și Cultură”. Organizator: Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva, Deva, 2002.
- 3.2.3.8. Anca Maria Zamfir. Sesiunea de comunicări științifice româno-germană „C.I.O.R – Historia Urbana. Un deceniu de activitate. Conturarea imaginii orașului”. Organizator: „Institut für Deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas” și Academia Română – Comisia de Istorie a Orașelor din România, București, 2002.
- 3.2.3.9. Anca Maria Zamfir. Simpozionul „120 de ani de la înființarea muzeului din Deva”. Organizator: Muzeul civilizației Dacice și Romane din Deva, Deva, 2002.
- 3.2.3.10. Florin Moței. Sesiunea de comunicări științifice a Muzeului județean Prahova. Comunicarea: Descoperiri arheologice din sec. IV p.Ch. în județul Brașov, Ploiești, 2002.
- 3.2.3.11. Florin Moței. Sesiunea de comunicări științifice „Acta Moldaviae Meridionalis”. Comunicarea: Secolul III-IV p.Ch. în spațiul extra carpat, Vaslui, 2002.
- 3.2.3.12. Florea Costea, Lucica Savu. „A XXXVII Sesiune Națională de Rapoarte arheologice”, Covasna, 2003. Comunicarea: Raport privind rezultatele cercetărilor arheologice de la Augustin, Tipia Ormenișului, campania 2002.
- 2.2.3.13. Măriuca Radu. Sesiunea științifică „Țara Bârsei”. Comunicarea: Un exercițiu de muzeografie, Brașov, 2003.
- 3.2.3.14. Măriuca Radu. Sesiunea națională de valori bibliofile din Patrimoniul cultural național. Comunicarea: Edițiile Ptolemeu – importanță, frecvență, evaluare, Ploiești, 2003.
- 3.2.3.15. Anca Maria Zamfir. Sesiunea de comunicări științifice „Țara Bârsei”. Organizator: Muzeul Memorial „Casa Mureșenilor”, Brașov, 2003.
- 3.2.3.16. Florea Costea. Simpozion științific „Religie și cultură”, Deva, 2003. Comunicarea: Au avut dacii numai un munte sfânt ?

- 3.2.3.17. Anca Maria Zamfir. Simpozionul științific „Religie și Cultură”. Organizator: Muzeul Civilizației Dacice și Romane” deva. Deva, 2003.
- 3.2.3.18. Florea Costea. Sesiunea anuală de comunicări științifice a Catedrei de istorie antică și arheologie a Universității Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, 2003. Comunicarea: Rezultatele campaniei 2002 de cercetări arheologice de la Augustin, Tipia Ormenișului.
- 3.2.3.19. Florea Costea. Sesiunea de comunicări științifice „Pontica”, Constanța, 2002. Comunicarea: Cetatea dacică de la Racoș, Piatra Detunată.
- 3.2.3.20. Anca Maria Zamfir. Sesiunea de comunicări științifice a Universității din Oradea. Oradea, 2003.
- 3.2.3.21. Florin Moței. Sesiunea de comunicări științifice a Muzeului județean Prahova. Comunicarea: Descoperiri numismatice din secolele II-III p.Ch. în spațiul dintre Carpați și Prut, Ploiești, 2003.
- 3.2.3.22. Măriuca Radu. Sesiunea „Religie și Cultură, două milenii de creștinism”. Comunicarea: Elemente ale gândirii religioase ilustrate în cartografia medievală, Deva, 2004
- 3.2.3.23. Anca Maria Zamfir. Sesiunea Națională „Acta Moldaviae Meridionalis”. Organizatori: Academia Română, Societatea Numismatică Română, Comisia de Istorie a Orașelor din România, Arhivele Naționale- Direcția județeană Vaslui, Vaslui, 2004.
- 3.2.3.24. Florea Costea, Lucica Savu. „A XXXVIII Sesiune Națională de Rapoarte arheologice”, Cluj-Napoca, 2004. Comunicarea: Raport privind rezultatele cercetărilor arheologice de la Augustin, Tipia Ormenișului și Racoș, Piatra Detunată, campania 2003.
- 3.2.3.25. Anca Maria Zamfir, Simpozion științific „Religie și Cultură”. Organizator: Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva, 2004.
- 3.2.3.26. Anca Maria Zamfir. Simpozionul științific „Țara Bârsei”. Organizator: Muzeul Memorial „Casa Mureșenilor”, Brașov, 2004.
- 3.2.3.27. Florin Moței. Sesiune de comunicări științifice Pitești. Comunicarea: Sondajul arheologic de la Cristian „Măgurice”, județul Brașov, Pitești. 2004.
- 3.2.3.28. Florin Moței. Sesiunea de comunicări științifice a Muzeului județean de Istorie Brașov. Comunicarea: Dinamica fenomenului funerar în secolele II-IV p.Ch., Brașov, 2004
- 3.2.3.29. Stelian Coșuleț. Sesiunea de comunicări științifice a Muzeului județean de Istorie Brașov. Comunicarea: Săpături arheologice de salvare în Brașov, 2002-2004, Brașov, 2004.
- 3.2.3.30. Stelian Coșuleț, Ionel Bauman. Sesiunea de comunicări științifice „Acta Moldaviae Meridionalis”. Comunicarea: Ziduri de incintă, turnuri și biserici în Brașovul medieval și modern, Vaslui, 2004.
- 3.2.3.31. Florea Costea. „Cel de al IX-lea Congres Internațional de Tracologie”, Chișinău, 2004. Comunicarea: Die dakischen

Festungen aus Alt-Engtal von Racoș im trako-dakischen Abwersystem.

- 3.2.3.32. Anca Maria Zamfir. Simpozionul „Arhitectura 1900 în context național”, Oradea, 2004.
- 3.2.3.33. Anca Maria Zamfir. Simpozionul științific „Muzeele din Transilvania-file de cronică”, Deva, 2004. Organizator: Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva.
- 3.2.3.34. Anca Maria Zamfir. Sesiunea Națională a Universității din Oradea, Oradea, 2004.
- 3.2.3.35. Florin Moței. Sesiune de comunicări științifice Ploiești, 2004. Comunicarea : Oglinzi cu tamga pe teritoriul României.
- 3.2.3.36. Florin Moței. Sesiunea științifică a Muzeului din Roman, Roman, 2004. Comunicarea: Protejarea patrimoniului cultural național provenit în urma săpăturilor arheologice.
- 3.2.3.37. Măriuca Radu. Simpozionul „150 de ani de la înființarea Despărțământului Brașov al Artrei”. Comunicarea: Momente din mișcarea națională a românilor brașoveni, Brașov, 2005.
- 3.2.3.38. Stelian Coșuleț, „Cel de-al XXII Simpozion național de numismatică”. Comunicarea: Monede imperiale romane descoperite în fortificația romană de la Drumul Carului, Brașov, 2005.
- 3.2.3.39. Florea Costea. „A XXXIX- a Sesiune Națională de Rapoarte arheologice”, Mangalia, 2005. Comunicarea: Raport privind rezultatele cercetărilor arheologice de la Augustin, Tioia Ormenișului și Racoș, Piatra Detunată, campania 2004.
- 3.2.3.40. Anca Maria Zamfir. Simpozionul Național „Monumentul-Tradiție și Viitor”, Iași, 2005.
- 3.2.3.41. Anca Maria Zamfir. Simpozionul științific „Inițiative muzeografice transilvănene în secolul XIX-XX”, Deva, 2005.
- 3.2.3.42. Anca Maria Zamfir. Sesiunea Națională „Acta Moldaviae Meridionalis”, Vaslui, 2005.
- 3.2.3.43. Anca Maria Zamfir. Sesiunea de comunicări științifice „Țara Bârsei”, Brașov, 2005.
- 3.2.3.44. Anca Maria Zamfir. Simpozionul științific „Religie și Cultură”, Deva, 2005.
- 3.2.3.45. Anca Maria Zamfir. Sesiunea de comunicări științifice „Civilizație urbană în spațiul românesc. Cercetare, protecție, valorificare”, Brașov, 2005.
- 3.2.3.46. Stelian Coșuleț. Sesiunea de comunicări științifice „Civilizație urbană în spațiul românesc. Cercetare, protecție, valorificare”, Brașov, 2005. Comunicarea: Cercetări arheologice în Brașov, Liceul „Johannes Honterus”.
- 3.2.3.47. Anca Maria Zamfir. Sesiunea de comunicări științifice „Artă și arhitectură”, Arad, 2005.
- 3.2.3.48. Florin Moței. Sesiunea de comunicări științifice Ploiești, 2005. Comunicarea: Piepteni din os din colecțiile Muzeului județean de Istorie Brașov.
- 3.2.3.49. Cristina Tănase, Sesiunea de comunicări științifice „Țara

Bârsei", Brașov, 2005. Comunicarea: Virgil Onițiu, autor de manuale școlare.

3.2.3.50. Florea Costea, Simpozionul științific „Public și privat în Dacia preromană”, Deva, 2005. Comunicarea: Public și privat în cetatea dacică de la Augustin, Tipia Ormenișului.

3.2.3.51. Lucica Savu. Simpozionul științific „Public și privat în Dacia preromană”, Deva, 2005. Comunicarea: Mobilierul unei locuințe dacice din așezarea fortificată de la Racoș, Piatra Detunată.

3.2.3.52. Florea Costea. „Cel de-al XXII-lea Simpozion Național de Numismatică”, Brașov, 2005. Comunicarea: Monede descoperite în cetatea dacică de la Augustin, Tipia Ormenișului.

4. Activitatea de evidență științifică

În cadrul acestei activități s-au realizat, în această perioadă, inventarele muzeale ale colecției de arheologie (colectiv. Ionel Bauman, Dinu Crăciun, Florin Moței, Cristina Tănase, Lucica Savu), inventarul colecției de istorie contemporană și inventarul bibliotecii documentare a instituției (Cristina Tănase). Membrii secției au participat și la alte tipuri de inventare organizate de conducerea executivă a instituției.

Membrii colectivului de specialitate din Secția de istorie au participat și la activitatea de clasare și întocmire a fișelor analitice de evidență la toate categoriile de bunuri muzeale aflate în expunere sau în depozite.

5. Activitatea cu publicul vizitator

În perioada anilor 2002-2005 au vizitat expozițiile organizate de și în Secția de Istorie a Muzeului județean de Istorie Brașov un număr de 77.947 de vizitatori din țară și din străinătate. Membrii colectivului de specialitate au asigurat, potrivit planificărilor, ghidaje tuturor grupurilor de vizitatori, atât români cât și străini, precum și delegațiilor oficiale.

O contribuție însemnată și-a adus, în cadrul acestei activități, colectivul de pază și supraveghere, prin întreținerea spațiilor și obiectelor expuse, prin direcționarea și supravegherea publicului vizitator, prin participarea la organizarea de expoziții temporare și prin activitatea de întreținere a depozitelor muzeale ale instituției. Programul de vizitare a fost în permanență de marți până duminică, ziua de luni fiind consacrată curățeniei. Astfel s-a reușit ca expozițiile permanente și temporare să fie deschise pentru public cca. 312 zile din an.

Cronica activității Secției Marketing Cultural-Relații Publice a Muzeului Județean de Istorie Brașov, 2003 - 2005

Dorina Negulici

În această perioadă în Secția de Marketing Cultural-Relații Publice și-au desfășurat activitatea un număr de 6 angajați: muzeograful Dorina Negulici - șef de secție, Voica Istrate și Alexandru Stănescu, referenții Ligia Drăghici, Paul Pavel și fotografii Terezia Simon.

Activitatea secției s-a axat pe următoarele domenii: cercetare științifică pe probleme de arheologie, istorie medievală și modernă, istoria artei, numismatică și medalistică, cercetare pe probleme de pedagogie muzeală și marketing cultural. Toate acestea s-au desfășurat pe domeniile stabilite conform programelor întocmite și aprobate în Consiliile științifice.

A. Cercetare științifică

1. Cercetarea arheologică

dr. Alexandru Stănescu

- șantierul arheologic Potaissa-Turda - colaborare la campaniile 2003 și 2004
- șantierul arheologic Brașov, Drumul Poienii - colaborare, iunie 2005
- șantierul arheologic Hărman, Groapa Banului - colaborare, august 2005

Voica Istrate

- periegeza pe autostrada București-Oradea - colaborare, aprilie 2004
- șantierul arheologic Brașov, Drumul Poienii - colaborare iunie 2005
- șantierul arheologic Hărman, Groapa Banului - colaborare august 2005

2. Cercetare în arhive și biblioteci

Dorina Negulici

Arhivele Naționale - Direcția Județeană Brașov
Biblioteca Muzeului Național Bruckenthal Sibiu
Biblioteca Academiei București

Voica Istrate

Arhivele Naționale - Direcția Județeană Brașov
Biblioteca Academiei București
Biblioteca Universității București - Facultatea de Istorie
Biblioteca Județeană Brașov

3. Deplasări de documentare în județ

Dorina Negulici, Voica Istrate, Simon Terezia

În vederea realizării lucrărilor de cercetare s-au efectuat deplasări la bisericile medievale de la Sânpetru, Hărman, Prejmer, Draușeni, Homorod, Rupea, Cața, Moeciu de Sus. S-au realizat fotografiile ale ansamblurilor picturale și s-au cules date necesare fișelor de monument. De asemenea s-au fotografiat elemente de arhitectură în zona Bran.

4. Deplasare la Monetăria statului în vederea realizării medaliei jubiliare 25 de ani de activitate a Secției Brașov a Societății Numismatice Române și a plachetei 770 de ani de atestare documentară a Brașovului

B. Activitatea de valorificare a cercetării științifice

1. Publicații

a. Volume de specialitate

Dorina Negulici

Cetatea Brașovului și fortificațiile din Țara Bârsei, Brașov 2003, Ecran Magazin
Feroneria brașoveană, secolele XV-XIX, Brașov, 2004, Editura Ecran Magazin
Colaborare la albumul *Tezaur arhivistic Brașovean*, Brașov, 2005.
Realizarea ilustrației Simon Terezia și Paul Pavel

Dr. Alexandru Stănescu

Colaborare la volumul *Funeraria dacoromana. Arheologia funerară a Daciei romane*, Cluj-Napoca, PUC, 2003

b. Articole și studii

Dorina Negulici

Serbările de la Putna din 1904 în documente maghiare, CUMIDAVA XXVII, 2004

Casa Sfatului din Brașov, Historia, anul 2, nr. 31, București, 2004

Ciprian Porumbescu profesor la Școalele Secundare din Brașov, Historia, anul 2, nr. 37, București, 2004

Voica Istrate

Diploma de înnobilare din 1576 păstrată sub forma unei copii, CUMIDAVA XXVI, 2003

Activitatea Secției Marketing Cultural - Relații Publice (2002-2004), CUMIDAVA XXVII, 2004

Dr. Alexandru Stănescu

Determinarea condiției legale a copiilor din inscripțiile din Dacia romană, Cumidava, XXVI, 2003

Considerații privind determinarea condiției sociale și juridice a femeilor din

Dacia romană, în volumul „Cum scriem istoria? Apelul la științe și dezvoltările metodologice contemporane”, Alba Iulia, 2003, p. 195-207

Considerații privind prezentarea istoriei Țării Bârsei pe site-urile de internet între anii 1997-2002, Țara Bârsei, 2003

Căsătoria militarilor în Dacia romană. Atestări epigrafice (I), CUMIDAVA XXVII, 2004

The Ius hereditatum in the Latin Inscriptions of the Roman Dacia, Argesis XIII, 2004

Idealul stoic feminin reflectat în inscripțiile din Dacia romană, Țara Bârsei, 2004

c. Cataloage de expoziții

1. *Unirea în numismatică și medalistică*, noiembrie 2003

Concepție - Dorina Negulici

Colaboratori Voica Istrate, Alexandru Stănescu

Realizare Ligia Drăghici, Paul Pavel

2. *Ștefan cel Mare și Sfânt 1504-2004*, iunie 2004

Concepție - Dorina Negulici

Realizare Ligia Drăghici, Paul Pavel

3. *Gastronomia de-a lungul timpului - utilitate și rafinament*

Realizator Dorina Negulici, noiembrie 2004

Colaboratori Voica Istrate, Terezia Simon

Grafica și tehnoredactare Ligia Draghici și Paul Pavel

4. *Catalogul expoziției numismatice permanente*, mai 2005

Realizator Dorina Negulici

Colaboratori Voica Istrate, Ligia Draghici, Paul Pavel

2. Expoziții

1. „Pielăritul în Sud-Estul Transilvaniei-meșteșug și artă” în colaborare cu Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Brașov, Muzeul Brukenthal Sibiu, februarie – martie 2003

2. „Brașovul în imagini vechi și noi” în colaborare cu „Bistro de l'Arte”, Asociația culturală româno-germană, Consulatul German – martie-mai 2003

3. „Unirea în numismatică și medalistică” în colaborare cu Societatea Numismatică Română-Secția Brașov, noiembrie 2003-ianuarie 2004

4. „Mihai Eminescu-omagiul colecționarilor brașoveni” în colaborare cu Societatea Numismatică Română-Secția Brașov, 15 ianuarie – 1 februarie 2004

5. „Ștefan cel Mare și Sfânt 1504-2004” în colaborare cu Societatea Numismatică Română-Secția Brașov și Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Brașov, 15 iunie-15 iulie 2004

6. „Gastronomia de-a lungul timpului - utilitate și rafinament” în colaborare cu Muzeul Național Brukenthal, Muzeul de Istorie Sibiu, colecționari particulari, Liceul Economic Brașov, 18 noiembrie 2004—ianuarie 2005

7. Cabinetul numismatic – 1 iunie 2005

8. Realizarea Infokioșkului Muzeului Județean de Istorie Brașov la Casa Sfatului. Realizator Alexandru Stănescu (septembrie-noiembrie 2004).

Colaborări la expoziții organizate de alte secții:

Voica Istrate

1. „Meșteșuguri și comerț în Brașov și Țara Bârsei”, expoziție la Muzeul Național al Agriculturii Slobozia noiembrie 2003

2. „Meșteșugari – oșteni – apărători ai Brașovului medieval” – expoziție organizată la Farul Vechi Sulina iulie 2005

Ligia Drăghici

„Restaurare – știință – artă”

3. Organizare și participări la sesiuni și simpozioane în țară și străinate

Organizare

1. Simposion „Unirea în numismatică și medalistică” dedicat celor 25 de ani de activitate a Secției Brașov a Societății Numismatice Române și a 85 de ani de la Marea Unire de la 1 Decembrie 1918 (noiembrie 2003)

2. Sesiune de comunicări științifice „Ștefan cel Mare și Sfânt 1504-2004” (iunie 2004)

3. Sesiunea de comunicări științifice „Viața cotidiană în antichitate și Evul Mediu” (18-19 noiembrie 2005)

4. Al XXII-lea Simposion Național de Numismatică (19-20 mai 2005)

Participări cu comunicări științifice

Dorina Negulici

1. „Serbările de la Putna din 1904 în documente maghiare”. Sesiunea anuală de comunicări a Muzeului Județean de Istorie Buzău (iunie 2004)

2. „Rețete medievale în documente brașovene”. Sesiunea de comunicări științifice a Muzeului Județean de Istorie Brașov „Viața cotidiană în antichitate și Evul Mediu” (18-19 noiembrie 2005)

3. „Compoziția tezaurului medieval de la Paloș”. Al XXII-lea Simposion Național de Numismatică (19-20 mai 2005)

4. „Câteva considerații privind activitatea monetăriei de la Făgăraș (sec. XVII-XVIII)”. Simposion internațional de numismatică Smolnic-Slovacia, septembrie 2005

5. „Organizarea și activitatea Secției Marketing Cultural-Relații Publice a Muzeului Județean de Istorie Brașov”. Seminar de Educație Muzeală organizat de Ministerul Culturii și Cultelor București, 7 noiembrie 2

dr. Alexandru Stănescu

1. „Istoria Țării Bârsei reflectată în site-urile de internet ale comunităților săsești din Țara Bârsei.” Sesiunea de comunicări științifice a Muzeului Casa Mureșenilor, Brașov, 2003
2. „Considerații privind determinarea condiției sociale și juridice a femeilor în Dacia romană.” Alba-Iulia –Universitatea “Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, 2003
3. „Idealul stoic feminin reflectat în inscripțiile din Dacia romană”. Sesiunea de comunicări științifice a Muzeului Casa Mureșenilor, Brașov, 2004
4. “Metode de contracepție în antichitate în Gynekologia lui Soranos”; Sesiunea de comunicări științifice a Muzeului Județean de Istorie Brașov Viața cotidiană în antichitate și Evul Mediu, (18-19 noiembrie 2004)
5. „Theodor Mommsen un istoric laureat al premiului Nobel”. Sesiunea de comunicări științifice a Muzeului Casa Mureșenilor, Brașov, 2005

Voica Istrate

1. „Aspecte ale culturii materiale reflectate în pictura murală (Capela funerară a Bisericii Evanghelice din Sânpetru, jud. Brașov)”. Sesiunea de comunicări științifice a Muzeului Județean de Istorie Brașov „Viața cotidiană în antichitate și Evul Mediu, Brașov” (18-19 noiembrie 2004)
2. „Medalii papale în colecția Muzeului Județean de istorie Brașov”. Sesiunea de comunicări științifice a Muzeului Casa Mureșenilor, Brașov, 2005
3. „Medalii italiene în colecția Muzeului Județean de Istorie Brașov”. Al XXII-lea Simposion Național de Numismatică, Brașov, 19-20 mai 2005
4. „Organizarea și activitatea Secției Marketing Cultural-Relații Publice a Muzeului Județean de Istorie Brașov”. Seminar de Educație Muzeală organizat de Ministerul Culturii și Cultelor București, 7 noiembrie 2005

Ligia Drăghici

1. „Evenimente ale vieții cotidiene din secolul al XVIII – lea, ilustrate în stampe, fotografii și foi volante. Tehnici de restaurare”. Sesiunea de comunicări științifice a Muzeului Județean de Istorie Brașov „Viața cotidiană în antichitate și Evul Mediu” (18-19 noiembrie 2004)
2. „Tehnici noi de restaurare a hârtiei”. Sesiunea științifică Restaurare - Știință - Artă – Muzeul Județean de Istorie Brașov, 2005

4. Activitate în colecții

- Inventarierea colecției de numismatică și medalistică (2003-2004, ianuarie-februarie 2005) Dorina Negulici, Voica Istrate, Alexandru Stănescu. Au mai colaborat Ligia Drăghici și Terezia Simon
- Întocmirea a 150 de fișe analitice de evidență colecția de istorie medie - Voica Istrate
- Fotografieri pieselor din colecțiile muzeului în vederea întocmirii fișelor analitice de evidență și conservare, pentru editarea publicațiilor muzeului, pentru realizarea expozițiilor (cca 3500 bucăți) - Terezia Simon
- Îmbogățirea colecției numismatice cu peste 200 de piese prin donații și achiziții - Dorina Negulici

- Activitate de achiziții piese muzeale colaborare – Dorina Negulici

5. Activitate de marketing cultural și pedagogie muzeală

Acest gen de activitate s-a desfășurat în cadrul a patru programe concepute pentru a face cunoscut muzeul de istorie, colecțiile sale, patrimoniul arhitectural și pentru a folosi toate acestea la completarea cunoștințelor dobândite în sistemul clasic de învățământ, pentru a cultiva atitudini de toleranță, de prietenie și de respect pentru valorile culturale și morale autentice. Aceste programe au fost inclus o gamă variată de mijloace de realizare. Grupurile țintă ale acestor programe au fost formate din elevi de ciclul gimnazial și liceal de la Școlile Generale 6, 11, 20, 27, Prejmer, Seminarul Teologic „Dumitru Stăniloae”, Colegiul Național „Unirea”, Liceul „Aprily Lajos”, Grupul Școlar de Industrie Ușoară, etc.

Programe și activități

➤ Patrimoniul cultural și coeziune socială

- „Unirea din 24 ian. 1859”. Concurs Radio Antena Brașovului pe teme de istorie având ca premiu acordarea unei legitimații anuale de vizitare gratuită a muzeului, vizită gratuită pentru elevi (ianuarie 2003).
- Retrospectiva cinematografică „Karl Valentin”. Vizionarea unor filme germane din perioada ante- și interbelică (martie 2003)
- Concerte de muzică medievală (noiembrie 2002-martie 2003)
- „Desen și culoare”. Atelier de pictură și desen (2002-2004)
- „Plăcerile mesei-civilizație și rafinament”. Lecție în muzeu (ianuarie 2004)
- Expoziția „Mihai Eminescu-omagiul colecționarilor brașoveni”. Recital de poezie (ianuarie 2004)
- „Alexandru Ioan Cuza”. Concurs interșcolar, reuniune corală, dansuri populare
- „Orașul meu”. Expoziția de pictură și desen (martie 2004)
- „Ziua Eminescu”. Recital de muzică și poezie (ianuarie 2005)
- „24 Ianuarie 1859”. Recital de muzică și poezie, dansuri populare, Hora Unirii

➤ Prietenii muzeului

- „Asociațiile profesionale în burgurile medievale” în cadrul expoziției „Pielăritul în Sud-Estul Transilvaniei-meșteșug și artă”. Lecții pentru elevi
- „Ora de Istorie”. Consultații pentru examenele de capacitate și bacalaureat
- „Amicii muzeului”. Atelier de restaurare carte veche și istoria tiparului. (Februarie-aprilie 2004)

➤ **Sărbători tradiționale la muzeu**

- „Moș Crăciun vine la muzeu”. Concert de colinde, scenetă cu subiect istoric, dansuri tradiționale grecești, dansuri populare românești (3-5 Decembrie 2003)
- „Moșu’ vine la muzeu”. Concert de colinde, recital de poezie, spectacol de obiceiuri de Crăciun (3-6 decembrie 2004)
- „1 iunie la Bastionul Țesătorilor”. Dansuri moderne, bal mascat, ghidaj făcut de elevi pentru elevi, muzică corală, concurs de costume –premiere cu legitimații de vizitare gratuită a muzeului pe anul 2004 (1 iunie 2004)
- „1 iunie la Turnul Negru”. Scenetă de teatru, dansuri populare, parada costumelor, dansuri (1 iunie 2004)
- „1 iunie la Bastionul Țesătorilor”. Expoziția „Schițe de Istorie”, bal mascat (1 iunie 2005)

➤ **„Împreună”**

- „Zilele Brașovului”. Acțiune de promovare a muzeului prin crearea unui stand de vânzare în Piața Sfatului și distribuirea de fluturași publicitari, concert de muzică medievală (16-18 aprilie 2004)
- „Orașul meu”. Expoziție de desene realizate de elevi (martie 2004)
- „Schițe de Istorie”. Expoziție de desene (iunie 2005)

În încheiere este necesar să amintim:

- Terezia Simon și Paul Pavel au colaborat la realizarea întregului program al instituției prin executarea de fotografii-document, fotografii-reportaj, reportaje filmate la vernisaje și activități de pedagogie muzeală, lansări de carte, deschideri de sesiuni și simpozioane științifice
- s-au tehnoredactat în secție texte și etichete pentru expozițiile proprii și pentru cele în organizarea altor secții – Voica Istrate, Ligia Drăghici, Paul Pavel
- s-au realizat afișe, pliante, bilete gratuite, diplome de Prieteni ai Muzeului, legitimații Alexandru Stănescu, Ligia Drăghici, Paul Pavel, Voica Istrate
- s-au redactat comunicate de presă, invitații, dosarele activităților
- s-a realizat documentarea necesară și imagistica medaliei jubiliare la 25 de ani de activitate a Secției Brașov a Societății Numismatice Brașov și a plachetei 770 de atestare documentară a Brașovului
- începând cu anul 2003 se desfășoară la Casa Sfatului atelierele săptămânale ale Secției Brașov a Societății Numismatice Brașov – coordonator Dorina Negulici

CRONICA ACTIVITĂȚII SECȚIEI DE CONSERVARE – RESTAURARE ÎN PERIOADA 2003 - 2005

Elena Cernea

I. ACTIVITATEA DE CONSERVARE

I. 1. EVIDENȚA PATRIMONIULUI MUZEAL

- Verificarea faptică și valorică a gestiunii
- Actualizarea valorii totale a colecțiilor de arheologie, istorie medie, istorie modernă și bibliotecă din registrele de inventar
- Inventarierea colecției de arheologie
- Înregistrarea în inventare a pieselor intrate în colecțiile muzeului pe parcursul anilor 2003 - 2005 (donații, achiziții, săpături arheologice)
- Întocmirea de fișe de conservare pentru piesele care au intrat la restaurare, care au participat la expoziții temporare și la o parte din piesele existente în expoziția permanentă (1000 FC) și a documentelor necesare împrumutului temporar al pieselor
- Arhivarea fișelor de conservare și a fișelor analitice de evidență întocmite în ultimii ani
- Fotografierea pieselor din expozițiile permanente – 2750 piese (Casa Sfatului, Bastionul Țesătorilor, Turnul Negru)
- Identificarea fotografiilor executate în vederea arhivării
- Fotografierea și înregistrarea pe suport electronic a circa 500 de piese din colecția de istorie medie
- Colaborarea cu arheologii pentru operațiunea de fișare a pieselor din expoziția de la Casa Sfatului

I. 2. ACTIVITATE SPECIFICĂ DE CONSERVARE A PATRIMONIULUI MUZEAL ÎN DEPOZITE ȘI EXPOZIȚII

ACTIVITĂȚI CU CARACTER GENERAL

- Verificarea periodică a stării de conservare a obiectelor muzeale din depozite și expozițiile permanente (depozitul de arheologie, depozitul de istorie medie și modernă, depozitul de carte veche, depozitul de carte curentă – biblioteca muzeului, depozitul de științele naturii, expozițiile
- Casa Sfatului, Turnul Negru, Bastionul Țesătorilor, Bastionul Graft
- Urmărirea permanentă a condițiilor de microclimat din depozite și expoziții; verificarea și regenerarea prin hidratare a componentei organice a termohigrografelor
- Corectarea parametrilor de microclimat (în limitele permise) cu

- mijloacele de care dispune muzeul (ventilare, modificarea temperaturii cu ajutorul sistemului de încălzire, funcționarea umidificatoarelor, filtrarea luminii naturale, întreruperea iluminatului artificial al sălilor în absența vizitatorilor, termoizolarea ferestrelor, aerisire, etc)
- Curățarea ritmică a spațiilor de depozitare și a celor expoziționale
 - executată de personalul de supraveghere sub coordonarea conservatorilor
 - Curățarea periodică (desprăfuire) a pieselor etalate în expunere liberă și vitrine
 - Tratarea periodică în scopul conservării a pieselor din lemn și piele din expozițiile permanente
 - Dezinsectizarea și deratizarea spațiilor muzeale, cu ajutorul unei firme de specialitate; dezinsectizarea și deratizarea preventivă a spațiilor și pieselor din materiale organice (textile, piele)
 - Tratamente insecticide contra furnicilor
 - Ierbicidarea curții Bastionului Țesătorilor

ACTIVITATE ÎN EXPOZIȚIILE PERMANENTE

- Montarea expozițiilor la Bastionul Graft și Turnul Alb
- În scopul mai bune protejări și conservări au fost introduse în vitrine: scaunul de jude și geanta de poștalion, inițial etalate în expunere liberă
- Reorganizarea etalării de la parterul Casei Sfatului, în scopul eliberării sălii I pentru Centrul de Informare Turistică a Brașovului. Astfel au fost necesare: demontarea expoziției din această sală, ambalarea și depozitarea pieselor, protejarea cu folie de plastic a spațiilor și modulelor expoziționale, din hol și sălile II, III, pe parcursul lucrărilor de separare și zugrăvirea sălii I; dezambalarea și etalarea pieselor din sala I într-o altă formulă muzeotehnică în sălile II și III și pe hol
- Scoaterea temporară din expunere a unor piese în vederea restaurării sau participării la expozițiile temporare organizate de muzeu în Brașov, sau alte localități (Slobozia, Brăila, Sulina, Covasna, Sibiu, Craiova) și repunerea lor în vitrine după restaurare sau la terminarea expozițiilor temporare
- Montarea expozițiilor cu caracter pavilionar de la Turnul Negru și Turnul Alb (trim. II) și demontarea acestora (trim. IV)
- Înlocuirea periodică a unor piese din materiale organice (carte, document, textile) din expoziția permanentă în scopul evitării apariției unor degradări provocate de lumină și tensiuni determinate de modul de etalare

ACTIVITATE ÎN DEPOZITE ȘI BIBLIOTECĂ

Bibliotecă, depozit carte veche

- Finalizarea reorganizării și aranjării bibliotecii (mutat cărți, golit rafturi, desprăfuit cărți, scoase rafturi vechi, montat rafturile noi)

Depozitul de istorie medie și modernă

- Igienizarea spațiilor (zugrăvirea, vopsirea, obturarea grilei cu zid de rigips, asigurarea unui acces mai facil și eficient, acoperirea pardoselii holului cu linoleum, amenajarea unui spațiu pentru conservarea patrimoniului din depozit și a unui grup sanitar)
- Pentru eliberarea spațiului în vederea lucrărilor sus menționate. Patrimoniul din depozite a fost ambalat, inventariat, transportat și depozitat temporar în podul clădirii într-un spațiu asigurat antifurt
- După igienizare au fost montați noi moduli de depozitare, proiectați de conservator (Ștefănescu Mihaela) în funcție de patrimoniul din colecții. S-au executat dulapuri cu polițe sau cu sertare, din PAL furniruit, pentru piesele textile și din diverse materiale (ceramică, porțelan, faianță, sticlă, lemn, metale etc.) de dimensiuni mici și medii; pentru piesele muzeale mari și mobilier urmează să se execute rafturi metalice cu polițe din PAL
- Amenajarea depozitului de textile (transportat, dezambalat, desprăfuit, depozitat piese în dulapuri cu sertare și cu bare inox, protejate cu țesătură netex)
- Reamenajarea depozitului de medie și modernă
- Realizarea inventarelor de modul și fotografierea pieselor pe moduli. Fotografiile au fost introduse și în calculator, realizându-se începutul evidenței depozitului pe calculator, cu ilustrație
- Selectarea și pregătirea pieselor (curățire, ambalare) din depozit pentru expozițiile din planul muzeului – 13 expoziții

Depozitul de arheologie

- Organizarea depozitului de arheologie pe stațiuni, ani de cercetare arheologică, categorii de materiale
- Reorganizarea depozitării metalului arheologic într-un modul separat, pe suport de polistiren expandat
- Depozitarea materialului arheologic ceramic și fosil în cutii din PAL
- Realizarea evidenței centralizate a depozitului de arheologie

I. 3. ACTIVITATEA DE CONSERVARE A PATRIMONIULUI ÎN EXPOZIȚII TEMPORARE

Activitatea specifică pentru organizarea de expoziții temporare a constat în:

- selectarea pieselor solicitate pentru expoziție
- desprăfuirea, conservarea acestora
- ambalarea pieselor în vederea transportului
- transportul pieselor
- dezambalarea pieselor
- etalarea în modulii de expoziție
- demontarea expoziției
- ambalarea și transportul pieselor
- dezambalarea și reintroducerea în depozit, sau în expoziția permanentă

La acestea se adaugă pregătirea materialului ilustrativ în vederea

etalării (decupat ilustrație și etichete laminare și pregătirea lor în vederea expunerii).

Pentru expoziția „Restaurare – știință – artă” a fost realizat catalogul de expoziție care cuprinde 120 piese cu ilustrație foto și datele tehnice aferente.

În perioada 2003 – 2005 activitatea conservatorilor a avut în vedere următoarele expozitii:

2003

1. „Pielăritul în sud-estul Transilvaniei – meșteșug și artă” – în colaborare cu Muzeul Bruckenthal Sibiu
2. „1 decembrie 1918 – 85 de ani de la Marea Unirea”
3. „Noi descoperiri arheologice în sud-estul Transilvaniei” – în colaborare cu Muzeul Carpaților Răsăriteni – Covasna
4. „Prin suferință la înviere” – în colaborare cu Organizația Deținuților Politici
5. „Meșteșuguri și comerț în Brașov și Țara Bârsei”, expoziție la Muzeul Național al Agriculturii Slobozia (2003 - 2004)

2004

6. „Poduri – Dealul Ghindaru, o Troie în Subcarpații Moldovei” – expoziție temporară a Muzeului din Piatra Neamț
7. „Meseriași brașoveni – apărători ai Cetății Brașovului” – Bastionul Graft
8. „Arhiva Casasola – începuturile Mexicului contemporan” – expoziția Ambasadei Mexicului în România
9. „Expoziție de pictură Boris Savluc”
10. „Întoarcerea acasă în Reich – strămutarea germanilor din Bucovina 1940” – expoziție a Forumului Democrat German din Brașov
11. „Ștefan cel Mare și Sfânt 1504 - 2004” – în colaborare cu Arhivele Statului - Brașov
12. „Gastronomie – utilitate și rafinament” – în colaborare cu Muzeul Bruckenthal din Sibiu
13. „Carpații ne unesc – la Muzeul de Istorie din Slobozia” - expoziție la Muzeul Județean Ialomița

2005

14. „Meșteșugari – oșteni – apărători ai Brașovului medieval” – organizată la Muzeul Județean Ialomița și la Institutul de Cercetări Eco-Muzeale Tulcea – Farul Vechi Sulina
15. „Arta cositorului” – organizată la Muzeul Brăilei
16. „Brașov 770 de ani de atestare documentară” – expoziție numismatică
17. „Natură, artă și arheologie între Dunăre și Marea Neagră” – expoziție

- a Institutului de Cercetări Eco-Muzeale Tulcea
- 18. „Documente în arhivele brașovene” – expoziție a Arhivelor Statului – Brașov
- 19. „Brăila – loc de confuențe etnice” - expoziție a Muzeului Brăilei
- 20. „Brașovul de odinioară” – expoziție foto
- 21. „Restaurare – știință – artă” – organizată în colaborare cu Muzeul Olteniei Craiova și Complexul Național Muzeal „Curtea Domnească” Târgoviște

Activitățile susmenționate au fost realizate de conservatorii:

Elena Cernea – șef secție

Cătălina Dumitrescu – conservator expoziții

Adriana Mincă – conservator carte veche, bibliotecar

Lucia Szasz – conservator arheologie

Mihaela Ștefăneascu – conservator istorie medie și modernă

II. ACTIVITATEA DE RESTAURARE

II.1. ATELIERUL DE RESTAURARE METAL-CERAMICĂ

În perioada 2003 – 2005 au fost restaurate:

- piese ceramice provenite din săpături arheologice de la Racoș – 63 piese
- fragmente de piese ceramice – 93 bucăți
- placă memorială din marmură inscripționată cu litere aurii
- piese din diferite metale – 75 piese (cositor, alamă, cupru, fier, bronz)

Restaurator metal-ceramică **George Iacobeau**

- fragmente ceramice provenite din săpătura de la Cristian – Măgurice (curățare) – 6000 bucăți
- piese din diferite metale – 26 piese
- piese ceramice – 12 piese

Restaurator metal – ceramică **Mary-Claudia Moței**

II.2. ATELIERUL DE RESTAURARE HÂRTIE (CARTE VECHIE – DOCUMENT)

În perioada 2003 – 2005 au fost restaurate:

Carte vechi

- Cazania lui Varlaam – 1643 Iași
- Psaltirea Prorocului și Împăratului David – 1790 Iași
- Panihidă – 1821 Iași
- Catavasier

- „Mărgăritare” – București 1746

Hartă, documente

- Stampe – 2 bucăți
- Planuri orașe – 4 bucăți
- Hărți din atlasul Homann, Nürnberg 1746 – 4 bucăți
- Documente diferite – 13 bucăți

Restaurator hârtie **Valerica Sirghie**

Carte veche

- Psaltirea Prorocului și Împăratului David – 1779
- Catavasier 1793
- Ceaslov 1777
- Rerum Transylvanicum
- Latinum in nuce

Hartă, documente

- Stampe – 2 bucăți
- Documente – 27 bucăți
- Litografii – 3 bucăți
- Fotografii de epocă – 9 bucăți

Restaurator hârtie–pergament **Ligia Drăghici**

III. CERCETARE, PUBLICAȚII, PARTICIPARE LA SESIUNI ȘTIINȚIFICE

Cercetare

- Starea de conservare a patrimoniului mobil și imobil din județul Brașov
- Probleme de conservare a patrimoniului în organizarea expoziției permanente a Muzeului Județean de Istorie Brașov
- Stare de conservare și probleme de biodegradare ale ansamblului arhitectonic – Bastionul Țesătorilor
- Ciuperci xilofage și alți agenți de biodegradare ai lemnului existenți la construcțiile din Poiana Mărului, județul Brașov
- Starea de conservare a patrimoniului ecleziastic din zona Rupea
- Compatibilitatea pesticidelor moderne cu obiectele muzeale din materiale organice
- Compatibilitatea produselor de întreținere și conservare a bunurilor comune cu conservarea activă a colecțiilor de muzeu

Elena Cernea

- Documentare, cercetare privind folosirea noii aparaturi – spatula electrică – în restaurarea obiectelor pe suport papetar
- Retețe noi de preparare și turnare a hârtiei

Ligia Drăghici

Lucrări publicate

- Restaurarea a două vase ceramice descoperite la Augustin Tipia Ormenișului – Țara Bârsei II, Brașov, 2003, p. 107 – 110
- Intervenții anterioare restaurării asupra obiectelor muzeale (I) – Conservarea și restaurarea patrimoniului cultural, vol. V, Iași, 2003, p. 151 - 156
- Restaurarea unei piese metalice din secolul XX – Cumidava XXVII, Brașov, 2004, p. 380 – 385
- Restaurarea a două armuri – Buletinul Muzeului Militar Național I / 2003, partea I, București, p. 315 – 323
- Obiecte de uz casnic din colecția Muzeului Județean de Istorie Brașov – conservare și restaurare – Cumidava XXVIII, 2005

Mary-Claudia Moței

- Restaurarea între tehnică și zei – Țara Bârsei nr. 2, Brașov, 2003
- Restaurarea unui vas de provizii dacic – Cumidava XXVI, Brașov, 2003
- „Cana de vecinătate” – strategia restaurării – Cumidava XXVII, Brașov, 2004

George Iacobeanu

- Cazania lui Varlaam – Scurt istoric și sugestii de restaurare – Cumidava XXVI, Brașov, 2003
- Gravura în aramă (tehnici și etape) – importantă sursă documentară în procesul de restaurare a hărților vechi – Cumidava XXVII, Brașov, 2004

Valerica Sîrghie

- Prezentarea obiectelor din piele expuse în expozițiile de la Casa Sfatului și Bastionul Țesătorilor – Țara Bârsei, 2004

Cătălina Dumitrescu

- Problematika secției de conservare – restaurare în raport cu starea de conservare a pieselor din colecția Muzeului Județean de Istorie Brașov, Cumidava XXVI, Brașov, 2003
- Bastionul Țesătorilor – Probleme de biodeteriorare, Cumidava XXVIII, Brașov, 2005

Elena Cernea

- Din nou la lumină – 36 documente manuscris descoperite la Brașov, Cumidava XXVI, Brașov, 2003
- Tehnologie nouă – noi tehnici de restaurare a patrimoniului pe suport papetar – Cumidava XXVII, Brașov, 2004
- Evenimente ale vieții cotidiene în secolul al XVIII-lea ilustrate în stampe, fotografii și foi volante. Tehnici de restaurare.

Ligia Drăghici

- Organizarea fondului de carte veche, hărți și stampe – Cumidava XXVII, Brașov, 2004

Adriana Mincă

Participare la sesiuni științifice, simpozioane***1. Sesiunea științifică internațională a Muzeului Militar Național***

- **Mary-Claudia Moței** – Restaurarea a două armuri

2. Sesiunea de comunicări Țara Bârsei – Muzeul Casa Mureșenilor Brașov

- **Mary-Claudia Moței** – Restaurarea unor piese ceramice din colecția Muzeului Județean de Istorie Brașov
- **Cătălina Dumitrescu** – Prezentarea obiectelor din piele expuse în expozițiile de la Casa Sfatului și Bastionul Țesătorilor

3. Sesiunea Institutului de Cercetări Eco-Muzeale Tulcea 2003

- **Elena Cernea** – Probleme de conservare a patrimoniului în organizarea expoziției permanente a Muzeului Județean de Istorie Brașov

4. Sesiunea națională de conservare – restaurare, Bușteni - 2003, 2004

- **Elena Cernea** – Starea de conservare a patrimoniului mobil și imobil din județul Brașov
- Compatibilitatea produselor de întreținere și conservare a bunurilor comune cu conservarea activă a colecțiilor de muzeu
- **Mary-Claudia Moței** – Restaurarea unei piese metalice din secolul XX

5. Simpozionul Protejarea patrimoniului cultural – Muzeul de Istorie Roman, 2004

- **Mary-Claudia Moței** – Conservarea și restaurarea obiectelor arheologice provenite din săpătura de la Cristian – Măgurice, județul Brașov

6. Sesiunea Viață cotidiană în antichitate și evul mediu – Muzeul Județean de Istorie Brașov

- **Cernea Elena** – Stare de conservare și procese de biodeteriorare la complexul arhitectural Bastionul Țesătorilor
- **Mary-Claudia Moței** – Obiecte de uz casnic din colecția Muzeului Județean de Istorie Brașov – conservare restaurare
- **George Iacobeau** – Vasul borcan - o emblemă a vieții cotidiene în societatea getodacică
- **Ligia Drăghici** – Evenimente ale vieții cotidiene din secolul al XVIII-lea, ilustrate în stampe, fotografii și foi volante. Tehnici de restaurare

7. Sesiunea științifică Restaurare - Știință - Artă - Muzeul Județean de Istorie Brașov, 2005

- **Elena Cernea** – Ansamblul Muzeului Primei Școli Românești din Șcheii Brașovului - probleme de conservare
- **Valerica Sirghie** – Probleme de restaurare a volumului Mărgăritare
- **Ligia Drăghici** – Tehnici noi de restaurare a hârtiei
- **Mary-Claudia Moței** – Modalități de restaurare a pieselor ceramice prezentate în cadrul expoziției Restaurare - Știință - Artă
- **George Iacobeau** – Restaurarea unui vas de provizii dacic

Alte activități

- Excursie de documentare la expoziția „Tehnică muzeală”, Palatul Cotroceni și Muzeul Național de Artă București – expoziția „Spada lui Ștefan cel Mare”și la Slobozia – Tulcea – Sulina
- Colaborare cu secția de marketing cultural (fotografiere obiecte, scanări, printări, propunere fluturași, propuneri etichete pentru replici)
- Tehnoredactare diverse materiale
- Participare la acțiunile Secției de marketing cultural
- Întocmirea documentației pentru avizarea laboratorului de conservare a muzeului de către Ministerul Culturii
- 11 întruniri ale comisiei de restaurare (8 metal-ceramică, 3 - carte veche)
- Lecții tematice – „Istoria cărții și a tiparului” la cercul „Prietenii muzeului” de la Școala generală nr. 6 Brașov, cu aplicații practice în muzeu (depozite, laboratoare)
- Participare la săpăturile arheologice de pe șantierul: Racoș, Cristian, Hărman
- Lucrări de specialitate întocmite în vederea obținerii unei categorii superioare de salarizare
- Proiect de organizare a fondului de carte veche, hărți și stampe. Starea de conservare a obiectelor din piele aflate în expoziția permanentă a Muzeului Județean de Istorie Brașov. Starea de conservare a obiectelor din metal arheologic aflate în expoziția permanentă a Muzeului Județean de Istorie Brașov. Analiza stării de conservare a colecțiilor din depozitul de istorie medie.

Reparații curente, reamenajare spații

Zugrăvirea, montarea de gresie și faianță, plafoane false cu corpuri de iluminat în:

- Laboratorul de conservare patrimoniu
- Laboratoarele de restaurare suport papetar
- Birourile șef secție și conservator istorie medie
- Amenajarea încăperilor pentru piese a laboratorului de restaurare suport papetar
- Amenajarea sălii de conservare și a grupului sanitar din depozitul de istorie medie

